

FEYZİYE MEKTEPLERİ VAKFI

IŞIK ÜNİVERSİTESİ

YENİ ORTADOĞU: TOPLUM, SİYASET VE EKONOMİ KONFERANSI

24 - 25 Mart 2016

FMV Işık Üniversitesi Yayınları

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Mehmet Kaytaz

Prof. Dr. Rabia Karakaya Polat

Doç. Dr. Ödül Celep

Yrd. Doç. Dr. Seda Demiralp

Yrd. Doç. Dr. Sinan Birdal

Yrd. Doç. Dr. Özlem Kayhan Pusane

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Hacer Ansal

Prof. Dr. Bülent Aras

Prof. Dr. Fulya Atacan

Yrd. Doç. Dr. Hasret Dikici Bilgin

Prof. Dr. Mehmet Genç

Prof. Dr. Emre Gönensay

Yrd. Doç. Dr. Aslı Ilgıt

Prof. Dr. Mehmet Emin Karaaslan

Prof. Dr. Rabia Karakaya Polat

Prof. Dr. Mehmet Kaytaz

Yrd. Doç. Dr. Tuğrul Keskin

Prof. Dr. Fuat Keyman

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Mazlum

Konferans Sekreteryası:

Ar. Gör. Mehmet Turan Çağlar

Ar. Gör. Elif Çağlı

Yeni Ortadoğu: Toplum, Siyaset ve Ekonomi

Ortadoğu asırlar boyu uluslararası siyasetin merkezinde yer almış, araştırmacı ve siyaset yapıcılarının ilgi odağı olmuştur. Bu ilgiye rağmen, 2010 yılında başlayan ve 'Arap Baharı' olarak adlandırılan halk ayaklanmaları ve bu çerçevede yaşanan siyasal, ekonomik ve sosyal dönüşümler siyasetçiler ve sosyal bilimciler tarafından öngörülememiş ve mevcut varsayımları derinden sarsmıştır. Bir yandan demokratikleşme hareketleri ve ekonomik bir dönüşüm yaşayan bölge, diğer yandan iç çatışmaların, darbelerin ve vekalet savaşlarının merkezi haline gelmiş, ve tüm bu gelişmeler yeni yaklaşımları ve analizleri gerekli kılmıştır.

Bu çerçevede Işık Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Arap Baharı'yla başlayan süreçte bölgede gözlemlenen yeni toplumsal, ekonomik, iç ve dış siyasal dinamikleri akademik alanda tartışmaya açmak amacıyla 'Yeni Ortadoğu' başlıklı bir konferans düzenledi. Bu konferans çerçevesinde 24-25 Mart 2016 tarihlerinde Maslak Kampüsü'nde bizzat sunulan ve tam metin olarak bize iletilen bildirimlerden bu kitabı oluşturduk.

Konferansa emeği geçen herkese teşekkür eder, konferans ve Bildiri Kitabı'nın Ortadoğu çalışmalarına katkı yapmasını dilerim.

Düzenleme Kurulu adına,

Prof. Dr. Rabia Karakaya Polat

Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkanı

FMV Işık Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

ISBN 978-605-66181-1-6 (e-Kitap)

FMV Işık Üniversitesi Yayınları

FMV Işık Araştırma ve Danışmanlık Tic. A.Ş.

Adres: FMV Işık Üniversitesi, Maslak Kampüsü, Büyükdere Cad. No: 2/220

Maslak/Sarıyer/İSTANBUL

Telefon: +90 (216) 528 70 50 • Sertifika No: 33007

İÇİNDEKİLER

ARAP BAHARI'NDAN NE ÖĞRENDİK? /Yrd. Doç. Dr. Seda Demiralp	1
5.YILINDA ARAP BAHARI: ARAP UYANIŞI MI YOKSA BÖLGESEL BİR KAOS MU? /Yrd. Doç. Dr. Yiğit Aml Güzelipek.....	7
YENİ ORTADOĞU'DA MEŞRUIYET, BAĞIMSIZLIK VE EGEMENLİK – 1. DÜNYA SAVAŞI'NIN MÜDAHALE DERSLERİ /Yrd. Doç. Dr. Akın Ünver	11
TÜRKİYE'NİN IRAK KÜRT BÖLGESEL YÖNETİMİ POLİTİKASI: GÜVENLİK-DIŞILAŞTIRMA MI, YOKSA YENİ BİR GÜVENLİK TANIMLAMASI MI? /Yrd. Doç. Dr. Özlem Kayhan Pusane	15
ARAP BAHARI SONRASI ORTADOĞU'DA GÜÇ POLİTİKALARI: ÇİN DIŞ POLİTİKASININ BÖLGE SİYASETİNE ETKİLERİ /Müge Yüce	21
BİR DEVRİM SÜRECİ: ARAP BAHARI /Feyza Hilal Koraltan	30
ORTADOĞU'DA GÜVENLİĞİN PİYASALAŞMASI VE ŞİDDETİN ÖZELLEŞMESİ/ M. Turan Çağlar.....	37
EGEMENSİZ BİR DEVLETE İSYAN: FİLİSTİN /Ahmet Gire	52
ARAP AYAKLANMALARI VE KIRILGAN DEVLETTE ÇOCUK OLMAK: MISIR VE SURİYE /Dr. Bulut Gürpınar	64
SURİYE İÇ SAVAŞI: BİR MEZHEP SAVAŞINDAN ÖTESİ /Yusuf Selman İnanç.....	79
YENİ ORTADOĞU'DA TÜRKİYE VE ALMANYA İŞBİRLİĞİ: İMKÂNLAR, ENGELLER VE FIRSATLAR /Yrd. Doç. Dr. Yusuf Sayın.....	96
TÜRKİYE'NİN İNSANİ DİPLOMASİSİ BAĞLAMINDA ORTADOĞU VE KUZEY AFRİKA ÜLKELERİ GIDA GÜVENLİĞİ MESELESİ /Sabri Aydın	101
OYUN ALEGORİLERİ, RASYONALİTE VE ORTADOĞU /Doç. Dr. Bezen Balamir Çoşkun.....	108
TOPLUMSAL CİNSİYET, MİLİTARİZASYON VE ULUS: İSRAİL ORDUSUNDA KADINLAR /Ayşe Küçük.....	112
SİYASAL İSLAMDA PARTİLEŞME: ARAP AYAKLANMALARI SONRASI İSLAMCI PARTİLER /Yrd. Doç. Dr. Hasret Dikici Bilgin	119
ARAP BAHARI'NIN KADINLARA ETKİSİ /Yrd. Doç. Dr. Senem Ertan ve Rojda Dikmen.....	128

ARAP BAHARI'NDAN NE ÖĞRENDİK?

Yrd. Doç. Dr. Seda Demiralp

Işık Üniversitesi, seda.demiralp@isikun.edu.tr

ÖZET

Kısaca Arap Baharı diye tanımladığımız, 2010 sonrası Arap ülkelerinde ardı ardına ortaya çıkan ve birçok ülkede mühim siyasi sonuçlar doğuran zincirleme isyan dalgası, Ortadoğu çalışmaları alanında da sarsıcı bir etki yaratmıştır. Arap Baharı'nın ne akademisyen, ne siyasi çevrelerce öngörülebilmüş olması, mevcut teorilerin ve varsayımların sınırlarını göstermiş, yeni teorik yaklaşımların önünü açmıştır. Sonuç itibarıyla Arap Baharı sonrası Ortadoğu çalışmalarının bir özeleştirisi ve yenilenmeye gitmesi şart olmuştur. Bu çalışma da bu amaca hizmet etmek üzere kaleme alınmış ve Arap Baharı'ndan edinilmesi gereken teorik dersleri özetlemeyi hedef almıştır. Bu çerçevede, Ortadoğu çalışmalarında son yıllara kadar gücünü korumuş üç teorik yaklaşım ele alınacak ve Arap Baharı sonrası edinilen perspektiften tekrar değerlendirilecektir. Daha spesifik olarak belirtmek gerekirse, Ortadoğu toplumlarında otoriterliğe itiraz ve direniş motivasyonunun ve becerisinin eksikliği, baskı mekanizmalarının sarsılmaz gücü, ve rantçı ekonomik yapılarla ekonomik globalleşmenin siyasi istikrara katkılarına dair varsayımlar gözden geçirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Ortadoğu Çalışmaları, politik kültür, asker-sivil ilişkileri, rantçı devlet modeli, neoliberalleşme

1. Giriş

Kısaca Arap Baharı diye tanımladığımız, 2010 sonrası Arap ülkelerinde ardı ardına ortaya çıkan ve birçok ülkede mühim siyasi sonuçlar doğuran zincirleme isyan dalgası, Ortadoğu çalışmaları alanında da sarsıcı bir etki yaratmıştır. Arap Baharı'nın ne akademisyen, ne siyasi çevrelerce öngörülebilmüş olması, mevcut teorilerin ve varsayımların sınırlarını göstermiş, yeni teorik yaklaşımların önünü açmıştır. Sonuç itibarıyla Arap Baharı sonrası Ortadoğu çalışmalarının bir özeleştirisi ve yenilenmeye gitmesi şart olmuştur. Bu çalışma da bu amaca hizmet etmek üzere kaleme alınmış ve Arap Baharı'ndan edinilmesi gereken teorik dersleri özetlemeyi hedef almıştır. Bu çerçevede, Ortadoğu çalışmalarında son yıllara kadar gücünü korumuş üç teorik yaklaşım ele alınacak ve Arap Baharı sonrası edinilen perspektiften tekrar değerlendirilecektir. Daha spesifik olarak belirtmek gerekirse, Ortadoğu toplumlarında otoriterliğe itiraz ve direniş motivasyonunun ve becerisinin eksikliği, baskı mekanizmalarının sarsılmaz gücü, ve rantçı ekonomik yapılarla ekonomik globalleşmenin siyasi istikrara katkılarına dair varsayımlar gözden geçirilecektir.

Çalışmanın ilk bölümü kültürcü yaklaşımları ele alacaktır. Bu yaklaşımın temel iddiası Ortadoğu kültürlerinin otoriteye isyanı caydırıcı nitelikte olduğu, bu sebeple bölgede direniş gerçekleşmediği ve bu sayede bölgede otoriter rejimlerin devam edebildiği yaklaşımıdır. Burada vurgulanacağı gibi, popülerleştiği 1990 sonlarından beri eleştirilmekle birlikte aksi kanıt yetersizliğinden etkisini sürdürebilmüş bu özcü varsayımlar, Arap Baharı'ndan sonra savunulması büsbütün sorunlu bir hal almıştır. İkinci olarak ordu- siyaset ilişkileriyle ilgili varsayımlar gözden geçirilecektir. Geçmiş çalışmalar Ortadoğu ülkelerinde, orduları siyasi otoritelerin özel emrinde hareket eden birliklermiş gibi tasvir etmiş ve bu ülkelerdeki otoriter rejimlerin sarsılmazlığını bu durumla açıklamışlardır. Oysa ki Mısır ve Tunus'ta ordunun siyasi otoriteye arka çıkmaması, Libya ve Yemen'de kısmen destek vermesi, ve Suriye ve Bahreyn gibi ülkelerde desteğini büyük ölçüde sürdürmesi gibi farklılıklar, bölgede birbirinden ayrı ordu tipleri ve ordu-devlet ilişkileri olduğunu göstermekte, ve bu önemli farkları ortaya dökecek yeni çalışmaları gerekli kılmaktadır. Nihayet son bölümde, Arap Baharı sonrası edinilen perspektifle ekonomi-siyaset ilişkilerine dair dominant teoriler ele alınacak ve çıkarılması gereken derslere işaret edilecektir. Görülen odur ki, petrol rantlarına sahip otoriter ülkelerde isyan ve değişim imkanlarının güçlüğünü vurgulayan rantçı devlet teorisi geçerliliğini büyük ölçüde korurken, neoliberal politikalar bazı beklentilerin aksine isyanı artırmıştır.

2. Politik Kültür: Otoriterlik ve Direniş

Ortadoğu'nun dünyanın başka bölgelerine nazaran demokratikleşmeye daha fazla direnmesi gerçeği birçok Ortadoğu çalışması tarafından kültürel sebeplerle açıklandı. Bunlara göre, Ortadoğu'da demokratikleşme

olamadı çünkü yeterince talep yoktu. Bunun sebebi Ortadoğu kültürlerinde tolerans, barışçılık, bireycilik gibi demokrasinin yapı taşları olarak düşünülen değerlerin fazla yer bulmadığıydı (Kramer 1993, Kedourie 1994, Fish 2002). Bu görüşlere göre, bireyden çok çoğunluğun tercihlerine, güçlü liderliğe, üst akıllara önem veren Ortadoğu’da otoriter siyasi yapıların devamı şaşırtıcı değildi. Bu kültürcü yaklaşımlara göre söz konusu eğilimlerin altında yatan en kuvvetli sebeplerden biri de İslam dini idi. Huntington (1996) gibi muhafazakar siyaset bilimciler tarafından en provokatif şekilde savunulan bu tür özcü yaklaşımlar elbette ağır eleştirilere de maruz kaldılar. Bu eleştiriler özetle şu görüşleri dile getiriyordu. Tüm kültürcü argümanlar biraz “entelektüel tembellik” içeriyor, ve başka şekilde açıklanamayan tüm “artık “ (residual) soruları “kültür” değişkeniyle açıklama kolaylığına kaçıyoruz. Bu tür kültürcü yaklaşımlar en çok da Ortadoğu çalışmalarında öne çıkıyor, bu da Batılı araştırmacıların ön yargıları ve bölge dinamiklerini anlama konusundaki eksikliklerinden kaynaklanıyordu. Bu şartlar altında Ortadoğu’ya dair tüm farklılıklar (otoriterlik, ataerkillik, ekonomik geri kalmışlık vb.), bir başka farklılıkla, yani “İslam” dini ve ona eşlik eden kültürel karakteristiklerle açıklanmaya çalışılıyordu. Oysa kültür-siyaset ilişkisi analiz edilmesi en zor ilişkilerden biri olduğundan çok daha dikkatli incelenmeli, ve hatta yanıltıcı siyasi sonuçlara ulaşarak çeşitli ön önyargıları besleme riskinden ötürü tamamen uzak durulmalıydı.

Bazı Ortadoğu çalışanları ise Ortadoğu kültürlerinde otoriter eğilimlerin olduğu görüşüne karşı çıkmamakla birlikte, bu eğilimlerin başka toplumlarda da görüldüğünü, fakat bu toplumların bir noktada demokratikleşmeyi başardığını hatırlatarak, kültürün demokratikleşmeyi engellemeyeceğini savundular. Bu sebeple, Ortadoğu’da demokratik taleplerin olmadığı ve demokratikleşmenin bu yüzden gerçekleşmediği tezi savunulamazdı. Ne var ki tüm bu eleştiriler, Ortadoğu’da gerçekten de organize bir direniş ve siyasi değişim hareketi gözlemlenemediğinden zayıf kalıyor, ampirik kanıt eksikliğinde kültürcü teorileri çürütmek zor oluyordu. Bölgede organize direniş sadece İslami gruplar arasında gözlemleniyor, bu grupların ise demokratik sicilleri sağlam görülmediğinden, varlıkları demokratikleşme sinyali olarak yorumlanamıyordu. Bu sebeple, kültür ve İslami kimliğin belirleyiciliği ile ilgili argümanlar teorik olarak ağır eleştirilere maruz kalmış olmak ve popülerliklerini görece yitirmiş olmakla birlikte literatürde varlıklarını sürdürdüler.

Ne var ki bu durum, Arap Baharı süreci ile birlikte değişmek durumunda kaldı. Birbiri ardına patlak veren, üstelik de aynı anda İslamcı, sol, liberal, feminist, ve diğer ideolojik kesimler tarafından sahiplenilen, birçok grubu bir araya getiren, ve herkes için siyasi açılım talep eden organize direniş hareketleri Ortadoğu’nun yakın siyasi tarihine damgasını vurdu. Bu gelişmeler Ortadoğu’da direniş beklemeyen yahut sadece İslamcı direnişleri olası gören kültürcü varsayımları kökünden sarsarak bölge halkının demokratik taleplerinin ve direniş becerisinin muadillerinden hiç de geri kalmadığını gösterdiler. Hatta, Suriye ve Bahreyn örnekleri dünya direniş literatüründe dahi eşine az rastlanan örnekler teşkil ettiler çünkü bu ülkelerde direniş ağır mililer saldırılara rağmen devam etti. Bu karşılaştırmalı sosyal hareketler çalışanları için şaşırtıcı bir durumdu, çünkü mevcut direniş çalışmaları bir yere kadar şiddetin (örneğin polis şiddetinin) isyanları tahrik etmesiyle birlikte ağır silahlar devreye girdiğinde, yani bir ülkenin askeri birlikleri halka karşı saldırı başlattığında direnişçilerin geri çekileceklerini ön görür (Mülkler ve Weede, 1990; Lichbach, 1987; Fransisco, 1995). Ne de olsa insan rasyonel bir varlıktır ve davranışlarının maliyeti olası faydalarına göre ciddi şekilde ağır bastığında davranışına son verecektir. Oysa ki Suriye ve Bahreynli direnişçilerin karşılaştıkları durum tam da buydu ve buna rağmen, yani vatandaşı buldukları ülke ordularının üzerlerine ateş açmasına ve her gün yüzlerce ölü vermelerine rağmen direnişler devam etti. Bu, şaşırtıcı bir dirençti ve literatürde yeni çalışmalara yön verdi. Nitekim Bellin (2013), bu durumun ülke-spesifik çalışmalarla açıklanamayacağını, ancak bölgesel etkilerle anlaşılabilirliğini söyler. Yani, başta Tunus olmak üzere, Arap Baharı’nın başarılı örnekleri o derece kuvvetli bir ilham dalgası yaratmıştır ki, başarılı örneklerle yapılan empati ve ortaya çıkan öfori duygusu, rasyonel hesapların önüne geçmiş, ve direnişin devamını sağlamıştır (Bellin). Direniş hareketlerinin veya demokratikleşme süreçlerinin çoğu zaman dalgalar halinde geldiği, halkların birbirinden etkilendiği zaten bilinmekle birlikte, Arap Baharı örneğinin dikkat çektiği gerçek, bu tür etkilenmelerde allanın coğrafi değil kültürel yakınlık olduğudur. Bireyler, halkını kendi halkına, yaşam şartlarını kendi yaşam şartlarına benzettiği toplumlarda gerçekleşen olumlu değişimlerden etkilenir, identifikasyon yapar, ve benzer bir sonuç yakalamak ümidiyle harekete geçer. Bu esnada içinde bulunulan şartlarda önemli farklı olsa da, ve bu farklar hayat-ölüm farkını belirleyecek nitelikte olsa bile, Tunus ve Suriye siyasi koşullarının farklılıkları gibi, ortaya çıkan coşku ve enerji artık bunlara kulak asmaz ve kolay kolay durdurulamaz. Aynı etki, coğrafi olarak yakın olup sosyal açıdan farklı toplumlarda gözlemlenmeyebilir. Bu sebeple Tunus’ta başlayan direniş hareketi Afrika’nın güneyine değil, Arap Yarımadası’na yayılmıştır. Yine benzer sebeplerle, 2009’da İran’da baş gösteren çevreci hareket komşu Arap ülkelerinde ilgi çekmiş ve takip edilmiş olmakla birlikte ciddi bir etkilenmeye ve harekete yol açmamış, fakat iki sene sonra benzer bir şekilde Tunus’ta baş gösteren direniş, Arap ülkeleri arasında hızla yayılmıştır. Özetle, Beissinger (2007)’in dediği gibi, empati kendine benzeyenle yapılır ve Arap ülkelerinde yıllardır eksik olan değişim modeli nihayet oluştuğunda, “domino etkisi” gerçekleşmiştir. O halde, Arap Baharı yeni bir “demokratik dalga”nın sinyali olarak görülebilir mi? Ne var ki direniş, hatta otoriter rejimlerin çöküşü, demokratikleşmenin bir ön aşaması olmakla birlikte, her

zaman peşinden demokratikleşmeyi getirmez. Görüldüğü kadarıyla, Ortadoğu’da da demokratikleşme hala çok yakın vadede gerçekleşecek gibi durmamaktadır fakat bunun sebepleri ayrı bir çalışma konusudur.

3. Baskı Mekanizmalarının Sarsılmazlığı: Ortadoğu’da Asker-Sivil İlişkileri

Ortadoğu otoriterliğini ele alan karşılaştırmalı siyaset çalışmaları içerisinde ağırlığını koruyan teorilerden biri ordu-sivil ilişkilerine dairdir. Otoriterliğin sarsılmazlığı eserinde Bellin bu konudaki en kapsamlı teorik yaklaşımlardan birini ortaya atmış ve bölgede hüküm süren liderlerin arkalarındaki ordu desteğinin belirleyici rolüne işaret etmiştir. Bellin’e göre, Ortadoğu otoriterliğini açıklayan ve bu anlamda bölgeyi başka bölgelerden ayıran faktörler sıklıkla iddia edilenin argümanların aksine, kültür veya ekonomik az gelişmişlik değildir. Bu, Ortadoğu kültürlerinin otoriter olduğu tezini reddetmek anlamında değildir. Fakat yukarıda belirtildiği gibi, otoriter kültürlerin çeşitli dönemlerde hüküm sürdüğü birçok toplumda bir noktada demokratikleşme hareketi gerçekleşmiştir. Ekonomik az gelişmişlik argümanında da aynı durum söz konusudur. Ortadoğu gerçekten de az gelişmiş bir bölgedir fakat başka az gelişmiş bölgelerde demokratikleşme olabilmıştır. O halde belirleyici olan az gelişmişlik de olamaz. Nitekim ekonomik gelişme ve demokratikleşme arasındaki ilişkiye dair iddialar yakın zamanda çürütülmüş, ekonomik gelişmenin demokrasilerin sürekliliğini sağlamaya katkıda bulunmakla birlikte otoriterlikten demokrasiye geçişte belirleyici bir rolü bulunmadığı kanıtlanmıştır (Przeworski vd., 2000). O halde, Ortadoğu’yu diğer bölgelerden ayıran ve otoriterliğin bu derece istikrarlı bir biçimde devamını sağlayan başka bir sebep olmalıdır.

Bellin’e göre bu fark, bölge ülkelerinde mevcut bulunan baskı mekanizmalarında yatmaktadır. Ortadoğu’da demokratikleşme olamamasının sebebi baskı mekanizmalarının aşırı güçlü olmasından gelmektedir. Bu gücü sağlayan da askeri güçlerle liderler arasındaki ilişki yapısında yatmaktadır. Ortadoğu’da demokratikleşme şansı düşüktür, çünkü burada hüküm süren otoriter liderlerin arkasında askeri destekleri vardır ve bu şartlar altında onları devirmek çok güçtür. Bir başka deyişle, demokrasinin gerçekleşmemesinde talebe değil arza odaklanılmalıdır. Demokrasi talep edildiğinde, insanlar mobilize olup sokaklara döküldüğünde sürecin devamını bir tek soru belirler: ordu lidere destek olacak ve bu amaçla gerekirse kendi halkına silahlı müdahalede bulunacak mı? Cevap “evet” ise halkın yapabileceği pek bir şey yoktur. O yüzden iş ordunun seçimlerinde biter ve Ortadoğu’yu ayırt eden ordunun bu tür durumlarda sıklıkla lidere destek vermeyi seçmesidir. O halde anlamamız gereken bu durumun sebepleridir.

Bir asker kendi halkına ateş etmesi, görev tanımıyla ağır bir çelişki yaratır ve bu sebeple -teorik olarak- hiçbir asker tarafından istenmez. O halde Ortadoğu’da askerler neden kendilerini sıklıkla bu istenmeyen durumda bulmaktadır? Bellin bunu ordunun kurumsallaşmamış olmasıyla açıklar. Kurumsallaşmanın tanımı, yönetimde keyfiyet değil kuralların belirleyici olması, bu kuralların devamlı, biliniyor ve tahmin edilebilir olması, yükselme ve ast-üst ilişkilerinin yeteneğe dayalı olması ve kurumsal bağımsızlık özelliklerini içerir. Ortadoğu’da gözlemlenen, yönetimin keyfi, atamaların ve yükselmenin siyasi liderle şahsi yakınlık sayesinde gerçekleştiği ve kurumun bağımsızlığı olmayıp siyasi liderin kontrolü altında bulunmasıdır. Bir başka deyişle ordu halkın ordusu değil siyasi liderin ordusu gibidir ve halk tarafında da öyle algılanır. Bu durumda bir halk isyanı söz konusu olup ordu komutanları siyasi liderden halka ateşe etme emri aldığı anda, bu komutanların görev tanımlarıyla çelişmek pahasına halka ateş etme ihtimali artacaktır. Çünkü bu askerler bilir ki bir siyasi devrim veya değişim olup siyasi lider devrildiği takdirde kendilerinin pozisyonları da tehlikeye girecektir. Halk onları milletin askerleri değil liderin askerleri olarak algılamaktadır ve liderden kurtulunca onlardan da kurtulacaktır. Bunu göze alamayan asker halkına ateş edecektir ve bir ordu halka ateş etmeye başlarsa halk hareketinin devamı imkansız gibidir. Sivil bir halkın bir orduya karşı gelebilmesi çok zor olduğundan bu noktada isyan biter. Bellin der ki, işte bunu bildiği için Ortadoğu halkları kolay kolay isyan etmez, ederse de bunun başarıya ulaşma şansı çok düşüktür.

Ne var ki Arap Baharı olarak tanımladığımız 2011 sonrası dönemde bölgede halkların birer birer ayaklanması ve Tunus ve Mısır gibi ülkelerde ordu komutanlarının isyanlara müdahale etmemek suretiyle liderlerin devrilmesine izin vermesi, diğer taraftan Suriye örneğindeki gibi askerlerin halka ateş açmasına rağmen isyanların durmaksızın devam etmesi bu konudaki mevcut teorileri tekrar düşünmeyi gerekli kıldı. Ortadoğu’da otoriterliğin sarsılmazlığının sebebinin orduda kurumsallaşma eksikliği ve şahsi, siyasi lider kontrolünde ordu yapılaşmaları olduğu tezi eksik veya hatalı mıydı?

Bellin ve Gause gibi karşılaştırmalı siyasetçiler Arap Baharı sürecinde yaşananlara bakıldığında tam tersine ordu desteğinin otoriterliğin devamı konusunda belirleyici olduğu tezinin ispat edilmiş olduğunu, fakat Arap Baharı’nı tahmin edememiş olmanın, bölgedeki tüm ordu-sivil ilişkilerinin aynı kefiye konmuş olması hatasından ileri geldiğini söylerler. Yani, Tunus ve Mısır’da daha kurumsallaşmış ordular bulunması ve bu orduların sorumluluklarını siyasi otoriteye değil halklarına bağlılıkla tanımlaması, bu ülkelerde direniş

başladığında ordunun direnişten yana tavır almasına sebep olmuştur. Oysa ki Suriye ve Bahreyn gibi ülkelerde ordu-siyaset ilişkilerinin çok daha şahsi biçimde yapılmış olması farklı sonuçlar doğurmuştur. Beşir Esad'ın halkın çoğunluğu Sünni olmasına rağmen askeri elitleri kendisi gibi Alevilerden seçmesi, Bahreyn'de ise tam tersi, halk çoğunluğunun Şii olmasına rağmen, üst rütbeli askerlerin liderin kendisi gibi Sünnilerden seçilmesi, bu ülkelerde halkın orduyu kendine değil lidere yakın görmesine sebep olmuştur. Gerçekten de rütbesini ve kariyer imkanlarını liderle kurduğu dini, etnik, veya ailevi bağlara bağlı gören bir askerin önceliği bu siyasi ortamın devamını sağlamak olacaktır. Zira, bir siyasi değişim durumunda kariyerlerini ve hatta hayatlarını kaybedeceklerini bilmektedirler. Nitekim Suriye ve Bahreyn'de halka ateş etmesi emredilen askerler, görev tanımlarına tamamen ters de olsa bu emre uymuşlardır. Libya ve Yemen'de Muammer Kaddafi'nin ve Ali Abdullah Salih'in ailelerinden gelen askerler onlara bağlı kalırken, diğerleri muhalefete katılmış ve neticede her iki ülkede de lider devrilmiştir. Tunus ve Mısır'da ise rütbelerini yetenekleri sayesinde edinmiş, köklü kurumsal geçmişlere sahip orduların mensubu bulunan generaller, kendilerini siyaset üstü görmüş, kendilerine verilen ateş emrine uymamış, direniş başladıktan kısa süre sonra mevcut siyasi liderlere (Tunus'ta Ben Ali ve Mısır'da Mübarek) destek vermeyeceklerini açıklamış, bu açıklamalar da kısa süre içinde söz konusu liderlerin devrilmelerini beraberinde getirmiştir.

Özetle, otoriterliğin devamında belirleyici olan, otoriter liderlerin bir direniş söz konusu olduğunda güvenilebilecekleri askeri desteğe sahip olup olmadıklarıdır. Ortadoğu'da bu destek genellikle mevcuttur çünkü asker-sivil ilişkileri genellikle kurumsal değil şahsi bağlara dayanır. Ne var ki tüm Ortadoğu ordularını aynı kefeye koymanın yanlış olduğu görülmüştür. Görece olarak daha kurumsal ordular vardır ve bu farklar bir direniş vücuda geldiğinde söz konusu ülkelerin kaderini değiştirecek kadar mühimdir.

4. Rantçı Ekonomi, Ahabap-Çavuş Kapitalizmi, ve Ortadoğu'da Ekonomi-Siyaset İlişkileri

Arap Baharı ekonomi-siyaset ilişkilerine dair mevcut varsayımlarımızı da gözden geçirme gereği doğurmuştur. Bugün Ortadoğu'da iki tür ekonomik model söz konusudur. Birisi, devletlerin gelirini büyük ölçüde petrol ihracatından sağladığı rantçı modeldir. Diğeri ise petrol geliri bulunmayıp uzun müddet devlet eliyle üretim yaparak kalkınma çabası göstermiş fakat son dönemlerde globalleşme süreçlerinin yarattığı baskılar sonucu uygulanmaya başlayan ekonomik reformlarla devlet müdahalesinin azaldığı veya şekil değiştirdiği neoliberalleşme modelidir.

Arap Baharı sonrasında rantçı devlet teorisini gözden geçirdiğimizde, bu süreçten güncelliğini büyük ölçüde koruyarak çıktığını söylemek mümkündür. Kısaca özetleyecek olursak, rantçı devlet teorisi ülke gelirlerinin çoğunun değerli doğal zenginliklerden edinildiği, üretimin ve dolayısıyla halkın katkısının ülke gelirinde rolünün az olduğu ekonomik yapıdır (Beblawi ve Luciani, 1987). Otoriter siyasi yapılara sahip ülkelerde keşfedilen doğal kaynaklar, bu kaynakların kullanımının, satışının, ve gelirlerinin dağıtımına dair kararların siyasi liderlerde toplanmasına ve bundan doğan gücün bu liderlerin sahip oldukları pozisyonları koruyabilmelerine yol açmaktadır (Ross, 2001). Temel ekonomik etkinliğin üretim olduğu ve hazine gelirlerinin vergilerden geldiği toplumlarda halk ödediği vergiler karşılığı siyasi haklar talep etmek suretiyle demokratikleşme için itici güç oluştururken rantçı sistemlerde bu dinamik bulunmamaktadır. Üretim yapılmamakta, halk vergi ödememekte, devlet harcamaları rant gelirleriyle sağlandığı için, demokrasinin belkemiğini oluşturan vergi-karşılığı-temsil hakkı (taxation for representation) pazarlığı gerçekleştirilmemektedir (Ross).

Vergi ödemeksizin elde edilen hizmetler (sübvansiyonlar, bedava sağlık hizmetleri, yüklü memur maaşları vb.) Demokratik talepler için bedel ödemek istemeyen bireylerin direnişe katılımını azaltmaktadır. Buna ek olarak, rant gelirleri sayesinde polis, istihbarat, ve silahlanmaya daha fazla harcama yapma imkanı bulan yönetimler direnişin maliyetini artırmaktadır. Bu sebeple Ortadoğu çalışanları, "petro-devletler" olarak da tanımlanan Suudi Arabistan, Cezayir, Katar, Kuveyt, Libya ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerde demokratik direniş ve değişim şansını öteden beri düşük görmüşlerdir. Nitekim Arap Baharı sürecine baktığımızda bu devletlerden sadece Libya'da ciddi bir direniş gerçekleşmiştir. Suudi Arabistan, Cezayir, Irak, Kuveyt, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde ise Arap Baharı'nın fazla bir etkisi olmamıştır ve bu durum rantçı devlet teorisini bir kez daha ispatlar görünmektedir. Tunus direnişinin patlak vermesini takip eden Şubat ve Mart aylarında Suudi Arabistan kralının 100 milyar dolarlık bir harcama paketini onaylaması tam da bu tür politikalara örnek teşkil eder niteliktedir.

Peki ama bu durumda Libya örneğinin yarattığı istisnai durum nasıl açıklanabilir? Libya örneğinde göze çarpan petrol rantının, muadil petro devletlerdeki uygulamalardan farklı olarak, popülist veya askeri-istihbari harcamalara değil, Kaddafi'nin gücünü ispata yönelik fakat halk tarafından pek itibar edilmeyen, literatürde zaman zaman "pet projeler" olarak tabir edilen mecalara akıtıldığı, bunun ise otoriterliğin devamı açısından

“isabetli” olmamış olduğudur. Üstelik bu projelerin çoğu kez tamamlanamayıp yarım kalması halkta petrol gelirlerinin israf edildiği duygusuna ve ekonomik sıkıntılardan dolayı yönetimi sorumlu görmelerine yol açmıştır. İnsan yapımı nehirlere, gösterişli futbol stadyumları, başlanıp yarım bırakılmış ya da yapımı fazla uzamış iddialı inşaat projelerine harcanan petrol gelirleri, ekonomik sıkıntılar yaşayan halkta öfke ve isyan uyandırmıştır. Nitekim isyanın öncelikli olarak mobilize olduğu Bingazi’de yönetim ele geçirildikten sonra bu tür inşaat alanlarının direnişi grupların hedefi haline gelmesi, yer yer yıkılıp grafitilerle kaplanmış olmaları anlamlıdır. O halde diyebiliriz ki, petrol rantı eğer patronaj ve baskı mekanizmalarını güçlendirecek biçimde harcanırsa, gerçekten de otoriter liderlerin elini sağlamlaştırabilir ve bu anlamda Ross’un bahsettiği “petrol laneti” gerçekleşir. Fakat “doğru” harcanmadığında rant geliri, bu geliri elinde tutup yöneten liderleri sorumlu hale getirebilmekte ve bu gelirden payını alamadığını düşünen halklarda isyan duygusuna katkıda bulunabilmekte ve rejim-sarsıcı etkiler yaratabilmektedir.

Petrol üretmeyen Mısır, Ürdün, Fas, Tunus gibi Ortadoğu ülkelerindeki ekonomi-siyaset ilişkilerine baktığımızda ise Arap Baharı’ndan alınacak daha da önemli dersler olduğu görülmektedir. Bu ülkelerde bir süredir hem globalleşmenin yarattığı baskı, hem ekonomik yardım yapan ülkelerin talepleri doğrultusunda çeşitli ekonomik reformlar yoluyla bir neoliberalleşme sürecine girilmiştir. Bu çerçevede kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi, yabancı yatırımların özendirilmeye çalışılması, sübvansiyonların kesilmesi, serbest girişimcilere teşvikler dağıtılması gibi politikalar izleniyordu. Bu politikaların bazı kazananları ve kaybedenleri oldu. Dar gelirli kesimler üzerinde özellikle sübvansiyonların kesilmesinden ötürü ekonomik sıkıntılar arttı. Öte yandan, reformlar bir yandan da kapitalist kalkınma hedeflerine katkıda bulundu ve yeni bir zengin sınıfı yarattı. Özellikle yönetimle iyi ilişkileri bulunan yerli girişimciler-ki bunlara sıklıkla siyasilerin aile üyeleri de dahil oluyordu- özelleştirme ve teşvik dağıtım süreçlerinde avantajlı muamele görmek suretiyle ölçsüz karlar elde ettiler.

Bu neoliberalleşme süreçlerinin olası siyasi sonuçları ile ilgili iki farklı görüş ortaya atılıyordu. Bir grup Ortadoğu uzmanına göre bu ekonomik reformlarla sağlanacak kalkınma bu ülkelerdeki lidere avantaj sağlayacak ve başında buldukları rejimlerin devamlılığına katkıda bulunacaktı (Gause, 2011). Ekonomik kalkınma liderlerin ve iktidar partilerinin geniş halk kitleleri nezdinde popülaritesini artırırken, ahabap-çavuş kapitalizmi de özel sektörün sadakatini sağlayacak, siyasi değişim büsbütün zorlaşacaktı (Richards, 2004; Kienle, 2001; King, 2003). Bu görüşleri öne sürenler zaman zaman Türkiye örneğini de referans göstermekteydiler. Nitekim Türkiye’de AK Parti’nin 2002’den beri tüm seçimlerden başarıyla çıkması, ekonomik kalkınmanın bir iktidar partisini nasıl güçlendirebildiğine ispat teşkil etmekteydi (Gause).

Öte yandan, Batılı siyasi çevreler ekonomik reformların siyasi reformları getireceğini iddia ediyordu. Bu modernleşme çalışmalarında sıklıkla öne sürülen bir görüştür (Ruschemeyer vd., 1992). Batı modernleşmesi siyasi ve ekonomik liberalleşmenin birbirini olumlu etkilediğini göstermiştir ve bunun başka ülkelerde de böyle olması mümkündür. Ekonomik kalkınma orta sınıfı güçlendirecek, eğitim ve uluslararası bağlantıları artan orta sınıfta hem demokratik bilinç ve talep artacak hem de ekonomik gücü sayesinde bu sınıf yöneticileri demokratikleşmeye zorlayabilecektir. Bir başka deyişle, demokratik bilince sahip ve vergi veren orta sınıf yaptığı ekonomik katkı karşılığında siyasi hak talep edecek, ekonomik gücü ile siyasileri pazarlık masasına iterek siyasi gücün paylaşımına ikna edecektir. Bu demokratikleşme teorisini benimseyen yaklaşımlar, Ortadoğu’daki ekonomik reformların demokratikleşmeyi teşvik etmesini beklemişlerdir.

Arap Baharı, yukarıda özetlenen rakip teorilerin geçerliliklerinin test edilmesi için uygun bir zemin yarattı. Görüldü ki, Tunus ve Mısır gibi, ekonomik reformları en sıkı uygulayan ülkelerde bu reformlar ters tepti ve rejim sarsıcı etkileri oldu. Hükümet kontrolünde ve hükümet çıkarları gözetilmeye çalışılarak gerçekleşen neoliberalleşme, hükümete istikrar sağlamadı. Fakirleşen kesimler hükümete isyan ederken, hükümetin özel sektör ortakları da hükümete beklenen desteği sağlayamadı. Kimileri isyanlar başlar başlamaz yurt dışına kaçtı, kimileri etkisiz kaldı. Kimileri ise direnişin yanında yer aldı. Belki siyasi özgürlükler ekonomik çıkarlarına ağır bastığından, belki de direnişin galip geleceğini tahmin ederek yenen tarafta bulunma arzusuyla taraf değiştirdiler. Sonuç itibarıyla, görüldü ki Ortadoğu’da sıklıkla görmeye başladığımız ahabap-çavuş kapitalizmi her zaman otoriter yönetimleri güçlendirmemektedir. Rüşvete ve yolsuzluğa duyulan öfke, özellikle ekonomik sıkıntılar yaşayan halklarda isyan duygusuna ve direnişe katkı sağlayabilmektedir.

5. Sonuç

Arap Baharı karşılaştırmalı siyaset ve Ortadoğu çalışmaları üzerinde sarsıcı bir etki yapmış, mevcut varsayımları çürütmüş, yeni teorik yaklaşımların önünü açmıştır. Bunların başında özcü-kültürcü yaklaşımlara vurulan darbe gelmektedir. Özellikle direnişin en kanlı yaşandığı Suriye ve Bahreyn gibi ülkeler, sadece Ortadoğu’da direniş kültürünün eksikliğine dair iddiaları çürütmemiş, karşılaştırmalı sosyal hareketler

çalışmalarının mevcut varsayımlarını da sarsmıştır. Rasyonelliği vurgulayan tezlere karşı, empati ve öfori duygusunun yaratabileceği etki ortaya çıkmıştır. Arap Baharı'ndan öğrendiğimiz ikinci ders, ordu-sivil ilişkilerine dairdir. Tunus ve Mısır örneklerinde gördüğümüz ordu davranışı bu konunun uzmanlarını dahi şaşırtmış, ve bu çerçevede Ortadoğu'daki ordu yapılanmaları arasındaki farkları daha iyi anlama gereğini ortaya koymuştur. Direniş ve protesto anlarında askerlerin vereceği kararların önemi ve bu kararların tahmin edilebilmesini sağlayabilecek teorik çalışmalara duyulan ihtiyaç görülmüştür. Nihayet, Arap Baharı, Ortadoğu'da ekonomi-siyaset ilişkilerine dair önemli kanıtlar sunmuştur. Paranın siyasi sadakat sağlayabildiği tezi, petrol zengini ülkelerde isyanın zayıf kalması gerçeğiyle bir kez daha ispatlanmış, öte yandan iyi yönetilemeyen neoliberalleşme süreçlerinde ortaya çıkan fakirleşme ve derinleşen zengin-fakir ayrımları rejimleri sarsmıştır. Tüm bu gelişmeler, sadece Ortadoğu çalışmaları için değil, karşılaştırmalı siyaset çalışmaları için de mühim ampirik kanıtlar içermektedir ve gelecek çalışmalarda dikkatle analiz edilmelidir.

Kaynakça

- Beblawi Hazem and Giacomo Luciani (eds.). 1987. *The Rentier State in the Arab World*. London: Croom Helm.
- Beissinger, Mark. 2007. "Structure and Example in Modular Political Phenomena: The Diffusion of the Bulldozer/Rose/Orange/Tulip Revolutions," *Perspectives on Politics* 5:2, 271.
- Bellin, Eva. 2012. "Reconsidering The Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Lessons from the Arab Spring." *Comparative Politics* 44 (2), 127-149.
- _____. 2004. "The Robustness of Authoritarianism in the Middle East." *Comparative Politics* 36 (2): 139-157.
- Fish, Steven. 2002. "Islam and Authoritarianism." *World Politics* 55 (1): 4-37.
- Francisco, Ronald. 1995. "The Relationship Between Coercion and Protest," *Journal of Conflict Resolution* 39, 263–82.
- Gause, Gregory. 2011. "Why Middle East Studies Missed the Arab Spring: The Myth of Authoritarian Stability." *Foreign Affairs* July/August.
- Huntington, Samuel. 1996. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. London: Simon & Shuster.
- Kedourie, Elie. 1994. *Democracy and Arab Political Culture* (London: Frank Cass, 1994);
- Kienle, Eberhard. 2001. *A Grand Delusion: Democracy and Economic Reform in Egypt*. London: IB Tauris.
- King, Stephen. 2003. *Liberalization against Democracy*. Bloomington: Indiana University Press.
- Przeworski, Adam, Michael E. Alvarez, José Antonio Cheibub, and Fernando Limongi (eds). 2000. *Democracy and Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Richards, Alan. 2004. "Economic Reform in the Middle East: The Challenge to Governance," in Nora Bensahel and Daniel Byman, eds., *The Future Security Environment in the Middle East*. Santa Monica, CA: RAND, pp. 57–128.
- Ross, Michael. 2001. "Does Oil Hinder Democracy?" *World Politics* 53 (3): 325-361.
- Rueschemeyer, Dietrich, John Stephens, and Evelyne Stepehens. 1992. *Capitalist Development and Democracy*. Chicago: University of Chicago.
- Lichbach, Mark. 1987. "Deterrence or Escalation?" *Journal of Conflict Resolution* 31, 266–97.
- Muller, Edward and Erich Weede. 1990. "Cross-National Variation in Political Violence: A Rational Action Approach." *Journal of Conflict Resolution* 34: 4 (1990): 624-651.

5.YILINDA ARAP BAHARI: ARAP UYANIŞI MI YOKSA BÖLGESEL BİR KAOS MU?

Yrd. Doç. Dr. Yiğit Anıl Güzelipek

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, guzelipek@gmail.com

ÖZET

Ortadoğu'da 17 Aralık 2010 tarihinde başlayan ve domino etkisi gösteren sosyo-politik hareketin 5. yılına girilmiş olmasına rağmen halen Arap Baharı'nın amacına ulaşmış başarılı bir hareket mi olduğu yoksa Ortadoğu'yu tümünden kaosa sürükleyecek tarihsel bir hata mı olduğu üzerinde mutabık olunamayan bir tartışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tartışmanın en önemli sebeplerinden birisi hareketin, gerçekleşmiş olduğu her ülkede aynı sonucu doğurmamış olmasıdır. Bir başka ifadeyle sayısı oldukça az olmak beraber bazı ülkelerde bu süreç demokratik reform mücadelesinin ilk adımını oluşturmuş, Suriye, Libya ve Mısır örneklerinden hareketle bazı ülkelerde de uzun yıllar devam etmesi beklenen bir kaosa dönüşmüştür. Bu çalışma Arap Baharı'nın amaçları ve sonuçları arasındaki uyumu tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışmada yöntem olarak Almond ve Verba'nın *Politik Kültür Kuramı* kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre Ortadoğu toplumları siyaset kültürü bağlamında Arap Baharı'nın beklenen en önemli çıktısı olan demokrasiye uygun değildir. Arap Baharı'nın gerçekleşmiş olduğu farklı ülkelerin birçoğunda değiştirilmesi planlanan düzenden çok daha kaotik bir yapıya sebebiyet vermesi bu durumu kanıtlar niteliktedir. Son tahlilde Ortadoğu coğrafyasını ilerleyen dönemlerde 2010 öncesine nazaran çok daha kaotik bir konjonktür beklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Demokrasi, Sivil Kültür, Kaos

1. Giriş

Hiç şüphesiz ki 2010 yılında Tunuslu Muhammed Buazizi'nin toplumsal bir bunalımın kişisel bir bunalıma dönüşmesi sonucu kendini ateşe vererek başlatmış olduğu Arap Baharı pek çok insanın tahmin dahi edemeyeceği bir yapıya bürünmüştür. İşsizlik ve kötü yaşam şartları temelli bu hareket aslına bakılacak olursa Arap toplumlarının geleneksel diktatöryal yönetim yapısına karşı başlatmış oldukları bir isyan hareketi niteliğini taşımaktadır.

Öte yandan, Arap Baharı hareketinin bu kadar öngörülemeyen bir yapıya sahip olması iki farklı dinamikten kaynaklanmaktadır. Tunus orijinli bu hareketin, bunalım dönemlerinde vatandaşın hükümete karşı yapmış olduğu münferit protestolardan birisi olmasının ötesinde domino etkisi şeklinde son derece geniş coğrafyalara yayılan bir halk hareketi olması her şeyden önce Arap toplumlarının benzer konulardaki geçmiş tecrübelerine ters bir durumdur. Bir başka ifadeyle modern dönemde Arap toplumlarının demokratikleşme faydası doğrultusunda yönetime karşı isyanvari bir harekete girişmiş oldukları kayda değer bir örnek yoktur.

İkinci olarak ise başta Tunus Eski Cumhurbaşkanı Zeynel Abidin Bin Ali, Libya Eski Lideri Muammer Kaddafi ve Mısır Eski Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek olmak üzere güçleri ve halk üzerindeki sahip oldukları kontrol ve etkiyle ün salmış diktatörlerin muhalif bir hareket sonucunda devrilecekleri de pek çok kişi tarafından beklenmedik bir olay olarak nitelendirilmiştir. Pek çok askeri darbe veya halk hareketinde olduğu gibi yönetim sınıfının iktidardan indirilmesiyle beraber yeni yönetici sınıfın ne şekilde oluşturulacağı sorusu farklı ülkeler özelinde Arap toplumunun ortak politik kaygısına dönüşmüştür. Genellikle geçici hükümet konseyleri şeklinde üretilen geçici çözümlerin neticesinde Arap Baharı'nı tecrübe eden hemen hemen bütün ülkelerde halen devam eden bu süreç bütün bu ülkeleri eskisinden çok daha kaotik bir yapıya dönüştürmüştür.

Bu nedenle, oldukça fazla bilinmezliğin bir arada yaşandığı kanlı bir süreç olan Arap Baharı, başlangıcından kısa bir süre sonra hem içsel hem de dışsal dinamikler tarafından sorgulanmaya başlanmıştır. Arap Baharı'nın sorgulanması süreci en basit ifadeyle "*Başlatılan bu hareket elde edilen sonuçlara tercih edilebilir mi?*" sorusuna bağlı olarak işlemektedir. Bu bağlamda Arap Strateji Formu sadece 2010-2014 yılları arasında yaşanan gelişmelerin ekonomik maliyetinin 833.7 milyar dolar, iç ve dış göç nedeniyle meydana gelen mülteci krizinin dış ülkelere maliyetinin 48,7 milyar dolar; daha da önemlisi meydana gelen çatışmalar ve terör eylemleri nedeniyle hayatını kaybeden ve yaralanan insan sayısının da 1.34 milyon olduğu bilgisini vermiştir. (<http://www.trthaber.com/haber/dunya/arap-baharinin-ekonomik-maliyeti-833-milyar-dolar-222944.html>)

Yukarıda verilen bu bilgiler ışığında siyasette ve toplumsal yaşamda demokratikleşme ve insan haklarına daha saygılı rejimler arzusuyla başlayan bu süreç ulaşılan mevcut durumda hedeflenen gelişmelerden hiçbirisini

sağlayamamıştır. Tam aksine altyapı, üstyapı, insan gücü, siyasi gelenekler ve ekonomik yapılarının da çökmesi sebebiyle hedeflenen gelişmelerin sağlanması çok uzun bir süre boyunca da mümkün görünmemektedir. Çalışmanın bu bölümünde öncelikle Arap Baharı'nı ortaya çıkaran dinamikler tartışılacak daha sonra ise Almond ve Verba'nın Politik Kültür Kuramı, Arap Baharı'na uyarlanacaktır.

2. Arap Baharı'nı Meydana Getiren Sosyoekonomik ve Dışsal Dinamikler

1950'li yıllardan itibaren askeri darbelerle yönetime gelen Arap liderler idare etmiş oldukları halklarla aşağıdaki hususlarda adeta yazısız bir anlaşma yapmıştır.

- 1) Sosyal hizmetler, sağlık ve eğitim hizmetlerinin sağlanabilmesi için güçlü bir bürokrasi geleneğinin kurulması;
- 2) Başta İsrail'le yaşanan sorunlar kaynaklı, genişletilmiş bir güvenlik paradigmasının ve güçlü bir askeri yapının oluşturulması;
- 3) Devlet sektörüne ait çok sayıda fabrika ve firmanın kurulması;
- 4) Temel gıdaların ve enerjinin devlet tarafından sübvansede edilmesi (Wincker, 2013)

Görüldüğü üzere Soğuk Savaş'ın başlamasıyla beraber uluslararası sistemde kendini gösteren ideolojik kamplaşmalar kendini Ortadoğu'da da göstermiş ve Mısır, Libya ve Suriye'nin de içinde bulunduğu birçok ülke sosyalist ideolojiyi ve uygulamalarını benimsemiştir. Yukarıda özetlenen dört maddenin ikincisi hariç hepsi halk ile yönetici sınıf arasındaki bağları güçlendirerek rejimlerin meşruiyetini arttırırken, genişletilmiş güvenlik paradigması zamanla toplumsal özgürlükleri bastırarak sadece itaat eden halk kitleleri oluşmasını sağlamıştır. Bir başka ifadeyle Arap toplumları yaşamsal ihtiyaçları devlet tarafından karşılanarak tebaalaştırılmıştır. Tüm komünist geçmişe sahip ülkelerde olduğu gibi Arap Baharı'nı tecrübe eden ülkelerde de her ne kadar halkın, asgari yaşamsal ekonomik ihtiyaçlarının karşılanmasından ötürü tatmin olması beklense de sistemin yapısı gereği gelişime ve değişime kapalı olması nedeniyle başta Libya, Mısır ve Suriye örnekleri olmak üzere ekonomik sistem yıllar içerisinde kendini yenileyememiş ve liberal kapitalist dalgaya karşı koyamamıştır.

Bu yolla ekonomik açıdan halk yanlısı görünen rejimler ilerleyen süreçlerde *koru imparatorluğuna* dönüşerek içsel meşruiyetlerini arttırma yoluna gitmişlerdir. Bu rejimlerin dışsal meşruiyetlerini ortadan kaldıran olay ise 11 Eylül 2001 saldırıları olmuştur. Bu tarihten sonra ABD'nin Ortadoğu politikası salt jeostratejik çıkarların ötesinde ideolojik kaygılarla şekillenmeye başlamıştır. Ortadoğu'daki otokratik rejimlerin liberal rejimlere dönüştürülmesini hedefleyen proje kısa ve orta vadede bölge ülkelerinin de en büyük korkusu olan İslamcılara iktidara taşıma riskini beraberinde getirmiştir. (Altunışık, 2013) Bu durumun sebep olması mümkün en büyük risk ise Arap Baharı'nın bir demokratikleşme hareketi olmayıp sadece otokratik iktidarlara teokratik iktidarla dönüştüren siyasal bir hareket olma tehlikesidir.

Böylesi durumlarda hedeflenen dönüşümün sağlanamamasının en temel sebebi ortaya çıkan güç boşluğu sonrasında gücün yeniden paylaşımında aktörler arası asgari uzlaşmaya gidilememesidir. Bir diğer ifadeyle aktörler ekonomik yapının yeniden şekillendirilmesinden güvenlik ve dış politika konularına kadar ortak bir konsensüsün sağlanmasından ziyade bireysel güçlerini maksimize etme yolunu seçmektedirler. (Asseburg ve Wimmen, 2016:6) Bu nedenden ötürü Suriye başta olmak üzere Arap Baharı'nı tecrübe eden ülkelerin çok büyük bir kısmında muhalif hareketler tek bir merkezden yürütülememiş ve muhalif cepheler içerisinde de gerek etnisite, gerek mezhep gerekse de ideoloji odaklı çok sayıda fraksiyon türemiştir. Sadece Suriye özelinden hareket edecek olursak, sayıları yaklaşık 100.000'i bulan silahlı direnişçiler yaklaşık 25 alt gruba bölünmüştür. (<http://t24.com.tr/haber/suriyede-muhalifler-bin-parca-hangi-grup-ne-istiyor,242860>)

Enflasyon, işsizlik ve sosyal gelir adaletsizliği gibi nedenlerin yanında siyaset özelinde toplumsal sisteme katılım eksikliği de Arap Baharı'nın meydana gelmesindeki en önemli nedenlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. En temel haliyle otokratik rejimlerin, uygulamalarına veya kendilerine karşı muhalif hareketleri gerek kolluk kuvvetleri gerekse devletin istihbarat birimleri tarafından bastırılmasının neticesinde en temel insan haklarından birisi olan ifade özgürlüğü Arap toplumlarının birçoğunda gelişme imkanı dahi bulamamıştır. Bu bağlamda siyasetin neden olmuş olduğu toplumsal baskılar ilk fırsatta rejimleri devirmeye yönelik silahlı mücadele hareketine dönüşmüştür. 2011 yılında Libya'da hukukçu ve insan hakları aktivisti Fathi Terbil'in iktidarı hedef alan muhalif açıklamalarının neticesinde tutuklanmasının ardından ülkedeki ilk geniş kapsamlı hükümet karşıtı protestolar başlamıştır. (<http://outernationalist.net/?p=1927&page=4>) Burada üzerinde durulması gereken önemli noktalardan birisi de siyasal katılım kültürünün eksikliğinin Arap Baharı sürecine olan etkisidir. Her ne kadar demokratik haklar bağlamında siyasal katılım, ifade özgürlüğü gibi talepler bu hareketin doğuşundaki temel etkenler olsa da siyasal katılım kültürünün Arap toplumlarındaki eksikliği yeni düzenin kurulması aşamasında da kendini göstermiştir ve eski düzende muhalif olunan değerlerin ve uygulamaların benzerleri de yeni düzende

kendini göstermeye başlamıştır. Bu durum ise en azından Arap Baharı hareketinin gelişim sürecinin demokratikleşme talepleri doğrultusunda ortaya çıkan bir taban hareketi olmadığı, tam aksine tamamen iktidar ve güç paylaşımı olduğu yönündeki düşünme eğilimini arttırmaktadır. Bir başka ifadeyle son 5 yıldır Arap toplumlarında devam eden bu güç boşalmasının temel sebebi eski düzenin uygulamaları değil; uygulamaların kimler tarafından tatbik edildiği sorunsalıdır.

Son olarak ise basın sansürü ve sosyal medya yasaklarının Arap Baharı sürecinin başlamasındaki en önemli etkenlerden birisi olduğunu söyleyebiliriz. Küreselleşme süreciyle beraber uluslararası sistemdeki etkileşimin önemli bir kısmının sosyal medyaya kaydığını iddia etmek mümkündür. Özellikle genç neslin kendini gerçekleştirme ve dış dünyaya açılmasında sosyal medyanın oynamış olduğu rol yadsınamaz. Aslına bakılacak olursa internet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan sanal toplumun da klasik topluma benzeyen ortak yanları mevcuttur. Tıpkı klasik toplumlarda olduğu gibi sanal dünyada da bir birlikteliğe ait olma duygusu ve ortak bir hedefi gerçekleştirme eğilimi vardır.(Szajkowski, 2011) Bu bağlamda Arap ülkelerinde gelenekselleşmiş basın sansürlerinin yanında bir de Mısır'ın ve Suriye'nin devrimci hareketler öncesinde ve esasında sosyal medyayı yasaklaması özellikle genç nüfusun Arap Baharı'na büyük oranda destek vermesine sebebiyet vermiştir. Öyle ki süreç boyunca toplu gösterilerde halkın bir araya gelebilmesi, muhalif grupların aralarındaki iletişimi ve yardımlaşmayı sağlayabilmesi çok büyük oranda sosyal medya üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Arap Baharı'nı ortaya çıkaran temel dinamikler analiz edildikten sonra ortaya çıkan temel soru şu olmalıdır: "*Arap toplumlarının sosyal ve siyasal dinamikleri Arap Baharı'nın öngörmüş olduğu demokratik yeni yapılanmayı kabul etmeye müsait midir?*" Bu noktada, bahsedilen uyumluluk analizi Gabriel Almond ve Sidney Verba'nın Sivil Kültür çerçevesine oturtularak sunulmaya çalışılacaktır.

3. Politik Kültür Kuramı Bağlamında Arap Baharı'nın Analizi

Uluslararası sistem toplumsal ve siyasal dönüşümler üzerinden açıklanmaya çalışıldığında ilk akla gelen kırılma noktası şüphesiz ki Fransız İhtilali'dir. İdeolojik yönü son derece baskın olan Fransız Devrimi'nin sonrasında Sanayi Devrimi yaşanmış ve bu endüstriyel dönüşümün neticesinde çok uluslu imparatorlukların sonunu hazırlayan 1. Dünya Savaşı yaşanmıştır. 1. Dünya Savaşı sonrasında hazırlanmış olduğu dünya düzeninde Avrupa'da faşizm etkisi göstermeye başlamış ve 1945 sonrası oluşan yeni dünya düzeninde batılı değerler ve komünizm ön plana çıkmıştır. Nihayetinde 1991 sonrası Doğu Bloğu'nun yıkılmasıyla beraber demokrasi ve liberal değerler *en güçlü halka* mantığıyla uluslararası sistemdeki üstünlüğünü ilan etmiştir. Uluslararası sistemde yaklaşık iki asırlık bir süre içerisinde meydana gelen bu yıkıcı dönüşümler toplumsal ve siyasal yapıları birtakım yeni kavramlarla açıklamayı zorunlu kılmıştır.

Bu hızlı değişim sürecinde politik kültür kavramı pek çok ülkenin yaşamış olduğu sorunların nedenleri ve çözümleri bağlamında ortaya sunulan bir kavram olmuştur. Günümüzde genellikle politik kültür kavramı toplumsal değişimi, sisteme yönelen desteği, bireylerin sistemle ilişki kurma biçimlerini anlamakta ve politikanın yapım ve uygulama aşamalarını analiz etmede son derece yararlı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.(Akt. Sitembölükbaşı, 1997) Aslına bakılacak olursa politik kültür kavramını açıklayan en güzel örnek Şaban Sitembölükbaşı'nın aktarımıyla David Elkins'in *Manipulation and Consent* isimli eserinden verilmektedir:

"Kanada'da adaylar seçimi kaybettiklerinde bazı tercihlerle karşı karşıya kalırlar: Yeniden sayım istemek, sonucu kabul eden öfkeli bir konuşma yapmak, en iyi kişinin kazandığını kabul etmek, tekrar aday olmak vs. bu tercihler arasında sayılabilir. Kanada'da yenilen hiçbir aday rakip bir kimseye suikast yapmayı düşünmez. Yenilen hükümetler de orduyu ve polisi hukuk dışı yollardan iktidarı ele geçirmeye davet etmez. Bununla birlikte bunlar düşünülebilir mantıklı ihtimallerdir ve bazı kültürlerde sık sık gerçekleşen tercihlerdir. Önceki ihtimallerin ortaya çıkması ve sonrakilerin akla bile gelmemesi Kanada siyasi kültürünün doğasını yansıtmaktadır." (Akt. Sitembölükbaşı, 1997)

Almond ve Verba 1963 yılında Sivil Kültür adını vermiş oldukları çalışmalarında yukarıda Kanada siyaseti özelinde tartışılan ideal siyaset kültürünü *katılımcı politik kültür* olarak tanımlamıştır. Yine yapılan çalışmaya göre bu katılımcı siyaset kültürünün işleyebilmesinin en önemli şartı siyaset kültürü ve siyaset kurumları arasındaki uyumdur. Buna ek olarak katılımcı politik kültürün oluşturulabilmesi için devlete önemli yükümlülükler düşmektedir. Bu bağlamda Almond ve Verba'ya göre devlet vatandaşlarını kamusal olaylara daha fazla dahil olma konusunda desteklemeli ve sosyal gruplar arasındaki farklılıkları tolere etmede daha hassas olmalarını sağlamalıdır.(Andrews, vd.,2011) Almond ve Verba'nın üzerinde durmuş oldukları dinamikler esasen yönetenlerle yönetilenler arasındaki ayrımın mümkün olduğunca ortadan kaldırıldığı bir siyaset kültürünü işaret

etmektedir. Bu sayede kurumlar, devletin halk üzerindeki baskıyı arttırma aracı olmaktan çıkıp, tam tersine katılımcı politik kültürün işleyişini sağlayan mekanizmalar haline gelmektedir. Son tahlilde, Sivil Kültür Kuramı demokratik rejimlere dönüşümün gerçekleşmesinde sadece ortak iradenin varlığını yeterli görmeyip, bunun yanında gerek toplumsal gerek kurumsal anlamda modernize edilmiş ve olgunlaşmış moral değerlerin varlığını da elzem olarak görmektedir.

Tam bu noktada üzerinde düşünülmesi gereken soru Arap Baharı'nı tecrübe eden toplumların sahip olduğu sosyo-politik ve ekonomik dinamiklerin Almond ve Verba'nın Politik Kültür Kuramı'na ne kadar uyduğudur. Şüphesiz ki daha önceki bölümde değinildiği üzere sosyal adaletsizlik, siyasi katılım eksikliği, devletin halk üzerindeki baskıları ve sansür uygulamaları Arap Baharı'nı başlatan temel sebepler arasındadır ancak sosyo-politik anlamda modernize olamamış toplumlardaki siyasi katılım arzusu kısa bir süre içerisinde iktidarı paylaşma çabasından çok, gücü tekeline alma mücadelesine dönüşmektedir. İçerisinde çok fazla dinsel ve etnik çeşitliliği barındıran Arap toplumlarında bu güç mücadelesi maalesef kolayca iç savaşa dönüşmektedir.

4. Sonuç

2010 yılında Tunus'ta başlayan ve kendini uluslararası kamuoyuna demokratikleşme hareketi olarak tanıtan Arap Baharı 5. yılında bizlere önceki dönemlere nazaran çok daha kaotik ve çatışmacı bir Ortadoğu coğrafyası profili sunmaktadır. Özellikle Arap Baharı hareketinin varisleri konumundaki Mısır'da ve Suriye'de durum gün geçtikçe kötüleşmektedir ve meydana gelen mülteci krizinin etkisiyle Arap Baharı küresel bir sorun haline dönüşmüştür. Hareket demokratikleşme faydası doğrultusunda başlatılmış olsa da Arap toplumlarının demokrasi geleneği konusundaki yetersizlikleri ve tecrübesizlikleri radikalizmle birleşince ortaya çıkan yeni düzen, düzensizlikten ibaret kalmıştır.

Uluslararası aktörlerin de soruna angaje olmasıyla beraber özellikle Suriye Krizi büyük güçlerin kuvvetlerini test ettikleri bir deneme tahtasına dönüşmüştür. Arap Baharı süreciyle ilgili en karamsar tablo ise yaşanan can kayıplarının yanında çöken ulusal ekonomilerin ve işlemez hale gelen devlet kurumlarının ne şekilde yeniden inşa edileceği sorunsalıdır. Son tahlilde, kısa vadede Ortadoğu coğrafyası için iyimser tahminlerde bulunmak mümkün görünmemektedir. Hareketi Arap uyanışı olarak nitelendirmekten ziyade Arap kaosu olarak nitelendirmek mevcut durumla daha çok uyumaktadır.

Kaynakça

Altunışık, Meliha, Benli. (2013) "Ortadoğu'da Bölgesel Düzen ve Arap Baharı", *Ortadoğu Analiz*, 5(53):73

Andews, Rhys. vd., (2011) "Promoting Civic Culture by Supporting Citizenship: What Difference Can Local Government Made?", *Public Administration*, 89(2): 596

Asseburg, Muriel. ve Wimmen, Heiko.(2016) "Dynamics of Transformation: Elite Change and New Social Mobilization in the Arab World", *Mediterranean Politics*, 21(1): .6

Szajkowski, Bogdan. (2011) "Social Media Tools and the Arab Revolt", *Alternative Politics*, 3(3): 422

Turan, İlber. (?) "Türkiye'de Siyaset, Süreklilik ve Değişim", İstanbul: Der, Aktaran: Sitembölükbaşı, Şaban. (1997) "Siyasal Kültürün Kavramsallaştırılmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(?): 250

Yousif, Tarik M., (2004) "Development Growth and Policy Reform in the Middle East and North Africa Since 1950", *Journal of Economic Perspectives*, 18(3):. 92-94 ve El-Ghonemy M.Riad (1998), *Affluence and Poverty in the Middle East*, Routledge: 71-151, aktaran Winckler, Onn (2013), "The Arab Spring: SocioEconomic Aspects", *Middle East Policy*, 20(4):. 68

Arap Baharı'nın Ekonomik Maliyeti 833 Milyar Dolar, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/arap-baharinin-ekonomik-maliyeti-833-milyar-dolar-222944.html>, erişim tarihi 23.02.2016

Suriye'de Muhalifler Bin Parça: Hangi Grup Ne İstiyor?: <http://t24.com.tr/haber/suriyede-muhalifler-bin-parca-hangi-grup-ne-istiyor,242860>, erişim tarihi 17.03.2016

<http://outherninternationalist.net/?p=1927&page=4>, erişim tarihi 17.03.2016

YENİ ORTADOĞU'DA MEŞRUIYET, BAĞIMSIZLIK VE EGEMENLİK – 1. DÜNYA SAVAŞI'NIN MÜDAHALE DERSLERİ

Yrd. Doç. Dr. Akın Ünver

Kadir Has Üniversitesi, akin.unver@khas.edu.tr

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı, eski idari yapıların yıkılarak yerlerine daha meşru yapılar oluşmasına sebep olacak yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Özellikle Ortadoğu, 4 yüzyıl süren Osmanlı idaresinden manda ve himaye yönetimine geçerek önce krallıklar, sonra da diktatörlük rejimleri olarak tarih sayfasında yerlerini aldılar. Bu dönemde Türkiye ile Arap coğrafyası arasında meşruiyet ve egemenlik arayışlarına iki ayrı fikir ortaya kondu: bağımsızlık-odaklı ulusal kurtuluş mücadelesi (Türkiye) ve dış destekli geçiş meşruiyeti modeli (Irak Suriye). 100 yıl sonrasında bu iki modelin ortaya koyduğu örneklem, Türkiye'yi ve Ortadoğu'yu iki ayrı siyasal uca itmiş, özellikle Suriye, Irak, Libya gibi ülkeleri 100 yıl önce buldukları siyasi belirsizliğin ortasına tekrardan oturmuştur. Suriye ve Irak'ta devam eden güvenlik sorunu, eski metodoloji farklılıklarını da tekrar gündeme getirmiştir. Dış müdahale, hedef ülkelerin meşru ve bağımsız temsili sistemler oluşturmalarına yardım ediyor mu, yoksa bu süreçleri daha zor bir hale mi getiriyor? Sunulan araştırma, bu soruyu IŞİD ve YPG üzerinden test etmeyi öngörerek dış destekli geçiş meşruiyeti modeli ve dış müdahaleye karşı iki idare sistemini karşılaştırmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu Tarihi, Arap Baharı, 1. Dünya Savaşı, Türk modeli, Arap İsyanı (1916)

1. Giriş

Bugün Araplar serbestlik ve özgürlük arayışı içinde, despot rejimlerine ve liderlerine karşı ayaklanıyor. Buna karşın dört asırlık Osmanlı himayesine karşı başlatılmış benzer bir başkaldırının, 1916 Arap İsyanı'nın mirası, Arap Baharı'nın alması gereken birçok dersi içinde barındırıyor. O yıllarda yerel bir mücadele vermek için yabancı güçlerin yardımına ve uluslararası üçüncü taraflara duyulan aşırı güven, bu dış kaynakların nihayetinde şekillenmesine ve o yerel mücadeleyi gasp etmesine yol açmıştı. Sonuç olarak Arap ülkeleri bağımsızlıklarını kazansa da o dönemden bu yana sömürgeciliğin doğrudan veya dolaylı tezahürlerinin yanı sıra yurt için meşruluk ve egemenlik krizleriyle uğraşa geldi. Bu sebepten ötürü Arap Baharı'nın mirası, 1916 Arap İsyanı'nın ışığında bağımsızlık ve egemenlik hususu ayrı ayrı tartışılarak yanıtı kavuşturulmalıdır.

2. Arap Baharı'nın Mirası: Bağımsızlık ve Egemenlik Sorunu

1916 Arap Ayaklanması'nın lideri ve Arap birliği fikrinin sıkı bir savunucusu olan Emir Faysal, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri Arap bağımsızlığını kabul ettiğinde ve onlara yerel yetkinliklerini oluşturmak için yardım ettiğinde “*doğal ırk, dil ve çıkar etkilerinin*” kısa sürede tüm Arapları tek bir halk olarak toplayacağı önermesinde bulunmuştu. Buna rağmen Faysal, Birinci Dünya Savaşı'nın Büyük Güçlerinden kâr ve iç çatışma düşüncelerini rafa kaldırmasını talep etti: “*...sizden bize topyekûn bir medeniyeti dayatmanızı değil, bize yararı dokunacak tecrübelerinizden faydalanmamıza yardım etmenizi istiyoruz*”. Buna karşılık Arapların, Büyük Güçlere “*az da olsa şükranlarını*” sunabileceğini kabul etti (Hurewitz, 1979: 39). 1916 Arap Ayaklanması'nın ve Faysal'ın kaderi birbirine paralel olarak ilerledi ve tarihte, ulusal-siyasi birliğindeki eksiklikleri uluslararası üçüncü tarafların iyi niyetine emanet eden ülkeler için bir ders niteliği teşkil etti. Bu da bize diploması “pazarında”, “şükran” ve “iyi niyetin” mübadele edilebilir emtialar olmadığını gösteriyor.

Büsbütün Arap ayaklanması yerine, 1916'yı Mekke Emiri Hüseyin bin Ali ve oğullarının, - ki oğulları arasında belki de en bilineni Faysal bin Hüseyin'dir; zira Faysal, 1918'de Haşimi ayaklanmasının ordularını Şam'a kadar ilerleterek Orta Doğu'daki dört asırlık Osmanlı hakimiyetini sona erdirmişti - aşireti ve mütefikleri etrafında gelişen bir Haşimi ayaklanmasıyla (Gelvin, 1997) tanımlamak daha doğru olur;. Araplar tarafından genel görüş Arapları kendi krallıklarından mahrum eden şeyin aslında “Batı'nın ihaneti” olduğuydu ki bu, daha sonra Paris Barış Konferansı görüşmelerinde somutlaşan Skykes-Picot Antlaşması ve Balfour Deklarasyonu'nun önemini vurguluyordu. Yine de bu görüşe şu savla yanıt verilebilir: Allenby'nin Britanya ordusu olmasa, Haşimi ayaklanmasının Osmanlı ordusuna karşı hiçbir başarı şansı yoktu çünkü Osmanlı ordusunun büyük bir bölümüyle savaşın sonunda Arapları Osmanlı himayesinden “kurtaran” ülke Britanya'ydı. Ayrıca Haşimi ayaklanmasının Kahire'deki sömürge idaresi tarafından, T. E. Lawrence'ın bizzat müdahilliğiyle düzenlenmesi ve donatılması, nihayetinde Londra'nın Arap ayaklanması sonrası yerleşimlerde istediği etki ve ağırlığı uygulamasını sağladı. Ayaklanmanın Haşimi doğası ve Haşimilerin Paris Barış Konferansı'nda temsil edilmesi,

ayaklanmanın hakiki bir Arap milliyetçilik hareketi olmasını engelledi ki bu durum, Müttefiklerin, Faysal'ın “*az da olsa şükran*”ına toprak işgali olarak verdiği yanıtın sonucunda Haşimilerin egemenlik kaybını müteakiben daha da belirginleşti.

Öte yandan İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, art arda gelen bağımsızlık bilgilerine sahne oldu ve bu bildirelerin çoğu, tam egemenlikten yoksundu çünkü bunlar, Orta Doğu'daki milliyetçi seferberliklerin yükselişinden ziyade Britanya ve Fransa'nın feragatiyle alakalı olan, haricen tanınmış veya karşılıklı mutabakata dayalı bağımsızlıklardı. Örneğin İran ancak İngiliz ve Sovyet askerleri çekildikten sonra 1941'de; Lübnan, yoğun Fransız nezareti altında 1943'te; Suriye, İngilizlerin Fransızlara çekilme baskısını müteakiben 1944'te bağımsızlığını ilan edebildi ve Ürdün (1946), Irak (1947) ve Mısır (1947) da İngilizlerin sömürgelerden çekilme politikasının bir parçası olarak ve müzakere edilmiş izinlerle bağımsızlıklarını ilan etti. Arap bağımsızlığının birincil sorunu işte bu noktada ortaya çıkıyor: *Maşrik* bağımsızlığı yabancı himayeyi def etmeyi başaran birleşmiş, odaklanmış ve sürdürülmüş ulusal bir seferberliğin sonucu elde edilen değil, aksine dağıntık ve birleştirilememiş başkaldırıların, sömürge hakimiyetiyle çeşitli derecelerdeki iş birliği hâlinde pasifleştirilmesinden uzun süre sonra tanınmış bir bağımsızlıktı. Bu sömürge yönetimler çekildiğinde ise, arkalarında sömürge ordularının yokluğunda Orta Doğu'nun yeni yaratılmış bölgelerini yönetecek meşrulluktan yoksun sömürge sonrası yönetimler bıraktılar.

Maşrik'te meşruluk ve egemenlik hususu o zamandan bu yana Orta Doğu siyasetinin temel sorunu hâline geldi ve bu yolla, sömürge sonrası yönetimler sık sık yerli güçler tarafından zora sokularak milliyetçi, genç ordu subaylarının önyak olduğu bir askeri darbe dalgasına maruz kaldı. Mısır'da Nasır'ın 1952 darbesi ve Sedat'ın 1971 “İslah Devrimi”, Bumedye'nin Cezayir'deki 1965 darbesi, Kasım'ın (1958), Arif'in (1963), el-Bakr'ın (1968) ve son olarak Saddam Hüseyin'in (1979) Irak'taki darbeleri, Suriye'de art arda yapılan el Zaim, el Hinnavi ve Çiçekli (1949) darbeleri, 1954 darbesi ve son olarak Hafız el Esad ve Salah Cedit'in 1966 darbesi ve Kaddafi'nin Libya'daki 1969 darbesi Orta Doğu'daki bu Osmanlı ve sömürge sonrası meşruluk arayışının bir parçasıdır. Sonrasında bu diktatörlüklerin siyasi davranışı Osmanlı sultanlarının algılanan otokratik hakimiyetini ve sömürge yönetimlerinin baskıcı yaklaşımını devam ettirerek, yerel bir sömürgecilik ve baskı yoluyla meşruluk karışımı bir politika oluşturdu. Bu siyasi davranışın belki de en bilinen uzantısı *Muhaberat*'tır: *Maşrik*'in istihbarat yönetimleri yabancı ajanlıktan çok yurt içi ihtilaf ve muhalefetle ilgilenecek *Muhaberat*'ı devlet terörü ve baskısıyla eş anlamlı hâle getirdi. (Khashan, 2000: 82-87) Benzer şekilde, Orta Doğu'nun orduları o dönemden sonra milli bir savaş aracından ziyade bir diktatörlük kontrolünün uzantısı olarak yurt dışından çok yurt içinde faaliyet gösterdi.

Bu sömürge sonrası diktatörlük dönemi boyunca Arap ülkeleri bağımsızdı ama halkları kendi ülkelerinde egemen değildi. Arap halkının liderleri, işgal edilmiş ülkelerin rejimi ve devleti korumak için yurt içi askeri istihbarat etkinliğini sürdüren savaş dönemi askeri yönetimleri gibi hareket etti.

Geçmişe bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz-Haşimi iş birliğiyle Orta Doğu'dan çıkarılması 30 yıl süren bir sömürge dönemini beraberinde getirdi ve bunu da yarım asrı aşkın devam eden sömürge sonrası diktatörlük rejimleri takip etti. Diğer bir deyişle, 1918'den bu yana *Maşrik* Araplarıyla genel kabul görmüş bir meşruluk arasında hep bir engel oluştu.

3. Arap Baharı Mirası: Faysal ve Kemal Arasında

Bilhassa Orta Doğu'nun sömürge sonrası dönemini bitireceği için Arap Baharı bir çağı sonlandırma potansiyeline sahip. Baskıcı rejimlerine başkaldırırken, Araplar ayrıca sömürge ve sömürge sonrası dönemlerinin hayaletlerine de başkaldırıyor.

Yine de bu, Orta Doğu'daki yüzyıllık meşruluk krizine tek başına çözüm getirmeyecektir. Ayaklanma ve rejimi devirme işin yarısı olsa da bu rejimlerin yerine daha meşru, egemen, demokratik ve temsili yapıların getirilememesi, projenin başarısızlığı anlamına gelecektir. Gerçekten bir “Tahrir ruhu” ya da bir “Arap Baharı ideolojisi” varsa da halka tam, eksiksiz ve şüphesiz bir egemenlik getirmesi gerekiyor. Bu da gelecek rejimlerin yurt içinde ve yurt dışında mesul olması ve ülkelerinin Batı'yla bağlarını eşit muamelede kurması gerektiği anlamına geliyor.

Öte yandan (ve belki de maalesef) Arap Baharı, başlangıcından bu yana, Amerika Birleşik Devletleri'nin nasıl yardımcı olabileceği, bunu nasıl şekillendirebileceği ya da hızlandırabileceği ve ABD odaklı sosyal medya araçlarının (akıllı telefonlar, Twitter, Facebook, Youtube) bu hareketlerin gelişmesine nasıl yardımcı olduğu bağlamında tartışılmaya devam ediyor ki bu tartışmalar sıklıkla Arap Baharı hareketlerinin en başta cami, üniversite ve kahvehaneler gibi geleneksel ortamlarda seferber edildiğini göz ardı ediyor. Daha sorunlu olan durum, birçok Arap yorumcu ve analizcinin Arap Baharı hakkında Amerika'nın ya diktatörlük rejiminin güç kullanıp devirerek ya da devrim sonrası yönetimler kurarak nasıl yardım edeceği konusundan bağımsız

konuşamaması olabilir. (Hamid, 2011) Bazı analizciler de Birleşik Devletler'in Arapları diktatörlerinden kurtulmaya yardım etmesi için insani ve etik bir sorumluluğu olduğunu savunuyor. Bu sav Suriye bağlamında (Elghossian ve Maksad, 2012) daha fazla söz edilmeye başladı ve Libya örneğinde de zaten gerçekleşmiş durumda (Kinsman, 2011). Çelişkili bir biçimde, aynı politika tartışması Arap Baharı sonrası yönetimlerin bilhassa Amerikan yanlısı olmayacağı ve Arap dünyasında demokratik sistemlerin kurulması durumunda sonuç olarak halk arasındaki bazı Amerika ve İsrail karşıtı düşünceleri yönlendirmesi gerekeceği konusunda uyarı niteliğinde. (Cristiano, 2011) Dolayısıyla bu Arap Baharı sonrası Amerika karşıtlığı söz konusu olduğunda ABD'nin basitçe "bununla uğraşması" gerektiği ve en azından orta vadede bu sonucun gerçekliğini kabul etmesi gerektiği ortaya atılan fikirler arasında.

Öyleyse sorulması gereken soru şu: Rasyonel ve faydayı azami düzeye çıkararak uluslararası bir aktör olarak Amerika Birleşik Devletleri, Amerika karşıtı yönetimleri iktidara getireceğini bile bile neden Arap Baharı'nı desteklemelidir? Belki daha önemli olarak, yabancı yardımın (Libya'da olduğu gibi ve muhtemelen Suriye'de olacağı gibi ya askeri olarak ya da Mısır'ın askeri konseyindeki gibi diplomatik ağırlık aracılığıyla) "başarıya" ulaşması durumunda, başta yabancı yardımını talep eden o muhalif güçler Birinci Dünya Savaşı sonrası anılarından nasıl kurtulabilir ve kendilerini öyle veya böyle yabancı himayesine ve müdahalesine nasıl bırakacak? Son olarak, ABD; Britanya veya Fransa'nın savaş sonrası kaynak, yatırım ya da siyasi taviz baskılarına nasıl dayanacaklar? Bu durum, 1916'ya ve sırf karşılığında uluslararası üçüncü taraflar tarafından hükmedilmek için yerel bir mücadeleyi yine onlara emanet etmeye bir geri dönüş anlamına gelmiyor mu?

Bu sorulara olası ve beklenmedik bir cevap, Arap Baharı'nda Türkiye'nin işlevi üzerine doyma noktasına gelmiş tartışmayı tekrar gündeme getirerek verilebilir. Sahiden de kötü tanımlanmış bir "Türk modeli"nden (Gümüüşçü, 2012) ya da çağ dışı "ortak bir Osmanlı tarihi/mirası" (Allen ve Richards, 2006) savından ziyade Arap Baharı'na ilham verebilecek bir "Türk deneyimi" varsa eğer, (ilginç de olsa) kimsenin konuşmadığı tek şey şu olsa gerek: Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden doğan ilk bağımsız ve egemen ülkedir ve günümüze kadar egemenliği kesintisiz bir şekilde sürdürmeyi başardı. Gerçekten de tam bir Türk egemenliği yabancı bir yardıma bel bağlanmaksızın sağlanmıştı ve meşruluğunu Birinci Dünya Savaşı'nda yabancı ordulara karşı sahada sağladığı başarılarından ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarını yabancı işgal kuvvetlerinden korumada kazandığı zaferden alan bir ordu komutanının etrafında toplanmış halkın, birleşik ve yoğunlaşmış çabasıyla yabancı müdahaleye karşı başkaldırısından doğmuştu. Bunun yanı sıra gerçek "Türk modeli", sömürgeci Batı güçleri ve uzantılarıyla savaşarak milli özgürlüğünü elde eden seçkinlerin, yeni cumhuriyetin Batı yanlısı ve modernleşme yanlısı güçleri hâline gelerek uzun dönemlik bir tek partili yönetimden sonra çok partili demokratik bir sistemi ilan etmesinden meydana geliyor.

Bir umutla "bahar" olarak adlandırılan Arap başkaldırıları başarıyla sonuçlanırsa, bu baharı ölçmede kullandığımız ölçüt öncelikle Arapların hasretini çektiği şey olacaktır: Tam egemenlik ve temsili, meşru hükümetler. Aksi takdirde başkaldırıları, yukarı sosyal hareketlilik arayan genç insanların dâhil olduğu müteakip "gençlik patlaması" (Beehner, 2007) krizlerinden başka bir şeyin temsili olmayacaktır ve demokratik-temsili bir hükümet gerektirmeksizin *rantçı* bir devlet paradigması (Beblawi ve Luciani, 1987) bağlamında bastırılabilir. Gunnar Heinsohn'un deyişiyle: "*Dünya tarihinin yüzde 80'i, sorun çıkaran, lüzumsuz genç insanlara dairdir*" (Heinsohn ve Steiger, 2004: 14).

Evet, Araplar özgür olmayı hak ediyor ve özgür olmalılar da. Fakat özgürlük dereceleri, sahiplenmek istedikleri mirasa bağlı; ya işlevsiz, eski düzeni bozan ve siyasi yapılarını temelden geliştiren devrimciler olarak ya da belli bir amacı olmayan, birincil hedeflerine ulaşmak için yabancıların yardımına bel bağlayan, bölünmüş, fırsatçı bir hareket olarak. İlk durumu üstleneceklerse eğer, Amerika'nın yardımı ya da başka dış destek olmaksızın sadece diktatörlerini devirmek değil, ayrıca geçici yönetimlerini sürdürmek ve temsili sistemler kurmak için Arapların seferberlik kapasitelerini, siyasi becerilerini ve güdülerini sergilemeleri gerekecektir. Yukarıda bahsi geçen dış desteğe Türkiye ya da Suudi Arabistan gibi yerel, bölgesel müdahaleler de dâhil. Bir de ikinci düzeyde Araplar, dış dünyayla ilişkilerini harici himaye ve nezaretinden bağımsız şekilde tekrar kurarak yurt için sorunlarını çözmek için dış yardıma bel bağlayan ülkelerin (ister manda, gözetim ister ayrılıkçı ilişkisi olsun) daima tam meşruluktan yoksun bir yönetimin altına girecektir. Bir hareket eski düzen yerine kendi düzenini getirmeyi başaramazsa ve dış müdahaleyi gerekli gösterirse, o müdahalenin kaynağı, savaş ganimetlerinin bir işlevi hâline gelecektir. Böyle bir durumda hareketin o üçüncü tarafın sözde "açgözlülüğünden" şikayet etme hakkı kalmaz. Faysal'ın önce yabancı yardım isteyip ardından müdahaleyi reddetmesi nasıl gerçek dışıysa, Arap Baharı'nın da yabancıların yardımını talep edip sonrasında müdahale istememesi de gerçek dışı olacaktır.

Arap Baharı'nın kaderi iki mirasın arasında yatıyor: Bir tarafta kendi halkının mücadelesini Britanya'ya emanet edip sonuçta halkını İngiliz taleplerinin hizmetine bırakan, geride bıraktıklarıyla modern Batı karşıtı düşüncenin temellerini atan Faysal'ın kaderi; diğer tarafta kurucu seçkinleri ve halkı, tam egemenliğe ulaşmak

için tek, üstün ve ya hep ya hiç derecesinde gayret göstermiş, *ancak bundan sonrasında* Batı ülkeleriyle eşit düzeyde yakın bağlar kurmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin kaderi.

Araplar tam egemenlik uğraşlarında ve millet olarak seferberlik kapasitelerini sergilemek amacıyla Nasır'dan beri hiç bu kadar kararlı bir biçimde sınanmadı. Bu muhakkak Nasır örneğindeki gibi etnik-siyasi bir Arap birliği çağrısı değil, daha çok Arapların, içinde yaşamayı dilediği siyasi yapıları yaratacak bir ideal çevresinde toplanmasına yönelik köklü bir sorumluluk çağrısıdır. Bu uğraşta Araplar Faysal ve Kemal miraslarından birini seçmek üzere bir karar vermek zorundadır.

Kaynakça

Hurewitz, James C. (1979) *The Middle East and North Africa in World Politics: A Documentary Record*. Yale University Press,

Gelvin, James (1997) *Divided loyalties: nationalism and mass politics in Syria at the close of empire*. University of California Press

Khashan, Hilal (2000) *Arabs at the crossroads: Political identity and nationalism*. University of Florida Press, 82-87.

Hamid, Shadi (2011) 'What the Obama and American liberals don't understand about the Arab Spring' *The New Republic*.

Elghossain, Anthony and Firas Maksad (2012) 'A responsibility to Syria: Set up humanitarian corridor'. *The National*.

Kinsman, Jeremy (2011) 'Libya: A cause for humanitarian intervention' *Public Policy Research Institute*.

Cristiano, Robert (2011) 'Arab Spring – American Winter' *New Geography* <http://www.newgeography.com/content/002503-arab-spring-american-winter>

Gümüüşçü, Şebnem (2012) 'Egypt can't replicate the Turkish model: But it can learn from it,' *Carnegie Endowment for World Peace*

Allen, Roger ve Donald Sidney Richards (2006) *Arabic Literature in the post-classical period*. Cambridge University Press

Heinsohn, Gunnar ve Otto Steiger (2004). "Witchcraft, Population Catastrophe and Economic Crisis in Renaissance Europe: An Alternative Macroeconomic Explanation." University of Bremen.

Beblawi, Hazem ve Giacomo Luciani (1987) *The Rentier State*. Croom Helm Publishers.

TÜRKİYE’NİN IRAK KÜRT BÖLGESEL YÖNETİMİ POLİTİKASI: GÜVENLİK-DIŞILAŞTIRMA MI, YOKSA YENİ BİR GÜVENLİK TANIMLAMASI MI?¹

Yrd. Doç. Dr. Özlem Kayhan Pusane

Işık Üniversitesi, ozlem.pusane@isikun.edu.tr

ÖZET

Irak'ta gelişen Kürt hareketi ve zaman zaman Irak devletine karşı gerçekleşen Kürt ayaklanmaları, Türkiye'yi her zaman tedirgin etmiş, Türk hükümetleri Irak'taki bu gelişmelerin Türkiye Kürtlerini de benzer davranışlar için cesaretlendirmesinden çekinmiştir. Bu nedenle Kuzey Irak'ta 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmaya başlayan ve Irak'ın 2005 yılında kabul edilen yeni anayasasıyla resmi bir statü kazanan Kürt özerk bölgesi, Türkiye tarafından uzun yıllar boyunca yaşamsal bir tehdit olarak algılanmıştır. Özellikle Türkiye'nin Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin kurulması olasılığına dair güçlü muhalefeti, Türk dış politikasının bölgeye yönelik belli başlı söylemleri arasında yerini almıştır. Bununla birlikte, 2000'li yılların ortalarından itibaren Türkiye'nin Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) politikasında ciddi bir değişim gözlemlenmeye başlamıştır. Bu değişim, Arap Baharı olarak adlandırılan halk ayaklanmalarının Suriye'ye sıçraması ve bu durumun Suriye Kürtlerini önemli bir bölgesel ve uluslararası aktör olarak ortaya çıkarmasıyla birlikte daha da net bir hal almıştır. Son yıllarda Türkiye bir yandan IKBY ile ilişkilerini hızla geliştirirken, diğer yandan bu ilişkiler sınırlı bir güvenlik çerçevesinden çıkarak, ekonomik (özellikle enerji) alanlarını da kapsayan çok boyutlu bir duruma gelmiştir. Bu çalışma, Türkiye'nin 2000'li yılların ortalarından itibaren IKBY politikasında meydana gelen dönüşümü güvenlikleştirme/güvenlik-dışlaştırma literatürü çerçevesinde inceleyerek bu dönüşümün güvenlik-dışlaştırma kavramı çerçevesinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusuna yanıt arayacaktır. Bu bildiri, bir yandan Türk dış politikasında son yıllarda yaşanan önemli bir değişimi ele alarak ulusal dış politika analizi literatürüne katkıda bulunurken, diğer yandan da güvenlik-dışlaştırma süreçlerinin başlıca dinamiklerini Türkiye bağlamında inceleyerek uluslararası literatüre de yeni bir örnek olay incelemesi kazandıracaktır.

Anahtar kelimeler: Güvenlikleştirme, Güvenlik-dışlaştırma, Türk dış politikası, Türkiye-Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ilişkileri

1. Giriş

Güvenlikleştirme ve güvenlik-dışlaştırma kavramları, 1990'lardan itibaren güvenlik çalışmaları alanına önemli katkılar yapmış ve bazı konuların nasıl bir süreç sonucunda güvenlik sorunlarına dönüşebildiği sorusuna geleneksel güvenlik çalışmalarından farklı alternatif bir yanıt ortaya atmıştır. Şimdiye kadar dünyanın farklı bölgelerinden pek çok araştırmacı, bu kuramsal çerçeveyi kullanarak farklı güvenlik sorunlarını incelemiş ve geniş bir literatür ortaya çıkmasına katkıda bulunmuşlardır.

Güvenlikleştirme kuramının başlıca çıkış noktası, bir şeyin nasıl güvenlik tehdidi halini aldığı sorusudur. Ole Wæver ve Barry Buzan gibi Kopenhag Okulu'nun önde gelen araştırmacıları, bir konunun kendiliğinden ve doğal olarak bir güvenlik tehdidi olamayacağını, ancak siyasi elitlerin söz-eylemleri (*speech act*) sonucu bazı şeylerin güvenlik tehdidi olarak algılanmaya başlanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu çerçeveye göre, bazı konular siyasi elitlerin söz-eylemleri sonucu dinleyici ya da hedef kitleye (*audience*) güvenlik tehdidi olarak sunulabilir. Eğer söz konusu güvenlikleştirme girişimi hedef kitleyi ikna edebilirse, bu durumda başarıya ulaşmış bir güvenlikleştirme sürecinden söz edilir.

Güvenlikleştirme ve güvenlik-dışlaştırma kavramları, Türkiye'nin son yıllarda Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ne (IKBY) karşı değişen politikasını anlamak için araştırmacılara oldukça yararlı bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Çünkü Türkiye'nin IKBY ile özellikle 2008 yılından itibaren geliştirdiği ilişkilere bakıldığında, Türkiye açısından bu ilişkiadaki güvenlik tehdidi vurgusunun giderek azaldığı ve Türk dış politikası söyleminde,

¹ Bu araştırma TÜBİTAK 3501 Ulusal Genç Araştırmacı Kariyer Geliştirme Programı tarafından desteklenmektedir (proje no: 114K354).

IKBY'nin Türkiye'nin ekonomik ortağı ve Iraklı Kürtlerin de Türkiye'nin akrabaları olarak yer almaya başladığı gözlemlenmektedir. Bu durum ilk bakışta güvenlik-dışlaştırma kavramı ile uyumlu görünmektedir. Fakat Türkiye'nin IKBY ile ilişkilerinin 2000'lerin ortalarından itibaren yaşadığı değişim sürecine bakıldığında, bu sürecin Türkiye'nin PKK'dan (Kürdistan İşçi Partisi) kaynaklanan tehdit algılaması ile yakından ilgili olduğu ve geçtiğimiz birkaç yıl içerisinde de Türkiye'nin Suriye'de PYD'nin (Demokratik Birlik Partisi) önemli bir aktör olarak ortaya çıkmasından duyduğu endişenin Türkiye ve IKBY'yi birbirine yaklaştırdığı söylenebilir. Bu durumda Türkiye'nin değişen IKBY politikasının, güvenlik-dışlaştırma kavramının önemli bir örneği mi olduğu, yoksa bu politikanın yalnızca Türkiye'nin bölgede farklılaşan tehdit algılamasının bir sonucu mu olduğu konusu tartışmaya açıktır. Bu bildiri güvenlik-dışlaştırma kavramını ve bu kavramsal çerçevenin temel unsurlarını ele alarak söz konusu soruya geçerli bir yanıt aramaktadır.

2. Güvenlik-dışlaştırma kavramı çerçevesinde Türkiye-İKBY İlişkileri

Türk politika yapıcılarını, Kuzey Irak bölgesindeki Kürt hareketinden ve Irak yönetimine karşı zaman zaman gerçekleşen Kürt ayaklanmalarından her zaman endişe duymuşlar ve komşu ülkelerdeki bu tür olayların Türkiye'deki Kürt vatandaşları da etkileyebileceğini düşünmüşlerdir. Özellikle 1980'li yılların başlarından itibaren PKK'nın Türkiye'ye karşı terör eylemlerini başlatmasıyla birlikte Türkiye'nin Iraklı Kürtler ile ilişkileri daha gergin bir zemine oturmuştur. Kuzey Irak bölgesindeki PKK varlığı nedeniyle Türk Silahlı Kuvvetleri, PKK ile mücadelenin bir parçası olarak bu bölgeye pek çok sınır ötesi hareket düzenlemiştir. 1991 Körfez Savaşı sonunda 36. paralelin kuzeyinde uçuşa yasak bir bölge oluşturulmasıyla birlikte Kuzey Irak bölgesindeki PKK varlığı iyice güçlenmiş ve sınır ötesi operasyonların da kapsamı genişlemiş ve sıklığı oldukça artmıştır.

Türkiye için Kuzey Irak'taki PKK varlığı açısından 2000'li yıllardaki en önemli gelişme, 2003 yılında başlayan ABD'nin Irak Savaşı'dır. 1 Mart 2003 tarihli tezkere oylamasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden, Amerikan askerlerinin Türkiye toprakları üzerinde konuşlandırılıp ABD'nin Irak Savaşı'nda kuzeyden bir cephe açmasına onay çıkmayınca, bu durum Iraklı Kürtler için ABD ile ilişkileri açısından pek çok fırsat sağlamıştır. Söz konusu durumdan ve Irak Savaşı nedeniyle Irak'ta ortaya çıkan belirsiz politik ortamdan yararlanan PKK da 2004 yazında, 1999'dan beri Türkiye'ye karşı sürdürdüğü tek taraflı ateşkese son verdiğini açıklamış ve Türkiye'ye karşı terör eylemlerini tekrar başlatmıştır.

Bu gelişmeler çerçevesinde 1980'ler ve 1990'lar boyunca ve Irak Savaşı'yla birlikte de 2003 yılından sonra, Türkiye'nin Iraklı Kürtler ile ilişkileri daha çok Kuzey Irak'taki PKK varlığı ve PKK'nın Iraklı Kürtlerden aldığı destek konusu çerçevesinde şekillenmiştir. Siyasi liderler IKBY'yi sık sık PKK konusunda uyarılmış ve PKK'ya olan desteklerini kesmelerini istemişlerdir. Fakat daha önce de belirtildiği gibi özellikle 2008 yılından itibaren Türkiye'nin Iraklı Kürtler ile ilişkilerinde önemli bir ilerleme kaydedilmiş ve bu ilişkilerdeki güvenlik vurgusu yavaş yavaş azalmıştır. Türk dış politikası söyleminde Iraklı Kürtler Türkiye'nin akrabaları ve kardeşleri olarak yer almaya başlamış ve IKBY'nin Türkiye'nin ulusal çıkarlarına bir tehdit olduğu söylemi ortadan kalkmıştır. 2012 yılında IKBY başkanı Mesut Barzani AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) Kongresine katılarak burada bir konuşma yapmış, 2013 yılında ise o dönemde devam eden çözüm süreci ile bağlantılı olarak "Diyarbakır Buluşması" olarak adlandırılan toplu açılış etkinliklerinde Tayyip Erdoğan ve Mesut Barzani Diyarbakır'da bir araya gelmişlerdir. 2014 yılında daha da ilginç bir söylem ortaya çıkmış, AKP Genel Başkan Yardımcısı Hüseyin Çelik, Irak ile ilgili gelişmeleri değerlendirirken "[e]ğer Irak bölünürse ki bu kaçınılmaz görünüyor; onlar bizim kardeşimizdir" diye bir açıklama yaparak ciddi bir tartışma yaratmıştır (Radikal, 2014). Son yıllarda Türkiye-İKBY ilişkilerinde gözlemlenen bu ilerleme bir güvenlik-dışlaştırma süreci olarak değerlendirilebilir.

Güvenlik-dışlaştırma kavramı, 1990'lardan itibaren güvenikleştirme kuramının oldukça yetersiz tartışılmış ve kuramsallaşmış bir boyutu olarak kalmıştır (Aradau, 2004; Hansen, 2012). Ole Wæver ve Barry Buzan gibi önde gelen isimlerin güvenlik-dışlaştırma konusundaki siyasi tercihleri düşünüldüğünde bu oldukça şaşırtıcı bir durumdur. Fakat şimdiye kadar yalnızca sınırlı sayıda araştırmacı, güvenlik-dışlaştırma kavramı üzerinde ayrıntılı olarak çalışmış ve bu kavramı açıklığa kavuşturmak için çaba sarf etmiştir (örnekler için bkz. Huysmans, 1998; Aradau, 2004; Roe, 2004; Hansen, 2012).

Güvenlik-dışlaştırma kavramı, önceleri güvenikleştirme sürecinin kavramsal ikizi olarak düşünülmüş ve bu durumun güvenikleştirme kavramı ile tecrübe edilen gelişmelerin tam tersi bir süreçle ortaya çıkacağı söylenmiştir. Bu çerçevede güvenlik-dışlaştırma, konuların aciliyet ve kriz durumundan çıkarılarak politik

alandaki normal müzakere ve pazarlık süreçleri çerçevesinde ele alınması anlamına gelmektedir. Fakat Hansen'e göre, söz konusu kuramsal çerçevenin isminin bile güvenlikleştirme kuramı olması, bu çerçeve içerisinde güvenlik-dışlaştırma kavramının görünürdeki ikincil yerini gözler önüne sermektedir (Hansen, 2012: 530). Güvenlik-dışlaştırma kavramının güvenlikleştirmeden farklı diğer bir yanı da güvenlik-dışlaştırma sürecini net bir söz-eylem ile gerçekleştirmekteki zorluktur. Güvenlikleştirme süreçlerinde yapılması gereken gayet açık ve nettir. Böyle durumlarda liderler, bir konuyu hedef kitleye söz-eylemleri aracılığıyla güvenlik tehdidi olarak sunmaya başlarlar. Fakat bir konuyu güvenlik tehdidi olmaktan çıkaracak söz eylemleri belirlemek çok kolay değildir. Başarılı bir güvenlik-dışlaştırma için atılması gereken temel adım, "öteki"nin tehditkar bir kimlik olmadığı somutluğa kavuşturulmasıdır (Hansen, 2012: 533). Özetle, başarılı bir güvenlik-dışlaştırma sürecinin ne şekilde ve nasıl söz-eylemler aracılığıyla gerçekleşeceği konusunda literatürde pek çok belirsizlik bulunmaktadır.

Yıllar içerisinde güvenlik-dışlaştırma kuramsal çerçevesini farklı olayların açıklanması için kullanan çalışmalara bakıldığında, bu çalışmalarda tutarlı ve koşulları belirli tek bir güvenlik-dışlaştırma sürecinden söz etmek mümkün değildir (Hansen, 2012: 527). Bu nedenle Hansen, "Reconstructing Desecuritization: The Normative-Political in the Copenhagen School and Directions for How to Apply it" başlıklı makalesinde, şimdiye kadar akademik literatürde öne çıkmış farklı güvenlik-dışlaştırma biçimlerinden söz edilebileceğini göstermiştir. Bunlar, istikrar yoluyla değişim (*change through stabilization*), yerine koyma (*replacement*), yeniden ifadelendirme (*rearticulation*) ve sessizleştirme (*silencing*) şeklinde dört başlık altında toplanabilir. İstikrar yoluyla değişim kavramı ilk olarak, Ole Wæver'in 1995 yılında güvenlikleştirme kuramını ortaya koyduğu "Securitization and Desecuritization" başlıklı makalesinde kullanılmıştır. Wæver bu kuramsal çerçeveyi özellikle Soğuk Savaş yumuşama (*détente*) dönemi Doğu-Batı ilişkilerindeki değişimi açıklamak için kullanmıştır. Buna göre istikrar yoluyla değişim, bir konu ile ilgili güvenlik söylemini yavaşça geride bırakarak ilgili konuda daha az militarist ve daha az şiddet içeren bir siyasi bağlantı kurma sürecini ifade eder (Wæver, 1995: Hansen, 2012: 539). Burada, söz konusu sorun ortadan tamamıyla kalkmamakla birlikte, sorunun güvenlik boyutu yerini daha siyasi bir çerçeveye bırakır. Yerine koyma ise, bir konu güvenlik-dışlaştırma sürecinden geçerken, başka konuların eş zamanlı olarak güvenlikleştirilmesi durumunu ifade eder. Bu tür güvenlik-dışlaştırma süreçlerine örnek olarak Aras ve Polat'ın "From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran" (2008) başlıklı çalışması verilebilir. Çünkü bu çalışma, 2000'li yılların başlarında Türkiye'nin bir yandan Suriye ve İran ile olan ilişkilerinin güvenlik boyutu zayıflarken, aynı dönemde Kuzey Irak politikasının güvenlikleştirildiğini söylemektedir. Üçüncü olarak yeniden ifadelendirme, bir tehdidin ya da tehlikenin çözüme kavuşturulmak suretiyle ilgili konunun güvenlik-dışlaştırıldığı anlamını taşır. Hansen'a göre, ilk iki güvenlik-dışlaştırma şekliyle karşılaştırıldığında, yeniden ifadelendirme çok daha doğrudan ve kökten bir süreci ifade eder. Çünkü bu süreçte söz konusu sorun tamamıyla çözülmüştür. Böylece arka planda devam eden bir sorun ya da yeni güvenlikleştirilmiş alanlar bulunmamaktadır (Hansen, 2012: 542-543). Son olarak sessizleştirme, bir konunun güvenlik söyleminden tamamen kaybolduğu anlamına gelmektedir. Bu durumda yaşanan, yalnızca bir güvenlik-dışlaştırma değil, aynı zamanda bir siyaset-dışlaştırma sürecidir. MacKenzie (2009) çatışma sonrası Sierra Leone'de kadın askerlerin durumuyla ilgili yaptığı çalışmada, söz konusu güvenlik-dışlaştırma sürecinin kadın askerlerin aleyhine işlediğini ve kadın askerler açısından bir dışlanma sürecini de beraberinde getirdiğini öne sürmüştür. Bu durumda Sierra Leone'de kadın askerlerin çatışma sonrası içinden geçtiği süreçler ve yaşadıkları sorunlar siyaset arenasında yer bulamamıştır.

Türkiye'nin son yıllarda IKBY ile gelişen ve güvenlik tehdidi zemininden oldukça uzaklaşan ilişkileri farklı güvenlik-dışlaştırma kategorileri bağlamında incelendiğinde, ilk dikkat çeken nokta bu sürecin Wæver'in güvenlik-dışlaştırma konusunu tartıştığı istikrar yoluyla değişim kavramından oldukça farklı olduğudur. Çünkü her ne kadar 2008 yılından itibaren Türkiye-İKBY ilişkilerinin giderek daha az militarist ve daha az şiddet içeren bir dış politika söylemi içerisinde geliştiği söylene de bu süreç, geniş ve genel anlamda bir güvenlik-dışlaştırma ortaya çıkarmamış, aksine farklı güvenlikleştirme süreçleriyle paralel bir şekilde ilerlemiştir. Diğer bir deyişle, Türkiye-İKBY ilişkileri ile ilgili olarak ortaya çıkan güvenlik-dışlaştırma, aslında Türkiye'nin farklılaşan güvenlik tanımlamalarının ve güvenlikleştirme süreçlerinin dolaylı bir sonucu olmuştur. Bu durum, söz konusu sürecin güvenlik-dışlaştırma kavramı çerçevesinde ele alınıp alınamayacağı sorusunu beraberinde getirir. Ancak, pek çok araştırmacının da ileri sürdüğü gibi güvenlik-dışlaştırma, 1990'lardan itibaren sınırları ve koşulları net bir kuramsal çerçeve olarak gelişmemiştir ve Hansen'ın da belirttiği gibi şimdiye kadar araştırmacılar dört farklı güvenlik-dışlaştırma süreci üzerinde durmuşlardır.

Türkiye'nin 2008 yılından itibaren İKBY'ye yönelik dış politikası, daha çok Hansen'in yerine koyma olarak isimlendirdiği güvenlik-dışlaştırma süreçleri ile uyumlu görünmektedir. Buna göre Türkiye-İKBY ilişkileri önemli bir güvenlik-dışlaştırma sürecinden geçerken, aynı dönemde Türkiye'nin iç ve dış politikasında güvenleştirilmiş farklı alanlar ön plana çıkmıştır. Bunlardan en önemlisi, ABD'nin Irak Savaşı'yla birlikte Türkiye'de tekrar şiddetli bir şekilde hissedilmeye başlayan PKK tehdidi ve bu bağlamda yeniden güvenlik boyutu ön plana çıkan Kürt sorunudur. Türkiye'nin 1980'lerin başlarından itibaren PKK ile mücadelesi göz önünde bulundurulduğunda, Kürt sorununun yeni güvenleştirilmiş bir alan olduğunu söylemek tabii ki mümkün değildir. Türkiye'de çok uzun yıllardan beri Kürt sorunu güvenlik gündeminin bir parçası olmuş ve bu güvenlik boyutu, PKK'nın 1980'lerin başlarında Türkiye'ye karşı eylemlerini başlatmasıyla birlikte iyice ön plana çıkmıştır. Fakat 1999'da PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından ve PKK'nın bunun üzerine tek taraflı ateşkes ilan etmesinden sonra, Kürt sorunu güvenlik boyutunun yanında farklı boyutları ile de tartışılmaya ve ele alınmaya başlanmıştır. Örneğin 1999'dan itibaren, özellikle 2000'li yılların başlarında, Türkiye'deki Kürt vatandaşlara çeşitli kültürel haklar verilmesinden ve Kürt sorununa siyasi bir çözüm yolu aranmasından söz edilmeye başlanmıştır. Ancak bu dönem kısa sürmüş ve Irak Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra PKK tek taraflı ateşkesi son verdiğini açıklayarak Türkiye'ye karşı terör eylemlerini tekrar başlatmıştır. Böylece Kürt sorununun bir kez daha güvenlik boyutu ön plana çıkmıştır. Bu dönemde PKK'nın strateji değişikliğine neden olan önemli unsurlardan bazıları, savaşın başlamasıyla birlikte Irak'ta ortaya çıkan belirsiz ortam ile bu belirsiz ortamın PKK'ya sunduğu olası fırsatlar ve bu ortamda Iraklı Kürtlerin Irak'ın geleceği açısından önemli bir politik aktör olarak ortaya çıkmasıdır.

Türkiye'nin Iraklı Kürtler ile ilişkilerini yeni bir çerçeveye oturtma süreci işte bu ortamda gerçekleşmeye başlamıştır. Türkiye'nin dış politikasında yaşanan bu değişikliğin aslında pek çok nedeni vardır. Öncelikle, Türkiye'nin Iraklı Kürtler ile ilişkilerini geliştirme politikası, Ahmet Davutoğlu'nun çok boyutlu dış politika ve komşularla sıfır sorun kavramları çerçevesinde değerlendirilebilir. Bunun yanında söz konusu değişimin Irak Savaşı ile ortaya çıkan bölgesel dinamiklerle de yakından ilgisi vardır. Irak Savaşı ile birlikte bölgedeki bazı ülkeler, özellikle de Türkiye, İran ve Suriye, Irak'ın geleceğinden ve olası bir parçalanma durumunda ortaya çıkabilecek bağımsız bir Kürt devletinden endişe duymaya başlamışlardır. Fakat Irak'ta 2005 yılında gerçekleşen seçimlerde, Kürt temsilcilerin parlamentodaki sandalyelerin yüzde 27'sini kazanmasıyla birlikte Türkiye'nin Iraklı Kürtlere yaklaşımında önemli bir değişikliğin gerekli olduğu ortaya çıkmıştır (Ertem, 2011: 62). Ayrıca bu dönemde Kuzey Irak, ülkenin geri kalanına kıyasla istikrarlı bir bölge olarak ve Türkiye için sunduğu pek çok ekonomik fırsatla gündeme gelmeye başlamıştır. Son olarak, bu dış politika değişikliği, 2004 yılında PKK'nın yeniden başlayan ve hızla şiddetlenen terör eylemlerinin de bir sonucudur. Çünkü bu ortamda Türk politika yapıcılarının PKK ile mücadelede yalnızca askeri yöntemlerin yeterli olmadığını ve PKK'nın şiddet eylemlerine son verebilmek için bazı politik, ekonomik ve diplomatik önlemlerin de alınması gerektiğini düşünmüşlerdir (Ertem, 2011: 63). Iraklı Kürtler ile ilişkilerin geliştirilmesi politikası bu düşünce sürecinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Tüm bu gelişmelerin ışığında, Türkiye'nin ABD ile 2007 yılından itibaren PKK'ya karşı mücadele bağlamında istihbarat paylaşımına başlaması ile ülkedeki asker-sivil güç dengesinin 2000'li yılların başlarından itibaren sivil hükümet lehine değişmesinin de bu politika değişikliğini kolaylaştırdığı söylenebilir. Bu dönemde bir yandan Türkiye ile ABD'nin PKK ile mücadele konusunda işbirliğine başlaması, Iraklı Kürtlerin Türkiye'ye karşı bakış açılarını yumuşatırken, diğer yandan Türkiye'nin Iraklı Kürtler ile ilişki kurmasına karşı olan askerin politika yapım süreçlerinde rolünün azalması, söz konusu politika değişikliği önündeki önemli bir engeli ortadan kaldırmıştır.

Bu çerçevede Irak Savaşı'yla birlikte daha çok Kuzey Irak'taki PKK varlığı bağlamında gündeme gelen Türkiye'nin İKBY politikası ve Iraklı Kürtlerle ilişkileri, özellikle 2008 yılından itibaren güvenlikten farklı boyutlarıyla da tartışılmaya başlanmış ve çok boyutlu bir hal almıştır. Bu boyutlardan en önemlisi Türkiye-İKBY arasında artan ekonomik ilişkilerdir. 2000'li yılların ortalarından itibaren gerek İKBY Başkanı Mesut Barzani, gerekse Irak eski Cumhurbaşkanı Celal Talabani pek çok kez PKK'nın silah bırakması ve Kuzey Irak bölgesini terk etmesi gerekliliğinden söz ederken (örnekler için bkz. Dörtkardeş, 2007; Radikal, 2009; Aşkın, 2011), Türkiye'nin İKBY ile ekonomik ilişkileri ve Kuzey Irak bölgesindeki yatırımları hızla artmıştır. Bu durumun en açık göstergesi, Türkiye'nin 2007 yılında İKBY ile olan 1.4 milyar dolar tutarındaki ihracatının 2013 yılında 8 milyar dolara yükselmesidir (Cagaptay et. al.a, 2015). Ayrıca 2009-2013 yılları arasında Kuzey Irak bölgesinde faaliyet gösteren Türk şirketlerinin sayısı 485'ten yaklaşık 1500'e kadar ulaşmıştır (Cagaptay vd., 2015). Türkiye'nin bölgedeki yatırımları, okul, hastane ve havaalanı yapımından hizmet ve bankacılık sektörüne kadar farklı pek çok alanda gerçekleşmiştir. Bu dönemde enerji konusu, Türkiye-İKBY ilişkilerinin çok önemli bir boyutu olarak ön plana çıkmıştır. Türk politika yapıcılarının İKBY'nin zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarını,

Türkiye'nin Rusya ve İran'a olan enerji bağımlılığını azaltabilecek alternatif bir kaynak olarak görmüşler ve IKBY yetkilileri ile enerji alanında kapsamlı bir işbirliğine girişmişlerdir. Bu çerçevede 2014 yılı itibariyle IKBY petrolü, Türkiye'nin Ceyhan limanından uluslararası piyasalara ulaşmaya başlamıştır. Petrol alanındaki bu işbirliği, önümüzdeki yıllarda doğal gaz konusunda da Türkiye-İKBY arasında imzalanabilecek benzer olası anlaşmaların gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu ekonomik boyuta ek olarak, Türkiye-İKBY ilişkileri bu dönemde Türkiye'nin Kürt sorununa politik ve barışçıl bir çözüm bulma çabalarının da önemli bir boyutunu oluşturmaya başlamıştır. Özellikle 2012 yılının sonlarında başlayan PKK ile çözüm sürecinde Mesut Barzani kolaylaştırıcı bir rol üstlenmiştir.

Türkiye-İKBY arasındaki ilişkilerin gelişmesi süreci her ne kadar Irak Savaşı'nın ortaya çıkardığı bölgesel dinamikler ve PKK'nin 2004 yılından itibaren Türkiye'ye karşı yeniden başlattığı şiddet ve terör eylemleri bağlamında ortaya çıkmış olsa da, 2011 yılından itibaren Suriye'de başlayan halk ayaklanmaları da bu sürecin ilerlemesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Özellikle PYD'nin Suriye'nin kuzeyinde önemli bir politik ve askeri aktör olarak ortaya çıkması, Türkiye ve İKBY'yi bir araya getirmiş ve onları PYD'ye karşı bir ittifak ilişkisi kurmaya teşvik etmiştir. Bunun temel nedeni, hem Türkiye'nin, hem de İKBY'nin—özellikle Mesut Barzani liderliğindeki KDP'nin (Kürdistan Demokratik Partisi)—Kuzey Suriye'de PYD'nin varlığı ve yükselişi ile ilgili bazı endişelere sahip olmalarıdır. Türk politika yapıcıları, PYD'nin Kuzey Suriye bölgesine yerleşmesini ve burada özerk bir yapı ortaya çıkarmasını Türkiye'nin ulusal güvenliğine önemli bir tehdit olarak algılamışlar ve Kuzey Irak'tan sonra Kuzey Suriye'de de özerk bir Kürt bölgesinin kuruluyor olmasının Türkiye'nin Kürt vatandaşları üzerindeki olası etkilerinden çekinmişlerdir. Daha da önemlisi, PYD'nin PKK ile yakın ilişkisi ve hatta PYD'nin, PKK'nın Suriye kolu olduğuna dair güçlü algı, Türk politika yapıcılarının PYD'den duyduğu tehdit algılamasını oldukça yüksek seviyelere ulaştırmıştır. Türk politika yapıcıları pek çok kez PYD'nin ve onun silahlı kanadı olan YPG'nin, PKK ile yakın ilişki içinde olan bir terör örgütü olduğunu ifade etmişlerdir (Akşam, 2015; Milliyet, 2016). Bu dönemde PYD'nin Suriye'deki yükselişinin, İKBY ve daha özelde de Mesut Barzani liderliğindeki KDP'nin çıkarlarına da ters bir durum yarattığı söylenebilir. KDP lideri Barzani ve PKK lideri Öcalan arasında Kürt milliyetçiliği alanındaki rekabet ilişkisi göz önüne alındığında bu şaşırtıcı bir durum değildir. Çünkü Suriye'deki gelişmeler, Suriye Kürtleri üzerinde etkisini artırmak isteyen Barzani'yi, Suriyeli Kürt gruplar arasında etkin bir yer edinmiş ve daha çok PKK'ya yakın bir yol izleyen PYD ile karşı karşıya getirmiştir. Bu süreçte zaman zaman Mesut Barzani'nin KDP'si ile PYD arasında gerginlik tırmanmış, taraflar birbirleri arasındaki sınır geçişlerine engel olmuşlardır. 2014 yılında İKBY'nin Irak-Suriye sınırına kazdığı hendek bu durumun en çarpıcı örneklerinden biridir. İKBY bu hendeğin kaçakçılığı ve sınırdan yasadışı geçişleri engellemek amacıyla kazıldığı açıklamasını yapmış olsa da Suriye Kürtleri bunun Suriye'deki Kürt bölgesine karşı bir politika olduğunu söylemişlerdir (Yavuz, 2015).

3. Sonuç

Özetle, 2000'li yılların ortalarından itibaren gelişmeye başlayan, ama özellikle 2008 yılından sonra hız kazanan Türkiye-İKBY ilişkileri giderek güvenlik zemininden uzaklaşmaya başlamıştır. Bu dönemde Türk politika yapıcılarının, İKBY'nin ve Iraklı Kürtlerin Türkiye'ye karşı bir ulusal tehdit olduğu söylemi ortadan kalkmış ve Iraklı Kürtler Türkiye'nin akrabaları ve ekonomik ortakları olarak Türk dış politikası söyleminde yerlerini almıştır. Bu süreç güvenlik-dışlaştırma kavramsal çerçevesinde incelendiğinde, yaşananların Wæver'in 1995 yılında Soğuk Savaş yumuşama dönemini açıklamak için kullandığı istikrar yoluyla değişim kavramından farklı olduğu görülmektedir. Ancak şimdiye kadar güvenlik-dışlaştırma süreçleri ile ilgili yapılan akademik çalışmalar, bu süreçlerin yeterince kuramsallaşmadığını ve bu nedenle de sınırlarının ve koşullarının net olmadığını göstermiştir. Bu bağlamda Hansen, "Reconstructing Desecuritization: The Normative-Political in the Copenhagen School and Directions for How to Apply it" başlıklı makalesinde şimdiye kadar ortaya çıkan farklı güvenlik-dışlaştırma kavramlarını tartışmıştır. Hansen'in dört farklı başlık altında topladığı bu tanımlar incelendiğinde, Türkiye'nin İKBY ile son yıllarda gelişen ilişkilerinin daha çok yerine koyma kavramıyla uyumlu bir şekilde ilerlediği görülmüştür. Buna göre 2008 yılından itibaren bir yandan Türkiye'nin İKBY ile ilişkileri önemli bir güvenlik-dışlaştırma sürecinden geçerken, diğer yandan farklı konular güvenlik ve ulusal tehdit tartışmalarının merkezine yerleşmiştir. Bunlardan en önemli iki tanesi Türkiye'nin Kürt sorunu ve PKK ile mücadelesi ile Suriye'de PYD'nin yükselişi olmuştur.

Kaynakça

- Akşam. (2015). "Davutoğlu: 'Kokteyl Terörün' Hedefiyiz." *Akşam*, 16 Ekim, <http://www.aksam.com.tr/guncel/davutoglu-yapilmayacak-bu-yardim/haber-452750>. Erişim Tarihi: 07.03.2016.
- Aradau, Claudia. (2004). "Security and the Democratic Scene: Desecuritization and Emancipation." *Journal of International Relations and Development* 7 (4): 388-413.
- Aras, Bülent ve Rabia Karakaya Polat. (2008). "From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran." *Security Dialogue* 39 (5): 495-515.
- Aşkın, Cevdet. (2011). "Barzani-Talabani'den PKK'ya Tam Saha Pres." *Radikal*, 27 Kasım, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cevdet-askin/barzani-talabaniden-pkky-tam-saha-pres-1070825/>. Erişim Tarihi: 07.03.2016.
- Çagaptay, Soner, Christina Bache Fidan, and Ege Cansu Sacikara. (2015). "Turkey and the KRG: An Undeclared Economic Commonwealth," *PolicyWatch* 2387, The Washington Institute for Near East Policy, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/turkey-and-the-kr-g-an-undeclared-economic-commonwealth>. Erişim Tarihi: 08.03.2016.
- Dörtkardeş, İhsan. (2007). "Barzani PKK'ya 'Silahları Bırak' Dedi." *Radikal*, 24 Ekim, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=236719>. Erişim Tarihi: 07.03.2016.
- Hansen, Lene. (2012). "Deconstructing Desecuritisation: The Normative-Political in the Copenhagen School and Directions for How to Apply it." *Review of International Studies* 38 (3): 525-546.
- Huysmans, Jef. (1998). "The Question of the Limit: Desecuritisation and the Aesthetics of Horror in Political Realism." *Millennium: Journal of International Relations* 27 (3): 569-589.
- Mackenzie, Megan. (2009). "Securitization and Desecuritization: Female Soldiers and the Reconstruction of Women in Post-Conflict Sierra Leone." *Security Studies* 18 (2): 241-261.
- Milliyet. (2016) "Erdoğan: PYD ve YPG Terör Örgütüdür." *Milliyet*, 16 Şubat, <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-bm-guvenlik-konseyi/siyaset/detay/2195382/default.htm>. Erişim Tarihi: 09.03.2016.
- Radikal. (2014). "Hüseyin Çelik: Irak Bölünürse Kürdistan Kardeşimizdir". *Radikal*, 29 Haziran, <http://www.radikal.com.tr/politika/huseyin-celik-irak-bolunurse-kurdistan-kardesimizdir-1199314/>. Erişim Tarihi: 09.03.2016.
- Radikal. (2009). "Cumhurbaşkanı Gül Kuzey Irak'a 'Kürdistan' Dedi". *Radikal*, 23 Mart, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-gul-kuzey-iraka-kurdistan-dedi-927609/>. Erişim Tarihi: 09.03.2016.
- Roe, Paul. (2004). "Securitization and Minority Rights: Conditions of Desecuritization." *Security Dialogue* 35 (3): 279-294.
- Sarı Ertem, Helin. (2011). "Turkish-American Relations and Northern Iraq: Relief At Last?" In *Turkey in the 21st Century: Quest for a New Foreign Policy*, ed. Özden Zeynep Oktav. Aldershot, Burlington: Ashgate. Pp. 53-74.
- Wæver, Ole. (1995). "Securitization and Desecuritization." In *On Security*, ed. Ronnie D. Lipschutz. New York: Columbia University Press. Pp. 46-86.
- Yavuz, Ramazan. (2014). "Suriye Kürtleri ile Barzani Arasında 'Hendek' Krizi." *Hürriyet*, 15 Nisan, <http://www.hurriyet.com.tr/suriye-kurtleri-ile-barzani-arasinda-hendek-krizi-26224183>

ARAP BAHARI SONRASI ORTADOĞU'DA GÜÇ POLİTİKALARI: ÇİN DIŞ POLİTİKASININ BÖLGE SİYASETİNE ETKİLERİ

Müge Yüce

Atatürk Üniversitesi, muge.yuce@atauni.edu.tr

ÖZET

2011 yılında Tunus'ta başlayarak Ortadoğu'nun jeopolitik konum ve siyasal kültür olarak stratejik önem taşıyan diğer ülkelere yayılan Arap Baharı sonrasında Ortadoğu'da hem bölge ülkelerinin iç siyasal rejimlerinde hem de bölge dışındaki güçlerin yeni iktidar grupları üzerinde yeni bir yapılanma sürecine girdiği görülmektedir. Arap Baharından iki yıl önce 2009 yılında 22 Arap ülkesiyle Çin Arap İş Birliği Forumu'nu başlatan Çin ise bölge genelinde geleneksel güç politikalarının dışında bir politika izlemeye devam etmektedir. 2016 Ocak ayında Çin Hükümetinin yayınladığı Arap Politikası resmî içeriğine göre Çin, Arap devletlerini “uluslararası ilişkilerde yeni politika dönemi” olarak adlandırdığı ve karşılıklı faydayı içeren ikili ilişkiler kurma çabasına davet etmektedir. Arap Baharına kadar bölge ile “siyasetin üzerinde” yalnızca ekonomik iş birliğini öngören Çin dış politikası, Suriye krizi ile birlikte giderek bölgenin siyasal krizlerine müdahil olmaya başlamıştır. IŞİD tehdidinin bölge ülkelerinin egemenlik alanını tehdit etmesi ve bu mücadele üzerinden Sünni ve Şii kampların giderek belirginleşen kutuplaşması, Çin'in gelecek dönemde bölgeye yönelik politikalarında bir değişimi zorunlu kılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Arap Baharı, Çin Dış Politikası, IŞİD, enerji,

1. Giriş

Uluslararası sistem içinde önde gelen devletlerin her biri hem zengin hem kuvvetli olmak ya da bunu sürdürmek için gücünü arttırmaya çabalarken, ekonomi ile strateji arasında önemli ölçüde bir etkileşim görülmektedir (Kennedy, 2015). Ekonomi ile strateji arasındaki bu etkileşimin önemi açık olmakla birlikte, “strateji”nin ne olduğu veya bir devletin “gücü”nü tanımlayan faktörlerden hangilerinin “stratejik” olduğu tartışması, içinde bulunulan yüzyılın “güç algısı” ve sistemin “güç dengesi özellikleri” açısından taşıdığı niteliklere bağlı olarak değişmektedir. Bununla birlikte 20. Yüzyılın erken döneminden itibaren petrol başta olmak üzere enerji kaynaklarının, bir devletin ulusal ve uluslararası anlamda rekabet edebilirliğini belirleyen temel stratejik güç faktörlerinden birisi olduğu kabul görmektedir. Nitekim uluslararası sistemin detaylı bir analizi yapıldığında küresel siyasetin işleyişine hakim olan “büyük güçler”in mevcut dönem içerisinde yeni bir enerji tüketim profili ile ekonomik atılım yapan, dolayısıyla iç istikrarını yüksek enerji talebi ve bu talebin kesintisiz ve güvenli şekilde sağlanmasına bağlı olan devletler arasında çıktığı gözlenmektedir. I. Dünya Savaşı öncesi Büyük Britanya'nın, II. Dünya Savaşı öncesinde ise ABD'nin enerji tüketimi en yüksek ve dünya GSMH'sine yüksek düzeyde katkı yapan ülkeler olması bu genellemenin yakın dönem örneklerini oluşturmaktadır.

Ekonomik üretim ve büyümeyi garanti altına alan kesintisiz enerji arzı ile 19. Yüzyılın Avrupa, 20. Yüzyılın Amerika önderliğinde yaşanması, 21. Yüzyılın enerji tüketim profili incelendiğinde Asya yüzyılı olacağı beklentisi olası gözükmemektedir. Nitekim 2014 yılında AB ülkelerinin dünya GSMH'sinden aldığı pay %16,9 olarak gerçekleşirken yalnızca Çin'in payı %16,4 olmuştur (http://www.economywatch.com/economic-statistics/economic-indicators/GDP_Share_of_World_Total_PPP/). Aynı dönemde küresel ekonomik büyümeye Çin'in yaptığı katkı ise %40 oranında gerçekleşmiştir. Çin'in enerji tüketim ve ekonomik yükseliş istatistiklerini destekleyen diğer maddi güç unsurlarına baktığımızda 1,372 milyon ile dünya nüfus sıralamasında birinci, 129,4 milyar dolarlık askeri harcaması ile de dünyada ikinci ülke konumundadır.

Tüm bu verilere rağmen Çin, geleneksel anlamda yükselmekte olan bir Batılı “süper güç” gibi hegemon olmaktan farklı bir politika takip etmektedir. Özellikle enerji kaynakları ve enerji nakil hattı üzerindeki stratejik konumu sebebiyle Ortadoğu'da Çin'in yükselmekte olan çıkarları, bölgenin Çin için önemini arttırmaktadır. Ancak, Arap Baharı ile gelişen süreçte yeniden şekillenmekte olan bölge politikalarında Çin'in aktif bir politika izlediği gözlenmektedir.

Bu çalışmada Arap Baharı gelişmelerinden sonra Ortadoğu'da şekillenmekte olan yeni güç politikalarında Çin'in tutumunu ve bu tutumun Ortadoğu siyasetine etkileri analiz edilmeye çalışılacaktır.

2. Çin Dış Politikasının Temel İlkeleri

Çin 1949 yılında kurulduğunda başlıca üç sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bunlar; iki kutuplu uluslararası sistemde devam eden bloklar arası çatışma, Güney Asya'da ABD ve Rusya Federasyonu'nun etki alanı kurmaya yönelik mücadelesi ve ülke içerisinde iç savaş sonrası bozulan ekonomik ve sosyal yapıdır. İki kutuplu uluslararası çevrede 1949 yılında NATO'nun kurulmasıyla belirginleşen güç mücadeleleri ile ulusal yapıda bağımsızlığın ilanını takip eden iç sorunların eş zamanlı yaşanması, Çin yönetimi için iç ve dış politikanın uyumlu hâle getirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu şartlar altında belirlenen Çin dış politikasının öncelikli hedefi, iç politikada belirlenen amaçların sağlanması için gerekli dış şartların oluşturulması olmuştur. Bağımsızlık sonrası dönemde iç ve dış politikayı uyumlu kılma gerekliliği, Çin dış politikasının oluşturulmasında temel ilke olarak kabul edilmiştir. Nitekim iç politikada bağımsızlık sonrası birlik ve düzenin sağlanmasından sonra Çin dış politikasının yeni öncelikleri, dönemin iç politika gerekliliklerinden bağımsız olmamıştır.

Çin dış politikasını; 1949-1952 "Komünist Enternasyonalizm", 1953-1960 "Barış İçinde Bir Arada Yaşama", 1960-1969 "Saldırgan Anti-emperyalizm", 1970-1980 "Çok merkezlilik ve Uluslararasılaşma", 1980-1990 sonrası "Ekonomik Liberalleşme ve Bölgesel Bütünleşme" olarak beş ana bölümde incelemek mümkündür (Çin Dış Politikası'nda farklı dönemsel incelemeler için bkz. Peter Van Ness, *Revolution and Chinese Foreign Policy*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles and London, 1970, p. 10-16. ve Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü, *Geleceğin Süper Gücü Çin*, Tasam Yayınları, İstanbul, 2012, s.111.).

Kuruluş yılını takip eden üç yıllık süre içerisinde Çin Halk Cumhuriyeti için iç siyasal istikrarın sağlanması öncelikli hedef olarak belirlenmiş ve dış politika bu hedefe uygun şekilde geliştirilmiştir. 1949-1952 yılları içerisinde Çin dış politikasının en önemli hedefleri; "ulusal sınırların güvenli bir şekilde bütünleştirilmesi" ve "Asya'daki komşu devletlerde komünist yönetimlerin iktidara gelmesinin desteklenmesi" olmuştur. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için kullanılan dış politika söylemi ise *komünist ideolojik ilkelerden ve emperyalizme karşı muhalefet* temasından beslenerek yürütülmüştür. Nitekim 1950 yılında Çin ordusunun Tibet'e ilerlemesi ve Kore Savaşı'na yapılan müdahale bu söylemlerin somut hale geldiği örnekler olmuştur (Ness, 1970).

1953-1960 dönemine genel karakteristiğini veren ilke "Bandung Ruhü" olmuştur. 1954 yılında Hindistan ile yapılan ticaret anlaşmasında "Barış İçinde Yaşamın Beş İlkesi" ya da "PanchSheel" olarak bilinen kurallar bütünü, bu dönemde sürdürülen dış politikanın temel belirleyici olarak ortaya çıkmıştır. Bu kurallar; "bağımsızlık ve sınırsal bütünlük, saldırmazlık, diğer ülkelerin iç işlerine karışmamak, eşit hak ve karşılıklı yarar prensibi çerçevesinde ilişkileri geliştirmek ve barış içinde bir arada yaşamak" şeklinde ortaya konmuştur (Karaca, 2008). Bu ilkelere uygun olarak 1954 yılında Hindistan ile Tibet sınırı üzerinde yaşanan gerginlikte ateşkes kararı verilmesi, 1955 yılında toplanan Asya Afrika ülkeleri Konferansı'nda (Bandung Konferansı) Bağlantısızlarla ilişkilerin geliştirilmeye çalışılması Çin'in izlemiş olduğu barışçıl dış politikanın göstergeleri sayılmaktadır.

1960-1969 dönemi ise Çin'in Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile yollarını ayırdığı, iki sınır savaşı yaşadığı, milliyetçi genişleme iddialarında bulunduğu çatışma yoğun bir dış politika dönemidir. SSCB ile 1960'lardan sonra olumsuz yönde evrilen ilişkilerin temeli 1953'de Stalin'in ölümüyle atılmıştır. Stalin'in ölümünden sonra yönetimi ele alan Komünist Parti liderleri ve Çinli liderler arasında Marksizm'in uygulanmasına yönelik farklı stratejilerin benimsenmesi, Çin ve SSCB arasındaki çatışmanın zeminini oluşturmuştur. Çin'de dönemin lideri Mao Zedong, 1950'ler boyunca ekonomik yardım temelinde SSCB ile sürdürdüğü ittifakı, komünist ortodoksiyi terk ettiği ve Çin'e hükmetmek istediği ithamıyla 1960'ta bozmuştur (Lacoste, 2008).

Bu dönem içerisinde Çin ile Hindistan arasında Tibet sınırındaki anlaşmazlık sebebiyle bir savaş yaşanmıştır. 1962 yılında yaşanan savaş, Çin dış politikasında bir kırılma noktası olmuştur. Bu savaşta ABD ve SSCB, Çin'e karşı Hindistan'ı desteklemiş ve Çin bölgesel olarak yalnızlaştırılmıştır. Tarihî hâkimiyet bölgesinde Hindistan gibi önemli bir komşusuyla yaşadığı savaşta ABD ve SSCB'nin Çin karşısında yer alması, Çinli politikacıları daha saldırgan bir dış politika izlemeye sevk etmiştir. Bu gelişmelerden sonra Çin 1963 yılında geniş oranda Sovyet topraklarını da içine alan "*kaybedilmiş topraklar*" listesi yayınlamış ve bu topraklarda hak iddiasında bulunmuştur. 1964'te ilk nükleer denemesini gerçekleştirmiş, 1967'de Hindistan ile ikinci bir sınır çatışmasına girmiş ve 1969'da SSCB ile kuzey sınırında karşı karşıya gelmiştir. Ayrıca 1962 savaşında SSCB ve ABD'nin Hindistan'ı desteklemesine karşılık Çin, Pakistan ile stratejik iş birliğini geliştirmiş ve Pakistan'ı güçlendirerek Hindistan'ı zayıflatma politikası izlemiştir.

1970-1980 döneminde hem uluslararası çevrede hem iç politikada meydana gelen değişimler, Çin dış politikasının önceki dönemlerden önemli farklılıklar göstermesine sebep olmuştur. 1970'lerin ortalarına gelindiğinde Çin'i dış dünyadan izole eden Kültür Devrimi sona ermiş ve Çin'in reformcu lideri Deng Xiaoping yönetime geçmiştir. Uluslararası çevrede ise 1962 yılında ABD ile SSCB arasında yaşanan Küba Krizi, iki süper güç arasında yumuşama eğilimini başlatmış ve sistem içerisindeki güç ilişkileri dönüşmeye başlamıştır.

Ulusal ve uluslararası yapıda meydana gelen bu değişimler Çin dış politikasını etkilemiş ve Çinli liderler ideolojiden uzak yeni bir dış politika geliştirmişlerdir. Daha 1971 yılında Kissinger, 1972 yılında ise ABD Başkanı Nixon Çin'e ziyarette bulunmuş ve iki ülkenin liderleri karşılıklı görüşmelerini başlatmışlardır. Bu dönemde ABD ile yakınlaşmanın yanı sıra Üçüncü Dünya ülkeleri ve Afrika ile ekonomik ilişkiler gelişmeye başlamış, 1975'te otuz yedi Afrika devletinin Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıması sağlanmıştır (Kıroğlu, 2007).

1980'den başlayarak 1990 sonrası dönemde uygulamaya devam edilen dış politika, önceki dönemlerde olduğu gibi iç siyasal hedefler kapsamında belirlenmiştir. Bu dönem içerisinde Çinli liderler *ekonomik gelişmeyi sağlayacak reformların sorunsuz şekilde uygulanmasını* birincil hedef olarak belirlemişlerdir. Bu hedef kapsamında izlenecek dış politikanın üç temel ilkesi; ekonomik modernizasyon, milliyetçilik ve bölgeselcilik olarak belirlenmiştir (Sandıklı ve Güllü, 2012). Başbakan Deng Xiaoping, Çin dış politikasının izlediği ve devam ettireceği stratejiyi 1994 yılında iki hedefe dayandırmıştır. İlk hedef, "*Hegemonyacılığa ve güç siyasetine karşı çıkmak ve dünya barışını korumak*"; diğer hedef ise "*yeni bir uluslararası iktisadi ve siyasi düzen kurmak*" şeklinde belirtilmiştir. Bu anlayışa 1995 yılından itibaren "enerjinin sorunsuz elde edilmesi stratejisi" de eklenmiş ve son dönem Çin dış politikası bu hedefler doğrultusunda geliştirilmiştir (Karaca, 2008).

Çin dış politikasında 1949 yılından 1990'lı yıllara kadar görülen değişim ve dönüşüm, *ani* ve *olay* odaklı tepkilerden çok ulusal ve uluslararası çevrenin zorunlu kıldığı bir *süreç* olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Çin dış politikasının dönüşümünü gerektiren en önemli faktörler; uluslararası çevre, coğrafya ve liderlerin değişen dünya algısı gibi unsurlar olmuştur.

3. Arap Baharı Öncesi Çin'in Ortadoğu Politikası

Çin ve Ortadoğu arasındaki ilk temaslar 2000 yıldan daha fazla bir süre önce Han Hanedanlığı zamanına kadar geri götürülebilir. 1949'da kuruluşundan itibaren Çin, Ortadoğu'daki devletlerle dostça ilişkiler geliştirme konusunda istekli olmuştur. Soğuk Savaş'ın bitişi ve II. Körfez Krizi Ortadoğu'da var olan siyasi güç yapılanmasını radikal bir şekilde değiştirmiş ve uluslararası ilişkilerde değişim için yeni fırsatlar yaratmıştır. Ortadoğu II. Dünya Savaşı'nın sona erişinden sonra uluslararası politikanın sıcak noktalarından birisini oluşturmuştur. Bölgesel çelişki ve çatışmalara ek olarak iki süper güç arasındaki rekabet ve mücadele tüm bölge siyaseti üzerine gölge düşürmüştür. Bu dönemde kendi iç siyasal ve ekonomik istikrarını sağlamaya çalışan Çin için ise Ortadoğu uzak ve bilinmedik bir yer olarak kalmış ve bölgede sınırlı bir etkiye sahip olmuştur.

Çin çoğu Ortadoğu ülkesi gibi kolonyalist ve emperyalist saldırılara maruz kalmış ve bağımsızlık sonrası süreçte toprak bütünlüğü ve egemenliğini savunmak zorunda kalmış olmasını (ortak yönlerini) vurgulamalıdır. Buna ek olarak Çin, özgürlük mücadelesi veren Arapları ve Filistinlileri desteklemektedir. Bu politikasının olumlu bir sonucu olarak Mayıs 1956'da Mısır Çin ile diplomatik ilişki kuran ilk Ortadoğu ülkesi olmuştur. ABD öncülüğünde Güneydoğu Asya'daki çeşitli ülkelerden oluşan antikomünist bir SEATO'nun kurulması ve yıllarca süren iç savaş sonrası bozulan ekonomisini düzeltme ihtiyacı içerisinde olan Çin, bu şartlar altında yeterli bir Ortadoğu politikası geliştirememiştir. Buna ek olarak ABD ve İngiltere öncülüğünde Sovyetler Birliği ve komünizmi çevrelemek, Çin ile Ortadoğu arasındaki iletişimi engellemek için pek çok Ortadoğu ülkesinin içerisinde yer aldığı CENTO'nun kurulması Çin'in Ortadoğu ile ilişkilerini geliştirmesinde önemli bir engel olarak ortaya çıkmıştır. Bunun bir sonucu olarak 1985'e kadar Çin ve Ortadoğu arasındaki toplam ticaret yalnızca 1.7 milyar dolarda kalmıştır. Çin'in diplomatik amaçları, Üçüncü Dünya ve Arap milletlerinin dostluk ve güvenini kazanmak, Batı ve Doğu Blokları tarafından kendisine uygulanan yaptırımları hafifletmek ve emperyalizme karşı uluslararası birleşik bir cephe oluşturmaya çalışmaktır. 1978'den itibaren, Arap devletlerine destek Çin'in Ortadoğu politikasının temel ilkesi olmuştur. Ancak, Çinli karar vericiler tüm bölge ile ticaret ve ekonomik iş birliğini arttırmanın giderek daha çok önemine varmışlardır. Temel petrol sağlayıcısı olarak Ortadoğu, dünya ekonomisini açıkça etkilemekte ve petrodolar sahibi Körfez İş Birliği Ülkeleri küresel finans piyasalarında önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu yüzden bölge ile ticari ve ekonomik ilişkilerin artması Çin dış politikası için giderek daha önemli hale gelmeye başlayan bir amaç haline gelmiştir. Bununla birlikte hem bölgedeki birçok ülke ile diplomatik ilişkisinin olmaması hem de bölge piyasasında ABD, Avrupa ve Japon mallarının tekel haline gelmiş olması sebepleriyle Çin'in bölgeye girmesi kolay olmamıştır. 1980'lerle birlikte gelişen Çin-Ortadoğu ilişkileri ikili ekonomik iş birliğinde yeni bir aşamaya girildiğini de göstermiştir. Ocak 1992'de Çin, Ortadoğu'daki tüm ülkelerle diplomatik ilişkisini kurmuştur. Arap-İsrail barış sürecinin başlaması

bölgesel tansiyonun düşmesine sebep olmuştur. Çin'e göre Ortadoğu'da ekonomik yeniden yapılanmaya ve ticari fırsatların değerlendirilmesi sürecine katılım her iki tarafın da ekonomik yükselişine ve bölgesel istikrarın kurulmasına katkıda bulunacaktır. 1993 yılında Çin'in net petrol ihracatçısı bir ülke haline gelmesi ile kesintisiz ekonomik yükselişi, Çin ile Körfez ülkeleri arasındaki bağlantıyı hayati hale getirmiştir. Nitekim 1993'de Çin ile Ortadoğu arasındaki ticaret bir önceki yıla oranla %40 artarak 3.11 milyar dolara ulaşmıştır. (Türkiye, İran, Kıbrıs hariç). 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra ABD, Ortadoğu'da tek hakim güç olarak konumlanmış ve Çin bölgede ABD öncülüğünde başlatılan barış sürecini desteklemiş ve bölgesel güvenlik, su sorunu, mülteciler ve diğer sorunlarla ilgili olarak toplanan çoklu görüşmelere aktif olarak katılmıştır. Özellikle 1994-1997 arasında Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yapılan ekonomik konferansların tümüne katılmıştır. Ayrıca Çin bölgeye silah satışında kendi pozisyonunu üç ilke üzerinden konumlandırmıştır: (a) silah satışı, silah ithal eden ülkelerin kendini savunma amacına yöneliktir, (b) silah satışı bölgesel dengeyi bozmamalıdır (c) Çin, silah satışı yoluyla diğer ülkelerin iç sorunlarına müdahil olmayacaktır. Çin, bölge ile ilişkilerinde Çin dış politikasının temelinde bulunan "Barış İçinde Yaşamın Beş İlkesi"ne göre hareket etmektedir. Bununla birlikte uygulamada durum oldukça karışıktır.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Çin'in komşusu olarak ortaya çıkan yeni Orta Asya devletlerinin Çin ile siyasi ve ekonomik iş birliği önem kazanmıştır. Bu kapsamda Ortadoğu devletleri ile tarihi, dini, etnik ve kültürel bağları olan Orta Asya devletlerinin bölge ile teması kaçınılmazdır. Bu anlamda Çin için gerçekçi dış politika anlayışı, iki bölgenin birbirinden ayrılamayacağı anlayışını getirmektedir. Çin'in sahip olduğu Müslüman azınlık sebebiyle Ortadoğu ve Orta Asya'da etkili olan siyasi ve dini ideolojiler Çin'deki Müslümanları da etkilemektedir. 1996'da petrol ithalatının %53'ünü Ortadoğu'dan karşılayan Çin için İran Körfezi'nin istikrarı özellikle gerekli hale gelmiştir. İran, Körfez'in güvenlik ve istikrarında anahtar ülke ve Orta Asya'ya açılan kapı durumundadır (Zhang, 1999).

Çin'in Ortadoğu politikasını ele alan temel kaynaklar genellikle Çin'in ABD ve Rusya ile arasında rekabete yol açan güç ve güvenlik faktörleri altında yatan dinamiklere vurgu yapmaktadır. George Masannat, Çin'in bölgedeki temel politikasının Sovyet etkisinin Arap Ortadoğu'dan silinmesi olduğunu iddia etmektedir. 1970-1980'ler boyunca Çin'in bölge politikasının belirlenmesinde Çin-Sovyet düşmanlığı etkili olmaya devam etmiştir. Nitekim Çin'in "Sovyetler Birliğini çevreleme politikasındaki" çıkarı, Suudi Arabistan ile ilişkilerin geliştirilmesini olduğu kadar Afganistan'da anti-Sovyet savaşçıların desteklenmesini de içeren Carter Doktrinin uygulanmasında Washington'a destek vermesine yol açmıştır. Calabrese'nin iddiasına göre Çin'in Ortadoğu sorunlarına müdahalesi ve bölgeye girişini açıklayan en iyi şey Soğuk Savaş şartlarının gerekliliğidir. Calabrese ayrıca, Washington ve Moskova ne zaman birbirine yaklaşırsa Çin'in Ortadoğu'da Moskova'nın inisiyatiflerini engelleyecek ve Washington'un bölgesel ilişkilerdeki avantajlarına dokunacak politikalar benimsediğini belirtmektedir. Bu tür hesaplamalar ile Sovyetler ile ABD'nin yakınlaşmaya başladığı 1970'lerde Çin, İran ile yakınlaşmıştır. Diğer yandan ne zaman ABD ve Moskova anlaşmazlığa düşse Çin, ABD ile iş birliğine giden yakın ilişkiler içerisine girmiştir. Sovyetler Birliği 1979'da Afganistan'a girdiğinde Çin'in mücahidine desteği, ABD'deki ününü arttırmıştır. Fakat 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Çin, Ortadoğu'daki ABD hegemonyasına ilişkin kaygısını dile getirmiş, Körfez bölgesinde ABD egemenliğine karşı adımlar atacağını sinyallerini vermiştir. Bu kaygılar, 1990'larda daha çok gelişen 1970'lerde başlayan İran-Çin iş birliğinin temellerini oluşturmuştur. Benzer şekilde Bin Huwaidin de "Çin'in süper güçler ile ve süper güçlerin birbirleri ile olan ilişkilerinin Çin'in Körfez bölgesi politikasının anlaşılmasında anahtar ögeler" olduklarını iddia etmektedir. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Çin, özellikle İran ile olmak üzere ABD'nin bölgedeki hegemonyasına karşı adımlar atmış ve körfez ülkeleriyle ilişkilerini arttırmıştır. Kuveyt ile 1995'de beklenmeyen bir askeri iş birliği paketi imzalamıştır.

Çin'in Ortadoğu ile gelişen ilişkilerine getirilen bir diğer sistemik açıklama, Çin'in rakipleri karşısında gücünü görece artırmasını sağlayan küresel güç dağılımındaki değişime vurgu yapar. Örneğin Shichor, Çin'in 1980'lerin başında Ortadoğu'daki aktif politikasını ABD ve Sovyetler Birliği'ne oranla görece ekonomik ve askeri gücündeki artışa bağlamaktadır. 1979 öncesi-Mao dönemi Çin'i ekonomik, diplomatik ev askeri anlamda kötüleşmişti fakat 1960 ve 1970'lerde Çin, Ortadoğu'da ulusal bağımsızlık ve devrimci hareketleri destekleyerek resmi olmayan bir ilişkiye girmiştir. Moskova, Afganistan'da çıkmaza girdiğinde Çin, bölgedeki faaliyetlerini arttırmıştır. 1990-1991 döneminde ABD'nin bölgeye askeri müdahalesinin beklenmedik bir düzeyde gerçekleşmesi ile Çin, bölgesel ilişkilerde Washington'un politikalarından ayrılan bir duruş göstermiştir. Buna göre Çin, Körfez ülkeleri üzerinde siyasi nüfuz kazanmasını sağlayacak ve "yumuşak güç" kullanımı ile sempati toplamasına yol açacak bir politika benimsemiştir. Askeri güce dayanmayan ilişkiler benimsemesi Çin'in ABD duruşu karşısında durmasını sağlamakla birlikte, ekonomik ilişkilerinde avantaj da sağlamıştır.

Bundan farklı olarak sistemik dinamiklerin, Körfez Bölgesi'nde Çin'e rakipleri karşısında meydan okuma değil uyum sağlama konusunda teşvik sağladığı da iddia edilmektedir. Pekin, Ortadoğu politikasının iki temel

ayağını oluşturan İran'da Şah'ın Mısır'da Enver Sedat'ın düşmesinden sonra Suudi Arabistan'la bağlarını güçlendirmek için bir kampanya başlatmış fakat bu inisiyatif Suudi Arabistan'ın Çin ile diplomatik ilişki kurmayı reddetmesiyle çökmüştür. Ortadoğu'nun kendi içerisindeki sistemik faktörler de Çin'in bölgedeki dış politikasını açıklamak için kullanılmaktadır. Calabrese, 1973 Ekim'inden sonra OPEC'in kurulma kararının Çin'in bölge ile ilişkilerini geliştirmesine katkı sağladığını iddia etmektedir. 1973 petrol ambargosu, dikkatini sadece Körfez ülkelerine yoğunlaştıran Çin dış politikasının Arap Dünyası ile ilişkilerini de dönüşüme uğratmıştır. Petrol üreten Arap ülkeleri üzerindeki küresel etki ile Çin'in uzun dönemli stratejik çıkarları birleşmiştir. Suudi Arabistan ve İran'a silah satışı, 2003 yılından sonra Irak petrol sektöründen kazanılan pay, Çin'in bölgede daha aktif şekilde kalmasına yol açmaktadır. Tüm gözlemler, Çin'in 21. Yüzyılda hızla yükselen ithal hidrokarbon talebinin petrol ihraç eden ülkeler ile ilişkilerinin gelişmesinde temel sebep olduğunu kabul etmektedir. Kasım 2003'de Devlet Konseyi'nin kabul ettiği "leapfrog stratejisi" ile Çin, devlet mülkiyetindeki enerji şirketlerinin dış ithalat kaynaklarını çeşitlendirmesi ve geniş bir tedarik zincirine yayması için karar almıştır. Tahran ile yakın ilişkiler Çin'e yalnızca enerji arzını çeşitlendirmeyi değil aynı zamanda Hazar Denizi çevresindeki hidrokarbon üreten topraklara kolay ulaşım sağlamaktadır. Dahası, Batı Çin'den İran'a veya Pakistan'ın Gwadar limanına doğrudan petrol ve doğalgaz boru hatları inşa edilmesi Pekin'i "Malakka Çıkmazı" –Malacca Predicament- olarak isimlendirilen çıkmazdan da kurtaracaktır.

Çin'in Körfez ile olan ilişkilerine yönelik bir diğer açıklama, kültürel ve ideolojik faktörlere vurgu yapmaktadır. Shichor, Çin'in 1980 ve 1990'lar boyunca izlediği Ortadoğu politikasının "Konfüçyen orta yol" u yansıttığını söylemektedir. Kemp ayrıca Çin liderlerinin toprakların kutsallığı ve iç işlerine dış müdahalenin reddedildiği Westphalian bir egemenlik kavramını benimsediklerini eklemektedir. Shichor, Çin'in Suudi Arabistan ve İran arasındaki karşılıklı düşmanlığın farkında olduğu ve geleneksel "barbarlara karşı barbarları kullanma" politikasını kullanarak bu düşmanlığı kendi avantajına çevirdiğini gözlemlemektedir. Yetiv ve Lu, Suudi Arabistan ve Çin'in baskıcı yönetim sistemine sahip olmaları sebebiyle ortak çıkarlara sahip olduklarını söylemektedirler. John Garver da Çin ve İran arasında Avrupa emperyalizmine maruz kalmış olmaktan kaynaklanan bir ortak nokta olduğunu söylemektedir. Buna göre Çin ve İran arasındaki bağların altında yatan ruh; modern dönemde Batılıların elinde aşağılanmış olan iki köklü medeniyetin bir bütün oluşturabilmesi arayışıdır. Marksist-Leninist ortodokside dönüşü BAE ve Bahreyn ile ilişkilerin kurulmasında bir aşama olmuştur, bu ideolojik dönüş Suudi Arabistan ile ilişkiler için yeterli olmasa da. Binlerce Suudi, Hz. Muhammed'in sözündekine uygun biçimde Çin'de eğitim görmektedir. Çin'in kendi içerisindeki siyasi gelişmeler de Körfez ile ilişkilerini açıklamakta kullanılan faktörlerden birisidir. Shichor, Çin'in 1970'lerde "ekonomik" sebeplerden ötürü Ortadoğu'ya silah satmaya karar verdiğini iddia etmektedir. (Legrenzi ve Lawson, 2015).

4. Çin'in Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Politikası

Arap Baharı, 2011'den bu yana Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin politik görünümünde önemli değişiklikler meydana getirdi. Bununla birlikte Arap Baharı ayrıca başta Çin olmak üzere net enerji tüketen ülkeler arasında olan pek çok Asya devletinin jeo-ekonomik ve stratejik çıkarlarını da etkilemiştir. Arap Baharı sonrası hemen hissedilen sonuçlardan birisi, Ortadoğu'dan hidrokarbon ithaline yüksek derecede bağımlı olan ekonomileri sebebiyle Asya ekonomilerini etkileyen ve ham petrol üretimi üzerindeki yıkıcı etkileridir. Çin'in Arap Baharı kapsamında gelişen olaylara verdiği tepki, başta Filipinler ve Vietnam olmak üzere Güney Çin Denizi'ni çevreleyen ülkelerle gerilim yaşamasına sebep olmuştur. Arap Baharı kapsamında gelişen olaylar Asya'nın belli başlı büyük devletlerinin politika kara vericilerini, bu ülkelerin enerji ithalinde Ortadoğu'ya olan bağımlılıkları ve bu kapsamda ortaya çıkan enerji güvenliği düzenlemeleri konusunda düşünmeye sevk etmiştir. Bu sorunsal özellikle net enerji ithalatçısı haline gelen Çin, Japonya, Güney Kore, Singapur, Tayvan ve Filipinler gibi ülkeleri daha derinden ilgilendirmiştir. Arap Baharı sonrası uluslararası piyasalarda benzin-petrol fiyatlarının yükselmesi, Asya ülkelerini, başta Doğu ve Güney Çin Denizi olmak üzere kendi ülkelerine daha yakın ve enerji zengini alanlardaki iddiaları konusunda daha saldırgan –agresif- hale getirmiştir. 1908'de güney İran'da Süleyman Mescidi'nde işlenebilir petrol alanlarının keşfiyle birlikte Ortadoğu, çoğu ülkenin başarılı endüstriyel gelişiminin tamamlanmasında önemli katkı sağlayan ülkeler haline gelmişlerdir. Petrol ve gaz rezervlerinin giderek tükenme eğiliminde olması, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın yaptığı gibi fosil yakıtların çıkarılmasında yeni yöntemlerin hayata geçirilmesi veya yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişle telafi edilebilir. Fakat ne yazık ki, Çin ve Hindistan gibi ülkelerin artan ihtiyacını karşılamak için bu yeni yöntem ve kaynaklar yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerin ithal petrol ve gaz talepleri yüksek kalmaya bu da bu ülkeleri enerji kesintilerine karşı kırılgan hale getirecektir. Nassim Nicholas Taleb, "The Black Swans: the Impact of the Highly Improbable" adlı eserinde Siyah Kuğu- benzeri olayları; herhangi bir zamanda ortaya çıkan ve bir sistem veya devletin denge durumunu tehdit eden öngörülemez olaylar olarak tanımlamaktadır. Taleb'e göre, Black Swansler "düzenli beklentiler aleminin" var olduğu dış dünyada büyük yıkıcı şoklara yol açmaktadırlar. Hatta bu olaylar, belirsiz olay ve sorunlarla baş etme gücü veya yöntemi olmayan ekonomik ve siyasi modelleri

çökertebilirler. ...Pek çok petrol tüketicisi ülke için, Arap Baharı sistemde radikal dönüşüm etkisi yaratan olaylara yol açan öngörülemeyen ve yıkıcı etkilerini hafifletmeye yönelik planların çok az olduğu bir etki yaratmıştır. Dolayısıyla bu durum, Arap Baharını Black Swan olaylar kategorisine sokmaktadır. IEA, 2030'da Ortadoğu'da üretilen petrolün %90'ının Asya ülkeleri tarafından tüketileceğini öngörmektedir. 2010 yılında Çin, dünyanın ikinci büyük ekonomisi konumunu Japonya'dan devraldı. Son OECD tahminlerine göre de 2016'da birinciliği ABD'den alması beklenmektedir. 2012'de en yüksek döviz rezervi bulunduran ve ABD'den sonra 2. En çok enerji tüketen ülke konumuna geldi. NDCRC Enerji enstitüsü uzmanı Dai Yande'ye göre Çin'in ithal ettiği enerjinin yarısı ulaşım ağları tarafından dünya ülkelerine mal ihracatından kullanılmaktadır. Bunun geniş çevresel sonuçlarının yanı sıra petrol arzında meydana gelecek herhangi bir kesinti Çin'in tüm ekonomisi için ürpertici bir kesintiye yol açacaktır. Çin'in enerji kaynaklarına olan bu bağlılığı, olası petrol rezervlerinin bulunduğu pek çok bölgeye girmesine yol açmıştır. İran Körfezi'ndeki önemli petrol alanlarının gelişmesine ve Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da pek çok ülkeye yatırımları bu bağlamda değerli. Çin'in bu kritik enerji ihtiyacı Ortadoğu 'da petrol üreten ülkelere karşı yürüttüğü politikanın da "ihtiyatlı ve riskten kaçınan" bir nitelik almasına yol açmıştır. Bölgedeki otoriter rejimlerle iyi ilişkiler kurmakta ve iç ilişkilerine müdahaleden sakınmaktadır. Çin'in bölgedeki ikili ilişkilerinde "enerji iş birliği" ilişkilerin köşe taşını oluşturmaktadır. Ham petrol ihtiyacının %55'inin ithal eden Çin, bu ithalin %47'si Ortadoğu'dan gelmektedir. Son yirmi yılda Çin, Basra Körfezi ülkeleriyle diplomatik, ekonomik ve güvenlik bağlarını kuvvetlendirmiştir. 2004 yılında Çin-Arap İş Birliği Forumu ilan edildi. Çin ve Arap ülkeleri arasındaki ticaret hacmi 2011'de 190 milyar dolara yükseldi. Çin 2003 Irak İşgalinden önemli bir ders çıkardı. Çin, Irak ile 25 yıllık petrol anlaşması yapmıştı fakat işgalden sonra bu anlaşma hükümsüz kaldı. Benzer şekilde "going out strategy" kapsamında Libya ile yaptığı açılımlar Arap Baharı ile zarar gördü. Çin, Kaddafi'nin sadık bir destekçisi olarak görülmekteydi. Çin Libya ile 18.8 milyar dolar değerinde anlaşmalar yapmıştır. Yalnızca 2009 ve 2010 yılında bu rakam 5.84 milyar dolardır. 2010'da Çin'in tüm Arap dünyası ile ticareti 145 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Çin hükümeti medya raporlarına göre Çin, Arap dünyasında çoğunlukla yol yapımı, sivil yapı ve altyapı inşası olmak üzere 50 kadar projeye dahil olmuştur. 2012'de Libya, Çin ithal petrolününün %3'ünü sağlamıştır ve bu ülkede 35.000 Çinli çalışan bulunmaktadır. Çin'in Ortadoğu'da giderek artan varlığı, ABD için açıkça bir güvenlik meselesidir.. Bunun en önemli noktası ise Çin'den bölgeye yapılan silah satışlarıdır. İran'a silah satışı stratejik karşılıklı çıkar sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Hem İran'dan sağlanan ham petrol hem de Suudi Arabistan'dan yapılan petrol ithalatı Hürmüz boğazı üzerinden Çin'e ulaşmaktadır. Çin, İran'dan gelecek petrol kesintisini Suudi Arabistan ile telafi edebilir fakat her iki ülkeden birden yaşayacağı kesinti daha önce hiç tecrübe etmediği bir arz kesintisine yol açacaktır. İran'a karşı ABD önderliğindeki son yaptırımlar sonucunda Çin'in devlet destekli firması Sinopec'in 2012'nin ilk beş ayında İran'dan yaptığı petrol alımını %25 oranında düşürdüğü ifade edilmektedir. 2011'in ilk yarısında Çin'in İran'dan alımı, İran'ın toplam ihracatının %22'sini oluşturmuştur. Obama yönetimi, 2012 National Defense Authorization Act kapsamında İran'a karşı alınan yaptırımlardan yedi ülke muaf tutulmuştur. İthalatı yoğun şekilde İran'a bağlı olan Çin, Hindistan, Malezya, Türkiye, Tayvan, Sri Lanka, Güney Afrika ve Kore Cumhuriyeti'nin aşamalı olarak ithalatlarını azaltmalarını öngörülmüştür. ... Çin, BMGK'nin yetkisi olmaksızın herhangi bir ülkeye karşı yaptırım uygulamalarına ilke olarak karşı çıkmaktadır. İran'daki önemli ulusal çıkarları gereği İran'a karşı da oldukça sınırlı yaptırımlara onay vermiştir. Nitekim Çin, İran'da sadece ham petrol araştırma ve üretim faaliyetleri gibi kaynak temelli değil aynı zamanda arıtım ve petrol ürünlerinin dağıtımını gibi çıkış temelli alanlara da yatırım yapmıştır. 2009'da China National Offshore Corporation (CNOOC) ile İran National Oil Company (INOC) arasında 2009 yılında imzalanan anlaşmaya göre Çin'in çıktısının yarısına sahip olacağı Kuzey Pars bölgesinde sıvılaştırılmış doğal gaz fabrikası inşasına 16 milyar dolarlık yatırım yapılmıştır. ..Çin Savunma Şirketi NORINCO, seyir füzelerini de içeren çok önemli boyutlarda savunma ve askeri donanım malzemesi satmaktadır. Irak'ın 1981 İran saldırısından bugüne Çin, İran'ın silah, tank ve füze arzında temel tedarikçidir. 2005 yılında İran, Çin'in askeri ihracatının %1'ünü satın almıştır. SIPRI'ye göre 2006-2011 yıllarında 684 milyon dolarlık satışı ile Rusya'dan sonra Çin İran'a 312 milyar dolarlık silah satışı yaparak ikinci sırada yer almıştır (Sevilla, 2013).

Çin'in Ortadoğu'daki rolünü anlamak için son dönemlerde meydana gelen önemli ve önemsiz iki olay göz önünde bulundurulabilir. Mart sonunda Pekin, çatışmanın hakim olduğu Yemen'deki Çin vatandaşlarını ve diğer yabancı uyruklu kişileri kurtarmak için bölgeye savaş gemilerini göndermesiyle manşetlerde yer aldı. Nisan başında Çin Başkanı Xi Jinping, Yemen'deki savaş durumunun bir sonucu olarak Mısır ve Suudi Arabistan'a ilk kez yapması beklenen ziyaretlerini iptal etti. Bu iptal gerekçesinde ise Pekin, Ortadoğu politikasından uzakta kalmayı (hamama girip terlemek istemediğini) tercih ettiğini vurgulamıştır. Gerçekten de Çin'in karmaşık Ortadoğu Bölgesi'ndeki rolünü tanımlayan duruşu giderek artmakta olan etkisi değil dikkat çeken yokluğudur. Petrol ithalatının yaklaşık yarısını Ortadoğu'dan yapması sebebiyle Çin, Ortadoğu politikasını önemsemek için iyi bir gerekçeye sahip. Dahası Çin, Ortadoğu'daki aşırı unsurların Sincan'daki ayrılıkçı Müslümanlara ilham vermesi ve onları eğitmesi konusunda da ayrıca endişelenmektedir. Xi Jinping'in bankacılık ve tarım gibi ekonominin anahtar sektörlerinde yaptığı reformlar, tek çocuk politikasında sağlanan esneklik, hane halkı kayıtlarındaki sınırlamaların kaldırılması gibi iç politikada gösterdiği radikal atılımlara

karşın dış politikada çok az şey yapmıştır. Xi, her ne kadar daha “proaktif” bir dış politika çağrısı yapmış olsa da Pekin hala BM barış koruma, küresel kamu sağlığı, korsancılık karşıtı ve ekonomik gelişme gibi uluslararası siyasetin güvenli ve yumuşak alanlarında katkı sağlamaya devam etmektedir. Pekin, sivil savaşlarda bölgesel çatışmalarda herhangi bir rol almak yerine jeopolitik etkisini azaltacak denizaşırı güvenlik meselelerine karşı mesafeli tavrını sürdürmektedir. Bunun bir sonucu olarak da Çin’in devamlı söylemini oluşturan “kazan-kazan” iş birliği politikası yalnızca ekonomik ilişkilerde bir anlam ifade etmekte, fakat “sıfır toplamlı” siyasi mücadelelerde bir anlam ifade etmemektedir. Buna, Çin’in artan enerji bağımlılığı sebebiyle Suudi Arabistan ile dahi yakın ortaklık ilişkisi geliştirdiği ve şaşırtıcı bir marjinal politika izlediği Ortadoğu’da daha açık bir kanıt yoktur. Bununla birlikte etkili olmamakla beraber Çin, bölgedeki konumunu zayıflatmak istemeksizin Ortadoğu’da bir takım deneysel girişimlerde bulunmuştur. Ekim 2012’de Yang Jiechi, Suriye’de tüm taraflara çatışmayı durdurmayı, savaşı sonlandırmayı, siyasi dönüşüm sürecinin başlatılmasını içeren “Four-Point Plan” ını açıklamıştır. Çoğu gözlemcinin bu çağrıya karşı duruşu, Çin’in “Suriye’de akan kanın durdurulmasını amaçlayan BM çözümlerine engel olan Rusya tarafına katılmasından doğan eleştiriler ve bunlarla yipranan Çin’in itibarını yükseltmek” için yapıldığı yönünde olmuştur. Problem, Pekin’in bölgede bir taraf tutmaya yönelik isteksizliğidir. Ortadoğu sürekli olarak bir süper güce ihtiyaç duymakta; Çin bu statüde oynamak istiyorsa o zaman risk alması gerekecektir.Çin’in bölgede proaktif bir politika izlediğini söyleyebiliriz. Şubat 2014’de 23 yıldır Irak’a ilk kez Çin dışişleri bakanının ziyareti, Arap Ligi gibi bölgesel örgütlerle artan yakınlaşma, Mısır, İran ve Suudi Arabistan’ı içeren 9 Arap ülkesinin Asya Altyapı Yatırım Bankası’nın kurucu üyeleri olarak alınması. Fakat her tarafı memnun ederek bölgenin temel sorunlarının çözülmesi mümkün değil. Ne yazık ki, Çin Ortadoğu’nun çekişmeli siyasi alanında riskten kaçınan bir dış politikayı izlemeye devam edemez (Goldenberg, 2015).

Çin, Suriye dışişleri Bakanı Walid-al Moallem ve Suriye Ulusal Muhalefeti liderini, barış görüşmelerini teşvik etmek için Pekin’e davet etti. 13 Ocak’ta Çin Arab Policy Paper’ı yayınladı. Bazıları bu diplomatik hiperaktiviteyi Çin’in geleneksek anti-müdahaleci yaklaşımından sapma olarak görse de bazıları bunun yalnızca temel iş çıkarlarını güven altına almak için yaptığı kanısındadır. Fakat bu faaliyetleri yalnızca Çin’in ekonomik pragmatizmine bağlamak doğru değildir. Sünni-Şii ayrımının Çin için özel bir anlam ifade etmesinin çeşitli faktörleri vardır. Dünya piyasalarındaki düşük petrol fiyatları, devam etmekte olan Sünni-Şii rekabetindeki dengeyi değiştirebilir. Şiiler Müslüman dünyasında azınlığı oluştursa da zengin petrol rezervine sahip Basra Körfezi’nde çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Suudi Arabistan ve İran’ın bölgesel bir savaşa sürüklenmesi petrol fiyatlarını yükseltecek bu da Çin ekonomisine büyük zarar verecektir. Bu yüzden Çin’in Ortadoğu’da mezhep dışı bir politika büyümeye çalışması onun 21. Yüzyıl “one Belt One road” politikası ile de uyum içindedir. Çin’den Avrupa’nın ortasına kadar uzanan kara ve deniz yollar üzerinde bir ulaşım ve ticaret ağı oluşturma inisiyatifi tarihin en hırslı faaliyetlerinden birisidir. Fakat Çin, Gwadar limanı üssünün Arap Denizi’ne açılması, Sincan-Tahrân arasında İran’ın Orta Asya Sünni ülkelerine açılımını sağlayan hızlı tren yolu inşası, ve İran’ın SCO ‘da Kİ üyeliği gibi yollarla Sünni-Şii çatışmasını kontrol altında tutabilir. ..Çin diğer yanda Sünni devletlerde sivil nükleer fabrika inşasında yardımcı olabilir. Churchill’in dediği gibi “Mükemmelliğin bedeli sorumluluktur”. Çin bölgede mükemmel olmak istiyorsa, Ortadoğu’da ödeyeceği bedel yakında test edilecektir (Luft, 2016).

Resmi makamların açıklamalarına göre yalnızca Libya’da 38.000 Çin vatandaşı ve 18.8 milyar dolara ulaşan Çin yatırımlarına sahip olan Çin, Kuzey Afrika’daki ticari çıkarlarını ve vatandaşlarını korumak için müdahalede bulundu. Diğer yandan Ortadoğu ve Afrika’da başlayan protestoların kendi ülkesine yayılması riski ile karşı karşıya eldi. Arap Baharı, ekonomik büyümeyle birlikte giden otoriter yönetimlere onay gösteren “Pekin Konsensüsü”ne karşı bir hareket oldu. Şubattaki BM yaptırımlarına Çin destek verdi, Libya’da. Fakat bu ilk cevaptan sonra Çin, uluslararası ilişkilerdeki geleneksel tavrına geri döndü. Libya’da uçuşa yasak bölge yaptırımlarına katılmaktan ve Suriye’de askeri müdahaleden kaçındı. Kaddafi karşındaki tutumu, “koruma sorumluluğu” ile hareket ettiğini göstermektedir (Parello vd.,).

Arap Baharı süresince Çin dış politikasının iki temel özelliği vardır: Birincisi faydacı ve gerçekçi olması, ikincisi değişmez olması. Soğuk Savaş’ın sonundan itibaren Çin’in Ortadoğu politikası, enerji güvenliğini sağlama, bölgedeki denizaşırı Pazar ve yatırım fırsatlarından faydalanma üzerine kurulmuştur. Çin politikası içeride reform ve gelişimi sürdürebilmek için uluslararası çevrede istikrarı koruma üzerine kuruludur. Bu sebeple Arap Baharı ile ortaya çıkan süreçte de Çin, iş birliği, uzlaşma ve çatışma yönetimi uygulamaya çalışmıştır. Çin bölgede askeri müdahaleye ve ABD’nin sürdürdüğü politikalara karşı çıkmayı sürdürmüştür. Her ne kadar Arap Baharı olayları bu politikanın sürdürülmesini zorlaştırsa da, Çin müdahale ve yaptırımlara katılmama konusunda kendi haklı sebeplerine sahiptir. Ortadoğu bölgesi Asya-pasifikteki komşuları kadar olmasa da Çin için, önemlidir. Bu sebeple Arap Baharı’na yaklaşımı Çin’in ABD, Avrupa ve Rusya ile olan ilişkileri tarafından şekillenmiştir. Pekin, ABD’nin bölgedeki varlığını bölgenin istikrarı ve Washington’ın stratejik çıkarları için olduğunu kabul etmektedir. Bu yüzden bölge politikalarında Çin, ABD ile karşı karşıya

gelecek eylemlerden kaçınmakla birlikte, bölgede Pazar ve kaynaklara erişim için eski ve yeni rejimlerle ilişkilerini artırmak istemektedir. Fakat bölgedeki temel amacı kesintisiz kaynak akışını sağlayacak istikrarın sağlanması olan Pekin için bölgedeki son gelişmeler Çin dış politikasını zora sokmuştur. IEA raporuna göre Çin, 2010'da ABD'yi geçerek en çok enerji tüketen ülke oldu. 2012 raporuna göre ise 2035'e küresel enerji talebi artışının %30'unu yalnızca Çin gerçekleştirmiş olacak. İthal enerjiye artan bu bağımlılık, korsan, terörizm, ambargo ve diğer güçlerin entrikaları sebebiyle ortaya çıkacak arz kesintisi veya fiyat dalgalanmalarına karşı Pekin'i daha hassas hale getirmektedir. Çin ithalatının yarısı yalnızca İran ve Suudi Arabistan'dan gelmektedir. Çin ihracat mallarının %35'inden fazlası Kuzey Afrika'ya ulaşmaktadır. Ekim 2011 ve Şubat 2012 BM yaptırımları ABD, Avrupa ve Arap Ligi tarafından kabul edilmesine rağmen Rusya ve Çin'in vetoları ile karşılaştı. Rusya ve Çin, Ortadoğu da kendilerini izole edecek yaptırımları önleme kararı almış gibiler (Chaziza, 2013).

5. Sonuç

Ortadoğu'da diktatör rejimlere karşı yerel halkın hak ve özgürlük talepleri olarak değerlendirilen ve Arap Baharı olarak adlandırılan gelişmeler, bölgesel olduğu kadar uluslararası sistemin işleyişinde de radikal değişimlere ve yeni beklentilere yol açmıştır. Bu beklentilerin sonucu olarak gerçekleşen ilk yorumlar, dünya genelinde baskıcı ve otoriter rejimlerin Ortadoğu "özgürlük" hareketlerinden etkileneceği yönünde olmuştur. Arap Baharı kapsamında gelişen sosyal istikrarsızlıkların yapısal sebepler olan genç nüfus arasındaki yüksek işsizlik düzeyi, sosyoekonomik eşitsizlik ve resmi kurumlarda görülen yozlaşma gibi itici güçlerin Çin'de mevcut olması, bu yorumların destekleyici öğeleri olarak sunulmuştur (Hess, 2013). Bununla birlikte Arap Baharı sonrası bölgesel ve küresel düzlemde gelişen olaylar, akademik ve siyasi ilgiyi Çin'in iç siyasal sürecinden ziyade bölgeye yönelik dış politikasına yöneltmiştir.

Çin'in Ortadoğu'ya yönelik dış politikasının enerji temelinde gerçekleşmesi ve bölgeden sağlanacak enerji arzına artan ilgi, Arap Baharı sonrasında Çin'in Ortadoğu siyasetinde daha aktif bir rol alacağı yönünde beklentilerin gelişmesine sebep olmuştur. Ancak; Pekin'in Ortadoğu'da artan ekonomik aktivizmi ile bölgedeki siyasi rolü arasında içsel bir çelişki olduğu gözlenmektedir. Ekonomik yükselişin bir ülkeyi bölgesel diplomatik ve stratejik ilişkilerde daha güçlü, etkili ve cesur hale getireceğine olan yaygın kabule rağmen Çin'in artan ekonomik yükselişi ülkeyi daha zayıf, güçsüz ve etkisiz hale getirmektedir. Bu olgu, Çin tüm alanlarda istikrarın sürmesini istediği ve çatışma ve düzensizlikten kaçınan bir politika izlemesinden kaynaklanmaktadır. Buna ek olarak, Çin'in geleneksel bir süper güç olarak ortaya çıkması, Çin'i manevra alanı kısıtlayan birtakım normlar, kurallar ve düzenlemelere daha bağımlı hale getirmektedir. Çin, dünyanın bu köşesinde "Japonlaştırılmakta" ekonomik olarak güçlü fakat siyasi olarak zayıf hale gelmeye başlamaktadır. (Legrenzi ve Lawson, 2015).

Siyaseten enerji ithaline ve Ortadoğu petrolüne bağımlılığı Çin'in bölge ülkeleri ile ilişkilerini iyileştirmesinde teşvik edici unsur olsa da uluslararası sistemde Çin'in daha aktif ve "sorumlu" bir güç şeklinde politika geliştirmesi beklenmektedir. Nitekim Çin'in Ortadoğu piyasa ve politikalarında sınırlı risk sahası ile ekonomik faydayı yüksek tutmayı içeren politikaları ve jeopolitik riskleri ortadan kaldırma siyasetini artık sürdürmeyeceği sıkça tekrarlanmaktadır (Chaziza, 2013).

Bu bakış açısına göre petrol ithalatında İran ve Suudi Arabistan'ın ilk sıralarda yer aldığı ve ekonomik olarak büyüyen bir Çin'in İran, Çin'in orta vadede Ortadoğu'da bir taraf seçmeye zorlanacağı beklenmektedir (Singh, 2015). Ancak; tarih boyunca Batılı anlamda bir "sorumlu süper güç" politikası izlemeyen Çin için Ortadoğu'da istikrar ve enerji akışının güven altına alınması Batılı aktörler tarafından dile getirilen beklentileri karşılamaktan daha fazla önem arz etmektedir. Bugüne kadar yürütülen dış politikası incelendiğinde Çin'in Ortadoğu'da egemenliğe ve iç işlerine saygı prensibi çerçevesinde bölge ülkeleriyle enerji ilişkilerini geliştirdiği temkinli politikalarına devam etmesi diğer tüm olasılıklardan daha gerçekçi gözükmektedir.

Kaynakça

Açıkmeşe, Akgül Sinem (2014). "Güvenlik, Güvenlik Çalışmaları ve Güvenikleştirme", *Küresel Siyasete Giriş, Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, ed. Evren Balta, İstanbul, İletişim Yayınevi, s.241-257.

Betts, R. (1997). "Should Strategic Studies Survive", *World Politics*, 50 (1): 7-33.

Çalkıvık, Aslı. (2014). "Soğuk Savaş ve Sonrası Güvenlik Siyaseti", *Küresel Siyasete Giriş, Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, ed. Evren Balta, İstanbul, İletişim Yayınevi, s.281-303.

Chaziza, Mordechai (2013). "The Arab Spring: Implications for Chinese Policy", *Middle East Review of International Affairs*, Vol.17, No.2, pp.73-83.

- Cleveland, William L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*, İstanbul, Agora Yayınevi.
- Davutoğlu, Ahmet (2012). *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küre Yayınları, 79. Baskı.
- Duran, Burhanettin ve Ardic, Nurullah (2015). "Arap Baharı", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı, İstanbul, Küre Yayınları, 4. Baskı, s.681-695.
- Ergenç, Ceren (2015). "Çin'in Yükselişi", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı, İstanbul, Küre Yayınları, 4. Baskı, s.655-669.
- Erşen, Emre (2015). "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Dünya Siyaseti", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı, İstanbul, Küre Yayınları, 4. Baskı, s.57-79.
- Goldenberg, Ilan ve Ratner, Ely (2015). "China's Middle East Tightrope", *Foreign Policy*, 20 April 2015.
- Hess, Steve (2013). "From the Arab Spring to the Chinese Winter: The institutional sources of authoritarian vulnerability and resilience in Egypt, Tunisia and China", *International Political Science Review*, 34 (3): 254-272.
- Karaca, R. Kutay (2008). *Güç Olma Stratejisi Çin (Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Çin İlişkileri)*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kennedy, Paul (2015). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 14. Baskı.
- Kıroğlu, Can (2007). *Essentials of Chinese Foreign Policy and Economy*, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi, (Yüksek Lisans Tezi).
- Kissinger, Henry (2015). *Çin, Dünden Bugüne Yeni Çin*, İstanbul, Kaknüs Yayınları.
- Kurubaş, Erol (2015). "Dünya Politikasının Dönüşümü ve Uluslararası İlişkiler Çağı, İlkçağlardan Yirminci Yüzyıla", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı, İstanbul, Küre Yayınları, 4. Baskı, s.13-33.
- Lacoste, Yves (2008). *Büyük Oyunu Anlamak*, İstanbul, NTV Yayınları, 2. Baskı.
- Legrenzi, Matteo ve Lawson, Fred H. (2015). "China's Gulf Policy: Existing Theories, New Perspectives", *Middle East Policy*, Vol.XXII, No.2, pp.58-71.
- Luft, Gal (2016). "China's New Grand Strategy for the Middle East", *Foreign Policy*, 26 January 2016.
- Ness, Peter Van (1970). *Revolution and Chinese Foreign Policy*, Berkeley, Los Angeles and London, University of California Press.
- Nye, Joseph ve Welch, David A. (2013). *Küresel Çatışmayı ve İş Birliğini Anlamak*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, III. Basım.
- Parello, Jonas Parello and Pantucci, Plesner and Raffaello, "China's Janus-Faced Response to the Arab Revolutions", *European Council on Foreign Relations*, file:///F:/China%20and%20Middle%20East/ECFR34_CHINA_ARAB_REVOLUTIONS_AW.pdf
- Pehlivan Türk, Bahadır (2015). "Analiz Düzeyi Problemi", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı, İstanbul, Küre Yayınları, 4. Baskı, s.543-551.
- Sandıklı, Atilla ve Güllü, İlhan (2012). *Geleceğin Süper Gücü Çin*, İstanbul, Tasam Yayınları.
- Share of World GDP by Country, http://www.economywatch.com/economic-statistics/economic-indicators/GDP_Share_of_World_Total_PPP/ Erişim Tarihi: 23.03..2016
- Singh, Michael (2015). "The Sino-Iranian Tango", *Foreign Affairs*, 21 July 2015.
- Sevilla, Henelito A. (2013). "The 'Arab Spring' and South China Sea Tensions: Analyzing China's Drive to Energy Security", *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, Vol.12, No.3, pp: 93-107.
- Zhang, Xiaodong (1999). "China's Interests in the Middle East: Present and Future", *Middle East Policy*, Vol.6, No.3, pp150-159.

BİR DEVRİM SÜRECİ: ARAP BAHARI

Feyza Hilal Koraltan

İstanbul Arel Üniversitesi

ÖZET

2010 yılında gerçekleşen Arap Baharı dalgası devrim niteliğinde bir dalga olarak gerçekleşmiştir. Arap Baharı'nın etkilediği ülkelerin bir kısmında yönetim değişmiş, bir kısmında devrim sonrası darbe yaşanmış, bir kısmında ise hiç değişim yaşanmamıştır. Arap Baharı; ülkeleri etkilemiş olmakla beraber oluşan siyasi boşluklar neticesinde, var olan terör örgütleri güçlenmiş ve yeni terör örgütleri de peyda olmuştur. Terör sorunu beraberinde toplu katliamları ve arkasından göçleri getirmiştir. Her devrim sonrası eski rejimler yıkılıp yerine yeni rejimler gelirken, Arap Baharı bu süreci gerçekleştirememiştir. Arap Baharı halklar tarafından başlatılmış, yönetimler tarafından şekillendirilmiş bir süreç olmuştur. Hatta Libya ve Mısır yönetimleri diktatörlerinden arındırılmış fakat yerini iç savaş ve darbe yönetimine bırakmıştır. Arap Baharı devrim niteliği ile ortaya çıkmıştır fakat geride darbe, terör ve iç savaşlar bırakmıştır. Arap Baharı sürecinin oluşturduğu siyasi boşluklar neticesinde El-Kaide, PYD, Hizbullah, IŞİD gibi terör örgütleri güçlerine güç katmıştır. Terör örgütlerinin sahada varlık göstermeleri ile artık Arap Baharı süreci çıkar savaşları sürecine dönüşmüştür. Bu yeni sürece Batılı güçlerin de müdahaleleri ile Ortadoğu bugün istikrardan olabildiğince uzaklaşmıştır. Devrim niteliği ile başlayan Arap Baharı bu niteliğinden oldukça farklılaşmıştır. Bu çalışmada Arap Baharı sürecini 'Arap Baharı süreci tamamlanamamış bir devrim mi?' sorusu üzerinden analiz etmeye çalışacağız. Arap Baharı sürecinin ilerlemesini ise süreci etkileyen terör, iç savaş ve darbe faktörlerini baz alarak analiz etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Devrim, Arap Baharı, İç Savaş, Darbe, Terör

1. Giriş

2010 yılında Tunus'ta Muhammed Buazizi'nin kendisini yakarak gerçekleştirdiği eylem, Arap Baharı devrimini başlatmıştır. Aslında bu eylem patlamaya hazır bir bombanın ateşlenmesidir. Bölge halkları zaman zaman belli grupların gerçekleştirdiği isyanlarla içinde buldukları durumlara karşı tepki göstermişlerdir (Kışlakçı, 2012, s.123). Bölge ülkelerinde yaşanan yüksek oranlı işsizlik, yolsuzluk ve halkların yönetimlerde söz sahibi olamaması protestolara neden olmaktadır (Kutlay Ve Dinçer, 2011, s.101). Bu tepkilerine cevap alamamaları ve yaşam şartlarında herhangi bir iyileştirme yapılmaması bölge halklarını 'devrim' niteliğinde bir ayaklanmaya teşvik etmiştir. Nitekim Buazizi'nin eylemi sonrası Tunus'ta başlayan olaylar büyümüş ve bölgedeki diğer ülkelere de sıçramıştır. Öyle ki Tunus, Mısır, Yemen ve Libya diktatörlerinden kurtulmuş ve yeni yönetim için çalışmalara başlanmıştır. Mısır'da yapılan seçimler sonucu Müslüman Kardeşler Örgütü yönetime gelmiş ve Muhammed Mursi cumhurbaşkanı olmuştur. Bu gelişmeler Arap Baharı dalgasının devrim niteliği ile gerçekleştirdiği gelişmelerdir. Fakat bu 'devrim' Suriye'ye ulaştığında gelişmesi durmuş ve gerileme devresine geçmiştir. Yönetim değişmemiş aksi gibi halkına savaş açmıştır. Suriye'de gerçekleşen bu gelişmeler enteresan bir şekilde demokratikleşmeye adım atmış olan Mısır, Tunus, Yemen ve Libya'da da bir gerileme dönemi başlatmıştır. Arap Baharı devrim niteliğini Suriye'de kaybetmiştir. Devrim niteliğini kaybetmesi ile beraber aşırı şiddet yöntemleri darbe, iç savaş ve teröre yol açmıştır. Demokrasi çalışmaları, şiddet yönetimleri ile yer değiştirmiştir. Bölgenin şiddet yönetimlerine geçişinde özellikle geçmişten gelen ve bugün devam eden sorunlu yönetimler, bu yönetimlerin beslediği elit kadrolar ve toplumun sosyo-ekonomik problemleri etkili olmuştur. Bu faktörler günümüz bölge terörünün de zeminini hazırlamıştır.

2. Geçmişten Bölgeye Kalan Miras

İnsanlık tarihinde büyük önem arz eden Birinci Dünya Savaşı, Ortadoğu için adeta bir alt- üst oluş dönemidir. Bilinmektedir ki; Osmanlı İmparatorluğu sonrası Ortadoğu'ya Batılı güçler şekil vermiş ve Ortadoğu hiç bitmeyen bir çöküş dönemine girmiştir (Zengin, 2013, 26). Batı Birinci Dünya Savaşı sonrası bölge yönetimlerini kendi isteği doğrultusunda şekillendirmiş ve bunun sonucunda bölgede uzun ömürlü diktatörlükler kök salmıştır (Akbaş, 2012, s.53). Bölge ülkelerinin yönetimleri,

ekseriyetle askeri darbe sonrası oluşan ve Batılı güçlerin desteklediği yönetimlerdir (Yılmaz, t.y, s.1). Bu yönetimler aynı aileye mensup kişilerin arasında devredilmektedir (Akbaş, 2012, s.55) Yönetimi devralan aile ferdi yönetimi devreden yöneticinin izlediği yolu izlemekte ve Batı ile ilişkilerini güçlü bir şekilde devam ettirmektedir.

Ortadoğu Batı için enerji kaynakları, konumu ve muazzam bir pazar olma özelliği nedeniyle önemlidir (T. Deniz, 2012, s.155) Batılı güçlerin desteklerini alan bölge diktatörleri, bölgenin enerji kaynaklarından sağladıkları gelir ile başta silah olmak üzere büyük şirketlerin en önemli pazarlarından biridir. Büyük müttefik İsrail'in güvenliği ve büyük düşman İran'ın kontrolü de yine Batı'nın bölgeye hâkim olmasıyla gerçekleşmiştir (T. Deniz, 2012, s.155) Tabii bölgenin en bilinen özelliği sahip olduğu petrol rezervleri bölgenin önemini sağlayan bir diğer unsurdur. Tüm bu nedenlerden dolayı Ortadoğu Batı için önem arz etmekte ve kontrol edilmesi gerekmektedir. Batı bu kontrolü bölgeye hâkim kıldığı diktatörler aracılığıyla sağlarken, diktatörler de Batı dünyasından aldıkları destekle koltuklarını korumuşlardır. Tipik kazan- kazan stratejisini gördüğümüz Ortadoğu'da, aslında en önemli fakat göz ardı edilen unsur bölge halklarıdır.

Osmanlı İmparatorluğu sonrası başlayan çöküş dönemini; savaş sonrası sömürge dönemi ve ardından diktatörler dönemi takip etmiş, bölge halkları hiçbir zaman yönetimde söz sahibi olamamıştır (Akbaş, 2012, s.55). Ekonomik koşulların zorluğunun da eklendiği bu durumda, zaman zaman isyanlar ve bölge halklarının desteğini de alan terör örgütlenmeleri görülmüştür (Cirhinlioğlu ve Bulut, 2010, s.319-320) Geçmişten bölgeye diktatörler, diktatörlerin yönetiminden kaynaklanan ve günden güne büyüyen toplumsal sorunlar ile bu sorunların ürettiği ve sürekli güçlenen terör örgütleri miras kalmıştır. Bu miras bugüne katlanarak ulaşmıştır ve çözümsüzlük artık bölge halklarının isyanlarına neden olmaktadır.

3. Arap Baharı 'Devrim' Süreci

2010 yılında gerçekleşen Arap Baharı devrim niteliğinde bir dalga olarak lanse edilmiştir. Kötü toplumsal koşullara isyan eden bölge halkları, kitlesel bir başkaldırıyla yönetimlerde değişim istemiştir. Kitlesel başkaldırının ilk adımı Tunus'ta atılmıştır. 'Üniversite mezunu işsiz' Muhammed Buazizi'nin kendisini yakması sonucu Tunus'ta isyanlar başlamıştır (Açıkgöz, 2013, 316). İsyancıların görünen nedeni belki Buazizi'ye destek olmaktır fakat asıl neden çözüm üretilmeyen toplumsal sorunlardır (Kışlakçı, 2012, 135).

Bölge halklarının; adaletsizlik, işsizlik ve yönetimde söz sahibi olamaması gibi kemikleşmiş olan sorunları, özellikle 2000'li yıllarda zaman zaman görülen isyanlara sebep olmuştur (Kışlakçı, 2012, s.123). Fakat Arap Baharı bu isyanlardan kitlesel oluşu ve bölge ülkelerini sarsan etkisi ile farklılaşmaktadır. Buazizi eylemi sonrası Tunus'ta başlayan destek protestoları, işsiz üniversitelilerin liderliğinde gerçekleşmiş ve adeta toplumsal sorunların çözümü protestosuna dönüşmüştür (Kışlakçı, 2012, s.77). Halk, artık sorunlarına çözüm için eylem yapmaktadır ve bu eyleme öğrenci, sağcı, solcu her kesimden herkes katılmaktadır (Doster, 2013, s.56). Tunus, olayların başladığı ilk ülke olmakla birlikte yönetimi kısa sürede değişen ülke olarak da Arap Baharı'nda yerini almıştır (Zengin, 2013, s.29).

Tunus sonrası olaylar Mısır ve Libya'da cereyan etmiş, Mübarek ve Kaddafi rejimleri de halkın isteği ile sonlandırılmıştır (Diriöz, 2012, s.68). Diktatörler sonrası devrimin yaşandığı ülkelerde halkın beklediği değişim olmamış; Yemen ve Libya'da istikrar sağlanamamış, Mısır ve Tunus'ta İslami eğilimli yönetimler halkın isteklerine cevap verememiştir (Doster, 2013, s.57) İstikrarın sağlanamaması halkın eylemlerinin devamına, eylemlerin devamı da yönetimlerin demokrasiden uzaklaşmasına neden olmuştur. Öyle ki, Mısır'da Mursi iktidarının halkın isteklerine cevap verememesi protestoların tekrarlanmasına, akabinde askeri darbeye giden bir sürecin başlamasına neden olmuştur (Atacan, 2014, s.62). Her ne kadar askeri darbe sonrası yeni bir yönetim görülse de Mısır'da istikrarsızlık devam etmektedir. Darbe sonrası, askeri yönetim Müslüman Kardeşler aleyhine hareket ederken, Müslüman Kardeşler askeri yönetimi protesto etmekte ve halkın bazı kesimlerinden de destek görmektedir (Atacan, 2014, s.62). İstikrarın sağlanamadığı ülkelerden Libya ise; iç savaşa sürüklenmiştir. Aşiretlerin siyasetteki baskın rolünün muhalefetin tek ses olmasını engellediği Libya, Kaddafi yanlıları ve muhalifleri olarak adeta ikiye bölünmüş ve iç savaş süreci başlamıştır (Zengin, 2013, s.68). Bir iç savaş da Suriye'de yaşanmış, Suriye'de yönetim adeta halka karşı savaş başlatmıştır.

Arap Baharı süreci için bölgede gereken tüm şartların gelişmiş olması ve hatta küçük grupların protesto gösterilerinin zaman zaman görülmesi, bölge halklarının kitlesel protestoları için zemin hazırlamıştır (Kutlay ve Dinçer, 2011, s.101). Bölge halklarının birlikte hareket etmesini kolaylaştıran bu zemin, Arap Baharı sonrası yönetimlerde değişimin başarısında etkili olamamıştır. Kitlesel eylemler sonucunda bölge yönetimlerinin bir kısmında aktörler değişmiş, bir kısmında halk lehine yönetimlerde kısmi değişiklikler yapılmış, bir kısmında ise değişim yaşanmamıştır (Taş, 2012, s.14). Bölgede yaşanan tüm değişimler sonucunda istikrar sağlanamamıştır. Arap Baharı sonrası bölge ülkelerinde görülen darbe ve iç savaş, yönetimlerde diktatörler sonrası oluşan istikrarsızlık sonucu görülmüş, bu istikrarsızlık bölgede var olan diğer bir tehlikenin terörün güç kazanmasını sağlamıştır.

4. Terörün Ortadoğu Geçmişi

Terörizmin tanımı kısaca; aktör/aktörlerin bir amaca ulaşmak için şiddet kullanarak gerçekleştirdikleri eylemler olarak yapılabilir (Şahin ve Şener, 2011: s.230). Terörizm, küreselleşme sonrası kendisini revize etmiş ve günümüzde daha çok ön plana çıkmış bir kavramdır (Şahin ve Şener, 2011: s.252). Terörizmin ulaştığı boyutların kavranması ise; 11 Eylül saldırıları ile gerçekleşmiştir. 11 Eylül saldırıları ile terörizm küresel ölçekte bir sorun olarak kabul edilmiş ve yine küresel ölçekte çözümler aranmıştır (Yıldız, 2010: s.13). Amerika'nın 11 Eylül saldırıları sonrası terörizm sorununa bulduğu çözüm, teröre destek veren Ortadoğu'nun demokratikleştirilmesidir.

Ortadoğu özellikle 11 Eylül saldırıları ile adeta terörle anılır olmuştur. Kadim medeniyetlerin beşiği Ortadoğu'nun terörle anılması 11 Eylül saldırıları ile ivme kazanmış olsa da bölge, Batı Dünyası'nın gözünde içinde bulunduğu anti-demokratik şartlar nedeniyle terörün, doğduğu ve sürekli beslendiği bir merkezdir (Ayhan, 2007: s.115). Batı bu oryantalist düşüncesini, Sovyet tehdidine karşı gerçekleştirdiği yeşil kuşak projesiyle alt yapısı oluşan terör örgütleri ile desteklemiştir (Ertürk, 2010: s.95). Özellikle El-Kaide örgütünün 11 Eylül saldırıları sonrası dünyada yabancı karşıtlığı artmıştır ve Batı'da Ortadoğu'nun simgesi kabul edilen Müslüman, Arap gibi kavramları taşımak terörle eşdeğer tutulmuştur (Özerkmen, 2004: 257). Batı'nın terör için oluşturduğu bu tanım, aslında Ortadoğu'da planladığı projeleri için meşrulaştırıcı bir sebeptir. Nitekim 11 Eylül sonrası 'demokratikleştirme' hareketi başlatan Amerika, önce Afganistan daha sonra da Irak topraklarına gerçekleştirdiği operasyonlarla terörizme savaş açmıştır. Amerika bölgenin siyasal ve sosyal koşullarının terör örgütlerinin gelişmesi için uygun olması nedeniyle değiştirilmesi, demokratikleştirilmesi gerektiğini ileri sürerek bu operasyonları gerçekleştirmiştir (Ayhan, 2007: s.109). Aslında Batılı güçlerin özellikle de Amerika'nın amacı Ortadoğu'ya demokrasi götürmek değil, enerji kaynaklarını elde etmek ve bu kaynaklara ulaşımın güvenliğini sağlamaktır (Özer, 2009: s.202). Amerika bölgeyle ilgili amaçlarına ulaşmak için uyguladığı bu demokratikleştirme hareketini 'Büyük Ortadoğu Projesi' ile gerçekleştirmekte ve bölge ülkelerinin günümüz sistemine entegrasyonu olarak ifade etmektedir (Ş. Deniz, 2012: s.182). Büyük Ortadoğu Projesi'nin İlk kurbanları Afganistan ve Irak olmuştur. Bu iki ülkeden Afganistan Hazar ötesi, Irak da Ortadoğu enerji kaynakları için önem arz eden ülkelerdir (Özer, 2009: s.202). Afganistan ve Irak 11 Eylül saldırıları sonrası terör örgütlerine destek verdikleri gerekçesiyle işgal edilmiştir (Özer, 2009: s.192). Amerikan işgali sonrası her iki ülkede de istikrar sağlanamamıştır ve terör örgütleri yok edilememiş aksine daha çok güçlenmiştir. Demokrasinin bedelini çok ağır bir şekilde ödeyen ve hala ödemeye devam eden bu iki ülke tüm dünyaya göstermiştir ki, demokrasi ihraç edilemeyen bir olgudur (Doster, 2013: s.60).

Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında oryantalist düşüncelerini temel alarak Ortadoğu'yu demokratikleştirmeye çalışan başta Amerika olmak üzere tüm Batılı güçler, demokrasi için ülkelerin özelliklerine göre bir birikime ihtiyacı olduğunu gör(e)memektedir. Ortadoğu zengin toplumsal yapısı, uzun bir tarihi geçmişi ve örselenmiş halkları ile demokrasiden önce istikrara ihtiyaç duymaktadır. Ortadoğu istikrarsız yönetimlerin sonucu olarak sürekli bir savaş ortamına dönüşmüştür. Ülkelerde iç savaşlar yaşanırken, bu kaostan beslenen terör örgütleri günden güne güçlenmekte ve sayıları artmaktadır. Özellikle adını yüksek oranlı katılımın yaşandığı ve aşırı şiddet uygulamaları ile duyuran Irak Şam İslam Devleti (İŞİD), bölgede önemli ölçüde güç kazanmıştır (Toman ve Akman, 2014: s.313). 11 Eylül saldırılarını milat olarak kabul ettiğimizde, 11 Eylül öncesi ve sonrasında terör örgütlerinde önemli bir değişim yaşandığı görülmektedir. 11 Eylül sonrası küreselleşmenin de etkisiyle terör artık tüm dünya ülkelerini tehdit edebilecek boyuta gelmiştir (Ertürk, 2010: s.83). Örgütlerin gerçekleştirdiği eylemlerin hedefleri ve araçları farklılaşmış, eylemler daha küresel boyutlara ulaşmıştır (Yalçın, 2006: s.101). Terör örgütlerinde, etnik, dini vb. temelli gruplar ön plana çıkmıştır (Ertürk, 2010: s.90). Etnik ve dini terörün güçlenmesinin sebeplerinden biri de ulus devletlerde özellikle

küreselleşmeyle birlikte görülen toplumsal çözülmedir (Ertürk, 2010: s.90.). Öyle ki Hizbullah'ın Şii ve Hamas'ın Sünni terör örgütleri olarak kabul edilmesi, terör örgütlerinin mezhepsel olarak gruplara ayrıldığını göstermektedir (Zengin, 2013: s.94). Dini terörün bir diğer tetikleyici sebebi de kapitalist dünyaya karşı savunulacak bir ideoloji arayışı ile kendi kültüründen bir kavramın, din kavramının ideoloji olarak kabul edilmesidir (Özerkmen, 2004: s.260). Bu ideoloji adına yapılan terör eylemlerinde, dini terimler (şehadet, cihad vb.) kullanılarak dava haklı gösterilmektedir (Açıkgöz, 2013: s.318). Ortadoğu'da ister dini ister etnik olsun, terör örgütlerinin güçlerinin arkasındaki nedenlerden biri olarak halk desteği de görülebilmektedir. Yönetimlerin siyasi ve ekonomik başarısızlıkları, terör örgütlerini halk için alternatif olarak öne çıkarmaktadır (Cirhinlioğlu Ve Bulut: 2010, s.308). Ortadoğu ülkelerinde yönetimlere karşı muhalif güç olarak terör örgütleri görülmektedir. Halkın desteği ile muhalif statüsüne yükselen terör örgütleri böylece meşrulaşmaktadır. Özellikle Arap Baharı ile birlikte halk hareketlerini destekleyen Libya İslami Mücadele Grubu meşrulaşan terör örgütlerindedir (Doğan Ve Durgun, 2012: s.83). Arap Baharı'nın etkilediği her unsur aslında Arap Baharı üzerinde etkili de olmuştur. Mısır'da askeri darbe, Libya'da iç savaş ve bölgede faaliyet gösteren örgütler, Arap Baharı sürecinin devrim niteliğinde yıpratıcı bir etkiye neden olmuştur. Süreç Suriye topraklarına ulaştığında ise; devrim niteliğini kaybetmiştir. Sıkı Baas rejiminin yönetiminde olduğu Suriye'de, yönetimin isyanlara sert yanıt vermesinin yanı sıra, halkın muhalif güçlere olan güvensizliği de sürecin Suriye seyrini etkilemiştir (Doster, 2014: s.184). Suriye'de Arap Baharı bir iç savaşa dönüşmüştür. Arap Baharı'nın Suriye ile birlikte sona eren domino etkisi sonrası bölgede; demokrasi yerine iç savaş ve darbe yerleşmiştir.

5. Devrimin Getirdikleri: İç Savaş Ve Darbe

Suriye ile birlikte seyri değişen Arap Baharı, beklenenlerin aksine demokrasi ve refah getirmemiştir. Yemen, Libya ve Suriye'de iç savaş, Mısır'da darbeye yol açmıştır. Sürecin ilk etkileri ile diktatörlerin devrildiği Yemen, Libya ve Mısır'da, Suriye'nin sürece dâhil olması ile birlikte süreç gerilemeye başlamıştır. Sürecin gerileme dönemi aynı zamanda demokrasiye geçiş aşamasındaki ülkeleri de etkilemiştir.

Salih yönetiminin Hadi yönetimine devredildiği Yemen'de, Ulusal Diyalog Konferansı ile beklenen yeni anayasa oluşturulamamış üstelik Husiler Hadi'nin icraata geçmeyen söylemlerini öne sürerek masadan kalkmıştır (Semin, 2015: 2). Yemen'de geçiş sürecinin başarısızlığında etkili olan diğer nedenler bağımsızlık için ısrar eden Güney Yemen ve Husiler'in destekçisi olarak öne çıkan Salih rejimi kalıntılarıdır (Kurt, 2015: 12). Arap Baharı sonrası diktatörün yönetimden uzaklaşması demokrasi için olumlu bir adım olsa da, diktatörün arkasında bıraktığı köklü yönetim kadrosu göz ardı edilmemesi gereken önemli bir faktördür. Nitekim Yemen örneğinde bu kalıntının Husiler'i destekleyerek diyalog sürecini baltaladığı görülmektedir. Husiler, hükümet karşıtı gösterilerle başladıkları isyanlarını, işgallerle sürdürmüşler ve Eylül 2014'de başkenti işgal etmişlerdir (Kurt, 2015: 14). Husi işgalleri ile birlikte ülkede aynı zamanda aşiretler arasında da dini, siyasi veya çıkar çatışmaları yaşanmıştır (Gezgin ve Muslu, 2015: 244). Ülkede oluşan otorite boşluğu ile birlikte ortaya çıkan çıkar çatışmaları, mevcut terör örgütü El-Kaide'nin hareket alanını genişletmiştir (Gezgin ve Muslu, 2015: 242). Ülkede mevcut çatışmalara El-Kaide'nin de dahil olması ile kaos ortamı derinleşmiştir.

Bölgenin bir diğer ülkesi Libya'da, aşiretler arasında yaşanan çıkar çatışmaları ile ülkede kaos ortamı oluşmuştur. Kaddafi sonrası oluşan otorite boşluğu, aşiretler arasında uzlaşma sağlanamaması ile tehlikeli boyutlara ulaşmış ve iç savaşa yol açmıştır. Arap Baharı ile birlikte başlayan isyanlara Kaddafi'nin karşılık vermesi ile başlayan Libya iç savaşı, Kaddafi'nin Batı ittifakı ile sonlanan yönetiminden sonra da devam etmiştir (Akgül, 2011: 57). Kaddafi sonrası oluşan otorite boşluğu, aşiretler arasındaki iktidar mücadelesinin sürekliliğine ve buna bağlı olarak da iç savaşın devamına yol açmıştır. Libya ile birlikte Arap Baharı sürecinde bir ilk yaşanmış ve sürece Batı'nın dâhil olduğu görülmüştür. Libya'ya gelene kadar süreci Ortadoğu demokrasi hareketi olarak gören Batı dünyası, Libya'da iç savaşa dönüşen demokratik harekete menfaatleri söz konusu olduğunda dâhil olmuştur. Söz konusu menfaatlerin içeriği Libya petrolünün ülkenin istikrarsızlığı ile zarar görmesini istemeyen Batı, NATO operasyonu ile sürece müdahale etmiştir (Yıldırım, 2015: 383).

Demokrasiye geçiş döneminde halkın seçtiği bir yönetimin iktidara geldiği Mısır, bölgede süreçle birlikte askeri darbeyi yaşayan tek ülkedir. Arap Baharı ile birlikte Mübarek yönetiminin devrildiği ve seçimle Mursi yönetiminin iktidar olduğu Mısır, askeri darbe ile bir yanlışa iki

doğrusunu kaybetmiştir. Mısır'da gerçekleşen askeri darbe, aslında Mübarek yönetiminden geriye kalan elit kadronun yerini koruduğunu göstermektedir (Uysal, 2014: 58). Öyle ki bu kadro, halkın seçtiği yönetimi iktidardan uzaklaştırabilecek kadar kökleşmiş ve güçlü bir yapıya sahiptir.

Sürecin devrim niteliğini yitirdiği Suriye'de ise; iç savaşa Rusya müdahil olmuş ve süreçte Esad taraftarı olarak yer almıştır (Örki, 2015: 82). Rusya'nın da sürece müdahil olması ile birlikte süreç bir çıkar çatışmasına dönüşmüştür. Artık bölge ülkelerinin demokrasi hareketi bölgeden çıkar sağlamak isteyen güçlerin savaşına dönüşmüştür.

6. Evrilen Devrim: Arap Baharı

Arap Baharı'nın bölge ülkeleri üzerindeki etkisi her ülkede farklılık göstermiştir. Bölge ülkelerinden Mısır ve Suriye Arap Baharı süreci için ayrı bir önem taşımaktadır. Ortadoğu'da Suriye ve Mısır kilit ülkelerdir. Ortadoğu'da Arapların 'Mısır olmadan savaş, Suriye olmadan barış olmaz' sözünün doğruluğu Arap Baharı'nın Suriye'ye ulaşmasından sonra adeta kanıtlanmıştır (Zengin, 2013: s.94). Mısır, Mağrip ve Maşrik'i birleştiren coğrafi konumu ile Arap Dünyası'nda lider ülke olabilme özelliğinde kilit bir ülkedir (Duran ve Yılmaz, 2012: s.58). Suriye ise; gerek terör örgütleri, gerek Arap Milliyetçiliği ve gerek İsrail karşıtlığı gibi hassas dengeler üzerindeki hâkimiyeti ile bölgede kilit ülke özelliği taşımaktadır (Zengin, 2013: s.94). Arap Baharı'nın kilit ülkelerdeki etkisi önemlidir. Bu kilit ülkelerden Mısır'da Arap Baharı sonrası askeri darbe gerçekleştirilmiştir (Doster, 2014: s.183). Suriye'de ise Arap Baharı etkisi bir iç savaş ve insanlık dramına dönüşmüş yönetim değişmemiştir (Toman ve Akman, 2014: s.313). Arap Baharı'ndan etkilenen diğer ülkelerde de devrim etkisi kısa sürmüş, yönetimlerde istikrarsızlık hâkimiyet kurmuştur (Doster, 2014: s.168). Arap Baharı'nın Suriye'de nitelik değiştirmesi ve başarılı olduğu ülkelerde demokrasi hareketlerinin sonlanmasında belki de en büyük etken, diktatörlerin yönetimlerinden kalan kökleşmiş mirastır. Arap Baharı sonrası diktatörlerden kurtulan ülkelerde elit kesim yönetici pozisyonunu korumuştur. Oysa devrim sonrası sadece yönetici değil, yönetim kadrosu hatta yönetim şekli de değişmelidir (Güngör, 2007: s.76). Ortadoğu ülkelerinde aslında diktatörler ülke yönetimindeki elitlerin temsilcisidir. Bu elitlerin yönetimden uzaklaştırılması ile ancak devrim gerçekleştirilebilir. Devrimlerin eski sistemi tamamen yıkmaya özelliği Arap Baharı'nda görülmemektedir. Devrimlerin yeni bir sistem ideolojisini barındırması Arap Baharı'nda olmayan bir diğer özelliktir (Güngör, 2007: s.91). Arap Baharı; destek protestoları ile başlamış daha sonra toplumsal sorunların dile getirildiği kitlesel gösterilere dönüşmüştür. Herhangi bir ideoloji sahibi olmayan Arap Baharı, ülkelerin iktidarlarını dönüştürememiş ve ülke yönetimlerindeki kadroları alt-üst edememiş olması sebebiyle, devrim değil sadece bir isyandır. İsyan ve devrim arasındaki fark; alt-üst olmuş elit kadrolar ve dönüştürülmüş iktidarlardır (Güngör, 2007: s.96). Bu nedenle Arap Baharı devrim değil tüm Ortadoğu ülkelerinde görülen devrim niteliğinde halk isyanlarıdır. Devrim niteliği taşıyan halk isyanlarından oluşan Arap Baharı yalnızca 'bir devrim' girişimi olabilir.

7. Sonuç

Arap Baharı; devrim niteliğinde başlamış, Mısır, Yemen, Tunus ve Libya'da diktatörleri devirmiş ve demokrasi için bu ülkelerde bir başlangıç olmuştur. Demokrasi adına adımlar atılmış, seçimler yapılmış, halk yeni yöneticilerini seçmiştir. Süreç tamamlanmadan bölgede eskiye dönüş başlamıştır. Bu geri dönüş bölge ülkelerinin yönetimlerinde bulunan engellerden kaynaklanmaktadır.

Diktatörlerin bölgesi Ortadoğu'da, yönetimlerin değişmesi uzun ve zor bir süreç gerektirir. Bölge ülkeleri uzun bir sömürge dönemi sonrası ve hala devam eden diktatörlük dönemi ile demokrasiden oldukça uzaklaşmıştır. Demokrasi için gerekli kurumların eksikliği, demokrasiye geçişi daha fazla zorlaştırmaktadır. Ülke yönetimleri diktatör sonrasında istikrarı sağlayabilecek alternatif bir yöneticiden yoksundur. Halk diktatöre alternatif olarak bölgede faaliyet gösteren terör örgütlerinden medet ummaktadır. Yönetimlerde diktatörlerle birlikte faaliyet gösteren kemikleşmiş bir elit kadro mevcudiyeti ise; değişimi engelleyen diğer bir faktördür. Arap Baharı süreci yönetimlerde kısmi değişiklikler sağlamış olsa da tam bir değişim söz konusu olamamıştır. Yönetimlerde değişimin tam anlamıyla gerçekleşmemesi yeni bir sistemin kurulmasını zorlaştırırken, eski sistemin kaldığı yerden devam etmesi zor olmamaktadır. Devrim niteliği taşıyan halk isyanlarının kitlesel boyutlara ulaştığı Arap Baharı; ideolojisiz ve lidersiz bir süreç olma özelliğiyle de devrimlerden farklılaşmaktadır. Süreç bölge yönetimlerinin tamamını değiştirememiş ve değişiklik yaptığı yönetimlerde de kısmi değişim gerçekleşmiştir. Devrimler yönetimleri alt-üst ederken Arap Baharı sadece diktatörleri devirmiş, elitler

yönetimde kalmıştır. Yönetimlerde devrim olmaması da değişimin kısa sürmesine neden olmuştur.

Ağır yaşam koşullarının zorladığı halkların kitlesel isyanı Arap Baharı, ardında iç savaş, darbe ve terörle bir insanlık dramı bırakmıştır. Bölgede yaşanan tüm istikrasız yönetimlerin oluşturduğu otorite boşluğu, terörün güçlenmesine neden olmakta ve terörün güçlenmesi ile de istikrarsızlık devam etmektedir. Şiddet ortamının hâkim olduğu bölgede güvenlik sorunu göç hareketini beraberinde getirmektedir. Arap Baharı süreci devrim niteliğinde kitlesel bir halk ayaklanması olarak başlamış fakat Ortadoğu'da yaşanan kitlesel bir iç savaşa evrilmiştir. Arap Baharı süreci sona ermiş olsa da etkisi hala devam etmektedir. Fakat Arap Baharı'nın demokrasi getirmeyeceği aşikârdır. Bununla birlikte Arap Baharı, ekonomik reformları da gerçekleştirememiştir. Üstelik iç savaşlar ve darbe yönetimi ile ekonomi daha da kötüleşmiştir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Arap Baharı, bölgede kitlesel bir hareketin gerçekleşebilme potansiyeli olduğunu göstermiştir.

Kaynakça

- Örki, A. (2015). Suriye İç Savaşı Üstüne. Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi , 4 (1), 67-96.
- Özer, A. (2009). 11 Eylül,Bölünen Dünya,Hantington Ve Çatışma. Toplum Ve Demokrasi , 3 (5), 191-210.
- Özerkmen, N. (2004). Terör, Terörizm Ve Radikal İslamcı Terör. Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi , 44 (2), 247-265.
- Açıkgöz, R. (2013). İntihar Saldırıları: Terör Mü Özgürlük Arayışı Mı? Akademik İncelemeler Dergisi , 8 (2), 303-330.
- Akbaş, Z. (2012). Ortadoğu'da Değişim Süreci Ve Türk Dış Politikası. Akademik Yaklaşımlar Dergisi , 3 (1), 51-73.
- Akgül, Ö. (2011). Libya'da İç Savaşa Dış Müdahale: Avrupa Birliği Devrimin Neresinde? Ortadoğu Analiz Dergi , 3 (36), 51-59.
- Atacan, F. (2014). Duvar: Devrim Mi, Geri Dönüş Mü? Moment Dergi , 1 (1), 56-68.
- Ayhan, V. (2007). Ortadoğu'nun Demokratikleştirilmesi İkilemi: Filistin, Suudi Arabistan Ve İran Örneğinde Eleştirel Bir Bakış. Akademik Ortadoğu , 2 (1), 100-140.
- Cirhinlioğlu, Z., & Bulut, E. (2010). Terör, Din Ve Siyaset. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 20 (2), 301-322.
- Deniz, Ş. (2012). Ortadoğu'nun Yeniden İnşasının Yapı Bozumu: Büyük Ortadoğu Projesi Üzerine Bir Analiz. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi , 5 (20), 168-183.
- Deniz, T. (2012). Mekansal Paylaşım Açısından Büyük Ortadoğu Projesi Ve Türkiye. Marmara Coğrafya Dergisi , 147-171.
- Diriöz, O. (2012). Libya'da Politik Dönüşümün Sorunları Ve Fırsatları. Ortadoğu Analiz , 4 (38), 63-70.
- Doster, B. (tarih yok). Arap Baharı Avrasya-Atlantik Rekabetini Yorumlamak. 23 02, 2015 tarihinde Bilgesam: <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-327-2014090439arap-bahari-uzerinden-avrasya-atlantik.pdf> adresinden alındı
- Doster, B. (2013). Arap Baharı'ndan Demokrasi Beklemek. Ortadoğu Analiz , 5 (50), 55-60.
- Doğan, G., & Durgun, B. (2012). Arap Baharı Ve Libya: Tarihsel Süreç Ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 1 (15), 61-90.
- Duran, B., & Yılmaz, N. (2012). Ortadoğu'da Modellerin Rekabeti: Arap Baharı'ndan Sonra Yeni Güç Dengeleri. Ankara: Seta .
- Ertürk, D. (2010). Bir Egemenlik Aracı Olarak Küresel Terör. 11 12, 2014 tarihinde E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi: www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633 adresinden alındı
- Güngör, C. (2007). Devrim Üzerine. Muhafazakar Düşünce Dergi , 3 (11), 71-98.

- Gezgin, F., & Muslu, E. (2015). Yemen 2014. K. İnat, & M. Ataman içinde, Ortadoğu Yıllığı 2014 (s. 237-256). İstanbul: Açılım Kitap.
- Kışlakçı, T. (2012). Arap Baharı. İstanbul: İlimyurdu Yayıncılık.
- Kurt, V. (2015). Devrim'den Askeri Müdahaleye Yemen. İstanbul: Seta.
- Kutlay, M., & Dinçer, O.B. (2011). Arap Baharı ABD'nin Hegemonik Projesi Midir? Türkiye Günlüğü , Yaz, 100-110.
- Semin, A. (2015). Yemen Krizi, Husiler Ve İran-Körfez Güç Mücadelesi . İstanbul: Bilgesam.
- Şahin, O., & Şener, B. (2011, Nisan 28-29). T.C. İzmir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Sempozyumu. Terörizm Olgusu Ve Türkiye'de Pkk Terörünün Algılanmasında Bölgesel Farklılıklar: Bir Alan Çalışması , 226-256. İzmir, Türkiye.
- Taş, R. (2012). Ekonomik Analiz-Ortadoğu'daki Gelişmelerin Ekonomik Anlamı Ve Küresel, Bölgesel Ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Potansiyel Etkileri. Turgut Özal Üniversitesi Ekonomik Sosyal Ve Siyasal Araştırma Ve Uygulama Merkezi. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları.
- Toman, M., & Akman, H. (2014). Küresel Teröre Karşı Savaş Doktrininin Oluşumu Ve Ortadoğu'ya Yansımaları. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi , 7 (35), 297-316.
- Uysal, A. (2014). Mısır Değişiminin Buruk Tadı Ya Da Çıkmaz Sokak? Stratejik Düşünce Dergi (54), 58-61.
- Yıldırım, B. (2015). Libya 2014. K. İnat, & M. Ataman içinde, Ortadoğu Yıllığı 2014 (s. 381-402). İstanbul: Açılım Kitap.
- Yıldız, M.Z. (2010). Değişen-Dönüşen Toplum Ve Mekan Bağlamında Küresel Terörizmi Yeniden Düşünmek. Uluslararası Güvenlik Ve Terörizm Dergisi , 1 (2), 1-24.
- Yılmaz, S. (tarih yok). Orta-doğu Dönüşürken İsrail-Filistin Çatışması Ve Türkiye. 11 02, 2015 tarihinde beykent.edu.tr.: <http://www.beykent.edu.tr/WebProjects/Uploads/yilmaz-ocak2.pdf> adresinden alındı
- Yalçın, S. (2006). Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Terörizmin Dönüşümü Ve Terörizmle Mücadele. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 2 (4), 98-119.
- Zengin, G. (2013). Kavga Arap Baharı'nda Türk Dış Politikası 2010-2013. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın.

ORTADOĞU'DA GÜVENLİĞİN PİYASALAŞMASI VE ŞİDDETİN ÖZELLEŞMESİ

Mehmet Turan Çağlar

Işık Üniversitesi, turan.caglar@isikun.edu.tr

ÖZET

Arap Baharı'nın ayırt edici özelliklerinden biri silahlı devlet dışı aktörlerin merkezi bir rol oynaması olmuştur. Başta IŞİD olmak üzere silahlı devlet dışı gruplar, özellikle Irak ve Suriye'de 2011 sonrası siyasetin belirleyici aktörleri olmuşlardır. Her ne kadar şiddetin özelleşmesine örnek olarak gösterilen silahlı devlet dışı aktörler, Ortadoğu'da 2011 sonrası ortaya çıkan bir kavram olmasa da ve tarihsel, sosyolojik bir temele sahip olsa da Arap Baharı bu aktörlerin çok daha etkin ve görünür olmasına sebep olmuştur. Aşağıdan yukarı şiddetin özelleşmesine örnek olarak gösterilen silahlı devlet dışı aktörlerin, Irak ve Suriye'de bu boyutlarda kuvvetlenmesinde rol oynayan en önemli etkenlerden biri ise 2003 sonrası başta Irak olmak üzere bölgede, güvenliğin özel askeri ve güvenlik şirketleri aracılığıyla piyasalaşması olmuştur. Şiddetin yukarıdan aşağıya özelleşmesini simgeleyen özel askeri ve güvenlik şirketleri ile şiddetin aşağıdan yukarıya özelleşmesine örnek olarak gösterilen silahlı devlet dışı gruplar arasındaki mücadeleler, silahlı devlet dışı aktörlerin bölgede meşrulaşmasına ve güçlenmesine sebep olmuştur. Bu yüzden şiddetin özelleşmesi ve silahlı devlet dışı aktörlerin bölgede kuvvetlenmesi arasındaki ilişkiyi anlamak için çalışma, şiddetin özelleşmesinin türlerini ve şiddetin özelleşmesinde 2003 sonrası Irak'ta özel askeri ve güvenlik şirketlerinin oynadığı rolleri göstermeyi amaçlamaktadır. Bu temel amacın yanı sıra çalışma, özel askeri ve güvenlik şirketlerinin 2003 sonrası faaliyetlerinin nasıl güvenliğin piyasalaşmasına ve gettolaşmasına sebep olduğunu ve güvenliğin piyasalaşmasının, özellikle 2011 sonrası başta IŞİD olmak üzere silahlı devlet dışı aktörlerin hangi açılardan meşrulaşmasına ve güçlenmesine sebep olduğunu incelenmeye çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şiddetin Özelleşmesi, Güvenliğin Piyasalaşması, Özel Askeri ve Güvenlik Şirketleri, Silahlı Devlet Dışı Aktörler.

1. Giriş

2010 sonunda Tunus'ta başlayan Arap ayaklanmaları, 2011 yılında Mısır, Yemen, Libya, Bahreyn, Umman, Ürdün ve Suriye'ye yayılmış ve bu ayaklanmaların hepsi "Arap Baharı" olarak isimlendirilmiştir (Ma'oz, 2012). Bu süreçte Libya, Tunus ve Mısır'da iktidar değişiklikleri olmuş ve diğer ülkelerdeki ayaklanmalar ise mevcut statükoyu tehdit eder hale gelmiştir. Başlangıçta demokratik hak ve talepler doğrultusunda ortaya çıkan bu ayaklanmalar, zamanla özellikle Suriye'de çatışma ve iç savaşa dönüşmüştür. Suriye'de yaşanan iç savaş ise devlet dışı silahlı grupların bölgede ve Arap Baharı'nda ön plana çıkan rollerini göstermiştir. Her ne kadar Ortadoğu'da devlet dışı silahlı grupların varlığı Arap Baharı'nda ortaya çıkmaya da Arap Baharı, bu aktörlerin bölgedeki önemini ve ağırlığını gözler önüne sermiştir. Başta Irak-Şam İslam Devleti (IŞİD) olmak üzere bir çok devlet dışı silahlı aktör, Suriye ve Irak'ta çatışmaların ana aktörleri haline gelmiş ve hatta bu aktörlerin bazıları alanda hakimiyet kurarak belli başlı bölgelerin kontrollerini ele geçirmişlerdir.

Devlet dışı silahlı aktörlerin Ortadoğu'da bu boyutlara ve etkiye ulaşması ise sadece Arap Baharı boyunca yaşanan çatışmaların sonucu değildir. Her şeyden önce devlet dışı silahlı aktörler, Ortadoğu'nun tarihsel ve sosyolojik yapısıyla doğrudan ilgilidir. Lübnan'da Hizbullah, Filistin'de ise Hamas ve El-Fetih gibi örgütlerin varlığı on yıllar önceye kadar dayanmaktadır. Bu toplumsal gerçekliğin görmezden gelinmesi ise Arap Baharı boyunca etkin olan devlet dışı silahlı aktörlerin rollerinin anlaşılmasını engellemiştir. Her ne kadar devlet dışı silahlı aktörlerin bölgedeki etkinliğinde Ortadoğu'nun tarihsel ve sosyolojik yapısı önemli bir paya sahip olsa da bu aktörlerin güçlenmesinde çok önemli rol oynayan bir başka faktör ise 2003 sonrası Irak'ta güvenliğin ticarileşmesi ve bu ticarileşmenin sebep olduğu şiddetin özelleşmesi olmuştur. Özellikle IŞİD'in tarihsel olarak Irak'ta güçlendiği göz önünde bulundurulduğunda güvenliğin piyasalaşmasının devlet dışı silahlı aktörlerin güçlenmesine nasıl doğrudan etkiye sebep olduğu görülebilir. Bölgede güvenliğin ticarileşmesi ise doğrudan 2003 sonrası ABD'nin Irak işgali ile ilişkilidir. 2003 sonrası ABD, Irak'ta güvenliği özel askeri ve güvenlik şirketleri aracılığıyla sağlamaya çalışmış ve bu şirketler, müşterilerine ücret

karşılığında güvenlik hizmetini temin etmişlerdir. Güvenliğin Irak'ta şirketler aracılığıyla dışlayıcı ve rekabetçi bir şekilde sağlanmaya başlaması ise bu hizmete ulaşamayan kitleleri devlet dışı silahlı aktörlere daha fazla yakınlaştırmıştır. Güvenliği sadakat üzerinden kitlelere sağlayan IŞİD gibi devlet dışı aktörler, başta Irak olmak üzere bölgede her geçen gün güçlenmiştir. Güvenliğin özel askeri ve güvenlik şirketleri aracılığıyla ticarileşmesinin yanında bu şirketlerin sebep olduğu hukuk dışı durum ve faaliyetler, Irak'ta bu şirketlere karşı olan kitlesel nefreti arttırmış ve bu kitlesel nefret, özel askeri ve güvenlik şirketleri ile doğrudan çatışan devlet dışı silahlı aktörlere desteğe dönüşmüştür. Bu yüzden Irak'ta özel askeri ve güvenlik şirketleri ile savaşıyor IŞİD ve Mehdi ordusu gibi devlet dışı silahlı aktörler, Irak'ta geniş kitleler tarafından desteklenmiş ve bu süreç, bu aktörlerin 2011 sonrası hem Irak'ta hem de Suriye'de etkin rol oynamasına sebep olmuştur. Bütün bu süreç ise bölgede güvenliğin ticarileşmesinin ve şiddetin özelleşmesinin temel sonuçlarından biri olmuştur.

Bu gelişmeler ışığında şiddetin özelleşmesi ve silahlı devlet dışı aktörlerin bölgede kuvvetlenmesi arasındaki ilişkiyi anlamak çalışmanın temel amacıdır. Bu temel amacın yanı sıra şiddetin özelleşmesinin türleri ve şiddetin özelleşmesinde 2003 sonrası Irak'ta özel askeri ve güvenlik şirketlerinin oynadığı roller gösterilmeye çalışılacaktır. Ayrıca çalışma, özel askeri ve güvenlik şirketlerinin 2003 sonrası faaliyetlerinin nasıl güvenliğin piyasalaşmasına ve gettolaşmasına sebep olduğunu ve güvenliğin piyasalaşmasının, özellikle 2011 sonrası başta IŞİD olmak üzere silahlı devlet dışı aktörlerin hangi açılardan meşrulaşmasına ve güçlenmesine sebep olduğunu incelenmeye çalışacaktır. Bu amaçlar doğrultusunda ilk bölümde şiddetin özelleşmesiyle ilgili kavramsal çerçeve kurulacaktır. Aşağıdan yukarı özelleşme ile yukarıdan aşağıya özelleşme türleri gösterilerek, bu ayrımların Irak pratiğinde nelere karşılık geldikleri incelenecektir. İkinci bölümde güvenliğin ticarileşmesinin ne olduğu ve tarihsel olarak nasıl ortaya çıktığı gösterilmeye çalışılacaktır. Bu bölümde ayrıca güvenliğin ticarileşmesinin Irak'ta sebep olduğu güvenliğin gettolaşmasına nasıl sebep olduğu incelenecektir. Üçüncü bölümde Irak'ta faaliyet göstermiş olan özel askeri ve güvenlik şirketlerinin boyutları ve bu şirketlerin güvenlik kavramını nasıl dışlayıcı ve rekabetçi bir hale getirdikleri gösterilecektir. Bir başka ifadeyle, bu bölümde özel askeri ve güvenlik şirketleri aracılığıyla güvenliğin hangi yollarla piyasalaştığı gösterilecektir. Dördüncü ve son bölümde ise özel askeri ve güvenlik şirketleri ile silahlı devlet dışı aktörlerin ilişkileri, Irak pratiği üzerinden gösterilecektir. Şiddetin özelleşmesi doğrultusunda özel askeri ve güvenlik şirketlerinin hangi açılardan şiddetin tarafı olduğu gösterilecek ve özel askeri ve güvenlik şirketlerinin sebep olduğu geniş çaplı insan hakları ihlallerinin Irak'ta IŞİD gibi devlet dışı silahlı aktörlerin güçlenmesine nasıl sebep oldukları incelenecektir. Bu ilişkiler üzerinden ise başta IŞİD olmak üzere silahlı devlet dışı aktörlerin Irak'ta nasıl güçlendikleri ve bu güçlenmenin Arap Baharı üzerindeki etkilerine değinilecektir.

2. Kuramsal Çerçeve: Güvenliğin ve Şiddetin Özelleşmesi

Geleneksel anlamda şiddet kullanma tekeline sahip olma, modern ulus-devletin en önemli özelliklerinden biridir (Welch, 2009). Bu yüzden kabaca tarif etmek gerekirse, askeri ve güvenlik hizmetlerinin özelleşmesi, devletlerin gönüllü veya gönülsüz olarak şiddet kullanma tekelinden vazgeçmeleri olarak tanımlanabilir (Wulf, 2005). Bir başka ifadeyle, şiddetin özelleşmesi, devletlerin "doğası gereği" (Palou-Loverdos ve Armendariz, 2011: 16) sahip olduğu şiddet kullanma tekelini başka aktörlere devretmesidir. Bu tanımlama temel alındığında gücün veya şiddetin özelleşmesi ise iki şekilde olabilir. Birincisi, şiddetin aşağıdan yukarı doğru özelleşmesidir ve bu özelleşme şekli, devlet dışı aktörlerin kendine ekonomik ve siyasi kazanç sağlamak amacıyla güce başvurması sonucu ortaya çıkar. Genellikle bu tip özelleşmeye örnek aktörler olarak milis güçleri, organize suç örgütleri, savaş lordları, çeteler, isyancılar, ayrılıkçı hareketler gösterilirken, bu tip özelleşmenin belirleyici özelliği, aktörlerin devletin izni olmaksızın şiddete başvurmaları ve bazı durumlarda devlet otoritesine karşı hareket etmeleridir. Özellikle, Ortadoğu bölgesinde milis yapılanmalarının kuvvetli olduğunu düşünülürse, bölgede tarihsel olarak aşağıdan yukarı doğru şiddetin özelleşmesinin boyutları anlaşılabilir. İkinci özelleşme şekli ise şiddetin yukarıdan aşağıya doğru özelleşmesidir ve bu özelleşme şekli, hükümetler tarafından planlanan ve uygulanan bir özelleştirme şeklidir (Wulf, 2005). Bu özelleştirme tipindeki amaç ise geleneksel askeri ve güvenlik görevlerinin özel girişimlere devridir. Her ne kadar çalışmanın temel amacı yukarıdan aşağıya özelleşme tipinin, Irak ve bölgeye etkisiyse de şiddetin ve gücün özelleşmesinde rol oynayan aktörlerin sınıflandırılması da kavramsal karmaşanın önüne geçmesi açısından önemlidir.

2.1. Şiddetin Özelleşmesinde Ortaya Çıkan Aktörler

Aşağıdan yukarı ve yukarıdan aşağıya şiddetin özelleşmesiyle ortaya çıkan aktörler 6 sınıfta toplanabilir. 1. tip aktörler özel güvenlik şirketleri (Private Security Companies-PSCs) olup, bu şirketlere yetki, devlet tarafından verilir ve özellikle büyük metropollerde güvenliği sağlayan şirketler örnek olarak gösterilebilir. Bu şirketler aynı zamanda iç güvenlik konusunda düzenin ve yasaların devamını sağlamaya yardımcı olan şirketlerdir (Wulf, 2005). İkinci tip aktörler, hizmet sağlayıcı şirketler olarak tanımlanabilir. Askeri üslerin yapımından, askeri personel ve aileleri için yaşam alanlarının oluşturulmasına, üslere malzeme tedarikinden, üniforma üretimine kadar hizmet sağlayan aktörlerdir. 3. tip aktörler, savunma üreticisi şirketler olup, silahlı kuvvetler için silah ve ekipman üretirler. Tarihsel anlamda askeri-endüstriyel kompleksin parçası olarak görülebilecek bu şirketlerin, yasal ve hukuki sınırları çok daha belirgindir. 4. tip aktörler, özel askeri şirketler (Private Military Companies-PMCs) olup, bu şirketler, geleneksel anlamda devletlerin silahlı kuvvetlerinin üstlendiği görevleri üstlenme potansiyeline sahip olan şirketlerdir. Özellikle 2003 Irak Savaşı sonrası, hem sayı bakımından hem de küresel pazarda büyüyen payları bakımından ön plana çıkan bu şirketler, savaş öncesi ve sonrası dönemlerde ve savaş süresince silahlı kuvvetlerle birlikte ortaklaşa görev alan şirketlerdir. Bu şirketlerin hukuki durumları ise bundan önceki 3 tip aktör kadar açık değildir ve bu şirketler, uluslararası hukukta gri alanda yer almaktadır (Wulf, 2005).

5. ve 6. tip aktörler, şiddetin ve gücün aşağıdan yukarıya doğru özelleşmesine örnek olarak gösterilirken, bu sınıfta olan aktörler genellikle hukuk dışı olarak tanımlanırlar. 5. tip aktörler, genel bir sınıflandırmayla hukuka uygun olmayan aktörler olarak tanımlanmaktadır. Milis kuvvetleri, asiler, isyancılar, savaş lordları, organize suç çeteleri bu sınıflandırmaya örnek olarak gösterilirken, ekonomik ve siyasi çıkar amacıyla şiddete başvuran gruplar olarak tanımlanmaktadır. Bu sınıflandırmayla ilgili problem ise bu grupların devletin izni olmadan şiddete başvurmaları ve uluslararası hukukta yer almamaları yüzünden hukuk dışı olarak tanımlanmalarıdır. Yoksa milis kuvvetleri veya isyancılar gibi gruplar, gayr-i meşru yönetimlerle çatışabilirler ve belli toplulukların gözünde resmi yönetimlerden daha meşru olarak görülebilirler. Buradaki hukuk dışı tanımı meşruiyet temelli bir tanımlama değil, hukuken şiddet kullanmaya izni olmamalarından doğan bir tanımdır. 6. tip aktör ise paralı askerlerdir. Tarihsel anlamda yüzyıllardır varlığını sürdüren bu grup, daha fazla para verenin tarafında çalışırlar. 1979'daki BM'deki yasal düzenleme sonrası paralı askerlik ve faaliyetleri hukuk dışı ilan edilmiştir (Wulf, 2005: 50). Özel askeri ve güvenlik şirketlerinin çatışmalarda yer alan personellerinin paralı asker olarak tanımlanması ise şiddetin özelleşmesinde kavram karmaşasına sebep olmaktadır. Özel askeri ve güvenlik şirketleri, ilgili devletler tarafından görevlendirildikleri için bu şirketlerin personelleri, hukuken paralı askerlerden farklıdır. Kavram karmaşasına sebep olan ise tıpkı 2003 sonrası Irak'ta olduğu gibi özel askeri ve güvenlik şirketlerinin ulus ötesi bölgelerde kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Yine de bu şirketler ve çalışanları, devletlerin izni doğrultusunda faaliyet gösterdikleri için geleneksel paralı askerlik kurumundan ayrılmaktadır.

Bu çalışmada ise yukarıdan aşağıya gücün ve şiddetin özelleşmesine odaklanılırken, bu tip özelleşmeye örnek tüm aktörleri kapsamak için özel askeri ve güvenlik şirketi (Private Military and Security Companies) tanım olarak kullanılacaktır. Bu tip kapsayıcı bir tanımlamayla ayrıca pratikten doğan kavram karmaşasının önüne geçilebilir. Kavramsal olarak yukarıdaki sınıflandırma sağlıklı görünse de pratikte ve özellikle Irak pratiğinde bu tip bir ayırım pek sağlıklı değildir. Tanımlamada iki farklı aktör olarak gösterilmesine rağmen, uluslararası müdahalelerde ve özellikle Afganistan ve Irak'ta rol alan şirketler, kendilerini özel güvenlik şirketi, yani savunma faaliyetli şirketler olarak göstermeler de Irak ve Afganistan'da şirketlerin faaliyetlerine bakıldığında bu şirketleri, savunmanın ötesinde saldırı temelli yani özel askeri şirketler olarak da tanımlamakta fayda vardır. Özellikle savaş alanları ve çatışma ortamlarında savunma ve saldırı faaliyetlerinin birbirine karışması sebebiyle bu şirketleri, genel itibarıyla askeri ve güvenlik şirketleri olarak tanımlamak daha sağlıklı bir analize yardımcı olacaktır. Bu tip bir tanımlama ayrıca servis sağlayan ve savunma üreten şirketleri kapsam içine almaya da yardımcı olacaktır. Irak'ta faaliyet gösteren şirketlerden bazıları aslında ilk 4 tipe de uyan şirketlerdir. O yüzden 4 tip sınıflandırmayı da içerisine alacak şekilde literatürde de yeri olan özel askeri ve güvenlik şirketi tanımı, çalışma boyunca kullanılacak tanımdır.

2.2. Özel Askeri ve Güvenlik Şirketleri

Özel askeri ve güvenlik şirketleri, askeri ve güvenlik hizmetleri sağlayan ticari kuruluşlardır (Godfrey vd., 2014: 107). 1960'larda ortaya çıkan bu şirketler, bu tarihten itibaren önemli bir ticari

aktör olarak ortaya çıksa da asıl büyük büyümeyi Soğuk Savaş sonrası gerçekleştirilmiş ve kısa sürede özel şirketlerin küresel piyasadaki varlıkları 3 milyar dolara kadar ulaşmıştır (Kinsey, 2007). Şirketler; lojistik sağlama, askeri üs yapılandırması, yönetim ve organizasyon, tıbbi servisler ve askeri birliklere helikopter ve araç temin etme gibi geniş bir skalada hizmet sağlamaktadırlar (Leander ve van Munster, 2007). Bunların yanında kişilerin özel mülklerinin korunması, askeri üs ve hava alanlarının yönetimi, BM barış güçlerinin nakliyesi, insani organizasyonlara silahlı veya silahsız konvoy güvenliği sağlama, askeri ve istihbarat desteği sağlama gibi bir çok alanda da görev almaktadırlar. Doğrudan savaş alanı için hizmet sağlayan şirketler ise komuta ve uygulamada askeri destek sağlayan firmalar, tavsiye ve eğitim hizmeti veren askeri danışmanlık şirketleri ve ölümcül olmayan yardımlarda bulunan askeri tedarik şirketleri olarak sınıflandırılabilir (Wulf, 2005). Özellikle ABD ve İngiltere’de ise bu şirketler, sahada da görev alarak bazı durumlarda çatışmalarda yer almak zorunda kalmıştır. Devletlerin yanında bu şirketler, aynı zamanda hizmetlerini uluslararası kurumlara, çatışma sonrası ülkelerde insani organizasyonlara, isyancılara ve asilere karşı yabancı hükümetlere ve çok uluslu şirketlere sunmaktadır. Özel askeri ve güvenlik şirketleri tüm bu aktörlere hizmet sağlasa da bu hizmetin en büyük alıcısı ABD’dir. Özellikle bu şirketlerin küresel payının büyümesinde ve sayılarının artmasında ABD başta olmak üzere Batı büyük rol oynamıştır.

Başta ABD ve İngiltere olmak üzere Batı’nın bu şirketleri yoğun biçimde kullanması ise temel olarak iki sebepten kaynaklanmaktadır. Birincisi, Soğuk Savaş sonrası, sorunlara piyasa temelli çözümlerin daha etkin olduğuna dair görüşün yayılmasıdır. İkincisi ise özellikle Batı’nın pratik sebeplerden dolayı bu şirketlere duydukları ihtiyaçtır. Birinci amaç daha çok güvenlik ve şiddet sorunlarına piyasa temelli çözümler üretmek ve geleneksel anlamda kamu malı olarak görülen güvenlik kavramını, ticari ve kâr odaklı bir ürüne dönüştürmektir. Merkezin bu şirketleri kullanmalarındaki ikinci sebep ise pratik nedenlere bağlıdır. 9/11 sonrası değişen güvenlik algısına ve yeni dönemin tehditlerine karşı bu şirketler, devletler ve uluslararası organizasyonlar tarafından kısa vadeli ve doğrudan çözüm olarak görülmüştür. Her ne kadar pratik nedenler, kısa vadede yararlı görünse de güvenlik sorunlarına getirilen şirket ve piyasa temelli çözümler, güvenlik kavramına farklı bir boyut kazandırmıştır. Değişmeye başlayan güvenlik kavramı ise Irak’ta 2003 sonrası kendini hissettirmiş ve ülkedeki güvensizlik iklimine doğrudan katkıda bulunmuştur. O yüzden özel askeri ve güvenlik şirketlerinin, Irak’taki faaliyetlerine bakmadan önce değişen güvenlik kavramına ve bu değişimin olası sonuçlarına bakmak faydalı olacaktır.

3. Güvenlik Kavramının Dönüşümü Ve Irak’ta Güvensizliğe Etkileri

Soğuk Savaş süresince nükleer silahlanma ve süper güç rekabetinin de etkisiyle güvenlik ve uluslararası güvenlik konuları, kamunun ve devletin sorumluluğu altında bulunan konular olarak gösterilirken, Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik, profesyonellerin etkisi ve küreselleşme vurgusunun artmasıyla birlikte kamunun sorumluluğundan belirli ölçüde özel alana ve piyasa mekanizmalarına doğru kaymaya başlamıştır (Leander ve van Munster, 2007). Güvenlik sorunları için piyasa temelli çözümlerin daha etkin olduğuna dair görüş, geleneksel anlamda devletin ve kamunun sorumluluğunda olan askeri ve güvenlik alanlarında da etkili olmaya başlamıştır. 1980’ler ve sonrası yaşanan özelleştirme devrimiyle birlikte özeline kamuya kıyasla kazandığı ağırlık, marketin kamu araçlarından daha etkin olduğuna dair ortaya çıkan kanı, bir diğer ifadeyle neo-liberal ideolojinin hızla yayılması aslında bu şirketlerin olağanüstü boyutlarda büyümesinin en temel sebebi olmuştur (Perry, 2012). Tüm bu dönüşüm sonrası geleneksel anlamda devletin kontrolü ve denetiminde olduğu varsayılan savunma, diplomasi, kalkınma ve ulusal güvenlik alanlarında, ABD başta olmak üzere Batı’da özel askeri ve güvenlik şirketlerinin rolü giderek artmış ve iktidarlar güvenlik konusunu, yarı market tipi girişimlerle ortaklaşa kurgulamaya başlamıştır (Leander ve van Munster, 2007). Bu da özellikle merkez ülkelerde güvenlik sorunlarına kamu-özel ortak teşebbüsü ile çözümler üretme politikasını hızlandırmıştır (Wulf, 2005).

Bu değişen güvenlik kavramsallaştırması ise güvenlik konusunda dışlayıcı yaklaşımların yükselmesine sebep olmuştur. Güvenlik, artık kamunun bütününe sağlanan bir kamu malı olmaktan çıkıp piyasalaşmaya başlamıştır. Güvenlikle ilgili değişen algı ise 2003 sonrası Irak’ta güvensizliğin artmasına sebep olmuştur. Güvenliğin piyasalaştığı bir ortamda, güvenliğini satın alamayan kitleler, güvenliklerini sağlamak için daha fazla silahlı devlet-dışı aktörlere yanaşmıştır. Bu eğilim ise Irak’ta güvenliğin silahlı devlet-dışı aktörler tarafından sağlanmasına ve güvenlik kavramlarının birbirlerini dışlamasına sebep olmuştur. Bu dışlama ise ülkede özel şiddetin daha da fazla yayılmasını getirmiştir. Bu yüzden, özel askeri ve güvenlik şirketlerinin, Irak’ta ve bölgede faaliyetlerine bakmadan önce hem

değişen güvenlik kavramına hem de bu değişimin sebep olduğu güvensizlik iklimine bakmak faydalı olacaktır.

3.1. Güvenliğin Ticarileşmesi

Güvensizliğin ve korkunun hareketliliğinin arttığı bir dönemde güvenlikle ilgili söylemin değişmesi, özel güvenlik piyasasının kendi taleplerini üretmesine başlarken, bu yeni talepler de güvenliğin ticarileşmesine katkıda bulunmuştur. Bu yönde bir evrimleşme ise kriz ve çatışma alanlarında piyasa temelli çözümleri ve güvenlik tedarikçilerini daha fazla ön plana çıkarmıştır (Leander ve van Munster, 2007). Bu yolla da güvenlik, talebe dayalı piyasanın parçası haline gelmiştir. Bir diğer deyişle, görünmez ele duyulan neo-liberal inanç kuvvetlendikçe güvenliğin kamu üzerinden karşılanamayacağına dair inanç da güçlenmiştir (Wulf, 2005). Tüm bu fikri dönüşüm özellikle merkezde kabul görürken, Afganistan ve Irak örneklerinde olduğu gibi kuvvet kullanma yolu da dahil olmak üzere belirli araçlarla yarı-çevre ve çevreye yayılmıştır. Bu yayılmada ise en büyük rolü ABD oynarken, yayılmanın en belirgin araçlarından biri de özel askeri ve güvenlik şirketleri olmuştur. ABD’de özellikle Clinton yönetimi ile ivme kazanan kamu hizmetlerinin özel sektöre kayması ve 9/11 sonrası güvenliğin de bu kaymadan etkilenmesi sonucu özel askeri ve güvenlik şirketleri, teröre karşı savaş çağının en temel aktörlerinden biri haline gelmiştir (Perry, 2012). 9/11 sonrası ABD’nin yürürlüğe koyduğu “Full Spectrum Dominance” stratejisiyle teröre karşı savaşta, özel sektörün daha fazla rol alması teşvik edilirken (Godfrey vd., 2014: 112), bu teşvik altında ulusal ve uluslararası güvenlik sorunlarına ticari çözümler üreten güvenlik-endüstri kompleksini doğurmuştur.

Güvenliğin, kamunun sorumluluğundan ayrılıp özel sektörün üzerinden kurgulanması, güvenlik kavramını dönüştürmektedir. Güvenlik kavramını ticari bir meta olarak tanımlamak, güvenliğin; özel, dışlayıcı ve rekabetçi bir piyasa malı ve hizmeti olması anlamına gelmektedir (Krahmann, 2008: 385). Dışlayıcı olması açısından güvenliğin ticarileşmesi sadece hizmeti satın alabilenlerin güvenliğinin sağlanmasını getirirken, rekabetçi olması açısından güvenliğin piyasalaşması ise bir kişi, grup veya ulusun güvenliğinin artırılmasının diğer kişi, grup veya ulusun güvenliğinin azalmasına sebep olmasıdır (Krahmann, 2008). Bir diğer deyişle, güvenlik kavramının metalaşması veya ticarileşmesi, güvenliğin kolektif bir kavramdan bireysel bir kavrama dönüşmesine sebep olmaktadır. Güvenlik ve askeri hizmetlerin piyasa tarafından sağlanması, sadece bu hizmeti satın alabileceklere güvenlik sağlarken, genel olarak kamu güvenliği ve kurumlarını zayıflatmaktadır (Leander, 2005). Bu dönüşüm ise güvenliğin aktörlerini, konularını veya araçlarını dönüştürmekte, bireysel güvenlik anlayışının ön plana çıkması ise kolektif güvensizliğe yol açmaktadır. Daha doğru bir ifadeyle, kimin güvenliği sorusuna verilen cevap güvenliğin ticarileşmesi sonrası değişmektedir. Güvenliğin ticarileşmesi sonrası bireyin güvenliği, topluluğun güvenliğinden önce gelmeye başlamıştır (Krahmann, 2008). 2003 sonrası Irak’ta açıkça görülen bu dönüşüm, ister silahlı devlet dışı gruplar isterse de özel askeri ve güvenlik şirketleri aracılığıyla güvenlik kavramını rekabetçi ve dışlayıcı bir noktaya getirmiştir. Bu da aslında Irak’ta yaşanan güvensizlik iklimine doğrudan etkide bulunmuştur ve bu güvensizlik ikliminin etkileri, bugün bile devam etmektedir.

Güvenliğin ticarileşmesi sadece güvenliğin nesnesini değiştirmekle kalmamıştır. Bunun yanında kâr elde etme amacıyla bireysel değerlerin, topluluk değerlerinin üstünde görünmesine sebep olmaktadır. Kolektif güvenliğin yerine bireylerin ve kurumların güvenliğini ön planda tutan bu şirketler, çatışan tarafların işbirliği ve müzakeresini sağlamaktan çok, müşterilerinin çıkarları ve güvenliklerini ön planda tutmaktadır. Bu da güvenlik sorunlarına kalıcı yapısal çözümler getirilmesinin önünde bir engel oluşturmaktadır. Güvenlik sorunlarına kalıcı çözümlerin geliştirilmesinde özel askeri ve güvenlik şirketlerinin sebep olduğu bir diğer önemli engel ise kâr amacı güden bu şirketlerin, tehditlerin önlenmesinden daha çok koruma ve caydırıcılık hizmetleri sağlamalarıdır (Krahmann, 2008). Başka bir ifadeyle, şirketlerin varlık sebepleri mevcut tehditler ve sonuçlarıdır. Bu şirketler, tehditlerin sebepleriyle, daha doğru ifadeyle güvenlik sorunlarının temel noktalarıyla ilgilenmezler. Irak’ın yeşil, sarı ve kırmızı bölgelere bölündüğü ve kamu güvenliğinin kötüleştiği bir dönemde, ABD resmi temsilcilikleri ve firmalarının, güvenlik için özel şirketlere daha fazla başvurması, şirketlerin tehditleri önlemede değil, caydırma ve tehditlere karşı korumada ön plana çıktığını göstermektedir. Tehditlerin önlenmesini amaçlamayan ve müşterilerinin çıkar ve güvenliklerini, toplumsal güvenliğin üstüne koyan özel askeri ve güvenlik şirketleri, risk ve tehditlerin temel sebepleriyle ilgilenmedikleri ve güvenlik sorunlarını teknik meseleler olarak gördükleri için sadece kısa süreli güvenlik sağlayabilmektedir. Bir diğer ifadeyle, güvenliğin uzmanlaştığı ve teknikleştiği bir ortamda diplomatik alternatif çözümler veya yerel tecrübe önerileri, çözüm alternatifleri olmaktan uzaklaşmaktadır

(Leander ve van Munster, 2007). Bunun yanında, Irak'ta da öz yönetim yollarının kuvvetlendirilmesi yerine özel şirketlerin vasıtasıyla yeniden yapılandırılmaya çalışılan güvenlik güçlerinin, istenilen etkiyi verememesi ve programın çok yavaş ilerlemesi, özel şirket faaliyetlerinin uzun vadeli güvenlik konusunda yetersizliğini göstermesi açısından önemlidir (Krahmann, 2008).

3.2. Irak'ta Güvenliğin Gettolaşması

Güvenliğin metalaşması ve ticarileşmesi, Irak'ta güvenliğin gettolaşmasındaki en önemli sebeplerden biridir. Gücün ve şiddetin aşağıdan yukarıya doğru özelleşme eğilimlerinin kuvvetli olduğu Irak'ta özel askeri ve güvenlik şirketlerinin faaliyetleri, güvenlik kavramını daha da dışlayıcı ve rekabetçi bir kavram haline getirmiştir. Güvenliğin dışlayıcı ve rekabetçi olması ise Irak'ta güvensizliğin ve şiddetin artmasına sebep olmuştur. Böyle bir ortamda yerel ve mezhepçi gruplar, bir diğer deyişle silahlı devlet dışı aktörler, güvenliğin sağlanmasında ön plana çıkmıştır. Bu süreç ise güvenliğin gettolaşmasına, yani belli grupların sadece belli alanlarda güvende kalabilmelerine sebep olmuştur (Hills, 2010). Bu süreç ise Irak'ta mevcudiyetini korurken Arap Baharı sonrası ise Suriye'ye de sıçramıştır.

Güvenliğin Irak ve Suriye'de gettolaşması silahlı devlet dışı grupların faaliyetlerinden kaynaklandığı kadar ABD'nin 2003 işgali sonrası politikalarından ve özel güvenlik ve askeri şirketlerinin güvenlik anlayışından da kaynaklanmaktadır. İşgalin ilk aylarında Bağdat, koalisyon güçleri tarafından 55 ile 60 bölgeye bölünürken koalisyon güçleri sadece 40 civarı bölgede kontrolü sağlayabilmiş, geri kalan bölgeler ise yerel güç odaklarının veya başka bir ifadeyle silahlı devlet dışı aktörlerin kontrolünde kalmaya devam etmiştir (Hills, 2010). Ulusal kolluk kuvvetlerinin feshedilmesi ve güvenliğin özel şirketler tarafından şirket müşterilerine sağlanması ise güvenlik kavramının daha da dışlayıcı hale gelmesine sebep olmuştur. Güvenliğin daha da dışlayıcı hale gelmesi ise diğer aktörler arasında şüphelerin sürmesine ve kolektif güvenlik anlayışının yerleşmemesine sebep olmuştur. Bu ise tıpkı özel güvenlik şirketlerinin kendi müşterilerini koruması gibi yerel güçlerin kendi bölgelerini veya kontrolündeki kurumları korumasını getirmiştir. Daha doğrudan söylemek gerekirse, Irak'ta özel şirketler, ABD'nin çeşitli şirketlerini korumaya devam ederken, Bağdat'taki en büyük hastane kompleksi, sağlık bakanının destekçileri olan Mehdi ordusunun militanları tarafından korunmuştur. Bağdat ve Sadr şehrinde Şiiilerin, silah ve zor yoluyla kontrolü elinde bulundurmasına benzer bir şekilde Sünniler de Felluce'de kontrolü sağlamıştır (Hills, 2010). Kısaca belirtmek gerekirse, 2003 sonrası Irak'ta, merkezi hükümet yapısının zayıf olduğu ve güvenliğin dışlayıcı bir şekilde kurgulandığı bir düzende, milis yapılanmaları ve silahlı devlet dışı aktörler, tıpkı özel askeri ve güvenlik şirketleri gibi koruma ve temel ihtiyaçları sağlamaya başlamıştır. Özel askeri ve güvenlik şirketleri, koruma görevini para karşılığı yaparken, silahlı devlet dışı gruplar koruma görevini sadakat karşılığı yapmıştır. Bu ise aslında Irak'ta gücün ve şiddetin özelleşmesinin aşağıdan yukarıya doğru olduğu kadar yukarıdan aşağıya doğru olduğunu da göstermiştir. Gücün ve şiddetin özelleştiği bir ortamda da değişen güvenlik anlayışı, ülkede güvensizliğin artmasına sebep olmuştur.

Kısaca belirtmek gerekirse, değişen güvenlik kavramı ve bu kavramın değişmesinde önemli rol oynayan özel askeri ve güvenlik şirketleri, Irak'ta güvensizliğin ve şiddetin artmasında önemli rol oynamıştır. Yine de Irak'ta özel şirketlerin açtığı sorunlar kuramsal-kavramsal sorunların çok ötesindedir. Güvenliği piyasalaştırması ve şiddeti özelleştirmesinin ötesinde şirketlerin, Irak'ta bulunduğu sürede sebep olduğu skandallar, ölümler ve hukuk dışı durumlar, Irak'ta artan güvensizliğin gözle görülür sebepleri olmuştur.

4. Özel Askeri ve Güvenlik Şirketlerinin Irak'taki Boyutu ve Güvenliğin Ticarileşmesine Etkileri

Aslında yukarıda anlatılmaya çalışılan özel askeri ve güvenlik şirketlerinin hem güvenliğin ticarileşmesi ve şiddetin özelleşmesindeki rolleri hem de bu şirketlerin sebep olduğu sorunların en belirgin örnekleri, 2003 sonrası Irak'ta görülmüştür. Bölgedeki sorunların dar güvenlik anlayışı ve şirketlerin uzmanlık bakış açısı üzerinden tanımlanması sonrası süreçlerin depolitize olması ve bunun da alternatif çözüm önerilerinin önünü tıkaması (Leander ve van Munster) bölgede de 2003 Irak Savaşı sonrası daha görünür hale gelen bir trenddir. Bir diğer ifadeyle, güvenliğin yönetsel boyutuna vurgu yapmak sorunun diğer boyutlarını ve alternatif çözüm önerilerini sınırlandırmıştır.

Bu şirketlerin ve çalışanlarının hukuki belirsizliğinin açtığı sorunlar, ABD yönetiminin kongre denetiminden kurtulmak için bu şirketler üzerinden faaliyetlerini yürütmesi, bu şirketlerin giderek büyüyen rolleri ve pazar payları, ve şirket çalışanlarının işlediği suçlar ve bu suçların hukuki karşılığının olmaması gibi temel sorunların hepsi Irak'ta görülmüştür. Tüm bu sorunlar ise Irak'ta hem anti-Amerikancı eğilimleri hem de radikal akımları kuvvetlendirmiştir. Daha doğru bir ifadeyle, özel askeri ve güvenlik şirketlerinin 2003 sonrası sebep olduğu sorunlar doğrudan bölgede silahlı devlet dışı aktörlerin güçlenmesini getirmiştir. Bunun ötesinde güvenliğin para karşılığında sağlandığı bir düzende, parası olmayanlar güvenliklerini başta milis yapılanmaları olmak üzere başka devlet dışı aktörlerde aramaya başlamıştır.

Irak'ta güvenliğin ticarileşmesi ve bu ticarileşmenin sebep olduğu şiddetin özelleşmesi 2003 sonrası Irak'ta gün ve gün varlıkları ve faaliyetleri artan özel askeri ve güvenlik şirketleri üzerinden görülebilir. Bu artan rolün ve güvenliğin ticarileşmesinin boyutlarını görmek için Irak'ta görev alan özel askeri ve güvenlik şirketlerinin imzaladıkları sözleşme bedellerine, her gün daha fazla artan özel güvenlik ve askeri personelin sayısına ve bu şirketlerin uyguladıkları ücretlendirme politikalarına bakmak yeterli olacaktır. 2003 yılında işgal başladığında görece küçük sözleşmelere sahip olan özel güvenlik ve askeri şirketleri, zamanla şiddetin tırmanmasının da etkisiyle daha yüksek bedelli sözleşmelere imza atmaya başlamış, her geçen gün çok daha fazla sayıda özel askeri ve güvenlik şirketi çalışanı Irak'ta görev almaya başlamış ve bu çalışanlar daha fazla piyasa daha doğrusu çatışma temelinde ücretlendirilmiştir.

4.1. Irak'taki Özel Güvenlik Piyasası

2003 Irak Savaşı ile birlikte özel güvenlik piyasasının büyümesindeki önemli etkenlerden biri işgal süresince ve sonrasında özel şirketlerin, başta Bush yönetimindeki ABD olmak üzere koalisyon güçlerinin hükümetleri ile imzaladıkları yüksek bedelli sözleşmelerdi. Irak'a askeri müdahale sonrası özel askeri ve güvenlik şirketlerinin sözleşme bedelleri büyük rakamlara ulaştı. 2003 yılında İngiltere merkezli Halliburton şirketi, Pentagon ile 3.9 milyar dolarlık sözleşme imzaladı. ABD merkezli "Aiges Specialist Risk Management" şirketi ise Irak'taki sivil personelin korunması için Pentagon ile 293 milyon dolarlık anlaşma imzaladı (Carlos, 2010). İngiltere'de ise bu şirketlerle imzalanan sözleşme bedelleri, 2002 yılında 800 milyon dolar civarındayken 2003 yılında 2.5 milyar dolara ulaştı (Wulf, 2005). 1997 yılında küresel pazardaki payı 55.6 milyar dolar olan özel askeri ve güvenlik şirketleri, Irak ve Afganistan'a yapılan askeri müdahaleler sonrası 2003 yılında payını 100 milyar doların üstüne çıkarmıştı (Avant, 2005). Sadece ABD, Irak ve Afganistan'da bulunduğu sürelerde, özel şirketlerle 60 milyar dolar civarına ulaşan sözleşmeler imzalamıştı (Satz, 2013). Irak ve Afganistan'da koalisyon güçlerinin devam eden varlığının yardımıyla özel askeri ve güvenlik şirketlerinin küresel piyasada değerinin ise 2015 yılında 230 milyar dolara ulaştığı tahmin edilmektedir (Godfrey vd., 2014). Kısacası 2003 sonrası Irak ve Ortadoğu'da güvenlik hızlı bir şekilde ticarileşti.

Irak işgalinin özel güvenlik piyasasını nasıl büyüttüğü ve bu büyümenin bölgede güvenliği nasıl ticarileştirdiği işgal boyunca Irak'ta görev alan özel askeri ve güvenlik şirketlerinin kazandığı büyük paralar üzerinden görülebilir. Irak'ta bulunduğu süre zarfında önemli insan hakları ihlallerinde bulunan ve sıcak çatışmalarda taraf haline gelen bu şirketlerin bazıları, milyar dolarların üzerinde yıllık gelir elde ettiler. 2003 sonrası Irak'ta görev alan CACI şirketi 2010 yılında 3.15 milyar, Dyncorp International şirketi 2010 yılında 3.6 milyar, KBR şirketi 2009 yılında 10.1 milyar, MPRI şirketi 2009 yılında 15.6 milyar, SAIC 2010 yılında 11.1 milyar, Bechtel Group 2010 yılında 27.9 milyar, Flour 2009 yılında 22 milyar, Halliburton 2010 yılında 18 milyar, Parsons Corporation 2010 yılında 2.7 milyar, ve URS Corp 2010 yılında 9.18 milyar dolarlık yıllık gelirlere ulaştılar (Palou-Loverdos ve Armendariz, 2011). Her ne kadar bu şirketler daha eskiye dayanan ve Irak dışında da faaliyet gösteren şirketler olsa da 2003 sonrası kurulan ve Irak'taki özel güvenlik piyasası yardımıyla büyüyen şirketler de Irak'ta oluşan güvenlik piyasasını göstermesi açısından önemlidir. 2004 yılında kurulan BH Defense şirketi 2011 yılında 6 milyon, 2003 yılında kurulan Reed şirketi 180 milyon, 2005 yılında kurulan Tigerswan 2 milyar, 2003 yılında kurulan ve 2004 yılında Irak pazarına giren Triple Canopy şirketi 2008 yılında yaklaşık 710 milyon ve 2003 yılında kurulan Edinburgh International 150 milyon doların üstünde yıllık gelirlere ulaşmışlardır (Palou-Loverdos ve Armendariz, 2011). 2003 sonrası kurulan ve Irak'ta görev alan bu şirketlerin ulaştığı yüksek gelirler, Ortadoğu'da güvenliğin nasıl ticarileştiğini daha açık bir şekilde göstermektedir.

Irak'ta işgal sonrası büyüyen özel güvenlik piyasası ayrıca ülkede 2003 sonrası görev alan şirket sayıları ve bu şirketlerin her yıl daha da fazla görevlendirdikleri çalışan sayıları üzerinden de görülebilir. Irak'ta 2003 sonrası 100'den fazla özel askeri ve güvenlik şirketi yer aldı. Bu süreçte 89 tane uluslararası özel askeri ve güvenlik şirketi Irak'ta faaliyet gösterirken, bu şirketlerinin 45'i ABD, 18'i ise İngiltere merkezliydi (Palou-Loverdos ve Armendariz, 2011). Uluslararası özel askeri ve güvenlik şirketlerinin yanında 2003 sonrasında Irak menşeli şirketler de kurulmaya başladı ve işgal süresince onlarca Iraklı özel askeri ve güvenlik şirketi ülkede kuruldu. Irak'ta görev alan çok sayıda özel askeri ve güvenlik şirketi ise on binlerce personeli Irak'ta her yıl artan sayılarda görevlendirmeye başladı. 1. Körfez Savaşı'yla kıyaslandığında 2003 Irak Savaşı'nda kullanılan özel şirket personelinin sayısı 10 kat daha fazlaydı (Percy, 2009). 1. Körfez Savaşı'nda 541.000 askere 9.200 özel şirket personeli eşlik ederken, 2003 Irak müdahalesi başladığında 140.000 askere 21.000 özel şirket personeli eşlik etti. Bir diğer ifadeyle asker ve özel güvenlik personeli arasındaki oran 1990'da 58'e 1 iken, bu oran 2003'te 6'ya 1 oranına kadar düştü (Avant, 2006). Daha açık ifade etmek gerekirse, 2003 yılında özel şirketler, koalisyon güçleri içinde ABD silahlı kuvvetlerinden sonra ikinci en kalabalık askeri güçtü. Yani Irak'ta işgal başladığında özel askeri ve güvenlik şirketleri, 1990'lar boyunca özel güvenlik piyasasının büyümesinin de yardımıyla işgalde en temel aktörlerden biri durumundaydı. İşgal başladığında bu şirketler önemli aktörler olsa dahi işgal hem bu şirketleri hem de özel güvenlik piyasasının küresel payını büyüttü. 2006 yılına gelindiğinde ülkedeki özel şirket personeli 40.000 civarına ulaşmıştı ki bu sayı ülkede bulunan ABD askerinin ortalama üçte biri kadardı (Hammer, 2008). Resmi rakamlara göre Irak'ta bulunan silahlı şirket personeli sayısı sadece Eylül 2007'den Haziran 2009'a kadar geçen sürede %140 civarı artış gösterdi. Eylül 2009 tarihinde Irak'ta bulunan özel askeri ve güvenlik çalışanlarının yaklaşık %88'i ise silahlı personeldi (Franke ve von Boemcken, 2011). 2010 yılına gelindiğinde ise özel şirket personeli sayısı tıpkı Afganistan'da olduğu gibi Irak'ta da konuşlandırılan asker sayısını aşmıştı. 2010 yılında Irak'ta asker sayısı 88.000 iken şirket personeli sayısı 95.000 civarıydı (Taylor, 2011). Bu sayılara ise Kuveyt gibi bölge ülkelerinde, Irak ve Afganistan operasyonlarında destek amaçlı tutulan şirket çalışanlarının sayısı dahil değildi. Kısaca özel güvenlik şirketleri işgali kuvvetlendirirken, işgal de özel güvenlik şirketlerini kuvvetlendirdi. Bu süreç ise Irak'ta güvenliğin dışlayıcı ve rekabetçi bir şekilde oluşmasına ve şiddetin daha da çok özelleşmesine sebep oldu.

4.2. Irak'taki Güvenlik Ücretlendirmesi

2003 sonrası Irak'ta güvenliğin nasıl ticarileştiğini gösteren bir diğer önemli etken özel askeri ve güvenlik şirketlerinin çalışanlarının kompozisyonu ve bu çalışanların ücretlendirilmeleri üzerinden de görülebilir. 2003 sonrası Irak'ta yer alan uluslararası özel askeri ve güvenlik şirketleri başta ABD ve İngiltere menşeli olsa da bu şirketler personel ihtiyaçlarını genellikle Irak ve 3. ülke vatandaşlarından karşılıyorlardı. Bu şirketler başta Fiji, Şili, Nepal, Güney Afrika, İsrail olmak üzere 60'tan fazla ülkeden, müdahalede bulunan güçlere insani kaynak sağlamaktaydı. Irak'ta işgal süresince 4000 civarı sadece Güney Afrika vatandaşı bu şirketlerde çalıştı. Özel şirketlerin görünmez desteği olmadan ABD, Irak'ta operasyonları ve işgali devam ettirebilecek insan gücüne sahip değildi (Perry, 2012). Özel şirketlerin çok uluslu yapısı ve insani kaynaklarını farklı ülkelerden karşılaması ayrıca ABD yönetimi üzerindeki ulusal ve uluslararası baskının azaltılmasında önemli rol oynadı. Fakat bu şirketlerin çok uluslu yapısı ve demokratik denetimden muaf olmaları bazı ek sorunları da beraberinde getirdi. Irak'taki durumun daha karmaşık ve zor hale gelmesi sözleşmeli personele duyulan ihtiyacı arttırırken, bu personelin eğitimi ve kalitesi ise soru işaretleri yarattı. Özel şirketlerin Augusto Pinochet'nin Şili ordusunun askerleri, Güney Afrika Apartheid rejiminin muhafızları, Fransız yabancı lejyonlarının mensupları gibi geçmişleri tartışmalı kişileri barındırması ise tartışmaya başka bir meşruiyet sorunu kattı (Wulf, 2005). ABD ruhsatlı şirketler adına çalışan 3. ülke vatandaşlarının işledikleri suçlar sonrasında ortaya çıkan hukuki belirsizlik durumu ise daha büyük karmaşıklıklar yarattı (Avant, 2005).

3. ülke vatandaşlarının ve Iraklıların, bu şirketler tarafından bolca kullanılmasının ABD yönetimi üzerindeki baskıyı azaltmasının yanında bir diğer sebebi, şirketlerin maliyet hesaplarıydı. Şirketlerin bu yapısı, aslında çatışma ve savaşın da maliyetini şirketler açısından azaltan bir politikaydı. Irak'ta bulunan şirket personellerinin ortalama 4'te biri gelişmiş dünyadan, 4'te biri gelişmekte olan dünyadan, yarısı ise Iraklılardan oluşuyordu (Spearin, 2007). Şirketlerin, yerli halkı veya 3. ülke vatandaşlarını kullanmasındaki temel motivasyon ise maliyetleri düşürmeydi (Joachim ve Schneiker, 2012: 503). Başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkelerden sağlanan personel genelde daha kalifiye ve üst düzey görevlerde yer alan personeldi. Şirket çalışanlarının temel motivasyonu da zaten şirketlerin çalışanlarına sağladığı yüksek ücretlerdi. Irak işgalinin başladığı günlerde sözleşmeli çalışanlar, günlük

ortalama 500 ile 750 dolar arasında kazanıyordu. Her ne kadar işgal uzadıkça şirketler, çalışanlarına daha az ücret ödemeye başlasa da kalifiye personele aylık 3000 ila 6000 dolar arasında maaş ödemeye devam ettiler. Tehlikeli çatışma bölgelerinde görev alanlar için ise 2000 dolara varan ek ücretler ödendi (Franke ve von Boemcken, 2011). Emekli Amerikalı askerler için ise ücretler, yılda 100.000 ila 200.000 dolara kadar ulaşabiliyordu ki bu ücretler, ABD ordusu tarafından verilen ücretlerin kat kat üstündeydi. Özel şirketlerin ödediği ücretler o kadar yüksekti ki askeriyede veya bürokraside bir yılda kazanılan ücretler, özel şirketlerde çalışıldığında 1 ayda kazanılabiliyordu (Avant, 2006). O yüzden, vatanseverlik, ulusal savunma, “demokrasi ihracı” gibi ideallerin yanında maddiyat gibi bir değişken işin içine girdiğinde kalifiye savaşıçılar için özel şirketlerde görev almak daha cazip hale geldi. Batılı kalifiye personel, her ne kadar şirketlerin pazarlamasında ön plana çıkarttıkları grup olsa da geriye kalan şirket çalışanlarının dağılımı aslında maliyetleri düşüren ve ABD üzerinde baskıyı azaltan bir değişkendi. Özel askeri ve güvenlik şirketlerinin personel ücretlendirmelerinde ikinci sırada 3. ülke vatandaşları geliyordu. Amerikalı veya İngiliz personel için 10.000 dolara kadar çıkabilen ücretler, Güney Afrikalı personel için 5000 dolar, Şilili için 4000 ve Salvadorlu için 1700 dolar civarında seyrediyordu (Spearin, 2007).

Irak'taki özel askeri ve güvenlik şirketlerinin insan kaynağının ortalama yarısını sağlayan Iraklılar aslında bu pazardan en az yararlanabilen gruptu. Taşeron sisteminin daha da fazla uygulanması sonrası, özel şirketler, çalışanlarını daha fazla Irak vatandaşlarından sağlamaya başladılar. Böylece şirketler, özellikle ABD'nin verdiği ruhsatlarla Irak'ta güvenliği Iraklılar yoluyla ve bazen Iraklılara karşı daha ucuza sağlamaya başladı. Batılı kalifiye personelin ortalama 3000-6000 dolara çalıştığı bir güvenlik piyasasında Iraklılar ayda 1000 dolar karşılığında çalışıyordu (Hammer, 2008). Düşük ücretle çalıştırılan Iraklılar, şirketler için maliyetleri düşürürken bir yandan da ABD personelinin sahadan çekilmesine yardımcı oluyordu. Tüm bu gelişmelerin dışında ise Irak'taki güvenlik personelinin fiyatını piyasa şartları oluşturmaya başladı. Ülkede şiddetin azalıp artması sözleşme bedellerini doğrudan etkiledi. Ülkede şiddetin azaldığı dönemlerde şirketler, ücretlerinde kişi başına aylık 1000-2000 dolar civarında kesintiye giderken, şiddetin yoğunlaştığı dönemlerde aylık ücretler katlanabiliyordu (Palou-Loverdos ve Armendariz, 2011). Kısacası Irak'ta güvenlik kavramı belirli ölçülerde piyasanın görünmez eliyle belirlenmeye başladı. Bunun yanında ise şirketler, çatışma bölgelerinde hem kendilerinin varlığına ve önemine dikkat çekerken hem de sorunların çözümünde daha güçlü askeri müdahaleleri desteklediler (Leander, 2005). Bir diğer ifadeyle aslında özel şirketler, piyasanın görünmez eline de müdahalede bulundu. Bu müdahale de bir yerde ülkedeki ve bölgedeki güvensizlik ve şiddet iklimini daha da kuvvetlendirdi. Diğer taraftan üçüncü ülke vatandaşlarının ve Iraklıların, ülkede bu boyutlarda konuşlandırılması çatışmalarda koalisyon güçleri vatandaşlarının daha az zayıf vermesine yardım ediyordu. Bir diğer ifadeyle ABD'nin uluslararası hukuka aykırı bir şekilde başlattığı operasyon ve sonrasında, çatışmalar bazen özel şirketlerin çok uluslu personelleri ile çok uluslu Cihadi gruplar arasında yaşanırken bazen de Iraklı şirket çalışanları ile ayaklanmacı ve direnişçi Iraklılar arasında yaşanıyordu. Bu yolla, ülkede şiddet bütün hızıyla devam etmesine rağmen ABD açısından azalan zayıflar, ABD yönetimi üzerindeki baskıyı iç kamuoyunda bir nebze azaltıyordu. Kısacası ABD'nin uluslararası hukuka aykırı olarak gerçekleştirdiği operasyon ve sonrasında, savaş ve çatışma ortamına maruz kalanlar genelde Iraklı veya üçüncü ülke vatandaşları oluyordu. Gücün ve şiddetin bu boyutlarda özelleşmesi ise güvensizlikten daha çok güvensizliğe sebep oluyordu. Bu güvensizlik ortamı ise ABD'nin Irak'tan çekilmesi ile sona ermeyecek ve bugün dahi devam edecektir.

Her ne kadar 2003 sonrası Irak'ta güvenliğin ticarileşmesi ve güvenlik kavramının dışlayıcı ve rekabetçi olması bölgede silahlı devlet dışı aktörlerin güçlenmesinin en temel sebebi olsa da özel askeri ve güvenlik şirketlerinin Irak'ta bulunduğu süre zarfında sebep olduğu şiddet eylemleri, başta IŞİD gibi silahlı devlet dışı aktörlerin güçlenmesine sebep olmuştur. Bu şirketlerin sebep olduğu her hukuk dışı faaliyet, ölüm veya yaralama, Irak'ta toplumsal nefreti arttırmış ve bu nefret, özel askeri ve güvenlik şirketleri ile doğrudan çatışan silahlı devlet dışı aktörlere destek olarak geri dönmüştür. Bu yüzden 2003 sonrası Irak'ta başlayan ve 2011 sonrası Suriye'ye de yayılan güvensizlik ve şiddet ortamını anlamak için özel askeri ve güvenlik şirketlerinin büyük infial yaratan faaliyetlerine de göz gezdirmek gerekmektedir.

5. Özel Askeri ve Güvenlik Şirketlerinin Irak'ta Şiddetin Özelleşmesine Etkileri

Irak'ta görevlendirilen özel askeri ve güvenlik şirketleri, Irak'ta bulunduğu sürede aslında bütün taraflar için önemli sorunlara sebep olmuştur. Bu sorunların üstesinden gelinememesi ise Irak'taki koalisyon güçlerinin her geçen gün meşruiyet sorununu arttırmış ve meşruiyet sorunu Irak'taki

ayaklanma ve direnişin en temel sebebi olmuştur. Uluslararası hukuka aykırı bir şekilde Irak'a askeri müdahale, ülkedeki şiddeti ve özellikle özel şiddeti körüklerken, özel askeri ve güvenlik şirketleri tüm bu süreci daha da sıkıntılı hale getirmiştir. Özel askeri ve güvenlik şirketlerinin Irak'ta sebep olduğu ve şiddetin özelleşmesine doğrudan etki ettiği sorunlar kabaca iki başlık altında toplanabilir. İlk olarak özel askeri ve güvenlik şirketleri isteyerek veya istemeyerek Irak'ta sıcak çatışmaların ve şiddetin tarafı haline gelmiştir ve bu durum ülkedeki şiddetin özelleşmesi eğilimlerini daha da körüklemiştir. 2003 sonrası Irak'taki durum bir devletin diğer bir devlete askeri müdahalesi olarak görülse de alt hikayelerinde çok uluslu silahlı devlet dışı aktörlerle çok uluslu özel askeri ve güvenlik şirketleri arasındaki çatışmaları barındırmıştır. Bu durum ise önce Irak'ta sonra da bölgede güvensizlik iklimini tırmandırmıştır. Özel askeri ve güvenlik şirketlerinin sebep olduğu ikinci temel sorun ise bu şirketlerin sebep olduğu insan hakları ihlalleri ve bu ihlallerin cezasız kalmasının sebep olduğu toplumsal nefrettir. Özel askeri ve güvenlik şirketlerinin Irak'ta sebep olduğu insan hakları ihlalleri hem Irak'ta hem de uluslararası toplumda büyük infial yaratmış ama bu ihlallerin cezasız kalması ise toplumsal nefretin başta IŞİD olmak üzere silahlı devlet dışı aktörlere ve radikal gruplara desteğe döndürmüştür. Devlet dışı silahlı aktörler, özel askeri ve güvenlik şirketleri ile çatıştıkları müddetçe Irak tabanında sempati kazanabilmiş ve bu toplumsal destek 2011 sonrası Irak ve Suriye'de belirli ölçülerde devam etmiştir.

5.1. Özel Askeri ve Güvenlik Şirketlerinin Çatışmalardaki Boyutu

Özel şirket ve çalışanlarının, 2003 ve sonrasında Irak'ta çatışmaların doğrudan içerisinde yer alması, ülkede şiddetin tırmanmasında önemli rol oynamıştır. Hem özel askeri ve güvenlik şirketlerinin faaliyetleri hem de Irak'taki ayaklanmacıların ve direnişçilerin bu şirketlere karşı uyguladıkları şiddet, 2003 sonrası Irak'ta önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Daha doğru bir ifadeyle yukarıdan özelleşen şiddet tipiyle aşağıdan özelleşen şiddet tipinin karşı karşıya gelmesi, Irak'taki en büyük şiddet olaylarına sebep olmuştur. Bu yüzden 2004 Mart ve Nisan aylarında Felluce'de ve 2007 yılında Bağdat'ta yaşananlar başta olmak üzere özel askeri ve güvenlik şirketlerinin şiddetin tarafı olması, şirketlerin ülkedeki güvensizliğine etkilerini göstermesi açısından önemli örneklerdir.

Özel askeri ve güvenlik şirketlerinin Irak'taki şiddet ortamına etkileri belki de en dramatik bir şekilde 2004 yılında Felluce'de yaşandı. 1. Felluce Savaşı olarak bilinen çatışmalar, doğrudan özel askeri ve güvenlik şirketlerine karşı olan nefret sonucunda ortaya çıktı. 31 Mart 2004 tarihinde diplomatik konvoyu koruma sağlayan 4 Blackwater personeli, Felluce'de trafik sıkışıklığında saldırıya uğraması sonucu öldürüldü. Bu olay sonrası ABD'nin bölge yöneticilerinden Paul Bremer yapılanların cezasız kalmayacağını belirterek Felluce'de büyük çaplı operasyonlar başlattı. ABD'nin bu ölümlere verdiği tepki, Irak'ta Felluce Savaşı olarak anılacak olan çatışmalara yol açtı. Yaşanan olay sonrası 1300 deniz piyadesi ile Felluce şehrini kuşatma altına alan ABD, 10 gün süren sokak çatışmalarında içlerinde çocuk, yaşlı ve kadınlarında bulunduğu 600 kişinin ölmesine sebep oldu (Hills, 2006). Ağır silahların yanında operasyonda kullanılan hava saldırıları, ABD'nin müttefikleri tarafından dahi yerel halkı yabancılaştıracağı endişesi ile eleştirilirken, ABD yaşanan zayıfları meşru hedef olarak gösterdi (Hills, 2006). Felluce'ye rövanş duygusuyla ve ölen özel askeri ve güvenlik şirketi çalışanlarının intikamını alma amacıyla müdahalede bulunan ABD, Irak halkı arasındaki anti-Amerikancı duyguları körüklerken ayaklanmaya da daha fazla desteğe neden oldu (Malkinsen, 2006). Ayrıca Nisan 2004'te Felluce'de yaşanan ayaklanma ve çatışmalar sonrası ABD'nin Felluce'den çekilmesi, başta Zerkavi olmak üzere radikal İslamcılarının prestij kazanmasına ve güçlenmesine neden oldu. ABD'nin tek taraflı ateşkes ilanı, Zerkavi'nin o dönemde liderlik ettiği örgüt olan Tevhid ve Cihad örgütünün, Irak'taki direniş ve ayaklanmalardaki popülerliğini arttırdı (Gürler ve Özdemir, 2014).

Özel şirketlerin de rol aldığı çatışmalar, 2004 yılında sadece Sünni bölgelerde olmadı. 2004 yılında Şii bölgelerinde yaşanan ayaklanmalarda da özel şirketler sıcak çatışmaların tarafı haline geldi. Necef Muharebesi olarak bilinen çatışmalarda Mukteda El-Sadr'ın milis gücü Mehdi ordusuyla koalisyon güçleri arasındaki çatışmalarda özel askeri ve güvenlik şirketleri doğrudan çatışmaların ve şiddetin tarafı haline geldi. Nisan 2004'te Necef'de Şiiler, ABD karargahına saldırı düzenlediklerinde saldırıya karşılık, kendi helikopterleri de dahil olmak üzere kendi ekipmanlarını kullanan Blackwater şirketinin personelinden geldi (Avant, 2005). Aynı tarihlerde Kut kentinde de Hart Group çalışanları, ayaklanmacılarla sıcak çatışmanın içerisindeydi.

Özel şirketlerin doğrudan şiddete ve güvensizliğe yaptığı etkinin en açık örneği ise 2007 yılında yaşandı. "Kanlı Pazar" olarak bilinen ve özel askeri ve güvenlik şirketlerinin en ölümcül eylemi olarak

tanımlanan Nisur Meydanı'nda yaşananlar (Scahill, 2008), şirketlerin rolü ve etkisini göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etti. 2007 yılında Blackwater personellerinin açtığı ateş sonrası Bağdat Nisur Meydanı'nda 17 sivilin öldürülmesi büyük tartışmalar yarattı (McFate, 2014). 16 Eylül 2007 tarihinde ABD diplomatik konvoyunu koruyan Blackwater güvenlik personelinin açtığı ateş, Irak'taki özel şirketlerin en büyük insan hakları ihlallerinden birine sebep oldu. Her ne kadar şirket, olay sonrası konvoyla düzenlenen pusu üzerine ateş açıldığını ve açılan ateşin koruma amaçlı olduğunu iddia etse de yapılan araştırmalar sonucunda herhangi bir kısırtmanın olmadığı sonucuna varıldı. Bomba yüklü araç şüphesiyle Blackwater tarafından açılan ateş sonrası araçta bulunan sivillerin ölümünün yanında şirket çalışanları, meydana gelen sivil halka da ateş etmeye devam etti (De Nevers, 2009). FBI raporuna göre olaylar sırasında şirket tarafından açılan 17 adet ateşin en az 14'ünün gerekçesiz olduğu belirtildi. Rapor, aynı zamanda şirketin bu faaliyetinin şiddet kullanma konusunda ABD yasalarına aykırı olduğuna kanaat getirdi (Franke ve von Boemcken, 2011). Olay sonrası kongre araştırmasına göre ise sadece Blackwater şirketinin 2005-2007 yılları arasında Irak'ta tam 195 sıcak çatışmaya girdiği tespit edildi (Krahmann, 2013). Bu 195 çatışmanın %80'den fazlasında ise Blackwater şirketi, ilk ateş eden taraf oldu (Palou-Loverdos ve Armendariz, 2011). FBI'nın raporuna rağmen ABD, 2008 Nisan'ında Blackwater şirketiyle sözleşme yeniledi. 2003 yılında 27 milyon dolarlık sözleşme bedeliyle Irak pazarına giren Blackwater şirketi, 2008 yılında 1 milyar dolarlık sözleşmeye imza attı (Scahill, 2008). Tüm bunların yanında Nisur Meydanı'nda kazara adam öldürme suçuyla itham edilen Blackwater çalışanlarının Irak yasaları yerine ABD yasalarına göre yargılanması ise bir başka soru işareti olarak ortaya çıktı. Bu yargılama sadece Irak ile ABD arasındaki ilişkileri germekle kalmadı, ayrıca Irak içinde anti-Amerikancı ve radikal eğilimleri daha da güçlendirdi.

Bu büyük çaplı gelişmelerin yanında, özel askeri ve güvenlik şirketlerinin kullanmaları yasak olan CS gazının, Mayıs 2005'te Blackwater şirketi tarafından kullanıldığına dair şüpheler (Welch, 2009), 2006 yılında görevde olmayan Blackwater personelinin Irak başkan yardımcısının korumasını öldürmesi, 4 Şubat 2007 yılında Iraklı gazetecinin özel şirket çalışanları tarafından öldürülmesi, 7 Şubat 2007'de Blackwater'ın keskin nişancısının 3 mağaza güvenliğini öldürmesi (Scahill, 2008), 2 Mayıs 2007'de yine Blackwater personellerinin Bağdat'ta açtığı ateş sonrası bir Irak vatandaşını öldürmesi (Welch, 2009), Ernys şirketinin çalışanlarının 2007 yılında sivil araca ateş açması (Palou-Loverdos ve Armendariz, 2011) ve bunlar gibi onlarca hukuk dışı ölümcül eylem, özel askeri ve güvenlik şirketlerinin, Irak'ta şiddetin ve güvensizliğin artmasında oynadıkları rolü göstermeleri açısından önemlidir. Her ne kadar geniş yankı uyandıran özel şirketlerin şiddet eylemlerinde Blackwater şirketi ön plana çıksa da diğer şirketler de ülkedeki güvensizlik ve şiddet ortamına doğrudan katkıda bulundu. 2005-2007 yılları baz alınarak yapılan kongre araştırmasına göre ABD devleti ile sözleşmeli olan diğer iki büyük özel askeri ve güvenlik şirketinin de çok sayıda sıcak çatışmada yer aldığı belirtildi. DynCorp, bu süre zarfında 102 sıcak çatışmaya girerken, bu 102 sıcak çatışmanın 63'ünde ilk ateş açan taraf oldu. Triple Canopy şirketi ise 36 sıcak çatışmanın içerisinde yer alırken, bu çatışmaların 30'unda ilk ateş eden taraftı. Bu şirketlerin dışında ise USIS, Eryns, Unity Resources Group şirketlerinin de çatışmayı başlatan taraflar olduğu ve bunun sonucu sivil halkın ölümlerine sebep oldukları ortaya çıktı (Palou-Loverdos ve Armendariz, 2011).

Özel askeri ve güvenlik şirketlerinin sadece sebep olduğu hukuk dışı olaylar ve şiddet eylemleri, Irak'ta şiddetin tırmanmasına sebep olmadı. Özel askeri ve güvenlik şirketleri aynı zamanda Irak'ta bulunduğu zaman zarfında şiddetin doğrudan hedefi haline geldi. Şirket çalışanlarının sayısının ve faaliyetlerinin kayıt altına alınmaması, Irak'ta ölen veya yaralanan sözleşmeli personelin sayısının tahminini zorlaştırmaktadır. Buna rağmen 2007 yılında yapılan araştırmaya göre 2003- 2007 yılları arasında Irak'ta yaklaşık 1000 şirket çalışanının öldüğü ve 12000 civarında da yaralandığı tahmin edilmektedir. Aynı dönem baz alındığında, Irak'ta ölen ABD askeri sayısının 4000 civarı olduğu tahmin edilmektedir (Godfrey vd., 2014). Bir diğer ifadeyle, 2003-2007 arası koalisyon güçleri tarafında ölen her beş kişiden biri özel askeri ve güvenlik şirketi çalışanı idi.

Özel askeri ve güvenlik şirketlerinin 2003 sonrası Irak'ta şiddetin özelleşmesinde oynadıkları rol sadece sıcak çatışmalarda oynadıkları rollerle sınırlı değildir. Irak'ta bulunduğu süre zarfında bu şirketlerin sebep olduğu insan hakları ihlalleri ve bu ihlallerin cezasız kalması, Irak'ta koalisyon güçlerine karşı olan nefreti arttırmıştır. Artan bu nefret ise merkezi hükümetin işlerliğinin sorgulandığı bir dönemde silahlı devlet dışı aktörlere destek olarak geri dönmüştür. Bu yüzden Irak hapisanelerinde gerçekleşen insan hakları ihlalleri daha sonra IŞİD gibi silahlı devlet dışı aktörlerin en önemli propaganda aracı haline gelmiştir. Bir başka ifadeyle, özel askeri ve güvenlik şirketlerinin sebep olduğu her insan hakları ihlali Irak'ta silahlı devlet dışı aktörlerin güçlenmesine sebep olmuştur.

5.2. Özel Askeri ve Güvenlik Şirketlerinin Sebep Olduğu İnsan Hakları İhlalleri ve Irak Hapishaneleri

Irak'ta özel askeri ve güvenlik şirketlerinin sebep olduğu büyük insan hakları ihlalleri doğrudan ülkede radikal eğilimleri kuvvetlendirmiş ve bu eğilimler, 2011 sonrası kendilerini hem Irak hem de daha sonra Suriye'de kendini derinden hissettirmiştir. Yukarıda kısaca belirtilen şiddet kullanımından doğan insan hakları ihlallerinin dışında bu şirketler, Irak'ta bulunduğu süre zarfında keyfi tutuklamalar, işkence gibi onlarca diğer insan hakları ihlaline sebep olmuştur. Irak'ta 2003 sonrası görev alan 89 özel askeri ve güvenlik şirketlerinin 15'inin insan hakları ihlallerinde bulunduğu tespit edilmiş ve sadece bu şirketler, toplam 46 kez insan hakları ihlalinde bulunmuştur. Bu dönemde ise Irak menşeli özel askeri ve güvenlik şirketleri de 3 kez insan hakları ihlalinde bulunmuştur (Palou-Loverdos ve Armendariz, 2011).

Irak işgali boyunca belki de işgalin en büyük skandalları ve insan hakları ihlalleri, Irak hapishanelerinde yaşandı. Irak hapishanelerinde mahkumların cinsel istismara ve geniş çaplı işkencelere maruz kaldığı ortaya çıktı. Bu skandalların ortaya çıkması ise Irak hapishanelerini, hem Irak'ta hem de uluslararası kamuoyunda Irak işgalinin simgesi haline getirdi. Bu hapishanelerin hem işletilmesinde hem de mahkumlara yapılan kötü muameleler ve işkencelerde yer alan ise yine özel askeri ve güvenlik şirketleriydi. Bu yüzden özel askeri ve güvenlik şirketlerinin Irak hapishanelerinde sebep olduğu geniş çaplı insan hakları ihlalleri, ülkedeki radikal eğilimleri kuvvetlendirdi ve bu da başta IŞİD olmak üzere ülkedeki silahlı devlet dışı aktörlere destek olarak geri döndü.

Irak hapishanelerinde yaşanan en büyük skandal 2003 yılında Ebu Gureyb hapishanesinde yaşandı. Ebu Gureyb hapishanesinde en az 72 Irak vatandaşının sorgulamaları sırasında işkenceye uğradıkları ve zihinsel ve fiziksel kötü muamele gördükleri ortaya çıktı (Palou-Loverdos ve Armendariz, 2011). Bu sorgulamalar sırasında insan hakları ihlallerine sebep olan ise CACI ve Titan şirketlerinin çalışanlarıydı. Şirket çalışanlarının sebep olduğu işkenceler, cinsel taciz ve tecavüz gibi olaylar, aslında bugün bile şiddete başvuran yapılanmalar için bir propaganda aracı haline geldi. Şirket çalışanlarının yasal anlamda gri zeminde bulunmaları ise bu skandallara bulaşan sözleşmeli personelin yargılanmalarını engelledi. Hapishanelerde yaşanan insan hakları ihlalleri sonrası CIA, Ebu Gureyb'de suyla işkence yöntemine bulaşanlar arasında şirket çalışanlarının da olduğunu açıkladı (Perry, 2012). Buna rağmen suç işleyen şirket çalışanları yargılanmadı. İnsan hakları ihlallerinde adı geçen CACI şirketi, şirket adına araştırma yaparken, araştırma sonunda şirketin kusuru olmadığını açıkladı (Welch, 2009). Bir yerde ABD, sözleşmeli personel aracılığıyla kirli işlerini yaparak, bir derece uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerinden kaçabilirken, diğer bir taraftan, sözleşmeli personelin sebep olduğu skandallar Irak'ta anti-Amerikancı nefreti daha da körükledi. Bunun da ötesinde başta IŞİD olmak üzere radikal gruplar, hapishanelerde yaşananları kendi amaçları doğrultusunda kullandı.

Irak hapishanelerinin Irak'ta karşı şiddeti doğurduğuna belki de en açık örnek IŞİD'in 2012 yılında duyurduğu "duvarları yıkma" harekâtı oldu. Bu harekâtın iki temel stratejisi vardı. Birincisi bomba yüklü araçlarla ve intihar saldırılarıyla ülke genelinde şiddeti tırmandırmak, ikincisi ise hapishanelere baskınlar düzenleyerek mahkumların örgüte üye olmasını sağlamaktır (Gürler ve Özdemir, 2014). İkinci strateji doğrultusunda 28 Eylül 2012'de Tikrit Tesfirat hapishanesine yapılan baskın sonrası 100'e yakın, 21 Temmuz 2013'de ise Ebu Gureyb hapishanesine yapılan baskın sonrası ise 500'ten fazla mahkum, adı geçen hapishanelerden kaçtı ve bu mahkumlar IŞİD saflarına katıldı (Gürler ve Özdemir, 2014). Ebu Gureyb baskınında örgütün çok büyük bir askeri kuvvet kullanması ise Ebu Gureyb'in sembolik önemini göstermesi açısından önemliydi. IŞİD, bu baskınlarla işgal boyunca işkenceye maruz kalanların onurlarının kurtarıldığını açıkladı (Gürler ve Özdemir, 2014: 129). Zaten duvarları yıkma harekâtı da Ebu Gureyb baskınıyla sona erdi. Bu hapishanelerin sembolik öneminden daha da önemli olanı ise Irak ve Suriye'de bulunan IŞİD'in 25 liderinin 17'sinin 2004-2011 yılları arasında ABD'nin Irak'ta bulunan hapishanelerinde yatmış olmasıdır (Chulov, 2015). Kısacası özel şirket personelinin, Irak hapishanelerinde işlediği suçlar, ülkede radikal eğilimleri doğrudan etkilemiş ve karşı şiddete belirli ölçülerde sebep olmuştur.

Tüm bu yaşanan süreç sonunda ülkedeki şiddet ve güvensizlik sarmalı o kadar büyük boyutlara geldi ki Irak'ta 2006 ile 2008 yılları arasında günde ortalama 100 kişi öldü (Gürler ve Özdemir, 2014). Her ne kadar şiddetin bu boyutlara ulaşmasında ülkede yaşanan mezhep savaşları veya farklı silahlı devlet dışı gruplar arasındaki çatışmalar etkide olsa da başta ABD olmak üzere merkezin, Irak'a gayr-i hukuki biçimde getirdiği özel şirketler de bu şiddet iklimine doğrudan katkıda bulundu. Güvenliğin

piyasa tarafından belirlendiği bir düzende bu hizmeti satın alamayanlar başka devlet dışı aktörlerden bu hizmeti talep etmeye başladı. Bir diğer deyişle, 2003 Irak Savaşı ve sonrasında yani çatışma sonrası bir toplumda, güvenliğin devlet dışı aktörler tarafından sağlanmaya başladığı bir dönemde, dışardan işgalci güçler tarafından getirilen devlet dışı aktörlerle ülkede güvenlik anlayışı daha da dışlayıcı oldu. Bu ise aslında ülkede bir anlamda güvenliğin gettolaşmasına yani devlet dışı aktör temelli ve rekabetçi olmasına sebep oldu. Böyle bir platformda güvenlik, devletlerin sağladığı ve uluslararası hukuk tarafından tanınan ve koruma altına alınan bir kavram olmaktan çıkıp, devlet dışı aktörlerin hukuken tartışılabilir bir biçimde sağladığı bir kavram haline dönüştü. Bu dönüşüm ise 2011 sonrası hem Irak'ta hem de Suriye'de kendisini derinden hissettirdi.

6. Sonuç

1980 sonrası başlayan özelleştirme dalgasıyla daha fazla görünür olan güvenlik piyasası, özel askeri ve güvenlik şirketleri tarafından geliştirilen ve büyütülen bir piyasa haline dönüşmüştür. Piyasa büyüdükçe bu şirketler dünyaya yayılmış, şirketler dünyaya yayıldıkça piyasa daha da büyümüştür. Her ne kadar bu şirketler, Soğuk Savaş sonrası değişen güvenlik algısına cevap vermesi ve BM gibi uluslararası örgütlere kaynak sağlaması açısından yararlı yararlı görünse de bu şirketlerin ve çalışanlarının hukuki belirsizliği, demokratik denetimlerden muaf olmaları, şiddet ve güvenlik kavramlarını ticari bir meta haline getirmeleri uluslararası güvenlik konusunda da bir çok sorunu beraberinde getirmiştir. Bu sorunların en görünür örnekleri ise 2003 Irak Savaşı ve sonrasında Ortadoğu'da görülmüştür.

Irak'ta bu şirketlerin faaliyetleri, ülkede şiddetin tırmanmasına doğrudan katkıda bulundu. Şiddetin yukarıdan özelleşmesine örnek olarak gösterilen bu şirketler, aslında Irak'ta şiddetin aşağıdan özelleşen tipiyle çatıştı. Her ne kadar kavramsal olarak şiddetin ve gücün aşağıdan yukarı özelleşmesi Irak'ın kendi sosyolojik gerçekliğinden ve bazen Irak devletinin yetersizliğinden ortaya çıkan bir tip ise de yukarıdan özelleştirme tipi, başta ABD ve İngiltere olmak üzere merkezden Irak'a ihraç edilen ve güvenliği ticari bir meta haline getiren bir tipti. Irak'ta farklı gruplar arasında belli dönemlerde yaşanan çatışmaların yanında 2004 yılında Irak'ta özel güvenlik şirketlerinin de önemli rol oynadığı koalisyon güçleri ve Sünni paramiliter gruplar arasında Felluce'de yaşanan savaş ve çatışmalar, yine Nəcəf, Bağdat gibi şehirlerde özel güvenlik şirketlerinin önemli rol oynadığı koalisyon güçleri ve başta Mukteda El-Sadr'ın Mehdi ordusu olmak üzere Şii paramiliter gruplar arasında yaşanan savaş ve çatışmalar, şiddetin ve gücün aşağıdan olduğu kadar yukarıdan da özelleşmesinin ülkede güvensizlik sarmalına nasıl etkide bulunduğunu gösterdi. Bunun yanında 2007 yılında Nisur Meydanı'nda olduğu gibi özel şirketlerin sebep olduğu büyük insan hakları ihlalleri ve ölümler, kitleleri güvenlik konusunda daha fazla milis güçlerine ve silahlı devlet dışı aktörlere itti. Güvenlik hizmetini para karşılığında satın alamayan kitleler, güvenliklerini para yerine daha çok sadakat üzerinden temin edebilecekleri gruplara yöneldi. Özel şirketlerin sebep olduğu insan hakları ihlalleri ve hukuksuzluklar ayrıca Irak'taki kitleleri hem daha anti-batıcı hem de daha radikal çizgiye itti. Bunun da ötesinde Ebu Gureyb ve benzeri hapishanelerde özel şirket çalışanlarının sebep olduğu skandallar, aslında bu hapishanelerdeki mahkumların daha da radikalleşmesine ve sonraki dönemlerde IŞİD gibi radikal örgütlere dahil olmasına sebep oldu. IŞİD'in cihat ilan etmeden önce bu hapishanelere baskınlar düzenlemesi ve mahkumları örgüte dahil etmesi, aslında özel askeri ve güvenlik şirketlerinin bölgede dolaylı yoldan şiddete ve güvensizliğe nasıl yol açtığını göstermesi açısından önemliydi.

ABD, yaklaşık 9 yıllık bir sürecin sonunda Aralık 2011'de Irak'tan çekildiğinde Irak'ta geriye kalan bol miktarda şiddet ve güvensizlik oldu. Yeni dönemde ülkede güvenlik, devlet dışı aktörler üzerinden daha fazla sağlanmaya başlanırken, süreçten en karlı çıkan özel askeri ve güvenlik şirketleri oldu. 2003 yılında görece daha ufak boyutlarda olan özel güvenlik piyasası 2015 itibarıyla Irak ve Afganistan'da boy gösteren özel şirketlerin de etkisiyle 2.5 kat oranında büyüdü. Diğer taraftan müdahalede bulunan ülke yönetimleri, bu şirketlerin yardımıyla demokratik denetim ve kontrolden kaçarken, şirketlerin işlediği suçlar ve sebep olduğu insan hakları büyük oranda cezasız kaldı. Özel şirketlerin dolaylı veya doğrudan sebep olduğu hukuksuzluk ve şiddet ise radikal gruplar tarafından propaganda aracı haline geldi. 2004 yılında Felluce'de yaşananlarda ılımlı diye tanımlanan Sünni grupların radikal gruplara karşı çıkmamasında veya IŞİD'in Irak hapishanelerini örgüte insani kaynak aracı olarak kullanmasında olduğu gibi radikal akımlar, ülkedeki şiddet ortamını kendi amaçları doğrultusunda kullanabildi. Bu da radikal grupların aslında gelecek yıllardaki yeni güvensizlik ve şiddet ortamlarına doğrudan zemin hazırlamasına yardım etti ve bu yardım 2011 sonrası hem Irak'ta hem de Suriye'de kendisini derinden hissettirdi.

Kaynakça

- Abrahamsen, Williams. (2008). "Selling Security: Assessing the Impact of Military Privatization". *Review of International Political Economy* 15 (1): 131-146.
- Avant, Deborah D. (2008), "Private Security." In *Security Studies*, ed. Paul D. Williams. Oxon: Routledge. Pp: 438-452.
- _____ (2006). "The Privatization of Security: Lessons from Iraq." *Orbis*, 50 (2): 327-342.
- _____ (2005). *The Market for Force: The Consequences of Privatizing Security*. New York: Cambridge.
- Carlos, Ortiz. (2010). "The New Public Management of Security: The Contracting and Managerial State and the Private Military Industry." *Public Policy and Management*. 30 (1): 35-41.
- Chulov, Martin. (2014). "ISIS: The Inside Story". *Guardian*. <http://www.theguardian.com/world/2014/dec/11/-sp-isis-the-inside-story>. Erişim Tarihi: 1 Ocak 2016.
- De Nevers, Renée. (2011). "Private Security Companies and the Laws of War." *Security Dialogue* 40 (2): 169-190.
- Franke, Volker ve Marc von Boemcken. (2011). "Guns for Hire: Motivations and Attitudes of Private Security Contractors." *Armed Forces and Society* 37 (4): 725-742.
- Godfrey, Richard ve diğ. (2014). "The Private Military Industry and Neoliberalism Imperialism: Mapping the Terrain." *Organizations* 26 (1): 106-125.
- Gürler, Recep Tayyip ve Ömer Behram Özdemir. (2014). "El-Kaide'den Post-Kaide'ye Dönüşüm: IŞİD." *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 1 (1): 113-155.
- Hammer, Joshua. (2008). "Blackwater Blues: Hard Times for Mercenaries in Iraq." *The New Republic*. <https://newrepublic.com/article/63673/blackwater-blues>. Erişim Tarihi: 5 Mart 2016.
- Hills, Alice. (2006). "Fear and Loathing in Falluja." *Armed Forces and Society* 32 (4): 623-629.
- _____ (2010). "The Unavoidable Ghettoization of Security In Iraq." *Security Dialogue* 42 (3): 301-321.
- Joachim, Jutta ve Andrea Schneiker. (2012). "Of 'True Professionals' and 'Ethical Hero Warriors': A Gender-discourse Analysis of Private Military and Security Companies." *Security Dialogue* 43 (6): 495-512.
- Kinsey, Christopher. (2007). "Problematising the Role of Private Security Companies in Small Wars." *Small Wars and Insurgencies* 18 (4): 584-614.
- Krahmann, Elke. (2008). "Collective Good or Commodity." *European Journal of International Relations* 14 (3): 379-404.
- _____ (2013). "The United States, PMSCs and the State Monopoly on Violence: Leading the Way towards Norm Change." *Security Dialogue* 44 (1): 53-71.
- Leander, Anna ve Rens van Munster. (2007). "Private Security Contractors in the Debate about Darfur: Reflecting and Reinforcing Neo-Liberal Governmentality." *International Relations* 21 (2): 201-216.
- Leander, Anna (2005). "The Market for Force and Public Security: The Destabilizing Consequences of Private Military Companies." *Journal of Peace Research* 52 (3): 605-622.
- Malkinsen, Carter. (2006). "Signaling Resolve, Democratization, and the First Battle of Fallujah." *Journal of Strategic Studies* 29 (3): 423-452.
- Ma'oz, Moshe. (2012): "The 'Arab Spring' and New Geo-Strategic Environment in the Middle East." *Insight Turkey* 14 (4): 13-23.
- McFate, Sean. (2014). *The Modern Mercenary: Private Armies and What They Mean for World Order*. New York: Oxford University Press.

- Percy, Sarah. (2009). "Private Security Companies and Civil Wars." *Civil Wars* 11 (1): 57-74.
- Perry, David (2012). "Blackwater vs. bin Laden: The Private Sector's Role in American Counterterrorism." *Comparative Strategies* 31 (1): 41-55.
- Palou-Loverdos, Jordi, ve Leticia Armendáriz. (2011). *The Privatization of Warfare, Violence and Private Military & Security Companies: A Factual and Legal Approach to Human Rights Abuses by PMSC in Iraq*.
- Satz, Debra. (2013). "Markets, Privatization and Corruption." *A Social Research: An International Quarterly* 80 (4): 993-1008.
- Scahill, Jeremy. (2008). *Blackwater: The Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army*. New York: Nations Book.
- Spear, Joanna. (2008), "Counterinsurgency." In *Security Studies*, ed. Paul D. Williams. Oxon: Routledge. Pp: 389-406.
- Spearin, Christopher (2007). "Contracting a Counterinsurgency? Implications for US Policy in Iraq and Beyond." *Small Wars and Insurgencies* 18 (4): 541-558.
- Taylor, Trevor. (2011). "Review Article: Private Security Companies in Iraq and Beyond." *International Affairs* 87 (2): 445-456.
- Welch, Michael. (2009). "Fragmented Power and State-Corporate Killings: A Critique of Blackwater in Iraq." *Crime, Law and Social Change* 51 (3-4): 351-364.
- Wulf, Herbert. (2005). *Internationalizing and Privatizing War and Peace*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- "Blackwater Guards Indicted for 2007 Baghdad Civilian Killings." (2009). *The American Journal of International Law* 103 (2): 360-362.

EGEMENSİZ BİR DEVLETE İSYAN: FİLİSTİN

Ahmet Gire

Yıldız Teknik Üniversitesi, ahmetgire@gmail.com

ÖZET

2011 yılından bu yana Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da kolektif protestolar, iç savaşlar ve uluslararası müdahaleler yaşandı. Birçok ülkede siyasal rejimler sarsıldı, insanlar sokaklara döküldüler. Farklı ülkelerde farklı şekillerde gelişen bu süreçlerin farklı da sonuçları oldu. Kimileri de henüz sonuçlanmadı. Filistin süreci ise Arap Baharı'ndan ayrı tutuldu. Ana akım sosyal bilimlerde ve politik söylemde Filistin sorunu Filistinlilerin ekonomik sorunlarından ve azalan politik özgürlüklerinden bağımsızmış gibi anlaşılmaya çalışıldı. Filistin'de İsrail'in de bir aktör olması yaşanan sürecin bir demokrasi talebiyle kesiştiğini gizledi sadece bir uluslaşma süreci gibi okunmasına neden oldu. Toplumsal dönüşümlere yönelik bilgi üretiminin iktidar ilişkileri ile olan ilişkisi ve Filistin Otoritesi'nin egemen olmayan kurumsallaşması Filistinlilerin mücadelesinin Arap Baharı sürecinin yaşandığı iddia edilen diğer ülkelerle olan benzerliklerinin görülmesini zorlaştırdı. Bu çalışmada aslında Filistin'de yaşanan toplumsal hareketliliğin hem Arap Baharı kavramının muğlaklığından ve genişliğinden dolayı hem de Filistin üzerinde eyleyen otoriter gücün İsrail olmasından dolayı Arap Baharı sürecine dahil edilip edilemeyeceği tartışılacaktır. Bu tartışmayı yaparken Michel Foucault'un iktidar kavramsallaştırmasından ve bilgi-iktidar-hakikat ilişkisine dair kuramsal inşasından yararlanılacaktır. Arap Baharı kavramının nasıl inşa edildiğine değinilecek, Filistin Otoritesi'nin neden egemen bir devlet olmadığı Foucault'un disiplinler, güvenlikçi ve egemenlik biçimindeki iktidar teknolojilerinden yola çıkarak iddia edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Filistin, Arap Baharı, Michel Foucault, Egemenlik, Intifada, İsrail, Bilgi, İktidar, Filistin Otoritesi

1. Giriş

2010 yılı Aralık ayında Muhammed Buazizi isimli bir genç erkek Tunus sokaklarında yerel devlet görevlilerinin kendisine yönelik kötü muamelelerini neden göstererek bedenini yaktı. Buazizi sadece kendi bedenini yakmakla kalmamış günümüze dek gelen isyanlar dalgasının da fitilini ateşlemiştir. O tarihten bu yana birçok ülkede iktidarlar yerle yeksan oldu, binlerce insan hayatını kaybetti, birçokları yaşadığı toprakları terk etmek zorunda kaldı. Avrupalı devletler kendilerine dokunmayacağını sandığı bu savaşların etkilerini başkentlerinde patlayan bombalarla ve sınırlarında biriken mülteci insanlarla hissetti. Türkiye gibi ülkeler yoğun güvenlik sorunları yaşamaya başladı, başkentinde yüzlerce insan terör saldırılarında hayatlarını kaybetti. Hala Buazizi'nin yaktığı ateşin harı Dünya siyasetinin ana tartışma eksenini belirleyen meseledir.

Çok kanlı bir tablo olarak duran bu isyanlar ve sonrasında yaşananlar ana akım akademi ve siyaset camiasında "Arap Baharı" kavramı ile karşılanmaya çalışıldı. Bu kavram aslında yaşananların sosyal bilimler literatürüne bir olumlama yoluyla aktarıldığını göstermektedir. Gazeteler, akademik çalışmalar ve siyasal elitler dillerinde yaşanan olayları derinlemesine bir şekilde analiz edebilmeye yetmeyecek kavramsal sınırlandırmalarla beraber 2011 sonrası Arap isyanlarını anlamaya çalıştı. Ancak bu durum kimi zaman oryantalist bakış açısıyla kimi zaman da emperyalist heveslerin uluslar ya da uluslararası çıkarlarını meşrulaştırması yoluyla kendi tüketicisini de oluşturdu. Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri üzerindeki politik hamleler Arap Baharı kavramı ile olumladıkları süreci demokratik olmayan toplumların kendi tarzlarındaki yönetim sistemlerine geçmeye başladıkları şeklinde yorumladılar. Daha önceleri doğrudan askeri müdahalelerle ya da ekonomik ambargolar yoluyla ihraç etmeye çalıştıkları demokrasinin bu ulusların kendi dinamikleri içinde kendilerine benzer tarzda kurulacağını düşündüler. Ancak bu isyan dalgaları ile sarsılmış ülkelerde istikrarlı siyasal rejimlerin kurulmasının o kadar kolay olmadığı kendini şimdiden gösterdi.

Bu zaman zarfında Filistin’de de birçok hareketlilik baş göstermeye başladı. İsrail’in Filistin Otoritesi ile anlaşmalarına sadık kalmaması, Filistin topraklarındaki Yahudi yerleşiminin sürekli olarak devlet politikası gereği arttırılıyor olması Filistin halkının “hoşnutsuzluklarını” görünür kılmalarının nedenlerinden biri oldu. Filistin topraklarında fiilen yarım yüzyıldır süren işgal durumu zaten bölgenin hiçbir zaman bir stabillığe kavuşamamasının en önemli nedenlerinden biriydi. Bu zaman zarfında yetişen nesillerin işgalin biteceği günlerin geleceğine dair inançları kalmadı. Aslında doğup büyüdüğü topraklar sürekli işgal altında olduğu için işsalsiz bir yaşamın ne demek olduğunu da deneyimledikleri pek söylenemez.

Ancak işgal ve artan Yahudi yerleşiminin yanında Filistin halkının ekonomik durumu da bu zaman zarfında gittikçe kötüye gitti. Filistin halkı işgalin ve yolsuzluklara bulanmış yerel yöneticilerin kötü politik eylemleri ya da eylemeye yetmeyen kudretsizlikleri yüzünden gittikçe yoksullaştılar. Bu yoksullaşma yanında yoğun bir işsizlik de getirdi. Ramallah, Nablus gibi kentler genç işsizler ve ekonomik olarak yoğun yoksulluk yaşayan insanlarla dolup taşı.

Filistin’de günümüzde günlük ritüel haline gelmiş protesto eylemleri yaşanmaktadır. Her gece özellikle Filistinli gençlerin yoğun olarak katıldığı küçük çaplı çatışmaların ve hatta ölümlerin yaşandığı bu eylemliliklerin ekonomik ve siyasal taleplerden azade, sadece bir toprak meselesi ve milliyetçilik üzerinden şekillendiğini söylemek imkansızdır. Filistin’i diğer Arap isyanlarından ayıran kendi içlerinden ayrılmış bir iktidar odağı ile değil İsrail devleti ile çatışıyor olmalarıdır. Ancak bunun nedenleri de Filistin’e özgüdür. Bu durum Filistin’de yaşananların siyasal özgürleşme ve ekonomik yoksulluğun giderilmesi taleplerinden gelmediğini göstermemektedir.

Bu yazıda Filistin’deki isyanların Arap isyanları kuşağına dahil edilip edilemeyeceği ve ana akım analizlerin dahil etmeme nedenlerinin neler olduğu tartışılacak. Öncelikle yazının ana iddiası Filistin halkının ekonomik ve siyasal hakları için Filistin Otoritesi ile değil İsrail’le çatışmalarının nedeninin Filistin Otoritesi’nin bir devlet olmadığı, çoğu zamanda etkisiz bir politik aktör olmasından dolayı Filistinliler için kendi sorunlarının ana nedeni olmadığı düşüncesinden kaynaklandığıdır. Filistin Otoritesi’nin neden bir devlet olmadığına dair üç alan üzerinden bir sorgulama yapılacaktır. İlk olarak hukuki-kurumsal alan üzerinden Filistin Otoritesi’nin kapasitesi sorunsallaştırılacak daha sonrasında ekonomi alanında Filistin Otoritesi’nin ne kadar sorumlu tutulabilecek yetki ve güçle donatıldığı anlaşılmalı çalışılacaktır. Son olarak da iktidarın tesis edildiği bir diğer alan olan mekan üzerinde Filistin Otoritesi’nin iktidar sahibi olarak anlaşılıp anlaşılmayacağına işaretleri incelenecektir.

Çalışmamızın diğer bölümünde ise “Arap Baharı” kavramı incelenecektir. Bu kavramın sınırlarının neler olduğu ve sosyal bilimlerde hangi durumları dışlayıp hangi olayları içerdiği anlaşılmalı çalışılacaktır. Kavramın tarihsel ve mekânsal bağlamı anlaşılmalı çalışılacak ve eş zamanlı olarak görülen başka toplumsal protesto hareketlerinden neden ayrıştığı kavranmaya çalışılacaktır.

Sonrasında ise Filistinlilerin İsrail devletine karşı yürüttükleri mücadelenin çerçevesi çizilmiş Arap Baharı kavramı tarafından kapsanılıp kapsanamayacağı tartışılacaktır. Eğer kapsanabiliyor ise neden sosyal bilimlerde Filistin sorununun hep bambaşka bir kulvara sahipmiş gibi algılanageldiği sorgulanacaktır. Filistinlilerin İsrail karşısındaki mücadelelerinde Arap Baharı kavramının olumladığı öğelerden hiçbirisi olmadığı için mi Filistin mücadelesi Arap isyanları gibi olumlanmaz? Ya da bu isyanların hedef aldığı politik aktörlerin uluslararası alandaki güç ilişkilerindeki konumları ile İsrail devletinin konumu arasındaki farklar mı bu dışlanmanın nedenidir?

Bu çalışmanın amacı uluslararası alanı domine eden aktörlerle bilimsel alanda bilgi üreten aktörlerin siyasal süreçlere bakış açılarının nasıl benzerlik taşıdığı, nasıl tutarsızlaştığı ve demokrasi ihracı gibi meşrulaştırıcı söylemlerin benzerlerinin başka süreçlerde politik güç ilişkileri gereğince nasıl tekrar tekrar üretildiğinin incelenmesi olacaktır. Söylemin emperyalist hamleleri ya da pozisyonları meşrulaştırma işlevi sosyal bilimlerde için sürekli olarak deşifre edilmesi gereken bir alandır. Söylemin çıkar çatışmalarındaki işlevine karşı sürekli uyanık olunmalıdır.

2. Filistin: Kamu Düzeni ve Devlet Sorunsalı

1. İntifada ertesinde Filistin Kurtuluş Örgütü öncülüğünde uluslararası aktörlerin de dahil olduğu bir devletleşme süreci başlatıldı. Uluslararası aktörlerin gözetiminde ABD'nin aktif olarak katıldığı bu barış ve devletleşme süreci Filistin'de kimi kurumların ortaya çıkmasına ve bazı potansiyel iktidar odaklarının belirmesine neden oldu.

Bu iktidar odakları Filistin Otoritesi adı ile bilinen kurumsal çatının altında bütünleşmeye başladı. ABD ve Avrupa Birliği'nin aktif katılımı ile polis teşkilatı gibi önemli kurumları yapılandırıldı. Filistin'in ekonomik gelişiminin kontrolü de Paris Protokolü ile İsrail'in eline verildi. Ancak bu kurumun egemen bir devlet kabul edilmesi bir türlü sağlanamadı ya da sağlanmadı. Egemenlik sorunu sadece kuramsal bir sorun olarak kalmadı, Filistin Otoritesi uygulamada da toplum nazarında egemen olarak görülmedi.

Egemenlik kavramı asıl olarak hukuki bir kavramdır (Akal, 2012). Egemenlik kural koyma ve bu kuralların işlerliğini uygulamaya geçirme kapasitesidir, yani yasa ve kılıcın birleşmesinden doğan bir kavramdır. Ancak bu çalışmanın iddialarından birisi Filistin Otoritesi'nin sadece uluslararası arenada bir tanınırlık sorunu olarak değil, toplumun eylemlerini yönlendirebilme, kural koyabilme ve bu kurallara uyulup uyulmadığını denetleyebilme kapasitesi sorunu olarak egemenlik sorunu olduğudur.

Michel Foucault (2014) meşhur iktidar kavramını eylem üzerinde eylem koyabilme kabiliyeti olarak tanımlar. Foucault'a göre iktidarın zuhur ettiği yerde muhakkak direniş de vardır ancak iktidar ilişkisini güç ilişkisinden ayırt eden bir istikrar da söz konusudur. Bu istikrar sayesinde iktidar ilişkisi diğer ilişki biçimlerinden ayrılır. Ancak Filistin Otoritesi istikrarlı bir ilişki tesis edememiştir, şimdi bunun nedenleri anlaşılmalı çalışılacaktır.

2.1. Yargı-Polis Erkları, Yabancı Fonlar ve Kırılan Kollar

Filistin'in yakın dönem kurumsallaşma tarihi için Oslo Anlaşması bir milat olarak alınsa isabetsiz olmaz. Oslo Anlaşması sonrası Filistin'de egemen bir devlet olmayan ancak uluslararası kamuoyu ve İsrail tarafından tanınan bir kurum oluşturuldu. Filistin Otoritesi adı verilen bu kurum, Filistin'de hukukun üstünlüğünü tesis edecek, halkın ihtiyacı olan alt yapı hizmetlerini inşa edecek, yönetecek ve etkili bir polis gücü tesis edip Filistin içindeki terörle mücadele edecek (Bynjar, 2007, s. 157). Bu anlaşma sonucunda Filistin'in dış güvenliği meselesi İsrail'in insafına bırakılmış, iç güvenlik de Filistin Otoritesi'ne verilmişti.

Anlaşma Filistin'e dair çözülmesi zor bir muğlaklık doğurdu. Filistin bir devlet olmadığı için İsrail işgali bir devletin toprağının başka bir devlet tarafından işgal edilmesi olarak görülemezdi. Diğer yandan Filistin Oslo anlaşması ile İsrail'in sorumluluğundan da çıkmıştı. İsrail'in vatandaşlarına sunduğu sosyal ve hukuki haklar Filistinliler için geçerli değildi. Bu muğlaklık İsrail'in devletler hukukunun hiçbir sözleşmesini ihlal etmeden işgale devam edebilmesine ve yarattığı yıkımın sonucunda yoksullaşan halka dair hiçbir görev üstlenmemesine imkan sağladı.

Ancak İsrail'e karşı Filistin içindeki direniş Oslo Anlaşması'yla beraber sonlanmadı. Bunun için 1994 Kahire Anlaşması'nda Filistin Otoritesi'ne bağlı 9000 personelden oluşan bir polis gücü kurulmasına karar verildi. Bu polis gücünün 2000'i yerel Filistin Özgürlük Hareketi militanlarından geri kalan 7000'i de örgütün yurt dışından ülkeye dönen mensuplarından (*al-aedin*) oluşturuldu (Tartir, 2015, s. 2). Sonrasında bu polis gücü 2003'te 53000 kişiye ulaşacaktı (Tartir, 2015, s. 4).

Bu polis gücünün tesisi sürekli olarak, Filistin'in içsel meselesinden ziyade uluslararası bir konuymuş gibi göründü (Tartir, 2015, s. 8). Bu tutum, polis gücünün inşasının İsrail'i çok yakından ilgilendirmesi ve uluslararası yardım fonları ile finanse edilmesiyle açıklanabilir. Aynı zamanda Filistin'in egemenlikle kutsanmış bir devlete sahip olmaması da bu sürecin nedenlerinden biridir.

Uluslararası fonlarla oluşturulmaya başlanan bu polis gücü ilk dönemlerinde yoğun olarak Yaser Arafat'ın etkisi altında yapılandı. Polislerin işe alımları yoğun patronaj ilişkileriyle yapılmaktaydı. Arafat kendi otoritesini sorgulamayacak silahlı bir güç inşa etme niyetindeydi. Bu silahlı güce eşlik edecek ne Oslo Anlaşması'nda ne de Filistin içinde güçlü bir yasal çerçeve olmadığı için polis gücünün denetlenmesi imkansızdı (Bynrjar, 2007, s. 159). Bu güç Filistin içindeki işgale yönelik direnişi bastırmak için birçok insan hakları ihlaline neden oldu. 1994 yılının Kasım ayında yapılan bir gösteride bu güçler 13 kişinin ölümüne ve 200 kişinin yaralanmasına neden oldu (Tartir, 2015, s. 5). Filistin toplumu işgal güçlerinden daha çok Filistin Otoritesi'nin polislerinden çekinmeye başlamıştı (Bynrjar, 2007, s. 158).

Oluşturulan güvenlik güçlerinin maaşları elden ödeniyordu ve kamu kaynakları ile alınmış silahlara erişimleri çok kolaydı. Bu envanterleri kişisel çıkarları için kullanabilmelerine yönelik herhangi bir engel yoktu. Aynı zamanda patronaj ilişkileri sonucunda kurum gereksiz yere şişirilmişti. Filistinli bir polis şefi, kendilerine 10000 polisin yetmesine rağmen 53000 polisin istihdam edildiğinden yakınmaktaydı (Tartir, 2015, s. 4). Bu güvenlik güçleri Filistinli insanlara herhangi bir güvenlik duygusu sunamadı. İsrail'e yönelik direnişi kriminalleştirdi, Arafat'ın iktidarını sağlamaştırdı. Bu dönem Filistin özgürlük mücadelesi ve devlet inşa süreci arasındaki çelişki olarak okunabilir (Tartir, 2015, s. 5). Devlet inşası sürecinde elitler ileride görülecek olan iktisadi kaynaklarının özelliklerinden dolayı, direnişi bastırma işi ile kendini İsrail ve uluslararası kamuoyunda meşru göstermeyi deniyordu. İnşa edilmek istenen devletin kullandığı ekonomik kaynaklar üzerinde de egemenliği yoktu.

İkinci intifada ile İsrail, Filistin'in Oslo Anlaşması sonrası inşa ettiği bütün alt yapıyı yerle bir etti. Filistin'e gönderilmesi gereken paralar yerlerine ulaşmadı. Hapishane yokluğunda yakalanan suçlular valinin evinde tutulmak zorunda bile kaldı, trafik polisleri üniforma bulamadıkları için sivil kıyafetle hizmet vermek zorunda kaldılar (Tartir, 2015, s. 6). İkinci İntifada sonrası Filistin'de Filistin Otoritesi'ne bağlı olmayan tam 12 adet silahlı grup oluşmuştu (Tartir, 2015, s. 9). Hamas ve İslami grupların yanı sıra tünel lordları, aşiretler ve mafyatik gruplar da Filistin Otoritesi'nin boşalttığı alanlarda faaliyet göstermeye başladı. Filistin Otoritesi'nin otoritesi İsrail'in yıkımı ile bir kez daha sarsılmış oldu.

Filistin Otoritesi'nin pamuk ipliğine bağlı olan bu meşruluğunun İsrail'in saldırıları sonrası geldiği nokta dikkat çekicidir. 2005'te yapılan bir anket, Filistinli katılımcıların %29'unun en çok Hamas'ın silahlı kanadı El-Kassam Tugaylarına güvendiğini ortaya koyuyordu. Filistin Otoritesi'ne bağlı güvenlik güçlerine güven ise ancak %21'lere ulaşabiliyordu (Tartir, 2015, s. 7). 2006'da yapılan bir diğer anket ise yine Filistinli katılımcılar arasında en güvenilir bulunan silahlı grubun Hamas'ın silahlı kanadı olduğunu gösteriyordu (Tartir, 2015, s. 7). Filistin Otoritesi güvenlik konusunda gerçekleştirilecek bir reformla şiddet tekeli elinde toplamak istese de anket sonuçları Filistinlilerin Filistin Otoritesi'nin diğer örgütlere karşı silah kullanmasını istemediğini gösteriyordu. Katılanların %76'sı silahsız çözümden yanaydı, %86'sı da Filistin Otoritesi'nin diğer gruplarla iletişime geçmesini istiyordu (Tartir, 2015, s. 7).

2006 yılında yapılan seçimlerde Hamas meclisteki çoğunluğu ele alınca Filistin bir iç kargaşa dönemine girdi. Uluslararası yardım fonları kesildi, 150.000 kamu görevlisinin maaşları verilemedi ki bunlara güvenlik güçleri elemanları da dahildi. Dönemin devlet başkanı Mahmud Abbas, Hamas'ın zaferini tanımadı, meclisi feshetti ve Salam Fayyad'ı başbakan olarak atadı.

Salam Fayyad Filistin içinde bir reform süreci başlatmak istiyordu. Tekrar İsrail'le olan güvenlik işbirliğini canlandırdı. Tek hukuk, tek bayrak ve tek millet mottosu ile yola çıkan Fayyad, güvenlik güçlerine yönelik bir reform planı ortaya koydu. Güvenlik güçlerinin doğrudan yabancı yardımı alması yasaklandı, kamu kaynaklarından satın alınmış silah gibi envanterlerin dağıtımını kontrol altına alındı, güvenlik güçlerinin üniforma giymesi zorunlu kılındı. Bu reformlar Filistin halkı için yapılmış uluslararası yardımın %30'una mal oldu (Tartir, 2015, s. 12). Uluslararası bağışçılar Hamas'ı bay-pass ederek paraları doğrudan Fayyad'a ulaştırmanın bir yolunu buldular. Fayyad reform için kullandığı bu kaynakları aynı zamanda Hamas'la olan mücadelede de kullandı. Böylece demokrasinin

inşası için yapılan uluslararası yardımların aslında bir iç savaşta tarafların demokratik olmayan yollarla yürüttükleri bir mücadelede kullanılması durumu ortaya çıktı.

Abbas ve Fayyad, Hamas'la olan mücadelelerini de bahane ederek otoriterleşmiş bir yapı oluşturdular. Bir güvenlik bölgesi haline gelen Filistin, Arafat döneminde olduğu gibi güçsüz bir yasama erkine sahipti. Fayyad ve Abbas güçlü bir yasal çerçeve olmamasından faydalandılar ve yasadışı bir yasa gücü ile toplumu neoliberal-otoriter bir yapı altında yaşamaya zorladılar (Brown, 2010, s. 5).

Fayyad yönetiminde demokratik bir Filistin'den oldukça uzaklaşılsa da ABD'nin ve Avrupa Birliği'nin yardımları devam etti. Güvenlik güçlerinin yeniden inşası için AB, Filistin Otoritesi'ne sadece 2007 yılında 550 milyon Euro kaynak aktardı. Aynı zamanda EUPOL COPPS (EU Co-ordinating Office for Palestinian Police Support) kurumu Filistin güvenlik güçlerinin sağlıklı koordine olabilmesi için radyo frekansı düzenlemesi yaptı. Bu projenin çıkış noktası hala insan hakları ihlallerine devam eden Filistin Otoritesi güvenlik güçlerinin, eğitimsizlik ve teknolojik yetersizlik yüzünden bu kötü ününü yenememesi olduğu kanıydı (Bynjar, 2007, s. 160). Halbuki Filistin Otoritesi'nin gündeminde insan hakları değil, İsrail'e karşı olan direnişi bastırma ve Hamas'la yürüttükleri savaş vardı.

Uluslararası kamuoyunun Filistin'e yönelik fikirleri benzeri çelişkileri barındırmaktadır. Örneğin Filistin'in şu andaki kötü durumu da kalkınmamışlık üzerinden anlaşılmaya çalışılmaktadır. Halbuki Filistin işgal altında bir ülkedir. Meselenin ekonomik düzleme çekilmeye çalışılması mevcut asimetrik işgal ilişkilerinin üzerini örtmektedir.

Fayyad da benzer bir şekilde Filistin devletini kurmayı denedi. İşgal altında olmanın buna engel olmayacağını düşünen Fayyad en nihayetinde Filistinlilerin elektrik faturası yatırımlarını sağlamıştı (Brown, 2010, s. 3). Ancak başkana ve kendi iktidarına kökten bağımlı bir süreç yaşandığı için istenilen kurumsallaşma sağlanamadı.

Ancak Filistin'deki Gazze ve Batı Şeria arasındaki boşluk ve politik düşmanlık giderek artmaya başladı. Batı Şeria'da Hamas sempatisini olduğu varsayılan öğretmenler hukuksuzca işten çıkarılıyorlardı (Brown, 2010, s. 9). Filistinli avukatların baro örgütü de bu bölünmeden nasibini almıştı. Batı Şeria'da Fetih'in güçlü olduğu baro içinde Fetihçiler içi bölünmeler de mevcuttu (Brown, 2010, s. 7).

Filistin'deki hukuki kurumlar ise hiçbir zaman güçlenemediler. Filistinli liderlerin güvenlik algılarıyla oluşan güvenlik güçleri patronaj ilişkilerinden beslendiği için yargı denetimine tabi olmadılar (Tartir, 2015, s. 1). Yargı üzerinde yürütme baskısı hiçbir zaman eksik olmadığı için de yargı kurumları politik olarak çetrefilli konularda kendilerini yürütmenin iradesine teslim ettiler. Yüksek yargıçların yürütmeyle çelişmesi ihtimali dahi onların emekli edilip yerlerine başkalarının gelmesine yetiyordu. Filistin'de yasayı uygulayacak olan güvenlik güçlerinin görkemli ve aksiyon dolu hikayesinin yanında yargının sessiz yolculuğu; Filistin halkına yönelik denetlenemez bir silahı ortaya çıkardı.

Yargı erkinin bu sessiz yolcuğu süreklileşmiş bir olağanüstü halin varlığıyla yakından alakalıdır. Filistin Anayasası 7 bölümden oluşur: Genel hükümler, yurttaş hakları ve özgürlükler, yasama otoritesi ile alakalı hükümler, yürütme otoritesi ile alakalı hükümler, yargı otoritesi ile alakalı hükümler, acil durum hükümleri ve genel ve geçici hükümler. Acil durum ilan etmek için devlet başkanı, başbakan ve temsilciler meclisi sözcüsünün onayı gerekir. Acil durum ilanı ancak 30 gün geçerli olabilir ve yeni bir ilan için temsilciler meclisinin üye sayısının üçte ikisinin onayı gerekir. Acil durumların doğurduğu gerekliliklere göre belirli yetkiler bakanlar kuruluna devredilir. Yürütme yasama gücüne kavuşur. Acil durumlarda yurttaşların özgürlüklerinin kısıtlanması gerekmedikçe yasaktır. Anayasanın 131. Maddesi kişisel özgürlüklerin de gerektiği takdirde kısıtlanabileceğinin altını çizer. Yani 131. Madde acil durumun acil durumunu ilan edebilmeyi mümkün kılmaktadır.

2007 yılında Filistin Otoritesi başkanı Mahmud Abbas tarafından acil durum ilan edildi. Filistin Anayasası ihlal edilerek meclisin onayı alınmadan 30 gün sürebilecek olan acil durum hükümlerinin geçerliliği uzatıldı (Tartir, 2015, s. 11). Filistin halkının kişisel özgürlükleri ve hukuka erişimleri bu acil durum sürekliliğinden etkilendi. Agamben'e göre acil durum-olağanüstü hal-istisna hali durumları yasal çerçevenin içinde yasanın iptaline imkan tanıyan boşluklardır, bu boşluklar politik güce uymakla yükümlü olduğu yasal sınırlamaları yasadan yola çıkarak ortadan kaldırma imkanı tanırlar ve bu yasal boşluklar egemenin hukuki alandaki ayrıcalıklarındır (Agamben, 2006, s. 33). Bu boşlukların egemen tarafından yasanın tesisinin imkansızlaştığı anlar için bırakıldığı varsayılır. Yani yasa, kendisinin uygulanabilirliğini sağlamak için askıya alınır. Böylece yürütme erkinin eline yasadışı bir yasa gücü geçer.

Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Filistin'de de olağanüstü hal kalıcılaşmış bir hal aldı ve hukuki kurumların inşası bu olağanüstü hal eşliğinde gerçekleştirildi. Toplum ve devlet ilişkisinin hukuki boyutunun acil durum halleri ile gelişmesi Filistin'de güçlü bir hukuk düzeninin var olabildiğini zorlaştırdı. Filistin'de mahkemelerin biriken işleri azalıyor ve toplumun mahkemelere başvurma oranında bir artış gözleniyor (Brown, 2010, s. 4). Politik olmayan meseleler için toplum içinde mahkemelerin kullanımında yaygınlaşma eğilimi var. Ancak bu bir hukuk düzeni tesisi durumu yerine toplumun apolitizasyon süreci şeklinde okunabilir. Toplum Filistin Otoritesi'ne güven duyacağı ve duymayacağı konuları ayırma eğilimine yönelmiş durumdadır. Bu da mahkemelere başvurunun artmasını hukukun üstünlüğü ilkesinin yerine, bireylerin risk yönetimindeki bir faktör olarak gördüğünü gösteriyor. Böylece aslında Filistin'de politik meselelerle ilgilenmemenin hukuki anlamda teşvik edildiği görülmektedir.

Foucault (2014, s. 111) egemenlik biçimindeki iktidar ilişkileri biçimini kendi amacı ile kendi varlığı arasındaki bağıntı ile açıklar. Yani egemen, egemenlik uygulayarak egemenliğinin devamını sağlamaya çalışır ve egemenlik yasanın dilini konuşur. Egemenlik ilişkisi bir yasa ve yasak ilişkisidir. Filistin Otoritesi egemenlik biçiminde bir ilişki kurabilmek için yani halkını kendi uyuğu kılabilmek için, yasadışı bir yasa gücü inşa etti. Yani hukukla sınırlandırılmamış, güçlü bir yargı faaliyeti ile denetlenmeyen bir yürütme gücü ve kolluk kuvveti yarattı. Ancak bu oluşturulan kurumsal ve hukuki yapı egemenin yasak koyabilmesi için gerekli olan meşruluğu sağlayamadı.

2.2. Filistin Ekonomisi: Alacaklıların Tahakkümü

Oslo Anlaşması'ndan sonra imzalanan Paris Protokolü kurulacak olan Filistin Otoritesi'nin ekonomik işleyişinin ne şekilde olacağına yönelik bir anlaşmaydı (Elkhafif, Misyef ve Elegraa, 2014, s. 3). Bu anlaşma özellikle Filistin ve İsrail arasındaki ekonomik ilişkileri belirlemekteydi. Paris Protokolü ile kurulmak istenen Filistin Otoritesi'nin ekonomik kaynaklarının yönetimi meselesi uluslararası bir düzlemde yanıtlanan bir soru haline geldi.

Paris Protokolü sonrası uygulamalar ile Filistin, İsrail'in ekonomik boyunduruğu altına girdi. Filistin'in dışarıya açılan neredeyse bütün kapıları İsrail denetimi altındaydı. Filistin Otoritesi'nin İsrail ile yaptığı anlaşma sonrası İsrail'de kurulan Gümrük ve Parasal Birlik kurumu (Customs and Monetary Union) uluslararası ticaretten gelen vergilerin toplanma merkezi haline geldi (Nashashibi, 2015, s. 10). Filistin Otoritesi'nin bu kurum şemsiyesi altında uluslararası ticareti vergilendirebiliyordu. Uluslararası vergilerin dağıtımını da bu kurum üstlenmişti.

Filistin ithalatının %80'i ve ihracatının da %90'ı İsrail otoritelerinin kontrolünden geçmektedir (Elkhafif ve diğerleri, 2014, s. 11). Bu ihracat ve ithalattan elde edilen gelirler de İsrail tarafından kontrol edilip Filistinli otoritelere aktarılır. Ancak devam eden İsrail işgaline yönelik artan bir direniş havası sezildiği anda Filistin'e aktarılacak olan kaynak İsrail'in inisiyatifleriyle aktarılmayabilir. İkinci İntifada sırasında ve Hamas'ın 2006 seçimlerini kazanması sonrasında bu durum yaşanmıştı (Tartir, 2015, s. 10). Ayrıca kaynağın İsrail'de toplanması, bu kaynakların olduğu gibi Filistin Otoritesi'ne aktarılacağı anlamına gelmemektedir, bu kaynaklardan İsrail tarafına sızmalar da yaşanmaktadır.

Filistin ekonomisinin İsrail'e bağımlı olduğu bir diğer alan da istihdam alanıdır. 1999'da 135.000 Filistinli İsrail'de çalışmaktaydı. İkinci İntifada sonrası bir tarih olan 2008'de bu sayının 75.000'e düştüğü görülmektedir (Kanafani, Taghdisi-Rad, 2012, s. 6). İsrail, hem güvenlik politikaları gereği Filistinlileri kendi ülkesi içine almak istememesi hem de ülkesi içindeki istihdam edilen Filistinliler üzerinden Filistin'in ekonomisine kaynak aktarılmasını hoş karşılamaması nedeniyle bu sayıyı düşürme niyetindedir.

Aslında Filistinliler'in İsrail'de çalışmak zorunda olmalarının nedenlerinin biri de İsrail'dir. Filistin'e geçecek malları denetleyen İsrail, Filistin'deki ekonomik gelişmelere de doğrudan müdahil olmaktadır. Filistin'de sanayileşmenin yaşanmaması ve yeni istihdam imkanlarının ortaya çıkmaması İsrail'in sanayi tesislerinde kullanılacak ağır makinelerin gümrükten geçmesine izin vermemesinden de kaynaklandı (Elkhafif ve diğerleri, 2014, s. 10). Filistinli balıkçılara konulan avlanma sınırlamaları da Filistin'in ekonomik gelişimine İsrail müdahalesinin daha küçük örneklerinden biridir.

İsrail'in Filistin içindeki kontrol noktaları ve bariyerleri Filistin ekonomisini zora sokan diğer etkenlerden biridir. Bu kontrol noktaları ilk olarak emek-zaman kaybı doğurmaktadır. İkinci olarak da Filistin içi ticari faaliyetleri kısıtlamaktadır. Gazze ve Batı Şeria'nın bölünmesinden sonra iyice kısıtlanan Filistin ticari faaliyetleri Filistin Otoritesi'nin vergi gelirlerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Filistin'in işgal altında olmasının Filistin'in ekonomik potansiyelinin maliyeti senelik olarak yaklaşık 7 milyar dolardır (Nashashibi, 2015, s. 19).

Filistin ekonomisi bahsi geçen kısıtlamalardan dolayı sürekli dış borç açığı vermektedir. Filistin Otoritesi'nin senelik %12 ve %13 bandında gezen bir dış açığı bulunmaktadır (Nashashibi, 2015, s. 10). Filistin Otoritesi 2014 yılında bu dış açığa yakın oranda uluslararası yardım almıştır. Dış yardımın Filistin bütçesindeki oranı 2007'de %24 iken 2014'e gelindiğinde %12'ye düşmüştür (Nashashibi, 2015, s. 32). Bu durum Filistin'in dış yardım ihtiyaçlarının azalmasından ve kendine yetecek bir ekonomi yaratmasından değil, 2008 yılında başlayan ekonomik krizden kaynaklanmaktadır. Yoksa Filistin ekonomisi istikrarlı bir büyüme oranı tutturamamıştır ve kamu çalışanlarının maaşlarını ödemede bile sorun yaşamaya devam etmektedir. Mahmud Abbas'ın iktidarına yönelik halk desteğinin azaldığını görmesi de Filistin kamu kaynaklarının daha fazla oranda güvenlik güçlerinin finansmanında kullanılmasına neden olmaktadır (Amer, 2015). Bu durum da üretim altyapısı oluşturmada hiçbir anlamı olmayan, ekonomik açıdan kara delik olarak yorumlanabilecek olan bir sektörün sürekli olarak kaynak yutması durumunu doğurmaktadır.

Filistin Otoritesi'nin yaşadığı bu meşruiyet sorununun kaynaklarından biri de Filistin Otoritesi'nin ekonomik kaynaklarının uluslararası yardımlardan sağlanması durumudur. Bu Filistin Otoritesi'nin Filistin toplumundan ekonomik olarak bağımsızlaşmasına finansal yardımı yapan güçlere daha da bağımlı olmasına neden olmaktadır (Fjeldstad, 2002, s. 13). Filistin ekonomisini döndüren kaynakların çoğunluğunun İsrail'den ve uluslararası yardımlardan gelmesi Filistin Otoritesi'nin odak noktasını Filistinlilerin memnuniyeti yerine kaynak sağlayıcıların onayına kaydırmaktadır.

Filistin Otoritesi politik ve hukuki açıdan egemen olmadığı gibi ekonomik açıdan da bağımlıdır. Bu da Filistin halkı tarafından meşru görülmesini sağlayacak ekonomi politikalarını üretme potansiyelini yok eder. Filistin kamu kaynaklarının %51'ini kamuda istihdam edilenlerin maaşları için kullanırken Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund) gibi kurumlar bu oranın yüksek olduğunu, azaltılması gerektiğini iddia etmektedirler (IMF Filistin için Uyarı, 2016). Bu da Filistin Otoritesi'nin meşruiyetini daha da zedeleyecek hamlelerden biridir.

Filistin Otoritesi'nin halkın altyapı, eğitim, sağlık ve güvenlik gibi sorunlarını çözeceği bir kaynağı ne de böyle bir kaynağı oluşturabilecek kurumsal-hukuki gücü bulunmaktadır. Ekonomik olarak Filistin toplumunun İsrail'e bağımlı olması, Filistin Otoritesi'nin kaynak yönetiminde inisiyatif alamaması, toplumun kamusal ihtiyaçlarının karşılanamaması, kamu düzeni için gerekli kaynağın her sene elde edilebileceğinin kuşkulu olması, Filistin toplumunun Filistin Otoritesi'ne ve bu kurumun yerleştirmeye çalıştığı hukuk düzenine inanmalarını ve bu düzenin meşru düzen olduğunu düşünmelerini engellemektedir.

Bu durum Foucault'un perspektifi ile düşünülürse daha da aydınlatıcı sonuçlara ulaşılabilir. Foucault'un bir iktidar ilişkisi kurma biçimi olarak güvenlik teknolojisi kavramsallaştırması Filistin'in ekonomik kapasitesizliğinin aynı zamanda politik ve hukuki olarak da bir kapasitesizlik ürettiğini gösterebilecek zenginliğe sahiptir. Foucault güvenlik teknolojisinin –sonra bahsi geçecek disiplin teknolojisinden farklı olarak- topluma herhangi bir norm dayatmadığının altını çizer. Güvenlik teknolojisi toplumun mevcut durumunu demografi ve istatistik bilimleri yardımı ile ölçer ve bu mevcut durumun güvenlik bandını çıkarır (Foucault, 2013, s. 21). Toplumdaki bu güvenlik bandındaki sapmalar bazı davranışları teşvik edici mekanizmalarla ya da bazı davranışları maliyetli kılan düzenlemelerle giderilmeye çalışılır.

Ancak Filistin Otoritesi bu kapasiteden yoksun olduğu için, yani herhangi bir davranışı teşvik edecek sürdürülebilir, garanti edilebilir ve sadece Filistin Otoritesi'nin yönetimine bırakılmış bir ekonomik kaynağı ya da herhangi bir davranışı ekonomik olarak maliyetli kılacak vergi toplama gibi denetim mekanizmaları bulunmadığı için güvenlik teknolojisinin yönetme kapasitesini arttıran nimetlerinden faydalanamaz.

2.3. Filistin Toprakları ve Mekanın Yönetimi

Filistin Otoritesi'nin yetki alanında bulunan topraklar içinde İsrail'in 2013 yılında 542 adet kontrol noktası bulunmaktaydı (Restricted Movement..., 2016). Her geçen gün bu sayının daha yukarılara çıktığı bilinmektedir. İsrail İkinci İntifada'dan sonra güvenlik gerekçelerini bahane ederek İsraili yerleşimcilerin Filistin topraklarına yerleşimini teşvik etmek, güvenlik kaygılarını gidermek ve Filistin içinde aktif kontrol noktaları bulundurmamak için kontrol noktaları kurulmasına hız vermiştir.

Bu güvenlik noktaları Filistinli insanların hareket kabiliyetlerini oldukça kısıtlamaktadır. Hemen her Filistinli sağlık, akraba ziyareti, alışveriş ve iş nedenleri ile bu kontrol noktalarından geçmekte ya da bu noktaları es geçmeye çalışmaktadır (Handel, 2010, s. 272). Kontrol noktalarını es geçmeye çalışan Filistinliler bu noktalardan kaçmakla kriminal bir eylemde bulunmuş sayılmaktadır. Kontrol noktalarından 'yasal' olarak geçmek ise hiç kolay değildir. Bu geçişler için belli periyotlarda alınan geçiş belgeleri gerekmektedir ki bu belgelerin temini uzun prosedürler ve güvenlik soruşturmaları sonucunda sağlanabilmektedir (Handel, 2010, s. 271).

İsrail'in geliştirdiği başka bir uygulama da uçan kontrol noktalarının kullanılmasıdır (Doğan, 2013). Bu uygulama nerede bir kontrol noktası olduğu bilgisini imkansız hale getirmektedir. Kontrol noktalarını es geçme çabalarını boşa çıkarmakta, çünkü hiç beklenilmeyen ve öngörülmemiş bir yerde kontrol noktası ile karşılaşabilmektedir.

Filistin Otoritesi'nin etkili olduğu bölgeler ve Filistin'den İsrail'e geçilen yerler sürekli İsrail tarafından gözetlenmekte ve kontrol edilmektedir. İsrail bu geçişleri kendi hukuki-siyasi yapısı aracılığıyla düzenlemekte, kendi güvenlik güçleri ile noktalardaki geçişleri kontrol etmekte ve kendi istediği noktaları kontrol noktası haline getirebilmektedir. Bu da İsrail devletinin Filistin topraklarındaki mekanın düzenlenmesindeki büyük inisiyatifini göstermektedir.

İsrail devletinin Filistinlilerin yaşadığı mekanı düzenlemesinin ve bu mekandaki geçişleri kendi iç hukuk sistemi içinde yasal-yasal olmayan biçiminde, belgeler aracılığıyla kodifiye edebilmesinin Filistin Otoritesi ve onun iddia ettiği hukuk düzeni üzerinde birçok etkisi bulunmaktadır. İlk olarak belge bir hareketin, geçişin meşruluğunu gösterir (Handel, 2010, s. 263). Bu belgenin alındığı adres ise İsrail devletinin kurumlarıdır. Böylece İsrail'den alınan bir belge Filistin Otoritesi sınırları içinde yaşayan insanlara başka bir egemen gücün de boyunduruğu altında olduklarını hatırlatacaktır. Bu belgelerin belli aralıklarla edinilmesi zorunluluğu ise bu insanlara sistematik olarak İsrail iktidarının hatırlatılmasının süreklileştiğini göstermektedir. Filistinli insanlar Filistin Otoritesi dışında başka bir hukuki otoritenin varlığı hiç unutamazlar.

Mekanın kendisinin dizaynı da, mekanın insanlar tarafından günlük kullanım biçimini etkilediği için doğrudan politik sonuçları olan bir eylemdir. Yani kontrol noktaları bizatihi mekanı şekillendiren, bölen ve güç ilişkilerine müdahale eden bir araçtır (Zawanwi, Corijn ve Heur, 2012, s. 746).

Kontrol noktalarının diğer amacı da Michel Foucault'un disiplinci iktidar kavramında iktidar ilişkilerinin yönetimi için bir araç olarak altını çizdiği gözetlemedir. İlk olarak kontrol noktaları İsrail için veri toplama şebekesi haline geliyor. Modern devletler bir örümcek misali vatandaşlarının kendi kurdukları ağlara olabildiğince çok takılmalarını arzularlar. Çünkü nüfuslarına dair veriyi bu takılmalar yoluyla elde edip, amaçladıkları politik hedefler için gereken en efektif hamleyi bu verilerden yola çıkarak bulurlar. Ancak İsrail, Foucault ve Deleuze gibi Batılı filozofların kapsamak için yapıldığını iddia ettikleri gözetlemeden oldukça farklı bir amaç gözetmektedir. Ariel Handel buna 'dışlayıcı gözetim' adını vermektedir (2010, s. 259). Bu gözetim biçimi geliştirilmesi gereken bir potansiyel olan nüfus hakkında veri edinilmesini değil, dışlanması gereken insan yığınları hakkında veri edinilmesini amaçlamaktadır. Oslo Anlaşması'nda İsrail, Filistin nüfusunun sorumluluğundan da kurtulmuştur ve bunun takibi için etkin gözetim, belgeleme ve denetim mekanizmaları kurmuştur (Handel, 2010, s. 267). İsrail'deki bu mekanizmalarının gelişmişliği İsrail'in dünyadaki gözetim teknolojileri pazarındaki öncü konumundan da anlaşılabilir (Stevens, 2011, s. 13).

Filistin halkı hakkında veri toplayan İsrail aynı zamanda Filistinlileri her an gözetlediğini de Filistinlilere göstermektedir. Michel Foucault (2005, s. 224), Jeremy Bentham'ın *panoptikonunu* örnek gösterirken şu ayrıntıya dikkat çekmekteydi: Panoptikonda gözetleyen gözetlenen tarafından görünmez. Ancak Filistinliler üzerindeki İsrail gözetimi görünür, zaten görünmesi istenir bir gözetimdir. Bu görünmesi istenir gözetim de Filistinlilerin Filistin Otoritesi'ne olan güvenlerini daha da sarsmaktadır. İnsanlar yaşam alanlarında başka bir politik güç merkezinin kendilerini gözetlediğini bildikleri sürece kendi kolektif siyasi iradelerinin kurduğu varsayılan politik yapıya güvenemezler. Kim iktidar sorusu hep boşlukta kalır. Filistin Otoritesi'nin temsil ettiği hukuk düzeni de başka bir otorite tarafından gözetlenen insanlar için güvenilir olamaz. Buradan da anlaşılacağı üzere; Michel Foucault'nun kavramsal olarak ayırdığı egemen iktidar ve disiplinci iktidar yaşamın içinde çokça iç içe geçerek bir iktidar ilişkileri matrisi yaratabilirler.

İktidarın boşlukta kalmasının bir diğer nedeni de Timothy Mitchell'in "efekt" kavramı ile anlaşılabilir. Efekt kavramı gerçek ile temsil arasında bir ilişkiden doğar. Düzenlenmiş mekanlar aynı zamanda bunları düzenleyen akılları temsil ederler. Düzenlenmiş bir mekan toplumda bir devlet algısı da yaratır (Mitchell, 2001, s. 147). Ancak İsrail'in her an uçan kontrol noktaları ile bu düzen algısını yerle bir etmesi, Filistin Otoritesi'nin kurmaya niyetlendiği hukuk düzenine darbe vurmaktadır.

Bu düzensizlik yaratan kontrol noktalarından geçebilmek için belge sahibi olma zorunluluğu hukuki bir tekniktir. Geçişlerin hukuki formunu düzenlemek için egemenlik haklarına değinen uygulama da insanların hangi iktidarın boyunduruğu altında olduklarını belgeler. Bir vatandaşlık numarası devletin sadece nüfusu hakkında bilgi toplaması işlevi görmez aynı zamanda kimliğe sahip olan kişinin hangi devletin egemenliği içinde olduğunu da gösterir.

Filistin'de bulunan kontrol noktaları Filistin Otoritesi'nin kurmayı hedeflediği hukuk düzenini engellemektedir. Bu düzeni kurmak için Filistin Otoritesi'nin ihtiyaç duyduğu meşruluk İsrail'in gözetleme, denetleme mekanizmaları ve mekana yaptığı doğrudan müdahalelerle sürekli zedelenmektedir. Hukuki olarak en üst konum olan egemen olma halinin mekânsal boyutu İsrail tarafından yerle bir edilmekte, kimin yasal yasa koyucu olduğu sorusu Filistinlilerin gündelik ilişkilerinde yanıtlanamamaktadır. Sürekli gözetim hali Filistinlileri Filistin Otoritesi'nin ilan ettiği acil durumun yanında başka bir otoritenin dayattığı sürekli olağanüstü hali de dayatmaktadır. Filistinliler böylelikle çifte bir olağanüstü hal rejimi altında yaşamakta ve insan hakları gibi hukuki koruma nosyanlarını iki otorite karşısında da yitirmektedirler. Aynı zamanda düzenli mekansallaşmanın yarattığı devlet efektinin yokluğu ile beraber ülkenin hukuki stabilizasyonunun mekânsal üretimi daha da zorlaşmaktadır.

3. Arap Baharı Kavramı

2011 yılından beri Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da yaşanan protesto hareketleri, iç savaşlar ya da ayaklanmalar bir şekilde Arap Baharı ile ilişkilendirildi, Filistin’de yaşananlar hariç (Michelon, 2013). Uzunca bir zamandır Oslo Anlaşması’nın hükümsüzleşmesi, ekonomik ve siyasal hayatın kötüleşmesi ve İsrail’in bir devlet politikası olarak Filistin topraklarına yerleşimcileri göndermesi yüzünden protestolarla kendini açığa vuran Filistin halkının hoşnutsuzluğu gündemde. Ancak bu yaşananlar Arap Baharı kavramına dahil edilmemekte.

Bunun nedenlerinden birisi Arap Baharı kavramının sosyal bilimler ve siyaset alanında içinin nasıl doldurulduğu ile alakalıdır. Bu kavramı kullanan herkes bir şekilde ekonomik yozlaşmayla, diktatoryal-otoriter iktidarlara ve uluslararası müdahalelerle ilişki kurmak zorundadır (Saadettin Paksoy, H. Mustafa Paksoy ve Alancıoğlu, 2013). Aslında Arap Baharı kavramı 2011 yılında Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyasında meydana gelen bağlamı ve oluş şekli çeşitlilik gösteren ancak yoksulluğa, siyasal sıkışmışlığa karşı gelişen protestoları ve isyanları, daha sonrasında gelişen uluslararası müdahaleleri anlatmak için kullanılmıştır.

Görüldüğü gibi Arap Baharı kavramı iç savaşlardan, kolektif protestolara siyasal rejim değişikliklerinden askeri darbeler kadar yaşanan çok çeşitli siyasal süreçlerin hepsini bir torbaya atarımışçasına tartışmanın önünü kapamaktadır. Hem kavramın içine dahil edilen siyasal süreçleri olumlama çabası yüzünden hem de uluslararası küresel ekonomik ilişkilerin talep ettiği serbest piyasa düzeni lehine, bu kavram Suriye’den Tunus’a kadar yaşanan çeşitli süreçleri kavramsallaştırmak için işe koşulmuştur.

Kavramın bu kullanış biçimini değerlendirirken Michel Foucault’un (2012) bilgi-iktidar ve hakikat ilişkisine dair kuramsallaştırmalarına değinmek zihin açıcı olabilir. Michel Foucault bir bilginin yaratılış sürecini Nietzscheci bir kavrayışla anlar. Bilgi farklı güç odaklarının çatışması sonrasında kurulmuş iktidar ilişkilerinden bağımsız değildir. Foucault için üretilen bir bilimsel bilginin hakikat olması, o bilginin iktidar ilişkilerinde nasıl bir konumlanmayı beslemesi ile alakalıdır. Eğer yerleşik iktidar ilişkilerinde avantajlı olan tarafın çıkarına işleyebilecek bir bilgi ise ya da bu bilgi, çıkar ilişkileri ile uyumlu forma büründürülecek ise iktidar konumundaki güçler tarafından yaygınlaştırılır, kullanımı teşvik edilir, bir hakikatin temsiliymiş gibi alkışlanır. Bu da tartışmaya muhtaç bir bilginin tartışmalar üstü bir hakikatmişçesine algılanmasına dönüşür.

Arap Baharı kavramı da böyle bir kavramdır. Güç ilişkileri ile kavramsal inşa arasındaki ilişkiler aynı zamanda uluslararası müdahalelerin yönüyle de anlaşılabilir. Uluslararası güçlerin Libya’ya olan müdahalesi ya da Suriye’de kimsenin inkar etmediği isyancı gruplara yapılan uluslararası arenadaki güçlü aktörlerin desteği, Arap Baharı kavramının içerdiği olumlamanın nedeni hakkında fikir verebilir.

Burada bir şerh düşmek yerinde olabilir. Bu iddia bölgede yaşanan siyasal ilişkilerin hepsinin tepeden inşa edilmiş direktiflerin eseri olduğunu söylememektedir. Ancak o kadar farklılaşmış süreçlerin nasıl aynı kavram dahilinde kavrandığı, Derek Sayer’in (2012) de dediği gibi “soyutlamanın şiddetine” tabi tutulduğu anlaşılacak istenmektedir. Sonuçta uluslararası arenayı domine eden aktörler de yaşanan sürecin ilerleyişine göre konum almakta, mevcut ittifaklarını dağıtmakta ve yeni ittifaklar kurmak ve yeni politikalar üretmek zorunda kalmaktadır. Ancak sosyal bilimler alanında yaygın bir kullanıma sahip olan Arap Baharı kavramı içledikleri ve dışladıkları ile politik güç ilişkilerinden azade bir üretimin sonucu değildir.

4. Sonuç

Filistin’deki siyasal protestoların Arap Baharı kavramının dışında bırakılmasının bazı nedenleri vardır. Bunlardan birincisi Filistin Otoritesi’nin bir devlet olmaması ve Filistin halkının doğrudan İsrail ile çatışması daha çok uluslaşma yolunda bir hareketin eseri olarak okunmaktadır. Halbuki çalışmanın ilk bölümlerinde de gösterildiği gibi Filistin halkı sorunlarının kaynağı olarak

doğrudan İsrail'i görmektedir. Filistin Otoritesi'nin olmayan otoritesinin doğurduğu boşluklar doğrudan İsrail tarafından doldurulmaktadır. 2015 yılının sonunda Ramallah'ta bir radyoya İsrail güçlerince bir terör operasyonu yapılması, operasyon hakkında açıklamayı iç güvenlik departmanı bürokratlarının yapması bunun en yakın örneklerinden biridir (İsrail Ordusundan Filistin Radyosuna Baskın, 2015). Filistin'de yapılan anketler Filistin Otoritesi'nin halk nezdindeki konumunu göstermektedir (Palestinian Public opinion Poll No (57) Press Release, 2015). Halkın görüşü Filistin Otoritesi'nin hakim olduğu topraklarda bir otorite boşluğunun olduğu yönündedir. Filistin Otoritesi'nin mekanı yapılandırmada, kurumsal-hukuki yapısında ve ekonomik alanda var olan otorite boşluğu, onu halkın gözünde meşruiyeti sorgulanan kırılğan bir aktör haline getirmiş ve fiilen öfkeli kalabalığın karşısına çıkmasını imkansız kılmıştır. Bu de facto güçsüzlüğüyle de birlikte halkın İsrail'le çatışması aslında farklı bölgesel aktörlerin dışsal bir çatışması gibi okunmamalıdır. Filistinliler Arap Baharı'nın konu edindiği diğer toplumlar gibidir. Hem ekonomik yoksulluklarına çare bulmak için hem de siyasal olarak kapatıldıkları sessizlik konumlarına itiraz etmek için mevcut durumlarını protesto etmektedirler. İsrail'in uyguladığı *apartheid* rejimi bu yoksullukların en önemli nedenlerinden biridir. İsrail bir işgal düzeni kurarken aslında meşruluk iddiası bulunmayan ancak hukuki olarak kendi egemenlik sınırları içindeymiş gibi Filistin halkı üzerinde eylemlerde bulunabilmektedir.

Bir diğer neden ise küresel güç ilişkilerinin akademideki yansımalarının ürettiği Arap Baharı kavramının içerdiği ve dışladığı süreçlerin seçiminin de bu küresel güç ilişkilerinin bir sonucu olduğudur. Foucault'un gösterdiği bilgi-iktidar ve hakikat ilişkisi bilgi üretim sürecinin ve hakikatin üretiminin iktidar ilişkileri ile ilişkisini açıklamıştı. Filistin sorununda da İsrail'in uluslararası ilişkilerdeki merkezi konumu, bölgede Batı müttefiki olarak algılanan başlıca aktörlerden biri olması ve uluslararası ekonomik ilişkilere tam eklenmiş konumu Filistin sorununun olumlanmış bir kavram içine dahil edilmesinin önüne geçmektedir. Filistin sorunu bir demokrasi mücadelesi gibi görünmemekte sanki eşit iki ulusun çatışması olarak anlaşılmakta ve aradaki asimetric güç ilişkilerinin üzeri kapatılmaktadır. Halbuki Suriye, Mısır, Tunus ve Libya örneklerinde görüldüğü gibi Arap Baharı kavramı uluslararası müdahaleleri, iç savaşları, kolektif protestoları ve rejim değişikliklerinin hepsini içinde temsil edebilecek şekilde kullanılmaktadır. Ancak Filistin'de yaşanan süreç bu kavramla değil Üçüncü Intifada kavramı ile anlaşılabilir. Bölgedeki "demokratikleşme süreçleri" oldukları iddia edilen süreçlerden ayrıştırılmaktadır.

Kaynakça

- Agamben, Giorgio. (2006). *İstisna Hali*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Akal, Cemal, Bâli. (2012). *İktidarın Üç Yüzü*, Ankara: Dost Kitabevi.
- Amer, Adnan, Abu, "Filistin Bütçesini Güvenlik Birimleri Yutuyor", <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/05/palestine-gaza-security-services-annual-budget-finance-aman.html>. Erişim tarihi: 24.11.2015.
- Brown, Nathan, J. (2010). Are Palestinians Building A State?, *Carnegie Commentary*: 1-15. http://carnegieendowment.org/files/palestinian_state1.pdf. Erişim Tarihi: 24.11.2015.
- Bynjar, Lia. (2007). "The Establishment of a Palestinian Police Force in the West Bank and Gaza Strip", *International Peacekeeping* (6): 157-170.
- Collier, Stephen, J. (2014). "İktidar Topolojileri Foucault'un 'Yönetimsellikten' Öte Siyasi Yöntem Çözümlemesi", *Teorik Bakış*, (3): 175-220.
- Doğan, Betül. (2013). "İşgal Ülkesine Yolculuk (Bölüm 1)", *Gazete Bilkent*, <http://www.gazetebilkent.com/2013/07/12/yazi-dizisi-igal-ulkesine-yolculuk/>. Erişim Tarihi: 28.12.2015.
- Elkhafif, Mahmoud, Misyef Misyef, Mutasim Elagraa. (2014). "Palestinian Fiscal Revenue Leakage to Israel under the Paris Protocol on Economic Relations", *United Nations Conference on Trade And Development*, New York.

Fjeldstad, Odd-Helge, Adel Zaghera. (2002). "Between Oslo and al-Aqsa: Taxation and State Formation in Palestine 1994-2000", *Bergen: Chr. Michelsen Institute Development Studies and Human Rights*.

Foucault, Michel. (2012). *Bilme İstenci Üzerine Dersler (1970-1971)*. çev. Kerem Eksen İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

_____. (2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, çev. Ferhat Taylan, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

_____. (2014). "Bireylerin Siyasi Teknolojisi", *Özne ve İktidar*, ed. Ferda Keskin, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

_____. (2014). "Özne ve İktidar", *Özne ve İktidar*, ed. Ferda Keskin, çev. Osman Akinhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları. Pp: 57-82.

_____. (2005). "Hakikat ve Hukuki Biçimler", *Büyük Kapatılma*, ed. Ferda Keskin, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları. Pp: 163-278.

Handel, Ariel. (2010) Exclusionary Surveillance and Spatial Uncertainty in the Occupied Palestinian Territories1", *Surveillance and Control in Israel/Palastine: Population, Territory and Power*: 259-275.

<http://www.pcpsr.org/en/node/619>. Erişim Tarihi: 05.02.2016.

<http://www.radikal.com.tr/dunya/israil-ordusundan-filistin-radyosuna-baskin-1465204/>. Erişim tarihi: 02.01.2016.

IMF Filistin için Uyardı, <http://www.milliyet.com.tr/imf-den-filistin-ekonomisi-icin/ekonomi/detay/2121327/default.htm>. Erişim Tarihi: 02.01.2016.

Kanafani, Nu'man, Sahar Taghdisi-Rad. (2012). "The Palestinian economy: Macroeconomic and trade policymaking under occupation", *United Nations Conference on Trade And Development*, Geneva.

Khalil, Asem. (2003). "Which Constitution For the Palestinian Legal System?", Doktora Tezi, Roma: Pontificia Università Lateranense. http://www.profpito.com/Th_se_Lateran_Compl_te.pdf. Erişim Tarihi: 25.11.2015.

Michelon, Romana. (2013). *The EU and the Palestinians: Anticipating the Third Intifada*, Policy Brief, (158): 1-5.

Mitchell, Timothy. (2001). *Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi*, çev. Zeynep Altok, İstanbul: İletişim Yayınları.

Nashashibi, Karim. (2015). "Palestinian Public Fiance Under Crisis Management: Restoring Fiscal Sustainability", *United Nation Development Programme*.

PAKSOY Sadettin, PAKSOY H Mustafa, ALANCIOĞLU Erdal (2013). , Yayın Yeri:Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi

Restricted Movement in the Occupied Palestinian territory, <https://afsc.org/resource/restricted-movement-occupied-palestinian-territory>. Erişim Tarihi: 03.01.2016.

Sayer, Derek. (2012). *Soyutlamanın Şiddeti*, İstanbul: Habitus Kitap.

Staclar, Joshua. (2012). *Debaiting Authoritarianism*, Cairo: The American University Cairo Press.

Stevens, Andrew. (2011). "Surveillance Policies, Practices and Technologies in Israel and Occupied Palestinian Territories: Assessing the Security State", *Social Sciences and Humanities Resarch Council of Canada*.

Tartir, Alaa. (2015) "The Evolution and Reform of Palestinian Security Forces 1993-2013", *Stability: International Journal of Security & Development*, (1): 1-20.

Zawanwi, Zahraa, Eric Corijn, Bas Van Heur. (2012) "Public Spaces in the Occupied Palestinian Territories", *GeoJournal*, Springer Science Business Media B. V: 743-758. https://www.academia.edu/1832470/2013_-_Public_spaces_in_the_occupied_Palestinian_territories. Erişim Tarihi: 25.11.2015.

ARAP AYAKLANMALARI VE KIRILGAN DEVLETTE ÇOCUK OLMAK: MISIR VE SURIYE

Dr. Bulut Gürpınar

Gebze Teknik Üniversitesi, bulutgurpinar@gmail.com

ÖZET

2010 yılı sonunda Tunus'ta başlayan ve Mısır, Cezayir, Ürdün, Libya, Bahreyn, Yemen ve Suriye gibi Arap coğrafyasının farklı bölgelerine yayılan ayaklanmalar ile Ortadoğu'da devlet, devlet-toplum ilişkileri yeniden tanımlanmaya ve biçimlenmeye başlamıştır. Daha fazla temel hak ve özgürlük talebi ile başlayan, ancak her gün artan terör ve insan ölümlüyle devam eden bu süreçte en çok etkilenen aktörlerden biri, çocuklardır. Çalışma, Arap ayaklanmalarında çocuk olmayı başarısız/kırılğan devlet olarak tanımlanan Mısır ve Suriye örnekleri üzerinden tartışacaktır. Mısır ve Suriye'nin ayaklanmaların başladığı zamandan bugüne kırılğan devlet derecelendirmesi ile çocukların bu ülkelerdeki durumu karşılaştırılarak devlet otoritesi ve meşruiyetin yansıması görülmeye çalışılacaktır. Mısır'da Hüsnü Mübarek'in devrilmesinden sonraki üç yıllık süreç içerisinde iki ayrı anayasa yapılarak halkoyuna sunulmuş, sonuçta devletin otoritesi darbe ile de olsa korunmuştur. Suriye'de ise başlayan ayaklanmalar her gün artmış, süreç iç savaşa dönüşmüş, başlangıçtaki özgürlük talebinin yerini hayatta kalabilme almış, yaşanan meşruiyet kaybı anayasa ve kurumsallığı da çökertmiştir. Çalışma, başarısız/kırılğan devlet kavramsallığı içerisinde bu iki devlette çocuğun konumunu, devletlerin yapısının birey üzerindeki etkisi üzerinden karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Sözcükler: Çökmüş/Başarısız/Kırılğan Devlet, Çocuk, Suriye, Mısır, Arap Ayaklanmaları.

1. Giriş

Yeni bir dünya düzeninin başladığı yıllarda, 1992'de kullanılmaya başlayan bir kavram olan "kırılğan devlet", günümüzde tehlike altındaki ulusları/bölgeleri sergilemek ve tehlikenin boyutunu ölçebilmek için bağımsız kuruluşlarca incelenmektedir. Çeşitli kriterlerle devletler değerlendirilerek "başarı"ları ve "başarısızlık"ları sergilenmekte, ülkeler ılımlı, uyarı, alarm vb. etiketlerle sıralanmaktadır. Bu sıralamada devletler, kendi bölgelerindeki puanlama ile karşılaştırmalı analize tabi tutulmaktadır. Yıldan yıla değişimlerin de yansıtıldığı tablolarla, bir anlamda devletlerin yılsonu karneleri açıklanmakta, artan trendler önümüzdeki yıl için devletlerin daha fazla çalışmaları için bir anlamda "uyarı" niteliği taşımaktadır. Çalışma kırılğan devletin tanımından hareketle bu istatistiki verilerin anlamını, Arap Ayaklanmaları ile birlikte değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Çocuklar, uluslararası ilişkiler disiplininde çok fazla atıf yapılmayan, incelenmeyen öznelerdir. Birey olmaktan öte bir "aktör" özelliği taşımadıklarından hareketle, mağdur gruplar içerisinde bile kendilerine çok fazla değinilmemiştir. Hukuk alanında da birer özne olduklarından hareketle farklı düzenlemelere konu olmaları yakın zamanların ürünüdür. Hukuk alanında çocuklar, haklarını modern dönemde elde etmeye başlamıştır. Birleşmiş Milletler sistemi ile çocuk hakları belirlenerek devletlerin imzaladığı sözleşmelerle kayıt altına alınmıştır. Ancak, devletlerin "kırılğanlığı" arttığında, kendi ülkelerindeki kamu hizmetlerini dağıtmada, egemenliğin tekelleşmesinde başarıları sorgulandığında bu hukuk metinlerinin anlamı, uygulanması da zayıflamaktadır. Batı'da politikaya katılımı çocukların yeri tartışılırken, Arap Ayaklanmalarında çocukların yaşamlarının nasıl travmatize edildiği, hayatta kalabilmek için nelerden vazgeçtikleri, yerlerinden/yurtlarından edilmeleri, işkenceden ölüme yaşamla mücadeleleri söz konusudur. Savaşın etkilerinin doğrudan hissedilmesinde öte, Arap Ayaklanmalarında yaşanan çocuklara düşen rol farklılığıdır. Ayaklanmanın başından itibaren taraf seçmeye zorlanarak, cepheye çekilen çocuklar, kişiliklerini belirleyecek olan en önemli çağlarında çocukluklarını yitirmişlerdir. Büyüklerin elinde asker haline getirilen çocuklar, kendi akli melekelerine sahip olmadan savaşın doğrudan öznesi durumdadır. Hak dağıtımından yararlanabilmek, ancak güçlü, refah içerisinde bir devletle sağlanabilirken, devletin "başarısız"lığı bireyin, toplumun en zayıf ögesi çocuğun da

mağduriyetini beraberinde getirmektedir. Kaldı ki, çocuklara yapılan muamele toplumun onlarca yıl sonrasını da ipotek altına koymaktadır. Bugünün savaş çocukları, savaşın içerisinde militarize olurken, büyüdüklerinde nasıl birer yetişkin olacakları, o toplumun bu yetişkinlerle alacağı hal, bu yetişkinlerin büyüteceği çocuklar düşündürücüdür. Bugünün çocuklarının travmatize oluşu, kuşakları sararak büyüyen bir şiddet sarmalıyla bir çığ etkisine sahip olabilir.

I. Körfez Savaşı, siyasette ve uluslararası ilişkilerde iletişimin, haber almanın önemine nasıl yol açıyorsa, Arap Ayaklanmaları da özel olarak çocuk istismarının görselleştirilmesi alanında yeni bir dönemi başlatmıştır. Çocukların yaşadığı vahşet, bütün dünya kamuoyunun gözleri önüne sunulmuş, sosyal medya ile yayılmıştır. Her ne kadar Arap Ayaklanmaları ile çocukların mağduriyeti görsel bir malzeme olarak dolaşıma sokulmuş olsa da, günümüzde hala mağduriyetlerin boyutunun algılanmasında oldukça geri kalındığı söylenebilir. Kırılgan devlette, toplumun en kırılgan öznesi çocukların istatistikleri aşan durumu çalışmanın ana eksenini oluşturmuştur. Bu çalışma savaştan en fazla zarar gören çocukları araştırırken, sosyal bilimlerde istatistiklerin, tabloların açıklayıcılıklarına da eleştirel yaklaşacaktır.

Çalışma, üç bölümde planlanmıştır. Öncelikle kırılgan devlet tanımı, gelişimi ve bugünkü kullanım örneği açıklanacaktır. Bunun için Barış Fonu'nun kullandığı kırılgan devlet endeksi seçilmiş, ayaklanmaların başladığı 2010 yılından günümüze Mısır ve Suriye istatistikleri değerlendirilmiştir. İkinci bölümde, çocuk haklarının gelişimi, hukuk sisteminde çocuğun özne haline gelişi, uluslararası çocuk hakları sözleşmeleri incelenmiştir. Son olarak Arap Ayaklanmaları'nda çocukların nasıl rollendikleri, rejim ve muhalifler tarafından nasıl araçsallaştırıldıkları, yaşadıkları sorunlar sergilenecektir. Böylece "kırılgan devlet"te toplum içerisindeki en kırılgan "çocuk"un durumu ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. Çökmüş/Başarısız/Kırılgan Devlet (Failing-Failed-Fragile State)

"Başarısız devlet" kavramı olarak ilk defa ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan emekli iki bürokrat olan Gerald B. Helman ve Steven R. Ratner tarafından 1992 yılında "Başarısız Devletleri Korumak" adlı makalede kullanılmıştır. Helman ve Ratner'e göre (1992:3), soğuk savaşın bitmesi ile birlikte "uluslararası toplumun üyesi olmada tamamen yetersiz olan devlet" biçiminde tanımlanan rahatsız edici yeni bir olgu ortaya çıkmıştır. Kavramın kullanımına kurumsal açıdan bakıldığında ise her ne kadar kavram BM Genel Sekreterlerince (Boutros- Boutros Ghali ve Kofi Annan) kullanılmış olsa da BM'de alınan kararlarda başarısız devlet lafzına rastlanmamaktadır (Akpınarlı, 2009:88).

Devletler temel olarak başarılı/başarısız olarak iki ana kategoriye ayrılmış, başarısız devletler ise kendi içerisinde yetersizliğin/sorunun ölçüsüne göre derecelendirilmiştir. Zaman içerisinde alt kategorilere ve farklı indikatörlere sahip olmaya başlayan "başarısız devlet kavramı" Schneckener'e göre (2006: 15-16), "devlet kurumlarının idare ve sevk kabiliyetlerini kaybederek çekirdek alanlardaki yükümlülüklerini yerine getirememeleri" ile ortaya çıkmaktadır (Miliken ve Karuse, 2002: 753). Çekirdek alanlardaki yükümlülükler, Schneckener'ce (2006: 15-16) *güvenlik, refah, meşruiyet-hukuk devleti* olarak tanımlanmış ve bu özellikler açısından başarısız devlet 4'e ayrılmıştır: Konsolide devlet (consolidating state), zayıf devlet (weak state), çöken devlet (failing state) ve başarısız devlet (failed/collapsed state).

Tablo 1: Devletsellik Biçimleri

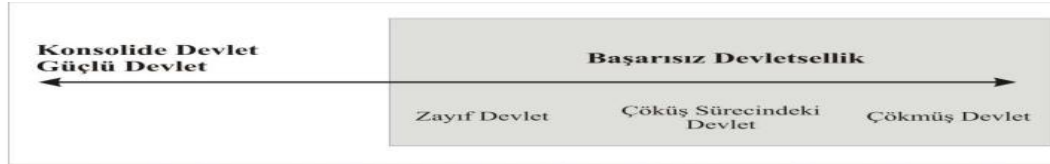
	Güvenlik	Refah	Meşruiyet
Konsolide	+	+ veya +/-	+ veya +/-
Zayıf	+/-	A	A
Çöken	-/+	A	A
Başarısız (Çökmüş)	-	-/+ veya -	-/+ veya -

Kaynak: (Schneckener, 2006:17).

- + Fonksiyon tam olarak yerine getiriliyor.
- +/- Fonksiyon sadece yerine getiriliyor.
- /+ Fonksiyon kısmen yerine getiriliyor.
- Fonksiyon işlevsel değil/yerine getirilmiyor.
- A Bütün kombinasyonlar mümkün.

Tablodan da anlaşılacağı gibi devletler güvenlik, refah ve meşruiyet eksenlerinde bölünerek en zayıftan, en konsolide olmuş olana kadar sıralanmaktadır. Bu ayırım, sayı doğrusu biçiminde bir grafikte de açıklanarak “devletselliğin aşamaları” olarak gösterilmiştir:

Grafik 1: Devletselliğin Aşamaları

Kaynak: (Schneckener, 2006:19).

Daha genişletici bir analizle devletler, “güvenlik yönetimi”, “politik yönetim”, “sosyo-ekonomik yönetim” ve “idari yönetim” işlevlerini yerine getiren güçlü bir yapıya sahiplerse başarılı, yokluğu ya da yetersizliği halinde ise başarısız devlet olarak tanımlanmaktadır (Rotberg, 2004:10, Patrick, 2006:5). Buna göre başarısız devlet kavramının, (belli başlı kurumlara sahip, kısmen de olsa istikrarı sağlamış, sınırları belirli, çeşitli etnik grupları bünyesinde barındırıp uluslaşma sürecini tamamlayamamış ve demokrasiye geçememiş devletleri de) “kırılgan” ya da “bıçak sırtı” olarak nitelendirilebilecek bir yapıya sahip olmaları nedeniyle zayıf, çöküş sürecinde, çökmüş devleti de kapsadığı söylenebilir.

Başarısız devlet çalışmalarına katkıda bulunan yazarların yanı sıra, bu tarihten itibaren kurumsal olarak da başarısızlık dereceleri ve sınıflandırmaları geliştirilmeye çalışılmıştır. Barış Fonu (Fund for Peace), Dünya Bankası (World Bank), Birleşik Krallık Uluslararası Gelişim Departmanı (United Kingdom Department of International Development) ve Başarısız Devlet Çalışma Kolu (State Failure Task Force) gibi bağımsız araştırma ve uzmanlık kuruluşları tarafından kavram tanımlanarak tartışılmıştır (Iqbal ve Starr, 2008: 316). Bunlar içerisinde en önce gelen ABD merkezli düşünce kuruluşu Barış Fonu’nun özet ve kapsayıcı tanımıdır. Weber’e atıfla “meşru güç kullanımı” üzerinden devlet tanımı yapılarak, başarısız devlet “hükümetin ülkesindeki fiziki kontrolü kaybettiği ya da meşru kuvvet kullanımı tekelinde eksiklik baş gösterdiği” devlet olarak kullanılmaktadır (Iqbal ve Starr, 2008: 317). Bu tanım hem devletin en klasik fonksiyonuna gönderme yapmakta hem de müdahaleleri bir anlamda sınırlandırmaktadır.

Barış Fonu 2005 yılından bu yana Başarısız Devletler Endeksi (“Failed States Index”) 2014 yılında ise Kırılgan Devletler Endeksi (“Fragile States Index”) adı altında yayınlanan raporlarla ülkeleri

sınıflandırmaktadır. Başarısız Devletler Endeksi, 177 ülkeyi istikrar ve kapasite düzeylerini temel alan, hükümetlerin, uluslararası organizasyonların, sivil toplum, üniversite ve basınla sıklıkla referans verdiği, yıllık bir endekstir. Endekse atıf yapan kuruluşlar arasında Dünya Bankası, IMF, BM, NATO, Afrika Birliği, ABD'nin birçok askeri aygıtı, Dış işlerine ilişkin ajanslar ve uluslararası kuruluşlar gösterilebilir.

Başarısız Devletler Endeksi, Barış Fonu'nun Çatışma Değerlendirme Yazılımı'nın (CAST) bir parçasıdır. Geniş kapsamlı sosyal bilim metodolojisine dayalı, üç birincil kaynaktan veriler toplanarak nihai puanlar eleştirel biçimde değerlendirilir. Milyonlarca dokümanın her yıl analizi ile her devletten veriler toplanır, politik, sosyal ve ekonomik göstergeler 100'e yakın alt endeks ile değerlendirilir. Barış Fonu, dünyayı 4 ana, 12 alt gruba ayırarak, "komşu"lar ile karşılaştırarak daha iyi bir değerlendirmeye ulaşmayı amaçlar, böylece hem devletlerin hem de bölgelerin performansı da değerlendirilir.

Bu bölgeler;

- Batı Avrupa (Norveç, İsveç, Finlandiya, İsviçre, İrlanda, İtalya),
- Doğu ve Güneydoğu Avrupa (Slovenya, Yunanistan, Çek Cumhuriyeti, Rusya, Bosna Hersek),
- Okyanusya (Yeni Zelanda, Avustralya, Solomon Adaları, Fiji, Papua Yeni Gine),
- Kuzey Amerika ve Karayipler (Kanada, ABD, Haiti, Küba, Meksika...),
- Orta ve Güney Amerika (Şili, Uruguay, Kolombiya, Arjantin..),
- Doğu ve Güneydoğu Asya (Japonya, Singapur, Güney Kore, Myanmar, Kuzey Kore),
- Magrip ve Ortadoğu (Umman, Yemen, Irak, İran, Lübnan, Moritanya),
- Güney Afrika (Güney Afrika, Botsvana, Zimbabve, Kongo Cumhuriyeti...),
- Orta Asya ve Kafkaslar (Türkiye, Kazakistan, Özbekistan, Gürcistan, Tacikistan, Kırgızistan, Azerbaycan),
- Batı ve Orta Afrika (Gana, Çad, Nijerya, Gine, Orta Afrika Cumhuriyeti..),
- Doğu Afrika (Seyşeller, Somali, Sudan, Kenya, Etiyopya...),
- Güney Asya (Maldivler, Afganistan, Pakistan, Bangladeş, Sri Lanka, Nepal).

Başarısız devlet tanımında Jean-Jacques Rousseau'nun meşru politik otoriteyi tanımlamak için kullanıldığı (Bertram, 2003: 5). "toplum sözleşmesi" kavramına atıf yapılmakta, devletler başarısızlaştıkça toplum sözleşmesinin zayıfladığı yorumuna varılmaktadır.

Başarısız Devlet Endeksi, 12 ana gösterge kullanmaktadır: (FFP, 2010:11)

Sosyal Göstergeler:

1. Demografik Baskı Dayanağı: Hükümetin sosyal yükümlülüklerini yerine getirmede zorlandığı hastalık ve doğal afetler gibi nüfus üzerindeki baskılar.
2. Mülteci ve Yerinden Edilmiş İnsanların Kitle Hareketi: Kamu hizmetleri üzerinde gerilim ve potansiyel olarak güvenlik tehdidi oluşturabilecek gruplar.
3. İntikam Arayan Grupların Şikayeti: Gruplar arasında tansiyon ve şiddet oluştuğunda, devletin güvenlik sağlama yeteneği düşer. Güvenlik sağlanamadığında şiddet ve çatışma doğar.
4. Kronik ve Sürekli İnsan Kaçışı: En küçük fırsatta insanlar göç eder, beşeri sermayede boşluk oluşur.

Ekonomik Göstergeler:

5. Eşitsiz Ekonomik Gelişme: Etnik, dini veya bölgesel farklılıklar olduğunda, toplumsal sözleşmeye katılımı eşitsizlik gelişebilir.
6. Yoksulluk, Kesin ve Ağır Ekonomik Çöküş: Yoksulluk ve ekonomik çöküş devletin enflasyon ve işsizlikle mücadele benzeri sosyal yükümlülüklerini karşılama zorlar.

Politik ve Askeri Göstergeler:

7. Devletin Meşruiyeti: Yolsuzluk ve temsilde adaletsizlik doğrudan toplumsal sözleşmeye katılımı zedeler.

8. Kamu Hizmetlerinin Artan Bozulması: Sağlık, eğitim ve temizlik hizmetlerinin sağlanması toplumsal sözleşmenin anahtar koşullarındandır.
9. İnsan Haklarının ve Hukukun Üstünlüğünün Bozulması: İnsan hakları ihlal edildiğinde veya dengesiz biçimde baskı uygulandığında toplumsal sözleşme zayıflar.
10. Güvenlik Aygıtı: Güvenlik aygıtı, meşru gücün kullanımında tekelleşmeyi gerekli kılar. Güvenlik aygıtında kırılma olduğunda, rekabet ya da paralel gruplar ortaya çıktığında toplum sözleşmesi zayıflar.
11. Hizipleşmiş Seçkinler: Yerel ve ulusal liderler çıkmaza girdiğinde ve politik çıkarlar için riski göze aldığına toplumsal sözleşme sarsılır.
12. Dış Aktörlerin Müdahalesi: Devlet, toplumsal sözleşme altında gereklilikleri karşılayamadığında, dış aktörler bazen bunları karşılamak için müdahale edebilir ya da ekonomik ve politik kazanç için iç güçleri manipüle edebilir.

Devletle toplum arasındaki ilişkileri bu kriterlerle ölçmeyi amaçlayan endeks, bir organizatör olarak devleti puanlamakta ve idari görevlerini ön planda tutarak kamu hizmetlerinin yerine getirilmesine, yönetimde tekelleşmeye önemli rol atfetmektedir. Bütün bu görevlerin sağlanması gerçekte bireyin mutluluğunu beraberinde getirir mi? Ya da bireyin devlete bağlanmasını sağlar mı? Bu kriterler daha çok devletin üstün otoritesinin pekiştirilmesine dönük puanlamalar görünümündedir. Bölgesel çatışmaların artışı, başarısız devlet kavramının yaygınlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Özellikle 11 Eylül ile birlikte “önceden” müdahale etme tartışmaları gündeme geldiğinde krizleri öngörerek müdahale etme tartışmaları yoğunlaşmıştır. Deprem olmadan önce uyarı mekanizması olarak görülmeye başlanan “başarısız devlet” sınıfına alma kavramının da test edilebilirliğini artırma çabalarını artırmıştır. “Başarısız devlet” sınıflandırmasının OECD benzeri çeşitli kuruluşların gerçekleştirdiği ekonomik sınıflandırmalara benzer bir bakış açısıyla değerlendirilmesi, müdahalenin gerekçesi biçiminde meşrulaştırılmaması gerekmektedir. Ancak, kavramın işlevselleştirilmeye çalışılması sorunlu bir alana karşılık gelmektedir, çeşitli göstergelerle yapılan sıralamalara dayanarak “önleyici” müdahalenin anahtarı olarak “başarısız devlet” sınıflandırmalarının görülmeye başlanması oldukça tartışmalıdır.

Bu kriterlere göre devletler, en yüksek puanı alandan düşüğe “alarm, uyarı, ılımlı, sürdürülebilir” olmak üzere ilk yıllarda 4, daha sonra 2014 yılından itibaren bu ana kategoriler genişletilerek çeşitli derecelere ayrılmıştır. BM üyesi olan devletlerin dahil edildiği ölçümde bazı devletler veri eksikliğinden ya da çok küçük olduklarından listede yer almazlar (Vatikan, Andorra, Dominik Cumhuriyeti...). Ayrıca yıldan yıla değişim de grafiklere yansıtılır.

12 ana kriter, 14 alt göstergeye ayrılarak toplanan veriler CAST yazılımına aktarılır. İncelenen ülkeye dair yapılan içerik analizi, kantitatif analiz ve kalitatif girdilerle derecelendirilir. Elde edilen puanlar diğer önemli istatistiklerle karşılaştırılarak herhangi bir ham verinin atlanması önlenir. Başarısız Devletler Endeksinin başarısı titizliği ve sistematik geniş veri kaynaklarındadır. Sıralama ve puanın yüksekliği devletin başarısızlığının artışı olarak yorumlanır.¹

¹ Tabloda yer alan kavramlar şu biçimde çevrilmiştir: Moderate: Orta, Warning: Uyarı, High Warning: Artan Uyarı, Alert: Alarm, High Alert: Kırmızı Alarm

Tablo 2: 2010-2015 Mısır ve Suriye'nin Başarısız/Kırılğan Endeksinde Yeri

BDE(178)	Mısır		Suriye	
Yıllar	Sıralama	Puan	Sıralama	Puan
2010	49 (Alarm)	87,6	48 (Alarm)	87,9
2011	45 (Alarm)	86,8	48 (Alarm)	85,9
2012	31 (Alarm)	90,4	23(Alarm)	94,5
2013	34 (Alarm)	90,6	21(Alarm)	97,4
2014	31 (Alarm)	91	15 (Kırmızı Alarm)	101,6
2015	38 (Alarm)	90	8 (Kırmızı Alarm)	107,9

Kaynak: <http://library.fundforpeace.org/fsi> Erişim Tarihi: 20.03.2016.

Barış Fonu'nun 2015 verilerine bakıldığında, Suriye *Kırmızı alarm* sınıflandırmasında 107,9, Mısır ise *Alarm* sınıflandırmasında 90,0 ile yer almaktadır (FSI, 2015:7). 2006 yılından itibaren seyre bakıldığında ise şöyle bir eğilim ile karşılaşılmaktadır (FSI, 2015):

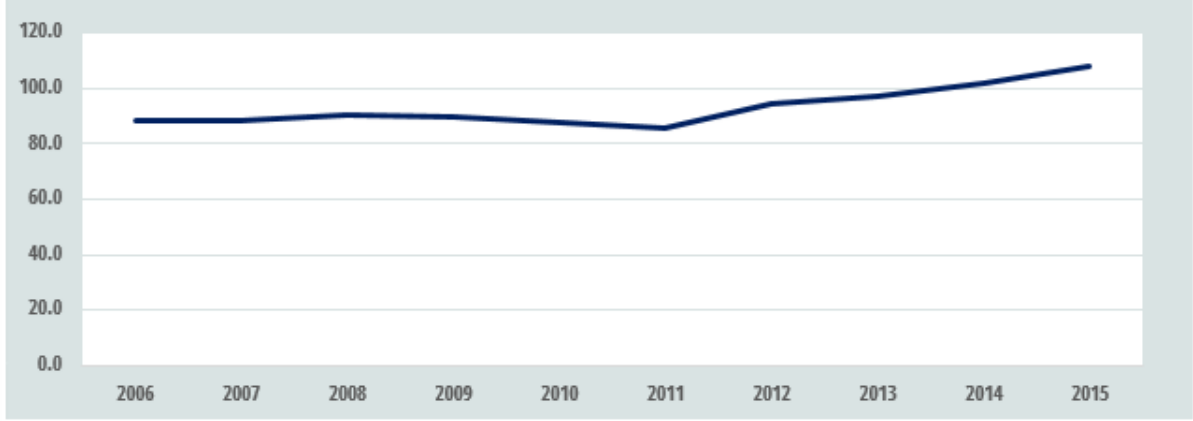
Grafik 2: Mısır'da Kırılğan Devlet Eğilimi (2006-2015)

Grafikten de görülebileceği gibi, 2010-2011 Yasemin Devrimi'nden esinle Mısır'da 25 Ocak 2011'de başlayan ve Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in istifasına yol açan protestolar grafiğe olumlu yansımıştır. 2006'dan itibaren başlayan istikrarlı "kırılğanlığın" yerini 2011'de sert bir düzelmeye almıştır. Ancak düzelmeye daha da sert bir biçimde kırılğanlık hızla artmış Haziran 2012 Muhammed Mursi Mısır'ın ilk demokratik yollarla seçilen cumhurbaşkanı olması grafiğe kötüleşme olarak yansıtılmıştır. 2013 yılında ise askeri müdahale gerçekleşmesi grafiğe yeniden bir stabilizasyona işaret etmiş, 2014'ten itibaren görece düzelmeye yaşanmaya başlamıştır. Kuşkusuz grafiğin böyle bir trend izlemesinde hem ekonomik göstergeler hem de intikam arayan grupların şikayeti başta olmak üzere

sosyal göstergelerdeki kırılmalardan çok politik ve askeri göstergeler etkili olmuştur. Özellikle “hizipleşmiş seçkinler” ile “güvenlik aygıtı”nın sarsılması rekabet halinde grupların ortaya çıkması Mısır’daki kırılmalık eğilimini daha fazla açıklar görünmektedir.

Grafik 3: Suriye’nin Kırılmalık Devlet Eğilimi (2006-2015)

Görüldüğü gibi, Suriye’de yaşanan “istikrarlı” bir kırılmalık halidir. 2006’dan bu yana kırılmalık yüksek seviyelerde seyretmekte, ayaklanmaların başladığı 2011’de bir ölçüde düzelmeye olsa da 2013’ten itibaren artan oranda tehlikeli seviyelere yükselmektedir.

Her iki ülkede de yaşananlar göz önüne alındığında en sorunlu devletin bile kargaşa ve kaos (savaş)tan daha iyi olduğu sonucundan başka, bu istatistik ve tabloların anlamı ne olabilir? Darbe ile yönetimin ele geçirildiği, çocuk ve insan haklarının neredeyse hiçe sayıldığı bir ülkede “başarısızlık”ta düşüş, kırılmalık bir çocuğun gözünde acaba ne ifade eder? Bu grafik ve tablolardan öte, gerçekte yaşanan, bir çocuğun yaşadığı ne tür deneyimlerdir? Bundan sonraki kısım çocuk olmaktan hareketle bu sorulara yanıt vermeyi amaçlamaktadır. Bunun için de uluslararası standartlarda çocuk haklarından, çocuğun tanımından hareket edilecektir.

3. “Çocuk” Olmak

Çocuk masum, duyarlı ve bağımlı bir varlıktır. Yaşamın ilk yıllarında temeli atılan gelişim, çocuğun geleceğini büyük ölçüde belirleyecek bir süreçtir. Çocuğun, bir birey olarak çıkarını gözetken ve çocuğun çıkarını toplumun çıkarı ile bütünleştiren bir yaklaşım, çocuğun toplumun geleceği olduğu düşüncesine zemin hazırlamaktadır (Aral ve Gürsoy, 2001: 36).

Çocuk haklarının tarihsel gelişimi, çocuğun üzerinde serbestçe tasarruf edilebilir, devir ve terk edilebilir, hatta öldürülebilir bir “nesne” olmaktan çıkarılıp, haklara ehil, kişilik sahibi bir “özneye” dönüştürülmesinin serüveni olarak özetlenebilir (Serozan, 2000:10). Hıristiyanlığın doğuşuyla birlikte batıda acıma duygusu ve düşkünlere yardım etme fikri yayılmaya başlayınca, insanların çocuklar üzerindeki insanlık dışı tutumları yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır. Çocukların korunabilmesi için otoritenin de tekilleşmesi gerekmiştir. Devletlerin ortaya çıkmasına kadar geçen süreçte çocukların korunması aileye ait bir görev olarak kabul edilmiştir. Devlet örgütlenmesi ile birlikte “çocuğun korunması” sadece aileye ait bir sorun olmaktan çıkarak toplumsal kurumlar ve devlete yönelik sorumluluk çerçevesinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Çocukların korunması ile ilgili kurumlar ilk başta dini bir nitelik taşıırken, toplumların ekonomik, sosyal ve siyasi görüşlerindeki değişiklikler ile uygarlık seviyesinin yükselmesi neticesinde bu kurumlar dini niteliğinden sıyrılarak, çağın gelişimi ve anlayışına uygun kurumlar haline gelmiştir.

15. yüzyılın sonlarında İspanyol filozof Vives, çocukların korunmasına ilişkin ilkelerden söz etmiştir. Bunlar hukuksal ilkelerden çok eğitim ilkeleri niteliğindedir. 18. yüzyılın sonlarında İsviçreli eğitimci Pestalozzi, fakir çocukların sefaleti ve eğitimsizlikleri sorununa değinmiş; çocukların aile içinde ana babaları tarafından, ana babası olmayan çocukların da koruyucu aileler tarafından eğitilmelerinin önemi üzerinde durmuştur (Akyüz, 2000:44).

Modern hukuk sistemlerinde çocukların korunması, çocuğunda bir şahsiyet yani insan olarak sevgiye ve şefkate layık olması ve birlik yani çocuğun, toplumun, milletin, devletin bir parçasını oluşturması ve kamu yararına korunması fikrine dayanır. Çocuk hakları, çocuğun bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal ve ahlaki bakımlardan özgürlük ve saygınlık içinde, sağlıklı ve normal biçimde gelişebilmesi için hukuk kuralları ile korunan yararlardır. Çocukların özel gereksinimleri nedeniyle ayrı bir çocuk hakları düzenlemesine gerek duyulmaktadır. Çocuk hakları ve yetişkin hakları bir bütündür. Yirminci yüzyılın başlarında çocukların erişkinlerden farklı haklara sahip olduğu, dolayısıyla da bu hakların ayrıca tanınması gerektiği konusunda, değişik ülkelerde farklı hareketler ortaya çıkmaya başlamıştır.¹

Çocuk hakları genel başlığı altında dört ayrı kategori mevcuttur. Bunlar **refah hakları, koruyucu haklar, yetişkin hakları, ana-babaya karşı haklar** olarak sınıflandırılmıştır (Franklin, 1993:15). Refah hakları, bütün çocukların beslenme, tıbbi hizmet, barınma ve eğitim ihtiyaçlarını sağlar. İkinci kategori olan koruyucu haklar, çocukları yetersiz ilgiden, ev içindeki ihmal, fiziksel ya da duygusal kötü muameleden ya da herhangi başka bir tehlikeden koruyacak haklarla ilgilidir. Korumacı hakların, çocukları yetişkinlere bağımlı kıldığı ve özerkliklerini yok ettiği için eleştiren kimi çocuk hakları savunucuları, korumacı hakların tanımlanması ve uygulanmasında çok hassas olmak gerektiğini ileri sürmektedirler. Üçüncü kategori olan yetişkin hakları, şu anda yetişkinlerin tek başına sahip oldukları aynı haklara çocukların da sahip olmaları gerektiğini ileri sürer. Bu yetişkin haklarını genç insanlara tanımak, onların bu önemli alanlardaki özerkliklerini ve bağımsızlıklarını arttıracaktır. Çocuk haklarının son kategorisi çocukların var olan reşitlik yaşına ulaşmadan önce anne babaları karşısında daha fazla bağımsızlığa sahip olmaları gerektiğini ileri sürer. Yetişkin hakları gibi bu hakların amacı da çocukları korumak değil, kişisel özgürlüklerini artırmaktır (Koşar, 1989:39).

Uluslararası alanda çocuk haklarının gelişmesinde üç aşamadan bahsedilebilir. İlk etkili girişim 1924 yılında Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilen Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi'dir. Görüldüğü gibi, Çocuk haklarının uluslararası standartlara ulaşılabilmesi için uluslararası ilişkilerin gelişerek, u, uluslararası işbirliğinin bir sonucu olarak uluslararası kurumlara sahip olunması gerekmiştir. Bu bildirge Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmiş, daha sonra çocuk haklarının korunması için birey, aile, özel ve resmi kurumlar ile hükümetlere yükümlülükler getiren 1959 Tarihli BM Çocuk Hakları Bildirgesi ikinci adımı oluşturmuştur. Bu bildirge çocuk haklarına uluslararası yasa gücünü kazandırmıştır. Son olarak çocuk hakları açısından daha ayrıntılı düzenlemeler getiren 1989 Tarihli Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (BMÇHS) hukuk alanında temel bir metin olmuştur. BMÇHS hala yürürlükte olan en detaylı, en fazla kabul gören çok taraflı sözleşmedir.

Sözleşme'ye göre, 18 yaşına kadar her insan çocuk sayılır. Çocuk hakları konusunda korumacı maddelere yer veren sözleşmede bütün faaliyetlerde gözetilmesi gereken ölçüt "çocuğun yararı"dır. Sözleşme, silahlı çatışma halinde bile çocuk hakları için bir standart belirlemiştir, özellikle 15 yaşın altındaki çocuklar için ek korumalar getirmiştir. :

Madde 38

1. Taraf Devletler, silahlı çatışma halinde kendilerine uygulanabilir olan uluslararası hukukun, çocukları da kapsayan insani kurallarına uymak ve uyulmasını sağlamak yükümlülüğünü üstlenirler.

¹ Leh eğitimci Janusz Korczak'ın 1919 yılında yayımlanan 'How to love a child' (Bir çocuğu nasıl sevmeli) adlı kitabı çocuk haklarından bahseden öncül adımlardan birisidir. 1917 Ekim devriminin ardından Moskova'da çocuk haklarına ilişkin 2 bildirge yayımlanmıştır.

2. Taraf Devletler, on beş yaşından küçüklerin çatışmalara doğrudan katılmaması için uygun olan bütün önlemleri alırlar.
3. Taraf Devletler, özellikle on beş yaşına gelmemiş çocukları askere almaktan kaçınırlar. Taraf Devletler, on beş ile on sekiz yaş arasındaki çocukların silahlı çatışmalara alınmaları gereken durumlarda, önceliği yaşça büyük olanlara vermek için çaba gösterirler.
4. Silahlı çatışmalarda sivil halkın korunmasına ilişkin uluslararası insani hukuk kuralları tarafından öngörülen yükümlülüklerine uygun olarak, Taraf Devletler, silahlı çatışmadan etkilenen çocuklara koruma ve bakım sağlamak amacıyla mümkün olan her türlü önlemi alırlar.

Madde 39

Taraf Devletler, her türlü ihmal, sömürü ya da suiistimal, işkence ya da her türlü zalimce, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele ya da ceza uygulaması ya da silahlı çatışma mağduru olan bir çocuğun, bedensel ve ruhsal bakımdan sağlığına yeniden kavuşması ve yeniden toplumla bütünleşebilmesini temin için uygun olan tüm önlemleri alırlar. Bu tür sağlığa kavuşturma ve topluma bütünleştirme, çocuğun sağlığını, özgüvenini ve saygınlığını geliştirici bir ortamda gerçekleştirilir.

Sözleşme, bağlayıcılık açısından, tarafların beş yılda bir rapor sunmakla yükümlü oldukları Çocuk Hakları Komitesi'ne sahiptir. Böylece devletlerin bu sözleşme ile üstlendikleri yükümlülükleri yerine getirme konusunda kaydettikleri ilerlemeler incelenmektedir.

Çocuklar, çocuk hakları ve çocuk refahı, 1945 yılında kurulduğundan bu yana, Birleşmiş Milletlerin merkezi ilgi odaklarından birini oluşturmuştur. Genel Kurulun gerçekleştirdiği ilk çalışmalardan biri, bugün çocuklara yönelik uluslararası yardım çalışmalarının temel direği durumunda olan, Birleşmiş Milletler Çocuklar Yardım Fonunun (UNICEF) kurulması olmuştur. Kurumun bütün çalışmaları, tarihte en yaygın olarak benimsenen insan hakları sözleşmesi olan BM Çocuk Haklarına dair Sözleşme doğrultusunda yürütülmektedir. UNICEF çocuk haklarını, Birleşmiş Milletler Şartı'nda ve Binyıl Kalkınma Hedefleri'nde de öngördüğü gibi, beşeri kalkınmanın vazgeçilmez bir bileşeni olarak görmektedir. Tamamen gönüllü fonlarla desteklenen UNICEF'in çalışmalarının büyük bir kısmı dünyanın en yoksul bölgelerinde ve özellikle de acil durumlarda çocukların temel ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ilgili olsa da, kurum toplam 190 ülkede güçlü bir varlığa sahiptir.

Çocuk haklarının hedefinin çocukların bireysel haklarının yanında, toplumsal yaşantıyla ilgili kararlara katılmalarını sağlamak gereklidir. Çocuklara sosyal, medeni, kültürel haklar tanınırken, politik haklarda çekinceli davranılmaktadır. Çocukları yetişkinlerden ayıran nokta politik haklarının olmamasıdır. Ancak BM ve UNICEF çatısı altında çocuk parlamentoları kurularak politik haklarda da bir açılım sergilenmeye başlanmıştır.

UNICEF her yıl dünyadaki ülkelerin ve bölgelerin, çocukların refahına özel önem veren ekonomik ve sosyal istatistikleri açıklayarak dünyada çocukların durumunu da gözler önüne sermektedir. Bugün gelinen noktada çocuk hakları için standartlar, savaş koşulları dahil belirlenmiş olsa da, yaptırım ve uygulama alanında eksikliklerin olduğu ortadadır. Hem sözleşme hem de UNICEF taraf devletler üzerinde bir yaptırıma sahip değildir, bu nedenle sisteme taraf olmak yalnızca bir raporlama faaliyetini içermektedir. Kaldı ki, Komite'ye raporlar 5 gibi uzun bir zamanda sunulmaktadır. Sonuçta, uluslararası sistemde çocuk hakları konusunda tam anlamıyla uygulamaya dönük tedbirlerin alındığını söylemek zordur.

4. Arap Ayaklanmalarında Çocuk Olmak

Suriye, Mısır, Libya, Yemen, Irak ve Tunus'ta Arap kadın ve çocuklar diktatör yönetimlere son vermek için devrime aktif olarak katılmış ancak bu katılım devletin yoğun baskısı ile karşılaşmıştır. Kitleler iki kilit kavram etrafında hak talebinde bulunmuştur: karâma (onur) and hürriya (özgürlük). Bu ayaklanmalar devlet ve halk arasında güç söyleminin doğasını değiştirirken diktatörlerin

zeminini sarsmış ancak herkesi “belirsizlik” ile yüzleştirmiştir (Brynen, 2012:2).

Özellikle çeşitli gelişim stratejileri deneyen yoksulluktan müzdarip ülkelerde politika yapım sürecine çocukların katılımının yararı ne olabilir? Separe ve Patrikmiş (2012) gibi Williams (2004:8) da çocukların katılımının eleştirel düşünce, sivil eğitim, diyalog becerisi için yararlı olabileceğini, kaldı ki kendilerini doğrudan etkileyen politikaların yapım sürecine katılmalarının hakları olduğunu belirtmişlerdir. Çocukların bu sürece eklenmesinin tehlikesi başka aktörlerce bilgi kaynağı olarak kullanılmaları ve bu süreçten yara almaları fazla olabilir. Çatışma bölgelerindeki insani eylemlere çocuklarının katılımının dirençle karşılanması Hart’a göre (2004:10), o bölgelerin doğal istikrarsızlıklarından ve tehlikeli olmalarından kaynaklanır. Yine de çocukların barışın sağlanması ve biçimlenmesine katılımı sağlandığında, yalnızca çocuk ve gençler için değil komşu topluluklar için de bu süreçte değerli katkılar sağlayabilecekleri belirtilmiştir (Hart, 2004:4).

Suriye, Mısır, Libya örneklerinde de görülebileceği gibi erkeklerin mağduriyeti göz ardı edilemez ancak kadın ve çocukların etkilenişi sarsıcıdır. Kaldı ki, unutulmaması gereken bütün savaşlarda çocukların savaşın getirdiği vahşet ve travmadan etkilenen en hassas grubu oluşturduklarıdır. On binlerce Suriyeli kadın ve çocuklar (ki bunların içerisinde ailelerini kaybetmiş kimsesiz, evsiz çocuklar da) Ürdün, Lübnan, Türkiye gibi dünyanın çeşitli yerlerinde kurulan mülteci kamplarına sığınmış, neredeyse bütün bir Suriyeli çocuk nesli yok olmuştur. Suriye ve Mısır’da kadın ve çocuklara uygulanan sistematik işkence, tecavüz ve açlık modern zamanların en büyük katliamını oluştursa da hala yüksek ahlaki standartlardan bahseden uluslararası toplumca sessizlikle karşılanmıştır (Sinha vd., .2013: 4).

Arap ayaklanmalarına çocukların katılımı dikkat çekicidir, özellikle Suriyeli çocuklarındaki olağandışıdır. Eskiden beri Suriye’de çocukluğun militarize edilmesi ile çocukların politik ve sosyal kimliklerinin Esad’ın egemenliğini gösteren “ikonografi eylemleri” ile kurulması, Esad efsanesinin yaratılmasında merkezi bir öneme sahiptir (Wedeen, 1999:97). Ders kitapları bu kültün ve Esad’ın hayali Suriye ulusunun yaratılmasında en önemli araçlardan biridir (Starr, 2012: 149). Çocukluğun politizasyonu ve okulların rejime asker üretme misyonu, eleştirel düşünce geliştirmelerini ve dünya görüşü oluşturmalarını engellemiştir. Bu nedenle ayaklanma başladığında, çocuklar da bu hareketin önünde/arkasında yerlerini almakta duraksamamıştır. Suriye’de gençler nüfusun çoğunluğunu oluşturur, yaklaşık %50’si 19 yaşın altıdır ve 25 yaşın altındaki nüfusun %57’si işsizdir (Ajami, 2012:71). Suriye Savaşı’nda yıllar geçerken Suriyeli çocuk kurbanların sayısı da artmaktadır. 2011’de başlayan Suriye direnişinde çocukların rolünü araştıran Mariam Cooke’un kavramlarıyla kişinin kendine ve başkalarına karşı “sorumluluğu”, neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda “bulanık hatlar”, Devletin silikliğini “farkındalık” çocukların mağduriyetlerinin en önemli açıklamalarını oluşturmuştur (Cooke, 1988:52).

Suriye Savaşı’nda çocukların rolü üç basamak açısından değerlendirilebilir: farkında olmadan devrime yol açma, karşılığında rejim tarafından hedef olma ve sonuçta rejimin vahşetine sessiz kalıp onu kabullenme yerine ülkenin her tarafında yetişkinlerle birlikte daha fazla Esad karşıtı eyleme yönelme (Saleh, 2013:80). Gelinek noktada ülkeden kaçış, mülteci olarak yaşanan dram, yaşamı için ölümü göze alarak yapılan yolculuklar bu döngünün son halkalarındaki çocukların durumudur.

Suriye’de ayaklanmalar başladığında, 10-15 yaş aralığındaki çocuklar rejim aleyhtarı sloganlar ve grafitilerle okullarının duvarlarını doldurarak ön plana çıkmışlardır (Yazbek, 2012:112). Bunun sonucunda rejimin acımasız baskısıyla boğulan ve Hamza El-Hatib örneğindeki gibi ölene kadar işkence gören yine çocuklar olmuştur. Suriye’deki ayaklanmanın 10. haftasında, Hamza El-Hatib adlı 13 yaşındaki çocuğun Suriye güvenlik güçlerince işkenceyle ölümü protestoların şiddetini artırmış ve bir simge olmuştur (Alexander, 2011). Hamza el-Hatib olayı istismar, işkence, öldürülme, açlıktan ölme ve yer değiştirmeye maruz kalan on binlere Arap çocuğundan yalnızca biridir (Sinha vd., 2013:3).

İlk gösterilerde ölenlerin çoğunu çocuklar oluşturmuştur. Özellikle yabancılaşma, dışlanma yaşayan yoksul Deralı çocuklar gösterilerde öne çıkmış ve acımasızca öldürülmüştür. Bir doktorun anlatımına göre; sağlık merkezine gelen 80 ceset ve yaklaşık 250 hastanın %90’ını 15-16 yaşındaki erkeklerdir... kafasından ya da göğsünden vurularak öldürülmüş” (Yazbek, 2012:113). Deralı okul çocukları ailelerine karşı haksız muameleye, şehir ve köy arasındaki yaşam koşullarındaki uçuruma şahit olmuş, rejim tarafından görmezden gelinen bölgenin çocuklarıdır. Buna karşılık rejim de kendi çocuklarını örgütleyerek istismar etmiş ve kendi siyasi önceliklerine göre Şamli çocukları okul gezisi

olarak Esad'a destek gösterilerine götürerek "Hepimiz sizinle Beşar" yazılı dövizleri taşıtarak kullanmıştır (El Natour, 2013: 30). Böylece ulus Dera ve Şam ekseninde çocuk militanlar savaşı ile ikiye bölünmüştür. Deralı çocukların ortaya çıkışı ve grafitileri yeni bir kuşağın doğuşuna işaret ederken rejimin Şamlı okul çocuklarını bu biçimde kullanması rejimin (ve devletin) kırılmasını, sonuç olarak çocukların gücünü ortaya koymuştur.

Suriye Savaşı'nda rejim aleyhtarı grupların bu gücü görerek kullanmaları çocukların durumunun ikinci önemli mağduriyetini oluşturmuştur. Doğal olarak politize olmuş Deralı çocukların karşısına rejimin Şamlı çocuk destekçiler çıkarması, protestocuları harekete geçirerek "çocuk askerler"e dönüşümü başlatmıştır. "Silahlı grupların yöneticileri çocuk askerleri tercih ederler, çünkü gençler, özellikle de kızlar, daha itaatkâr, savunmasız, uysaldır ve ahlaki değerleri tam anlamıyla şekillenmemiştir ve kolaylıkla manipüle edilebilir" (Morales, 2008: 5).

2011'den beri Suriye'de yaşanan Baas rejiminin meşruiyetini destekleyen ve itiraz edenlerin uluslararası alana hakkaniyetlerini sergilemek için görsel malzemeler sunduğu bir savaştır (Ziter, 2013: 116). Bu çerçevede Cooke'un belirttiği (Cooke, 1988: 52), "normal/anormal davranış arasındaki ince çizgi" tamamen ortadan kalkmış, hayali cemaate ulaşmak için yapılanlar Machiavellist anlamda mübahlaşmış, her şey "normal" olmaya başlamıştır. Çocuk cesetlerinin sosyal medya aracılığıyla dolaşıma sokulması, onurun ve saygının anlamsızlaşması, mağdur çocuk görüntüleri bu "normal"liğin rutin parçaları olmaya başlamıştır.

İster rejim isterse isyancıların elinde olsun, yaşları, fiziksel ve zihinsel kapasiteleri nedeniyle çocuklar en dezavantajlı grubu oluşturmuştur. Her iki durumda da çocuklar tarafların hayali (Suriye) cemaatini gerçekleştirmek için araçsallaştırılmıştır. Çocuklar, bu savaşın anlamını çözme yeteneğine sahip midir? Her iki taraf da kendi devrim yorumlarını çocuklar üzerinden ve çocukları bir mekanizma olarak kullanarak gerçekleştirmek isterken, başarı kazanmaları ile çocukların istismarı arttı. Sonuçta, politika yapımına ve barışın inşasına katılım yerine, Arap ayaklanmalarında yaşanan çocuk haklarının ihlali ve işkence, tecavüz ve ölümlerle sonuçlanan çocuk kurbanlar oldu.

Savaş sonucunda ülkelerinden kaçmak zorunda kalmalarıyla çocukların bu kez "aidiyet" duygularında önemli hasarlar meydana gelmiştir. Yalnızca bir yere/ulusa ait olma, eşyalara sahip olma anlamının ötesinde "zaman"a ve "geçmiş"e de aidiyet sarsılmış, geçmişle aralarında hiçbir bağlantı kalmamıştır (Al Noutur, 2013:41).

"Yabancı" olan mülteciler açısından ise şiddet bu kez biçim değiştirerek artmıştır: eş şiddeti, erken evlilik, seks köleliği, yerel toplumdaki gelen tehdit ve şiddet korkusu (Charles vd., 2013:96). Özellikle muhafazakâr toplumlarda tecavüzün insanları cezalandırmak için kullanıldığı ve çoğu çatışmada tecavüzlerin yarısından çoğunun çocuklara yapıldığı belirtilmektedir (Holmes, 2013). Yayınlanan raporlarda ülkelerinden kaçmanın nedenlerinin başında cinsel şiddet gösteren mülteciler, yiyecek bulmak için ailelerini çocuk gelinlere zorlamaları, ya da cinsel şiddete karşı onları koruyacak bir koca bulmak için gerçekleşmiştir. İslam devletini kurma niyetinde olan erkeklere gönüllü olarak kendilerini sunan genç kızlar anlamında "seks cihadı" ve çocuk gelinler, genç kızların savaşta yaşadığı en derin mağduriyet hattını oluşturmuştur. Bu istismar asilerin yanı sıra rejim tarafından da gerçekleştirilmiştir. Independent on Sunday'in iddiasına göre, Mısır'da 18 yaşından küçük kızlar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt'ten gelen zengin turistlerle, para karşılığında geçici olarak evlendiriliyor. İngiliz Independent on Sunday gazetesi, yayınladığı "Yaz gelinleri" skandalı" başlıklı haberde, yaz evlilikleri olarak adlandırılan bu birlikteliklerin, yasal bağlayıcılığı bulunmadığına da yer veriyor. Yani tatili biten yabancı damatlar ülkelerinde döndüklerinde evlilikleri bitiyor (İzmirde Sanat). Çocuk gelinler, mülteci kamplarındaki cinsiyete dayalı şiddet suçunun bir diğer yönüdür. Aileler açlık ve şiddet korkusu ile kızlarının "önur"unu korumak için çocuklarını evliliğe zorlamaktadır (Morales, 2008: 7). Özellikle bekâretin aşırı önem taşıdığı topluluklarda gerçekleşen çocuk yaşta evlenmeler, bu kızların yaşamında ve geleceklerinde travmatik izler bırakarak çocukluklarını inkar etmeleri, haksız biçimde kendileri ve kocalarına karşı boyunduruk altına almaktadır (Al Noutur, 2013:33).

Bahçeşehir Üniversitesi'nin Gaziantep İslahiye Kampı Görüşme Yerleri'nde 2012 sonunda gerçekleştirdiği Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler Hakkında araştırmaya göre ülkemize gelen sığınmacı sayısı 114.944'tür ve bunların yarıya yakınının 18 yaşın altında olduğu tahmin edilmektedir. Yapılan görüşmeler sonucunda çocukların %44.3'ü stres veren olaylardan 5 veya daha fazlasını yaşamış, %18.8

i bu olaylardan 7 veya fazlasını yaşamış olduğunu belirtmiştir (Özer v.d.2012:30).

Suriye’de devlet yıldan yıla kırılganlaştıkça, başarısız devlet haline geldikçe çocukların yaşadığı vahşetin de derecesi artmıştır. Devletin organizasyonel olarak başarısızlığı bir yana, bu örnekte rejimin çocukları manipüle ederek siyasetin içerisine çekmesi söz konusudur. Bu da ne BM’de ne de UNICEF’in çocuk hakları sistematığında kabul edilebilir ölçüler değildir. Mısır’da ise, kırılgan devlet endeksinin göreceli düşük konumu, devletin otoritesini sağlamada, Suriye örneğine kıyasla güçlü olması çocukların da nispeten daha az ve kısa süreli zarar görmelerini beraberinde getirmiştir. Mısır örneğinde, çocuklar daha çok siyasal haklar, özgürlük, kendi hak taleplerinde bulunma örneklerini gözlemleyerek, bu süreçte kazanım da elde etmiştir (Aly, 2011). Suriye gibi Mısır’da çocuklar politize olmuş, ayaklanmalarda ön planda yer almıştır. Günlük siyasetle ilgilenmeye başlamışlar, gazete okuyan çocuk sayısı artmıştır. Mısır’da bu ilgi devam etmekte, okul kampüslerinde çocuklar kafeterya ücretlerini protesto etmekten öğretmen davranışlarına kadar hoşlarına gitmeyen hemen her şeye dönük hak talebinde bulunmaktadır (The Economist, 2013). Ancak Mısır’da da ahlaki çöküntünün çocuklar üzerinde izlerine rastlanmakta, seks ticareti, kızların satılması haberleri günümüzde de duyulmaktadır. Independent’in iddiasına göre (Veselinovic, 2012) , “Yaz gelinleri” olarak adlandırılan 18 yaşından küçük kızlar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt’ten gelen zengin turistlerle, para karşılığında geçici olarak evlendiriliyor, tatili biten yabancı damatlar ülkelerinde döndüklerinde evlilikleri bitiyor (İzmir’de Sanat). Bu bireysel çöküntü dışında, son günlerde devletin çocuğa bakışını göstermesi açısından Ahmed Karni davası ilgi çekicidir. İddiaya göre, Mısır’da 2 yaşında işlediği ön görülen 4 cinayet, 8 cinayete teşebbüs suçları nedeniyle, 4 yaşındaki çocuk ömür boyu hapse atılmıştır. Bu karar sonucunda avukat: “Mısır bir grup deli tarafından yönetiliyor” diyerek tepkisini dile getirmiştir (The Mirror, 2016). Ancak devletin konsolide olması çocuklara uygulanan baskı ve şiddetin sistematikleşmesi ve rejim tarafından doğrudan gerçekleşmesini münferit örneklere indirgemıştır. Arap Ayaklanmaları’nda kırılgan devlet örneklerinden olan Suriye ve Mısır’da kırılgan devlet endeksinin durumu çocukları doğrudan etkilemiştir. Sonuç olarak endeksteeki değişimin çocukların mağduriyetine yansdığı bu örnekte görülmektedir.

5. Sonuç

Arap ayaklanmalarında çocuk olmayı başarısız/kırılgan devlet olarak tanımlanan Mısır ve Suriye örnekleri üzerinden tartışmayı amaçlayan bu çalışmada varılan sonuçlar birkaç açıdan incelenebilir. Öncelikle kırılgan devlet tanımının ve endekslerin her ne kadar mevcut durumu yansıtmada eksik olabileceği görülse de Mısır ve Suriye’deki durum karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, örtüşmektedir. Mısır konsolide olmuş, karşıt grupları bastırmış, ekonomisini görece düzenlemiş, yoğun nüfus hareketlerinin yaşanmadığı bir ülke halindedir. Suriye ise savaşın göbeğinde, “kırmızı alarm” durumundadır. Devletin kırılganlığının belirlenmesinde, bu iki devletin karşılaştırmalı durumunun endekse yansdığı görülmüştür.

Çocuk hakları açısından uluslararası standartlar değerlendirildiğinde hem BM Sözleşmesi, hem de UNICEF’in taraf devletler üzerinde bir yaptırıma sahip olmaması, sistemin sadece raporlama faaliyeti olması, yaptırımın yokluğu, dolayısıyla sistemin zorlayıcılığı sorundur. Yalnızca, Komite’ye sunulan, 5 yıl gibi uzun bir zamanı içeren raporlama faaliyeti sistemi ayakta tutmaya çalışmaktadır. Sonuçta, uluslararası sistemde çocuk hakları konusunda tam anlamıyla uygulamaya dönük tedbirlerin alındığını söylemek zordur. Kaldı ki, devletlerin egemenliğinin söz konusu olduğu uluslararası sistemde zorlayıcı tedbir alabilen uluslararası kurumların azlığı ortadadır.

Suriye’de yeniden çocuğun, üzerinde serbestçe tasarruf edilebilir, devir ve terk edilebilir, hatta öldürülebilir bir “nesne” haline dönüştüğü söylenebilir. Çocuk haklarının gelişmesi ve çocukların korunabilmesinde devlet otoritesinin sağlanarak yaygınlaşması birincil öncelik olmaktadır. Bu sebeple kırılgan devlette, çocukların durumu, bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal ve ahlaki bakımlardan kabul edilemez ölçüdedir.

Suriye ve Mısır’ın çocuklarının, kırılgan devlet endeksi ile uyumlu mağduriyeti çalışmanın sonucunu oluşturmuştur. Devlet otoritesinin sarsılması, “başarısız”lığı en kırılgan birey olan çocukları etkilemiştir. Bu nedenle, Mısır’daki çocuklar, Suriye’den daha az zarar görmüş olabilirler. Bu nedenle devletlerin “meşru güç kullanarak yönetmesi” çocuk haklarının sağlanabilmesi, hatta çocukluğun yaşanabilmesi için de en önemli şartlardan biridir. Oysa Suriye’de ayaklanmaların daha başından itibaren çocuklar rejim tarafından kullanılarak manipüle edilmiş, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin en

temel ilkesi olan “çocukların yararı”na olma ölçüsü daha başından rejim tarafından ayaklar altına alınmıştır. Bunun ardından karşıt grupların çocukları araçsallaştırması, son olarak IŞİD’in çocukları topluca öldürdüğü videoları dolaşıma sokmasıyla çocukların yaşamlarının kırılganlığı görülmüştür. Mısır örneğinde ise devletin konsolide olması çocuklara uygulanan baskı ve şiddetin sistematikleşmesi ve rejim tarafından doğrudan gerçekleşmesini münferit örneklere indirgemıştır. Arap Ayaklanmaları’nda kırılgan devlet örneklerinden olan Suriye ve Mısır’da kırılgan devlet endeksinin durumu çocukları doğrudan etkilemiştir. Sonuç olarak endeksteeki değişimin çocukların mağduriyetine yansıdığı bu örnekte görülmektedir.

Kaynakça

- Ajami, F. (2012). “The Syrian Rebellion”, Stanford, California: Hoover Institution Press.
- Akpınarlı, Neyire. (2009). *The Fragility of the ‘Failed State’*, Paradigm, Brill Academic Publishers.
- Akyüz, Emine. 2000. *Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması (Ulusal ve Uluslararası Hukukta)*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Alexander, Harriet. (2011) “How A 13-Year-Old Boy Became The Face Of The Syrian Uprising”, *The Telegraph*, 5 Haziran. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/8556619/How-a-13-year-old-boy-became-the-face-of-the-Syrian-uprising.html> Erişim Tarihi: 19.03.2016.
- Al-Natour, Manal. (2013). “ Nation, Gender, and Identity: Children in the Syrian Revolution 2011”, *Journal of International Women’s Studies*, 14(5), 28-49. <http://vc.bridgew.edu/jiws/vol14/iss5/3>, Erişim Tarihi: 20.03.2016.
- Aly, Almira. (2011). “Tahrir Square Presents: Children of the Revolution”, <http://www.imperfectparent.com/articles/children-of-the-egyptian-revolution/> (e.t. 20.03.2016).
- Aral, Neriman ve Gürsoy, Figen. (2001). “Çocuk Hakları Çerçevesinde Çocuk Hakları ve İstismarı”, *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı: 151, s. 36-40.
- Bertram, Christopher. (2003). *Routledge Philosophy GuideBook to Rousseau and the Social Contract*.
- Brynen, R. (2012). *Beyond The Arab Spring: Authoritarianism And Democratization In The Arab World*, London: Lynne Rienner Pub.
- Charles, Lorraine Charles, Denman, Kate. (2013). “Syrian and Palestinian Syrian Refugees in Lebanon: the Plight of Women and Children”, *Journal of International Women’s Studies*, 14(5).
- Cooke, Mariam .(1988). *War’s Other Voices: Women Writers on the Lebanese Civil War*, New York: Cambridge University Press.
- FFP, 2010. The Fund For Peace, *The Failed States Index*, Washington, D.C. <http://www.fundforpeace.org/global/library/cr-10-99-fs-failedstatesindex2010-1103g.pdf> Erişim Tarihi: 20.03.2016.
- Franklin, B. (1993). Çocuk Hakları .(Çev: Alev Türker) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- FSI, 2015. Fragile State Index 2015, <http://library.fundforpeace.org/library/fragilestatesindex-2015.pdf>, Erişim Tarihi: 6.2.2015.
- Hart, J. (2004), “Children’s Participation in Humanitarian Action: Learning from Zones of Armed Conflict, Synthesis Report Prepared for the Canadian International Development Agency (CIDA)”, *Refugee Studies Centre: University of Oxford and International NGO Training and Research Centre (INTRAC)*.
- Helman, Gerald B. ve Ratner, Steven R. Ratner. (1992). “Saving Failed States”, *Foreign Policy*, No:89:3-20.
- Holmes, Oliver. (2013). “Syria's children shot at, tortured, raped - charity report”, Reuters, 13 Mart 2013, <http://uk.reuters.com/article/uk-syria-crisis-children-idUKBRE92C00R20130313>, Erişim Tarihi: 20.03.2016.

- <http://fsi.fundforpeace.org/2015-syria> <http://fsi.fundforpeace.org/2015-egypt> Erişim Tarihi: 6.2.2015.
- <http://library.fundforpeace.org/fsi> Erişim Tarihi: 20.03.2016.
- Iqbal, Zaryab ve Starr, Harvey. (2008). "Bad Neighbors: Failed States and Their Consequences", *Conflict Management and Peace Science*, Sayı:25: 315-331.
- Veselinovic, Milena. (2012). "Scandal of Summer Brides", *Independent*, 15 Temmuz, <http://www.independent.co.uk/news/world/africa/scandal-of-summer-brides-7944467.html> Tarihi: 20.03.2016.
- Koşar, Nesrin. (1989). *Sosyal Hizmetlerde Aile ve Çocuk Refahı Alanı*, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara.
- Miliken, Jennifer ve Karuse, Keith. (2002). "State Failure, State Collaps, and State Reconstruction: Concepts, Lessons and Strategies", *Development and Change*, Vol. 33 (5):753-774.
- Morales, Q, (2008), "Girl Child Soldiers: The Other Face of Sexual Exploitation and Gender Violence." *Air & Space Power Journal*, <http://www.airpower.au.af.mil/apjinternational/apj-s/2008/1tri08/moraleseng.htm>, Erişim Tarihi: 20.03.2016.
- Özer, Serap, Şirin, Selçuk. (2012). "Suriyeli Mülteci Çocuklar Saha Araştırması Sonuç Raporu", Bahçeşehir Üniversitesi, http://content.bahcesehir.edu.tr/public/files/files/BAUSuriye_23_11_2012.pdf Erişim Tarihi: 21.03.2016.
- Patrick, Stewart. (2006). "Weak States and Global Threats: Assessing Evidence of 'Spillovers'", Center for Global Development, Working Paper No: 73.
- Rotberg, Robert I. (2004). *When States Fail: Causes and Consequences*, Princeton: Princeton University Press.
- Rousseau and the 'Social Contract*. Routledge , Taylor&Francis.
- Saleh, Layla. (2013). "We Thought We Were Playing": Children's Participation in the Syrian Revolution. *Journal of International Women's Studies*, 14(5), 80-95. <http://vc.bridgew.edu/jiws/vol14/iss5/6> Erişim Tarihi: 20.03.2016.
- Schneekener, Ulrich. (2006). *Fragile Staatlichkeit: "States at Risk"*, Zwischen Stabilität und Scheitern, Baden-Baden: Nomos.
- Serozan, Rona. 2000. *Çocuk Hukuku*, 1. Baskı. İstanbul: Beta Basım Yayım, s. 10.
- Shephard, M. ve Patrikios, S. (2012). "Making Democracy Work by Early Formal Engagement? A Comparative Exploration of Youth Parliaments in the EU", *Parliamentary Affairs (May)*, 1-20.
- Sinha, Sangeeta; Garofalo, Emilia; and Olimat, Muhamad (2013). Introduction: Children and Arab Spring. *Journal of International Women's Studies*, 14(5), 1-3. <http://vc.bridgew.edu/jiws/vol14/iss5/1>, Erişim Tarihi: 20.03.2016.
- Sinha, Sangeeta; Garofalo, Emilia; and Olimat, Muhamad (2013). Introduction: Children and Arab Spring. *Journal of International Women's Studies*, 14(5).
- Starr, S. (2012). *Revolt In Syria: Eye-Witness To The Upraising*, New York: Columbia University Press.
- The Economist. (2013). The Arab Spring Children Of The Revolution Jun 21st 2013, *The Economist*, <http://www.economist.com/blogs/pomegranate/2013/06/arab-spring> Erişim Tarihi: 20.03.2016.
- The Mirror. (2016). <http://www.mirror.co.uk/news/world-news/boy-aged-4-sentenced-life-7428654> Erişim Tarihi: 21.03.16.
- Wedeen, L. (1999). *Ambiguities of Domination: Politics, Rhetoric, and Symbols in Contemporary Syria*, Chicago: University of Chicago Press.
- Williams, E. (2004). "Children's Participation and Policy Change in South Asia", *Childhood Poverty Research and Policy Centre*, Report No. 6.

<http://www.unicef.org/search/search.php?q=Country%20statistics&type=Main> Erişim Tarihi: 21.03.2016.

Yazbek, Samar. (2012). *A Woman In The Crossfire: Diaries of the Syrian Revolution*, London: Haus Publishing Ltd.

Ziter, E. (2013). "The Image of the Martyr in Syrian Performance and Web Activism", *The Drama Review*, 57 (1), (T 217), 116-136.

SURİYE İÇ SAVAŞI: BİR MEZHEP SAVAŞINDAN ÖTESİ

Yusuf Selman İnanç

Daily Sabah, yusuf.inanc@dailysabah.com

ÖZET

Bu makale Ortadoğu'daki bölgesel ve uluslararası dengeleri kökten sarsan ve muhtelif gruplar ve ülkeler arasındaki saklı kavgaların ortaya çıkmasına sebebiyet veren Suriye savaşının mezhepçilik çerçevesinde açıklanmasının indirgemeci bir tavır olduğunu savunmakta ve tarihi arka planın sağladığı bilgilerle savaşın birden fazla sebep ve saikle ortaya çıkmış olup, farklı faktörlerin çakıştığını iddia etmektedir. Modern öncesi dönemlerdeki mezhep temelli tanımlamaların ve kimliklerin doğrudan bugüne uyarlanmasının anakronik bir okumaya yol açacağını savunan makale, mezhepçiliğin bir gerçeklik olduğunu inkar etmemekle birlikte savaşın ilk çıkış sebebinin salt mezhep temelli açıklanamayacağı, ancak mezhep argümanının kitleleri mobilize etmek adına savaşın ilerleyen zamanlarında rejim ve radikal İslamcı gruplar tarafından kullanıldığı sonucuna varmaktadır. Makale savaşın birden fazla boyutu ve sebebi olduğu kabulünden hareketle temelde, 1963'te Baas rejiminin ve 1971'de Hafız Esed'in iktidara gelmesinin ardından uygulanan seküler, sosyalist politikaların, 1980'lerde başlayıp, 1990'larda ivme kazanan *infitah* hamlesinin yol açtığı ekonomik eşitsizliğin, sürekli olarak devam eden siyasi baskıların diktatöryel bir rejim ortaya çıkarmasının ve hem ekonomik hem de politik olarak önce kırsalın ve dolayısıyla azınlıkların sonraları rejime yakın Alevi yahut Sünni sermayedarların öncelenerek, şehirlerde yaşayan ve dolayısıyla genellikle Sünni olan Baas öncesi elitin karşı karşıya gelmesi gerçeklikleri üzerinden savaşı okumak eğilimindedir. Savaşın daha ziyade modernleştirici, sekülerleştirici, Arap milliyetçisi ve son 40 yılda ortaya çıkmış bir üst sınıf ile modernizm ve sekülerizm karşıtı olup siyasi olarak ümmetçi ve ekonomide daha liberal bir görüşe yakın ve sistem dışı kalmış bir kesim arasındaki mücadele olarak başladığı makalede izah edilecektir. Ancak savaşın ikinci yılından itibaren öncelikle rejimin ardından da sonradan zuhur eden radikal örgütlerin mezhepçi bir argümantasyona başvurdukları gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, mezhepçilik, Sünnilik, Alevilik, savaş

1. Giriş

2010 yılında Tunus'ta başlayan ve hızlı bir şekilde bölgenin neredeyse tamamına yayılan Arap dünyasındaki ayaklanmalar Tunus, Yemen, Libya ve Mısır'da rejim değişikliğine sebep olurken Suriye'de kanlı bir iç savaşa dönüşerek bölgedeki tüm dengeleri alt üst etmiştir. Birçok bölgesel ve uluslararası aktörün müdahil olduğu savaş Suriye'nin toplumsal yapısı ile ilgili merakı da artırmış ve iktidarın 1971 yılından bu yana azınlığa mensup bir aile elinde olması, ülkenin savunma ve istihbarat gibi hayati birimlerinin başında bu aile ile aynı mezhebe mensup kişilerin olması savaşın mezhep temelinde açıklanmasına yol açmıştır (Pipes, 2011). Bu görüş Suriye Devlet Başkanı Beşar Esed ve babası Hafız Esed'in mensubu olduğu Alevi azınlığın genel nüfusun %12'sini oluşturması ve ülkenin neredeyse %70'inden fazlasının Sünni olması gerçeğinden hareketle Baas rejimi iktidarını azınlığın çoğunluk üzerindeki tahakkümü olarak tanımlamakta ve Suriye'nin etnik ve mezhep temelli bir ayırımla Fransa ve İngiltere tarafından yaratılmış suni bir devlet olduğu varsayımından yola çıkmaktadır. Ancak böylesi bir açıklama hem sosyal ve ekonomik boyutları, şehir-kırsal farkını yok sayarak indirgemeci bir tavra dönüşmekte hem de mezhep bazlı kimlik tanımlaması yaparak bu dini oluşumları modern öncesi dönemde birleştirmek suretiyle anakronik bir yanılığın içine düşmektedir. Öte yandan Hafız Esed'in iktidara gelirken ve hemen sonrasında hem Dürziler hem de Aleviler ile kavgaya tutuşması, zaman zaman Sünnileri desteklemesi, hatta kardeşi Rifat Esed'in darbe teşebbüsüne şiddetle karşılık vermesi, aynı şekilde Beşar Esed'in ilk yıllarında kendisine tehdit oluşturabilecek Alevileri görevlerinden uzaklaştırması Esed ailesinin Suriye'deki yönetici pozisyonunu kullanmak için mezhebi araçsallaştırdığı gerçeğini de göstermektedir.

Suriye toplumu oldukça heterojen bir yapıya sahip olup, bölgeselcilik, mezhepçilik, etnik ayrımlar ve sınıfsal farklılıklar belli noktalarda kesişmekte ve bu durum da toplumsal yapının tek bir etkene bağlanarak açıklanmasını zorlaştırmaktadır. Halkın %70'inden fazlası Sünni iken yaklaşık %12'si Alevidir. %9'luk bir oran ile Hristiyanlar ikinci en büyük azınlığı oluştururken nüfusun %3'ü Dürzi, %3'ü İsmaili olup geri kalanı muhtelif din ve mezheplere mensuptur. Hristiyanların ekserisi Arap olup Yunan Ortodoks Kilisesi'ne mensupken az bir kısmı da Ermeni'dir. Nüfusun büyük bir kısmı Arap olup, Kürtler, Türkmenler ve Ermeniler de başlıca diğer etnik unsurlardır. Üstelik şehirde yaşayan nüfusla kırsalda yaşayan nüfus arasında ekonomik olarak farkların mevcut olması, Sünni olmalarına rağmen Kürtler ve Türkmenlerin siyasi ajandalarının Arap çoğunluğunki ile farklılaşmış olması etnik ve mezhep ayrımlarına yeni bir boyut katmaktadır. Suriye savaşını mezhep temelli ele alırken iki noktada hata yapıldığı söylenebilir. Birincisi mezhepsel ayrımların tarihten olduğu gibi tevarüs edildiği zannı ve ikincisi de sosyal, ekonomik ve bölgesel değişim ve dönüşümlerin sadece mezhep temelinde geliştiği ve diğer dinamiklerin ehemmiyeti haiz olmadığı yanılgısıdır.

Öncelikle her ne kadar Suriye rejimi etnik ve mezhep temelli alt kimlikleri yeniden üreterek araçsallaştırmışsa da bu kimliklerin 1960'lardan başlayarak yeni bir kimliğe büründüğü söylenebilir. Modern öncesi dönemde ortaya çıkmış olan mezhepsel kimliklerin ise doğrudan günümüzde karşılığı aranarak savaş iki mezhep mensupları arasında cereyan ediyormuş zehabına kapılmak ve İslam tarihi boyunca ortaya çıkan bu mezhep ya da dini temelli tanımlamalara dayandırılan kimlikler sanki tamamıyla kuşatıcı ya da savaş için tek başına bir sebep oluşturabilecekmiş gibi davranılması yanıltıcı olmaktadır. Modern öncesi dönemde yaşanan mezhepsel gerilimler ve çatışmaların sosyal ve ekonomik sebepleri doğrudan o günün şartları ile ilgili olup, bugüne aktarılmış gibi hareket edilmesi ya da bugünkü mezhep unsuru ihtiva eden çatışmaların geçmişteki kökenlere bağlanması genellemeci bir tavidir. Modern dönemde mezhepçilik belli bir mezhebin mensuplarının siyasi bir şura ulaşarak üst menfaatler belirlemesi ve belli bir hedefe matuf olarak birlikte hareket etmesi olarak açıklanabilir (Makdisi, 2008: 559). Suriye Alevileri Osmanlı'nın dağılıp Fransa'nın manda yönetimi kurmasından başlayarak benzeri bir şuurlanma sürecinden geçmiş ve hem ordu hem de Baas Partisi içerisinde beraber hareket etmişlerdir (Faksh, 1984: 146). Ancak bu durum modern Suriye'nin kuruluşu ile ilgili olup tarihsellikten ziyade Baasçı ve sosyalist ideolojinin tesiri ile açıklanabilir.

Mezhep kimliği meselesiyle ilgili bir diğer husus da Suriye rejiminde baskın olan Aleviliktir. Her ne kadar Alevilikten birçok kaynaktan Şia'nın bir kolu olarak bahsedilse de daha müstakil bir yapısının olduğu ve Şii ulema tarafından muteber kabul edilmediği tarihi bir gerçekliktir. Bu sebeple İran-İrak savaşında Hafız Esed'in İran'dan yana tavır koymasıyla bazı Şii ulema Aleviliğin de Şia içerisinde görülebileceğine dair fetva yayınlamak zorunda kalmıştır (Moosa, 1987: 318). Öte yandan İran destekli Hizbullah'ın rejim yanında savaşıyor olması da yine mezhep birliğinden ziyade Hizbullah ile İran arasındaki geçiş güzergahında bulunan Suriye'nin İran karşıtı bir yönetimin eline geçmesi korkusu ile ilgili olduğu söylenebilir (Totten, 2012: 16). Hizbullah örgüt yapısı itibarıyla mezhep argümanına sıkça başvuruyor olsa da Suriye rejimi ile geçmişte çıkar birlikteliği olmadığı dönemlerde ciddi sıkıntılar da yaşadığı vakidir (Talhamy, 2008: 571).

İkinci olarak ise Osmanlı yönetiminin bir bakiyesi olarak görülebilecek olan elitin Baas Partisi'nin kamulaştırma politikaları ile tasfiye edilerek daha sonraları Sünni sermayedarların da katılımı ile azınlıkların önde olduğu yeni bir elitin yaratıldığı gerçeği ve bunun sonuçları göz ardı edilebilmektedir. Suriye'de 1960'lardaki devletçi ekonomi 1980'lerden itibaren yerini *infıtah* adı verilen ekonomik liberalizasyon politikalarına bırakmış ve toplumsal eşitsizlikte artış görülmüştür. Devletçi politikalar her mezhepten olan çiftçileri ve köylüleri Baas Partisi'nin destekçisi yaparken, şehirli Sünni elitleri Parti'ye ve rejime karşı tavır almaya itmiş, ekonomideki liberalleşme ve Beşar Esed döneminde devletin ekonomiden eskiye nazarla büyük ölçüde çekilmesi ise rejime sadık hem Sünnilerden hem de Alevilerden oluşan şehirli bir tabaka yaratırken kırsal kesimde yaşayan halkın devlete sırt çevirmesine yol açmıştır. Siyasete doğrudan etki eden bu ekonomik değişimler kimi zaman azınlıkları incelemiş, kimi zaman ise aralarında bir işbirliği doğmasına yol açmıştır. 1970'lerde rejime karşı Halep ve Hama civarında Müslüman Kardeşler ve eski elitin desteğiyle başlatılan ancak kırsal kesimin ilgisini çekmeyen isyan devletçi politikaların bir sonucu olarak görülebilecekken (Lund, 2016), 2011'de başlayan ayaklanmanın ise hatalı liberal ekonomi politikaları ile açıklanması mümkündür. Ancak bu ekonomik temelli değişimler aynı zamanda sınıfsal ve mezhepsel ayrımları da göstermektedir. Örneğin, kamulaştırma politikalarının en

büyük mağduru toprak sahibi, şehirli ve Sünni aileler olurken, bu durumdan en kazançlı çıkan kesim ise kırsaldaki topraksız azınlıklar olmuştur.

Savaşın ilk zamanlarında düzenlenen barışçıl gösterilerde herhangi bir mezhepçi retorik kullanılmazken rejim azınlıkların sadakatinden emin olmak için bu ayaklanmanın Sünni bir ayaklanma olduğu ve rejimin çökmesi durumunda azınlıkların bu durumdan en fazla zarar gören gruplar olacağı propagandasına başlamıştır. Buna mukabil El Kaide bağlantılı Nusra Cephesi ve sonraları Nusra Cephesi'nden koparak müstakil bir örgüt haline gelen Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) aynı şekilde mezhepçi bir söylemle Sünni kitleleri mobilize etme yoluna gitmiştir. Var olan kırılğan fay hatları bu şekilde harekete geçirilmiş, İran destekli ve Lübnan merkezli Hizbullah örgütünün de rejimin yanında savaşa girmesiyle savaşta mezhepsel boyutun öne çıktığı, böylelikle de 2011'deki kitlelerin asıl amacından uzaklaştığı söylenebilir.

Bu makale ikinci bölümde savaş öncesi Suriye ile ilgili azınlıkların durumunu ve sosyo-ekonomik değişimleri ele almaktadır. İlk olarak Suriye'nin Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Fransız manda yönetimi altında ortaya çıkan sosyo-ekonomik yapıyı ele alarak, etnik ve mezhebi azınlıkların modern Suriye'ye geçiş döneminde kimliklerinin nasıl bir dönüşüme uğradığını kısaca göstermektedir. Ardından Baas Partisi'nin ve Hafız Esed'in uyguladığı sosyalist, devletçi, liberal ve seküler politikaları mezhep ve sınıf bağlamında değerlendirip, bunların sonuçlarını değerlendirmekte ve bu noktada ortaya çıkan İslamcı hareketlerin temel saiklerini göstermektedir. Üçüncü bölümde ise Beşar Esed dönemi ele alınmakta, ilk olarak Beşar Esed'in iktidarını sağlama almak için kendi mezhebinin mensupları ile giriştiği mücadele konu edilmektedir. Ardından büyük ölçüde liberal ekonomiye geçilmesinin neticeleri incelenmekte ve bu noktada toplumsal eşitsizliğin ulaştığı boyutlar, Baas Partisi'nin kırsalda desteğini kaybetmesi, dini ve aşiret liderlerinin toplumda yeniden güç kazanması ve rejimin Sünni ulema ve şeyhlere görece serbesti sağlayarak ekonomik çöküntüyü yardım ve dayanışma kuruluşu gibi faaliyet gören dini oluşumlarla kapatmaya çalıştığı anlatılmaktadır. Ekonomik etkenlerin yanı sıra bitmek bilmeyen siyasi baskılara da değinilerek savaşa giden süreç irdelenmektedir. Dördüncü bölümde ise savaş esnasında mezhebi ve etnik kimliklerin nasıl yeniden üretilerek, araçsallaştırıldığı ve kitleleri bir tarafa bağlı kılmak için kullanıldığı gösterilmektedir. İlk olarak Suriye rejiminin, her ne kadar hal-i hazırda savaşan ordusunda Sünni askerler ve kabinesinde Sünni bakanlar olsa da ve iktidarı ele geçirdiği ilk günden mezhepçiliği reddederek Arap milliyetçiliğini öne çıkarmış olsa da, azınlıklara Irak'ta Saddam Hüseyin'in devrilmesinden sonra başlayan dönemde Sünni halkın Irak Baas'ı tarafından yapılan tüm eylemlerin mesulü olarak gösterildiğini hatırlattığı, muhaliflerin tamamen mezhep motivasyonu ile hareket ettiği propagandası yaptığı ve Irak'takiler ile aynı kaderi paylaşmak istemiyorlarsa rejim tarafında savaşmaya mecbur olduklarını vurguladığı anlatılacaktır. Sonrasında ise Nusra Cephesi ve İŞİD gibi örgütlerin Suriye'deki ayaklanmada başat rol oynayan ve temelinde Müslüman Kardeşler yapılanması olan Özgür Suriye Ordusu'ndan (ÖSO) farklı olarak sahip oldukları köktenci ideoloji ile mezhep söylemine sık sık başvurdukları gösterilecektir. Böylelikle, savaştaki muhtelif çatışan gruplar Suriye savaşını, sosyo-ekonomik sebeplerini unutturarak bir mezhebi tona bürüdü.

2. Suriye'de Sınıfsal Dönüşüm ve Mezhep

Bu bölümde Suriye'de Osmanlı döneminde devlet tarafından İstanbul'a destek vermesi ve yerel halkı yönetmede yardımcı olması amacıyla oluşturulan şehirli ve Sünni elitin, Fransız mandası yönetimi esnasında siyasi bilince kavuşmuş kırsaldan gelen ve kendisine en çok orduda yer bulabilmiş Alevi kitle ile yer değiştirmesinin tarihsel süreci anlatılacaktır. Azınlıkların domine ettiği Baas Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra uygulamaya koyduğu ekonomi politikalarının ülkedeki sınıf ve mezhep ilintisine nasıl etkide bulunduğuna ve ardında da devletçi ekonomi politikalarının yerini nispeten liberal politikalara bırakmasının doğurduğu yeni ekonomik sınıfın mezheple olan ilişkisine değinileceği gibi Alevi topluluk içerisindeki çatışmaya da değinilerek mezhebin Suriye siyasetinde ne dereceye kadar rolü olduğu irdelenecektir.

2.1. Kırsalın Yükselişi, Yeni Elitin Doğuşu

Osmanlı devleti tarafından Suriye'yi yönetmek üzere İstanbul'dan tayin edilen yöneticiler dil ve örf-adet gibi konularda yerel halktan uzak ve farklı oldukları için asker toplamakta zorlanıyorlar, bu sebeple de halkın ileri gelenleri ile işbirliğine gidiyorlardı (Hourani, 1968). Osmanlı işbirliğine gideceği

aileleri seçerken halk üzerinde hem dini hem de ekonomik olarak etkili ve toprak sahibi olan şehirli ve dolayısıyla da Sünni kimseleri tercih ediyordu¹. Bu ağa ve şeyhlere tanıdığı imtiyazlar ile hem 19. Yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan milliyetçi hareketleri bastırmak hem de devam eden savaşlar için bölgeden asker toplamak arzusundaydı (Khoury, 1991: 1378). Osmanlı sisteminde Hristiyanlar görece serbest bir ortamda yaşamalarına karşın Batı'dan gelen ve Osmanlı karşıtlığını körükleyen fikirlere en açık olan kitleydi (Allen, 1993: 43). İstanbul hükümetinin tayin ettiği yöneticilerin Aleviler, İsmaililer ve Dürziler gibi diğer Müslüman azınlıklar ile teması zaman zaman değişim gösterse de oldukça kısıtlıydı (Hourani, 1947: 22). Osmanlı'nın şehirli, toprak ve dini nüfuz sahibi olan Sünniler ile ilişki içinde olması yeni bir elit yaratmıştı ve bu elitin ülkedeki hakimiyeti Fransız mandası döneminde yer yer sekteye uğrasa da Baas Partisi'nin iktidara gelişine kadar devam etmişti.

Osmanlı döneminde Aleviler ise Lazkiye ve Tartus kırsalı ile Dürzi Dağı'nda yaşayan ve toplumun genelinden kendilerini tecrit etmiş bir azınlıktı. Alevilik daha ziyade kurucusu Ebu Şuayb İbn-i Muhammed Nusayr'a atıfla Nusayrilik olarak adlandırılmaktaydı. Aleviler toprak sahibi Sünnilerin tarlalarında çalışır, çocuklarını hizmetçi olarak bu ailelerin yanlarına verir ve hiç bir şekilde toplumun geneli ile temas etmezlerdi (Faksh, 1984: 133). 1950'lere kadar Aleviler sadece bahsedilen kırsal kesimde yaşadığı için Nusayri kelimesi ile kastedilen bir diğer anlam ise köylüydü (Pipes, 1989: 436). Sünni ulema tarih içerisinde birçok defa Alevilerin mürted olduğuna dair fetvalar yayınlamışken Şii ulema ise aşırı/gulat olduklarını söyleyerek Şia'nın içinde kabul edilemeyeceklerini belirtmiştir. Alevilik tamamıyla kendine özgü ve mistik bir yol olarak küçük bir grubun devam ettirdiği bir inanç sistemi olarak kalmıştır.²

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Fransızlar Suriye'yi etnik ve mezhep temelli bir bölüştürmeye tabi tutmuş ve kısa ömürlü de olsa bir Alevi Devleti kurulmasına müsaade etmişlerdir. Ancak kuruluşunda Hafız Esed'in aşiretinin de büyük rol oynadığı bu devlet kendisini devam ettirememiş ve Fransızlar 1946'da ülkeden çekilirken üniter yapıda bir Suriye'de bırakmayı tercih etmişlerdir. 1920 ile 1936 yılları arasındaki bu Alevi Devleti'nin şehirlerine yani Lazkiye, Tartus ve Dürzi Dağı civarına çok sayıda okul açılmış ve Alevi kitle ilk defa düzenli bir eğitime tabi tutulmuştur. Daha da önemli genç Alevi erkekleri orduya alınmış, ülkenin farklı yerlerinde göreve başlamış ve farklı kesimlerden insanlarla muhatap olmuşlardır. Fransızlar çekildikten sonra başlayan siyasi istikrarsızlık ve gittikçe artan ekonomik sıkıntılar ülkeyi sarsmaya ve ordunun hayati bir rol kazanmasına yol açmıştı. Ordu 1949 ile 1966 yılları arasında beş defa darbe yapmış ve her seferinde başka bir kadro ülke yönetimine el koymuştu. Aleviler Fransızlardan kendilerine özerklik verilmesini ve üniter bir Suriye içerisinde yer almak istemediklerini belirtmeler de bu talepleri karşılıksız kalmıştı. Sünni çoğunluk ile yeniden yaşamaya mecbur olduklarını anlayan Alevi aşiretler girmeleri en kolay olan Baas Partisi ve orduyu hedef bellemişler ve çocuklarını bu iki kuruma girmeleri için teşvik etmeye başlamışlardı (Pipes, 1989: 440). Alevilerin ve diğer azınlıkların orduya girmekte ısrarcı olmalarının birkaç sebebi vardı. Birincisi azınlıklar orduyu kendileri için kariyer yapabilecekleri ve eşit haklara sahip olabilecekleri bir güvenli liman olarak değerlendirmişlerdi (Seale, 1990: 37). İkincisi hem ordunun hem de Baas Partisi'nin Arap milliyetçisi ve seküler bir tona sahip olması azınlıkları cezbediyor ve dini olarak çoğunluktan farklı olmalarını önemsizleştiriyordu. Üçüncüsü her iki kurumda da baskın olan sosyalist düşüncelerin kırsal ile şehir arasındaki eşitsizliği gidermek isteyen politikaları kırsal ve fakir kesimden gelen azınlıklar için kulak verilecek vaatlerdi. (Van Dam, 2011: 16). Son olarak ise orduyu kariyer yapılacak bir kurum olarak görmeyen Sünniler askerlik için talep edilen bedeli bir şekilde ödeyebilirken, kırsal kesimden gelen azınlıklar için bu oldukça zorlayıcı bir meblağ idi (Pipes, 1989: 441). Bu sebeplerden ötürü sadece Aleviler değil aynı zamanda Dürziler ve İsmaililer de hem orduya hem de Baas Partisi'ne kaydolarak ülkenin geleceğinde kendilerine bir yer arayışına girmişlerdi. Görüldüğü üzere ordunun ve Baas Partisi'nin vaat ettiği imkanlar kırsaldan gelen, toprak sahibi olmayan ve düşük ekonomik sınıfa mensup kimseler için biçilmiş kaftandı. Azınlıkların orduya ve partiye girmesi ile Suriye'de taşlar yerinden oynamaya başlamıştı. Her ne kadar Baas Partisi 1963'te iktidara geldiğinde çoğunluğu Sünnilerden oluşsa bile Sünni kesim çıkar uyuşmazlıkları, bölgeselcilik gibi sebeplerle birlik içerisinde hareket etmemiş ve azınlıkların aksine böylesi bir algıya sahip olmamıştı (Van Dam, 1978: 207). Azınlıkların çabaları sonuç vermişti ve Baas Partisi iktidara gelmeden hemen önce ordunun yarısından fazlası Alevilerden oluşmaktaydı (Batatu, 1981: 40). Ordunun ve Baas Partisi'nin birlik içerisinde ülkeyi yönetmeye başlaması ve eşitlikçi ve devletçi politikaları uygulamaya koyması ile

¹ Ancak işbirliğine gidilen ailelerin Sünni olması bir şart değildi. Örneğin Hama'da İsmail Hayr Bey (Talhamy, 2008), Tartus'ta ise Muhammed Galib el-Tavil Osmanlı hizmetinde valiliğe kadar yükselmişlerdi (Friedman, 2001).

² Aleviler ile ilgili hem Sünni hem de Şii ulemanın verdikleri fetvalar için lütfen bkz. Friedman, 2010 ve Kramer, 1987

Osmanlı eliyle ortaya çıkan elitin de sonunu getirmişti. Kaldı ki orduya ve Baas Partisi'ne giren azınlıkların asıl amacı da sosyalist politikaları hayata geçirerek kırsal ile şehir arasındaki ekonomik farkı gidermekti (Drysdale, 1982: 3). 1968 senesinde Baas Partisi'nin mensuplarının yarısından fazlasının işçi ve köylülerden oluşuyor olması bu ekonomik vaatlerle ilgiliydi (Batatu, 1981: 338).

Baas Partisi'nin iktidara gelmesiyle birlikte radikal bir toprak reformu uygulanarak birçok toprak sahibinin elindeki topraklar topraksız halk arasında paylaştırıldı (Keilany, 1980). Toprak reformunun yanı sıra petrol kaynaklarının işletmeciliği yabancı şirketlerin elinden alındı, bankaların tamamı kamulaştırıldı ve hatta küçük çaplı sayılabilecek şirketlere dahi el konuldu. Ekonominin yönetimi tamamıyla kırsal kesimden gelen yeni doğmuş bir elitin yönettiği devletin eline geçti. Öte yandan Tartus'a yeni bir liman yapmak ve Lazkiye'deki mevcut limanı genişletmek suretiyle petrol ihracatı hızlandırıldı. (Drysdale, 1982: 8). Bu durumdan en zararlı çıkan Osmanlı zamanında ortaya çıkmış ve Şam, Halep ve Hama gibi ticaretin yoğun olduğu kentlerde yaşayan Sünni elit iken en kârlı çıkan da kırsalda yaşayan, topraksız azınlıklar oldu. Öte yandan Baas Partisi'ni hummalı bir çalışma içine girerek eğitim, sağlık ve ulaşım imkanlarını Suriye'nin kırsal kesimine götürmeye başladı. Sadece Alevilerin yaşadığı bölgelere değil sadece Sünnilerin yaşadığı Rakka, Deyr ez-Zor, Deraa gibi bölgelere de bu imkanlar taşındı. Bu sebepledir ki Şam, Halep ve Hama gibi yeni reformlardan olumsuz etkilenen bölgelerden olan Baas Partisi üyeleri ve destekçilerinin sayısı azalırken Deyr ez-Zor gibi bölgelerde artış göstermişti. (Van Dam, 2011: 79). Baas Partisi'nin özellikle de Hafız Esed'in amacının mezhepçi olmayan, seküler, sosyalist ve Arap milliyetçisi bir Suriye yaratmak olduğu söylenebilir. Ancak bu ideal Suriye'yi yaratırken karşılaşılan problemlerden birincisi eski eliti yok ederken çoğu azınlıklardan oluşan, mensup oldukları mezhep sebebiyle kendilerine birçok kapıların açıldığı ve bir zaman sonra isimleri yolsuzlukla anılmaya başlayan yeni bir guruhun ortaya çıkmış olması, ikincisi de her şeyin devlet tarafından kontrol edildiği bir ekonominin sürdürülemez olduğu gerçeği ile karşılaşılmasıydı. Gittikçe artan siyasi baskı ve kötüye giden ekonomi halkta karşılık bulmuş ve İslamcı hareketler, özellikle ekonomik vaziyeti öne çıkararak, güçlenmeye başlamışlardı.

2.2. Topluluk İçi Çekişme ve Eski Elit ile Çatışma

Azınlıkların ağırlığının hissedildiği Baas Partisi'nin 1963'te iktidara gelmesiyle Suriye'nin toplumsal yapısından kaynaklı yeni çekişmeler görülmeye başlanmıştır. Baas Partisi'nin iki etkili ismi Salah Cedit ve Hafız Esed arasında görünür hale gelen çekişmeden Esed zaferle çıkmış ve 1971'de ülkenin otoriter yöneticisi olarak tek adam haline gelmiştir. Hafız Esed Osmanlı dönemindeki Filistin ve Beyrut'u da içine alan büyük Suriye'yi yeniden kurmak, İsrail'i yok etmek, Arapların lideri olmak ve yaptığı bir dizi yenilikle sosyalist ve seküler bir Suriye kurmak istiyordu (Ma'oz, 1993: 98). Van Dusen'in (1975: 139) tabiriyle 'Suriye'nin en fakir ailelerinden olup bir şekilde lise eğitimi alma imkanı bulmuş' bu yeni elit kendi içerisinde siyasi kavgaya tutuşmuştu.

Hafız Esed gerek Irak Baas Partisi ile gerekse de Ürdün ile İsrail'e karşı işbirliğine gitmeyi savunurken Cedit ve taraftarları reddetmişti. Esed daha dışa dönük ve Arap dünyasında daha söz sahibi bir Suriye yaratma amacındayken, Cedit ve diğerleri tamamıyla sosyalist geçişe öncelik verilmesi gerektiğini savunuyorlardı (Van Dam, 2011: 63). Cedit ve destekçileri Lazkiye şehrinde oldukça nüfuz ve kuvvet sahibiyken Esed daha ziyade kırsal kesimdeki aşiretinden destek alıyordu. Anlaşmazlıklar büyüyünce Esed bir fırsatını bulup Baas Partisi'nin Lazkiye ofisini geçici olarak kapattırdı, Cedit destekçilerinin mallarına el koydurdu. Baas Partisi'ndeki Aleviler 1966'da Sünni komutanların, 1967'de ise Dürzi komutanların ordu içerisindeki etkisini kırmış ve baş başa kalmışlardı. İlk göreve geldiğinde siyasi olarak tutuklattıkları neredeyse tamamı Alevi olan Esed (Van Dam, 2011: 69), Cedit ve destekçilerini saf dışı bıraktıktan sonra mezhepçiliğin rejim için ve kendisi için ciddi bir tehlike oluşturduğunun farkına varmış, üstelik 1967 savaşında İsrail'e karşı alınan ağır mağlubiyetin sebeplerinden birisi olarak farklı mezhep mensupları arasındaki çekişmeyi görmüştür (Drysdale, 1979: 371). Ancak mezhepçilik karşıtı modern bir söylem kullanmaya başlayıp kabinenin ekserisini Sünnilerden kurmasına rağmen (Ma'oz, 1993: 101), geleneksel bir yöntemle başvurarak en önemli savunma ve istihbarat görevlerine sadece kendi ailesinden ya da aşiretinden olanları getirmeye başlamıştır (Van Dam, 1978: 209). Hama katliamında başat rolü oynayan ve sadece rejimi korumakla muvazaf Saray Muhafızları Birliği'nin başında olan Esed'in kardeşi Rifat Esed 1984'te darbe teşebbüsünde bulunmuş ve ağabeyi tarafından ülkeden uzaklaştırılmıştır. Olaylar bittikten sonra Esed'in karşısına getirilen kardeşine 'rejimi devirmek istiyorsan, buyur devir. Rejim karşında duruyor, rejim benim,' dediği iddia edilmektedir

ve bu cümleler Esed'in aile bağlarını bile bir yere kadar öncelediğini ve en büyük amacının kendi iktidarını korumak olduğunu göstermektedir (Van Dam, 2011: 120).

Esed bir yandan da toplumu sekülerleştirme politikalarına devam ederek, doğrudan camiler ve tekkeler gibi İslami kurumları hedef almasa da anayasadan devlet başkanının Müslüman olması gerektiği zorunluluğunu çıkartmak gibi bazı faaliyetleri ile tepki toplamıştır. Baas Partisi içerisinde temsiliyet oranları oldukça düşen, toprak reformu ile fakirleşen ve Alevi nüfusun göç etmesiyle oluşan yeni sosyolojik dengeye itiraz eden Şam, Halep, Hama ve Humus gibi şehirlerdeki Sünniler, Esed'in bu tip uygulamalarını retoriklerinde kullanmaya başlayarak, toplumsal kökenleri 1940'lardan beri var olan Müslüman Kardeşler bünyesinde örgütlenmeye ve seslerini yükseltmeye başlamışlardı. Esed her ne kadar sekülerizm sayesinde modern ve belli mezheplere mensup olmanın dezavantaj olmaktan çıkacağı bir toplum arzulasa da artan muhalefet karşısında geleneksel aşiret bağlarını ve azınlıkları öncelemiş oluyordu (Drysdale, 1979: 366). Kaldı ki Fransız etkisi ile kurulmuş ve sonraları azınlıkların eline geçmiş bir ordudan gelen ve toplumun tamamında meşruiyet sahibi olmayan Esed'in kırsalın durumunun iyileştirilmesi noktasındaki ve sosyalist ekonomideki ısrarı eski elitin yok edilmesi için kullanılan bir araca dönüşmüş ve Alevi yöneticiler nepotizm ve yolsuzlukla anılır olmuşlardı (Drysdale, 1979: 364).

Manifestolarında rejimin Aleviler tarafından yönetildiğine sıklıkla vurgu yapan Müslüman Kardeşler, Şam, Halep, Hama ve Humus gibi şehirlerde kuvvetli olup devletçi ekonomi politikalarına, sekülerizm ve modernizme tepkili İslamcı bir örgüttü. Çoğunluğu üniversite mezunu ve tüccar olan Müslüman Kardeşler mensupları İslami ölçülere göre yönetilen, ekonominin hür müteşebbislere bırakıldığı, ithalat-ihracatın devlet kontrolünde olmadığı ve toplanma, gösteri düzenleme, ticari ya da siyasi birlikler kurma ve gazete, dergi vs. çıkartma haklarının temin edildiği bir düzen istiyorlardı (Batatu, 1982: 13). Müslüman Kardeşler 1950'lerde daha milliyetçi ve sosyalist bir üsluba sahipken, Baas Partisi'nin ve ardından Esed'in iktidara gelmesiyle İslam ve Sünnilik vurgusunu daha fazla yapmaya başlamıştı. Kendi bünyesinde hem Sufi hem de Selefi akımları birleştiren, liberal ekonomiyi ve aynı zamanda sosyal adaleti savunan bu grup, Mısır'dakinin aksine geniş kitlelere hitap etmemekte, daha elit, eğitilmiş ve kapalı bir çevre içerisinde faaliyetlerini yürütmekteydi (Teitelbaum, 2011).

1979'da Halep'te çoğunun Alevi olduğu 32 harbiye öğrencisinin öldürülmesi ile başlayan olaylar Suriye'nin kırılğan toplumsal yapısını yeniden ortaya çıkartmıştı. Her ne kadar Müslüman Kardeşler olayla ilgisi olmadığını iddia etse ve rejim kendisini mezhebi ayrımların üstünde görse de kitlelerin harekete geçmesi mezhep motivasyonu ile olmuş ve her iki taraf da bazen alenen bazen de üstü kapalı bir şekilde bu hassasiyeti kullanmıştır. 1982'deki Hama ayaklanmasına ise sadece Müslüman Kardeşler mensupları değil, komünistler, ulusalcılar gibi farklı siyasi görüşlerin savunucuları ve şehir halkının, hatta bazı Aleviler de dahil olmak üzere neredeyse tamamı katılmış ve kuvvetli bir rejim karşıtı söylem kullanılmıştır. Hama'da birçok Sünni on yıl öncesine göre fakirleşmiş ve hem topraklarını hem de diğer ticari gelir kaynaklarını kırsaldan gelen Alevilerle paylaşmak zorunda kalmıştır. Üstelik şehrin sakinleri arasında farklı siyasi görüşten olanların sayısı çok fazla olup, bunların örgütlenmesine ve faaliyetlerine yürütülmesine izin verilmemekteydi. Öte yandan sayıları çok az olmakla birlikte bazı Aleviler de gerek aşiret farklılığı gerekse de ekonominin kötü gidişatı sebebiyle ki ortalama bir Sünni aile ile Alevi aile arasında büyük bir ekonomik fark yoktu, rejime karşı gelmişti (Faksh, 1984: 148). Ancak birlik içerisinde başlayan bu hareket kısa bir süre içerisinde mezhebi söylemlerin kullanıldığı bir Alevi-Sünni meselesine dönüşmüştür. Zira hem İslamcılar hem de rejim kendi destekçilerini elde tutabilmek ve faaliyetlerini meşru bir zemine oturtabilmek için mezhep söylemini kullanışlı bulmuşlardır. Böylelikle Hama isyanı Suriye'nin kırılğan mezhep, aşiret ve sınıf ilişkilerini ortaya çıkarmıştır. Hama isyanı Hama katliamına dönüştükten sonra ise Esed mezhepçiliğin her krizde ortaya çıktığını, kendisi için araçsallaştırılabilecek olsa da muhalifler için daha etkili olduğunu görmüş ve evkaf bakanlığını yeniden kurmuş, devlet başkanı olmak için Müslüman olma şartını tekrar getirmiş, daha sık camilerde görünür olmuş, yeni camiler inşa ettirmiş, konuşmalarında dini öğelere daha fazla vurgu yapmaya başlamış ve Sünni sermayedarlar ile işbirliği yapmak gibi bazı değişikliklere gitmiştir (Ma'oz, 1993: 102). Zisser'in (1999) tabiriyle Esed İslam'ı keşfetmeye başlamıştır.

2.3. İnfıtah, İttifak ve Dışarıda Kalanlar

Halep ve Hama olayları ve kardeşinin darbe teşebbüsünün ardından toplumda meşruiyetini sağlamak isteyen ve devletçi politikardan istediğini alamayan Esed, liberal ekonomi politikalarını

uygulamaya koyarak *infitah* ismi verilen bir dizi reform başlattı. Üstelik Baas Partisi'ndeki üniversite mezunu, orta gelir seviyesine sahip kişilerin sayısı artmış, İslamcı tüccarların ticari birlikler kurma, yurtdışı ile iş yapma gibi talepleri daha sesli dile getirilmeye başlanmış ve toplumun çeşitli kesimlerinden oluşan işçiler, öğretmenler, doktorlar 1964'te kapatılan sendikalarını tekrar kurmak istediklerini belirtmeye başlamışlardı. Baas Partisi üyesi bir yönetici altında faaliyetlerini yürüten ticaret odaları bu duruma bir son verilmesini ve Parti kontrolünün kalkmasını istiyordu. Hem İslamcı hem de seküler muhalifler, ki çoğunluğunu avukatlar, doktorlar, eczacılar gibi yeni yetişmiş, fakir ailelerden gelecek orta sınıf bir ekonomik gelire sahip olmuş gençler oluşturuyordu, aynı zamanda olağanüstü hal yasasının, işkencenin, keyfi tutuklamaların da sona ermesini istiyordu. Tabandan gelen ekonomik talep siyasi talepler ile paraleldi (Moore ve Salloukh, 2007: 66). Rejim siyasi taleplere tutuklama, işkence, müsadere gibi yollarla karşılık verirken ekonomik taleplere ise kendi kontrolünde genellikle Şamlı Sünniler ile rejim mensubu Alevi yöneticilerin işbirliği ile oluşan yeni bir burjuva yaratmak suretiyle cevap verdi (Heydemann, 1992). Sünniler, Dürziler ya da İsmaililer gibi belli bir bölgede yaşamayıp ülkenin tamamına yayıldıkları ve hepsi de İslamcı olmadığı için siyasi bir fraksiyon altında toplanamamakta, ülkenin tamamı için siyasi taleplerde bulunmakta ve daha ziyade ekonomik taleplerini dile getirmekteydiler (Faksh, 1984: 148). Ancak yine de ülkenin tamamına yayılabilecek bir siyasi kalkışmadan çekinen rejim de Sünni kitleleri ekonomik serbesti sayesinde kontrolü altına alabileceği zannı ile belli başlı sermayedarlara öncelik vermeye başlamıştı. Ekonomideki bu değişimlerde sadece iç faktörler değil aynı zamanda 1989'da Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birçok Arap ülkesinin uluslararası piyasalara entegre edilmek istenmesi gibi dış faktörler de söz konusuydu (Perthes, 1992). Ancak rejim kontrolünde iş yapan sermayedarlar ülkede ne siyasi serbestlik istiyor ne de kârın adil dağılımı için çaba gösteriyor, otoriter rejimin sürdürülebilirliği için bir aygıt olarak işlev görüyorlardı (King, 2007: 434). Baas Partisi de mezhep farkı gözetmeksizin öncelediğini iddia ettiği köylü ve işçilere yavaş yavaş sırtını dönmeye başlıyordu (Hinnebusch, 1990). Sosyal devlet yardımlarının da kesilmesi ile şehre göç etmek zorunda kalan ve Sünni ya da Alevi olsun rejimle sıkı ilişkiler içerisindeki sermayedarların insafına bırakılan fakir köylüler yeni bir sınıf oluşturmaya, İslamcı muhalefetin yanında yer almaya başlıyor ve ekonomik temelli sıkıntılar, mesullerinden bir kısmı Sünni işadamları da olsa, yine mezhebi bir ton kazanıyordu (Lawson, 1997: 10). 2000'li yıllara gelindiğinde Elvira ve Zintl'in (2014) tabiri ile Baasçı toplum sözleşmesinin sonu geliyordu.

3. Beşar Esed Dönemi ve Savaşın Ayak Sesleri

Beşar Esed babasının ölümünün ardından yönetimin başına geçtiğinde Haddad (2005), Zisser (2003), Stacher (2011) ve Balanche (Lund, 2015) gibi birçok Suriye uzmanı Beşar Esed'in gerçekten Suriye'yi yönetip yönetmediğini sorgulamıştır. Bu sorgulamanın birkaç sebebinden bahsedilebilir. Birincisi Beşar Esed babası gibi güçlü bir figür olmadığı gibi, babasının halefi olarak görülen kardeşi Basil'in 1996'da bir trafik kazasında ölmesi üzerine siyasete girmiş, girmeye mecbur kalmıştı. İkincisi babası tüm kurumların üstünde bir lider olup birden fazla güç odağını bazen sert kullanarak bazen de tavizler vererek idare etmiş, ancak farklı mezhep ve bölgelerden olan bu güç odakları yönetime talip bir vaziyetteydi. Üçüncüsü ise neredeyse çökmek üzere olan bir ekonomiyi ve ciddi manada uluslararası baskı altında olan bir dış politikayı devralmıştı. Beşar Esed kendi meşruiyetini sağlamak için yönetiminin neredeyse ilk beş yılını çoğu Alevi olan nüfuzlu kişileri tasfiye etmekle geçirmiş, infitah politikalarını daha da hızlandırarak devam ettirmiş ancak babası gibi siyasi özgürlükler konusunda pek de cömert davranmamıştır. Baas Partisi'nin ve devletin halktan gittikçe kopması eski aşiret ve dini liderliklerin yeniden güç kazanmasına yol açmış (Ismail, 2009: 25), düzelmeyen ekonomi ve bitmeyen yolsuzluklar Arap Baharı ile birlikte halkı isyan etmeye itmiştir. Bu bölümde de ilk olarak Beşar Esed'in rejim içerisinde giriştiği güç mücadelesi anlatılacak ve Esed'in iktidarını sağlama almak için en fazla kendi mezhep mensupları ile çatıştığı gösterilecek ardından da halkı ayaklanmaya iten yanlış ekonomi politikaları irdelenerek, savaşın ilk çıkış noktasının ekonomi-politik bir bağlamda olduğu gösterilecektir.

3.1. Güç İspatı ve Siyasi Tasfiye

Henüz Hafız Esed hayattayken rejim içerisindeki birçok güç odağı Beşar Esed'i tabii halef olarak görmüş ve arkasında birleşmişlerdir. Babasının ölümünden hemen sonra meclis toplanmış ve anayasada başkan olmak için en az 40 yaşında olma şartını 34'e yani Beşar Esed'in yaşına indirmişlerdir. Kardeşi Mahir Esed'in 33 yaşında olması ise bu noktada meclisin Beşar Esed'den yana tavır koyduğunu göstermektedir. Ardından Beşar Esed Baas Partisi'nin genel sekreteri seçilmiş ancak Parti üyelerinin ortak

kararı ile Parti'nin ve halkın lideri unvanına kavuşmuştur (Quilty, 2000). Savunma Bakanı Mustafa Tlas bir mülakatta ya kendisinin ya da Başkan Yardımcısı Abdülhalim Haddam'ın başkan olmasını düşündüklerini ama genç olması hasebiyle Esed'de karar kıldıklarını söylemiştir (Zisser, 2003: 17). Aslında bu açıklamalar Beşar Esed'in koltuğa eski elit yardımı ile oturduğunu ve büyük ölçüde onların nüfuzu altında olduğunu göstermektedir. Bu sebeple 'ya Esed eski adamları temizleyecek ya da onların bir oyuncuğu olacak,' kabilinden yorumlar yapılmaktaydı (Stacher, 2011: 212). Kendisini her an devirebileceklerini bilen, yapmak istediği reformlara genellikle karşı çıkan ve ellerinde bir kukla lider olmak istemeyen Beşar Esed yönetiminin ilk beş senesinde babasının döneminden kalma, çoğu da Alevi olmak üzere, yapmak istediği reformlara karşı çıkan birçok ismi istifaya zorladı (Ghadbian, 2001: 635). Öte yandan bakanlıklardan ve çeşitli devlet kurumlarından da kendisine karşı gelebilecek olan tüm kadroları tasfiye etti. Tasfiye edilen bu kadroların yerine daha çok yurtdışında okumuş, ülkenin kalkınmasına öncelik verebilecek Sünni ve Alevi birçok ismi getirdi. Ancak bu getirdiği isimler de siyasi olarak reformist değildi, zira Beşar Esed siyasi özgürlük taleplerini kendisi için tehdit gördüğünden ötürü hoş karşılamıyordu (Becker, 2006: 71). Öte yandan ismi yolsuzluk iddialarına karışmış birçok yöneticiyi görevden uzaklaştırırken, göreve geldiğinde yüzde 61'i Alevi olan ve birçok imtiyazdan istifade eden savunma ve istihbarat kurumlarının şeflerini adeta ülkenin değil rejimin koruyucuları haline getirerek bu en önemli iki kurumun sadakatinden emin oldu (Batatu, 1999: 215). Dışişleri ve içişleri bakanlığı gibi kilit kurumlarda da babasının yolundan giderek sadece kendi aşiretin olan isimleri karar alıcı mekanizmaların başına geçirdi (Becker, 2006: 66). Beşar Esed'in eski dönemden kalma isimleri tasfiye ettiğini gören ve ülkede siyasi özgürlükler anlamında da yeni bir sayfa açılmasını uman Müslüman Kardeşler ve diğer muhalif gruplar ilk zamanlarda rejimi suçlayarak, yeni Esed'e zeytin dalı uzattılar (Ghadbian, 2001: 637). Ancak Beşar Esed koltuğunu büyük ölçüde sağlamlaştırsa da siyasi olarak işler pek değişmediği gibi ekonomi de daha iyiye değil, daha kötüye gitmeye başladı.

3.2. Ekonomik Eşitsizlik ve Yaklaşan Ayaklanma

Beşar Esed iktidarı devraldığı anda Suriye ekonomisi patronaj, aile, aşiret ve mezhep bağları üzerinden kurulmuş devlet-burjuva ilişkisi ile yürütülmekte, rejim kendi güvenliğini sağlamak için ekonomik atılımları ve yatırımları sadece kendi mensup ve destekçilerine bırakmış durumdaydı. Şam merkezli ticaret odaları eliyle ülkedeki para akışı ve üretim 1980'lerden sonra ortaya çıkmaya başlamış olan ve büyük ölçüde Alevi-Sünni ittifakı içeren şirketler eliyle kontrol edilmekteydi (Hinnebusch, 1995: 250).

Suriye ekonomisi 2004'de kadar %2.4 oranında bir büyüme olmasına rağmen ciddi bir durgunluk içindeydi. Zira para akışının ve büyümenin temel sebebi ülkeden çıkarılan petrolün satışı ve Irak petrolünün Suriye üzerinden satılmasıydı. Ancak Irak Savaşı ile bu akış durunca ve Suriye'nin petrol rezervlerinde azalma meydana gelince ekonomik büyüme %1.7'lere kadar geriledi (Matar, 2012: 2). 2000'li yılların ortalarında işsizlik %20 civarındayken, nüfusun %30'u fakirlik sınırının altında yaşıyor, yaklaşık %10'u ise açlık sınırının da altında sayılan bir gelir kazanıyordu (Haddad, 2005: 11). Ortalama bir ailenin kira ve mutfak masrafı \$800 civarında tahmin edilirken, bir işçi maaşı \$300'den azdı (Matar, 2012: 3). Öte yandan Dünya Bankası istatistiklerine göre nüfus her sene %2.5 artmakta ancak yeni iş imkanları yaratılamamaktaydı. Körfez'den gelen yardımın kesilmesi, gelen sıcak paranın ise emlak yatırımı olarak kullanılması, ki bu durum ev ve arazi fiyatlarında fahiş bir artışa yol açmıştı (Matar, 2012: 2) ve ülkeye Birleşmiş Milletler yaptırımlarının uygulanıyor olması ekonomiyi daha da içinden çıkılmaz bir duruma sokuyordu. Kağıt üzerinde 2000'lerin ilk on senesinde ülkedeki yatırımları ve para işlem hacmi genişlemiş gözükse de yapılan yatırımlar kısa vadeli olup kalıcı iş imkanlarının neşet etmesine sebep olmuyor ve ülke refahına katkıda bulunmuyordu (Matar, 2012: 2). Rejimin özelleştirmelere ve yabancı sermayeli yatırımlara sıcak bakmaması işlemez hale gelmiş birçok devlet kurumu için bir şeyler yapılmasının önüne geçiyordu (Becker, 2006: 74).

Rejim bu kötü gidişatın farkında olmasına rağmen hiçbir şekilde siyasi özgürlükler konusunda bir ilerleme kaydetmiyordu. Baas Partisi'ne açıkça imtiyazlar tanıyan seçim kanunu değiştirilmediği için yapılan tüm seçimlerde Baas Partisi meclisteki en fazla koltuğa sahip oluyor, diğer muhalif partiler sadece tabela partisi mesabesinde kalıyor, seçimlere katılım oranı da oldukça düşük seviyelerde kalıyordu (Ziadeh, 2013: 58). Aynı zamanda rejim, farklı çıkar gruplarını kendinden görmediği müddetçe ekonomiye ya da siyasete dahil etmiyordu ve ekonomik liberalizasyon faaliyetleri de patrimonial ilişkiler üzerine kurulu olduğu ve önceden beri genelde Şamli Sünni sermayedarlar eliyle yürütüldüğünden ötürü

(Hinnebusch, 1995: 307) sıkı bir politik kontrol altında olduğu için siyasi özgürlükler adına bir netice vermiyordu (Becker, 2006: 84). Ancak toplumdaki rahatsızlığı gidermek adına ve ekonomiye olan katkıları görüldüğü için bazı, özellikle de orta sınıf gelir seviyesine sahip eğitilmiş kişilere hitap eden, dini oluşumların bir sosyal yardımlaşma kurumu gibi faaliyet yapmasına izin veriyordu. Baas Partisi'nin aksine laikliğe ve devletçi ekonomi politikalarına karşı çıkan ve muhafazakar bir yapı öngören İslamcılar (Bayat, 2005) her ne kadar Hafız Esed döneminde bastırılmış ve yurtdışına kaçmak zorunda kalmış olsalar da bir kısmı Beşar Esed döneminde tekrar ülkeye dönerek bu sosyal yardımlaşma faaliyeti yürüten vakıf ve derneklerde toplanmaya başlamışlardı. Baas Partisi bünyesindeki işçi ve köylü birliklerine ayrılan bütçenin azaltılması ve ihtiyaç duyulan ekonomik kaynakların sivil toplum kuruluşları tarafından, bir başka ifadeyle halkın kendi arasındaki yardımlaşma ile tedarik edilmesinin istenmesi hem rahatsızlığı artırmakta hem de bu STK'ların gittikçe güç kazanmasına yol açmaktaydı (Hinnebusch, 2012: 95). Dini oluşumlara babasına nazarla daha müsamahalı yaklaşan ve konuşmalarında daha dini öğeler kullanan Beşar Esed bu gruplar sayesinde kitleleri siyasetten uzak tutmak ve siyasi meşruiyet kazanmak istemekteydi (Pierret ve Selvik, 2009: 591). Ancak aynı zamanda Baas Partisi'nin özünü oluşturan toplumsal eşitlik, kırsalın öncelenmesi, işçi ve köylülere herkesle eşit imkanlar götürülmesi gibi prensipler bir kenara bırakılmış oluyor ve bu boşluk yeni oluşumlar tarafından doldurulmaya başlanıyordu. 2011'de ayaklanma başladığı sırada Şam'da rejimin sunduğu ekonomik imkanlardan istifade eden ve Lazkiye gibi birden fazla mezhebin var olduğu ve karşılıklı birbirine muhtaç olma durumunun olduğu yerlerde bazı dini grupların isyana katılmadığı görülmüştür. Zira Suriye'de ulemanın bir kısmı hem rejim eliyle yaratılan burjuva ile yakın ilişki içerisindeyken hem de birçoğu zaten tüccar olup Baas Partisi reformları ile gördükleri zararlarını yeni ekonomi politikaları sayesinde bir nebze de olsa tazmin etmiş kimselerdi (Pierret, 2013: 146). Ancak Hama, Humus ve Halep gibi Baas yönetiminden en fazla mutazarrır olmuş ve ekonomik döngünün dışında kalmış, nüfusunun çoğunluğunun emek yoğun işlerde çalıştığı bölgelerde bu dini gruplar isyanın bayraktarlığını yapmışlardır (Pierret, 2013: 216). Zira bu grupların hastaneler açıyor, köylü ve işçiler gibi düşük gelirli kimselere yardım ediyor ve tabiri caizse zenginden alıp fakire veriyor olması halkı memnun ederken, rejim tarafından sağlanan imtiyazlardan faydalanan ama sosyal yardımlaşma ya da hayat koşullarının iyileştirilmesi bağlamında çaba göstermeyen kişilerin daha çok göze batmasına sebep oluyordu. Ancak ulemanın açıktan bir şekilde mezhepçilik propagandası yaptığı ya da tüccarlarla işbirliği yaparken ve yardım faaliyeti olarak ekonomik aktivitelerde bulunurken mezhep değil sosyo-ekonomik yapı, aile bağları ve patrimoniyal ilişkiler öncelikli plandaydı (Pierret, 2013: 152). Öte yandan Suriye ulemasının tamamı olmasa da en azından bir kısmı 21. Yüzyılda İslam'ın siyaset arenasına yeniden dönüş yaparak, ülkede ve bölgede İslami düzenlerin kurulacağını iddia ediyordu (Pierret, 2013: 164). Müslüman Kardeşler örgütü ise 2004'te yayınladıkları bir deklarasyonda İslam'ı referans alan bir hukuk ve demokratik bir Suriye çağrısında bulunuyordu (Pierret, 2013: 191). Böylelikle hem ulema hem de İslamcı muhalefet çağın gerisinde kaldığını düşündükleri sosyalist ve seküler Baas Partisi ideolojisine karşı çıkmış oluyordular. 2000'li yılların ortalarından itibaren hem İslamcılar hem ulema hem de seküler muhalifler rejime daha zor günlerle karşılaşmamak adına siyasi reformlar yapılması gerektiğini salık veriyor, hatta Türkiye'de iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin model olarak alınabileceğini söylüyorlardı (Pierret, 2013: 192). Ancak rejim tüm bu çağrılara kulağını tıkamış bir vaziyetteydi.

Suriye bozuk bir ekonominin yanı sıra her fırsatta ortaya çıkan siyasi baskıcılıktan bıkmış bir halde krize doğru ilerliyordu. Becker (2006) ve Balanche (2015) gibi Suriye'yi yakından takip eden kimseler henüz Arap Baharı ortada yokken mevcut ekonominin siyasi bir ayaklanmaya yol açabileceği uyarısında bulunuyorlardı. Halktaki rahatsızlık ise doğrudan mezhep meselesi ile ilgili değildi, çünkü rejim Sünni sermayedarları da beslemekteydi. Birçok Suriyeli savaştan hemen önce bölge politikalarının mezhep bağlamında değerlendirilemeyeceğini belirtse de (Phillips, 2015: 368) savaşın patlak vermesiyle rejimin varyetini her seferinde inkar ettiği ama her kriz anında da ustaca kullandığı mezhep enstrümanı yeniden ortaya çıktı.

4. Savaş ve Mezhep Retoriğinin Dönüşü

1990'lardan bu yana gittikçe kötüleşen bir ekonomi, uygulanan liberal ekonomi politikalarının halkın tamamının değil sadece belli bir eliti zenginleştirmesi, su, elektrik, yol gibi altyapı hizmetlerinin oldukça yetersiz olması ve hayat standartlarının gittikçe düşüyor olması ayaklanmayı hazır hale getirmiş, Tunus'ta başlayıp, Mısır, Libya ve Yemen'e yayılan Arap Baharı ise tetikleyici güç olmuştu (Ziadeh, 2013: 37). Ayaklanmanın ilk zamanlarında mezhep kelimesi doğru düzgün telaffuz dahi edilmezken rejim, azınlıkları harekete geçirmek ve asker ihtiyacını karşılamak için muhaliflerin mezhepçi bir

motivasyonla savaştıkları iddialarında bulunmaya başlayarak, azınlıklara kaderlerinin rejiminkiyle aynı olduğunu ve bu sebepten ötürü rejimi var güçleriyle savunmaları gerektiğini öğütlemeye başladı. Savaşın ikinci senesinden itibaren ortaya çıkan ve Suriye'deki İslamcılık anlayışından uzak, daha ziyade Körfez ülkelerindeki Vehhabi inanç sistemine benzer bir dini anlayışları olan radikal İslamcı gruplar da doğrudan mezhep argümanını kullanmaya başladılar. IŞİD'in Nusra Cephesi'nden ayrılması ve ele geçirdiği her yerde azınlıklara karşı sert bir tutum belirlemesi rejimin ekmeğine yağ sürmüştü. Öte yandan Türkiye ve Körfez'in rejimin karşısında İran ve Hizbullah'ın ise rejimin arkasında savaşa söylemsel düzeyde ya da fiili olarak müdahil olmaları savaşın bölgeselleşmesine ve tüm sosyo-ekonomik dengelerin hiçe sayılarak bir Sünni-Şii savaşıymış gibi lanse edilmesine sebebiyet verdi.

Bu bölüm öncelikle Beşar Esed'in ve rejiminin babası Hafız Esed'in 1982'de Hama'da yaptığı gibi muhalefeti bir anda kanlı bir şekilde de olsa bastırabileceği zehabına kapıldığını, fakat istediğini başaramayıp ülkenin kuzeyinde kontrolü kaybedince deniz tarafında yaşayan azınlıkları savaşın içine sürüklemek adına mezhepçilik söylemine başvurduğunu anlatmaktadır. Ardından Suriyeli olmayan radikal İslamcı örgütlerin Suriye halkınının ile benzeşmeyen İslami söylemlerinin içine mezhep unsurunu da katarak savaşa ve savaşmalarına meşruiyet kazandırmak istediklerini açıklamaktadır. Son olarak ise birden fazla bölgesel aktörün savaşa bir şekilde müdahil olmasıyla gündeme gelen Sünni-Şii savaşı, çatışmasının indirgemeci ve aceleci bir kanaat olduğunu savunmakta ve Suriye'de sosyo-ekonomik sebeplerle başlayan devrim hareketinin rayından çıkarıldığını iddia etmektedir.

4.1. Arap Baharı ve Rejimde Panik

2011 yılının Mart ayında Deraa'da küçük bir erkek çocuğunun gözaltında işkenceye uğraması ve feci şekilde darp edilmesi zaten ekonomik sorunlarla boğuşan halkın sabrını taşırdı. Arap Baharı diye nitelendirilen toplumsal olaylarla çalkalanan bölgede ayaklanması en muhtemel toplumlardan birisi olarak kabul edilen Suriye halkı bu vesile ile sokaklara döküldü. Düzenlenen gösterilerde atılan sloganlar doğrudan rejim karşıtı olup başka bir etnik ya da dini grubu hedef almıyordu. Arap Baharı'nın yaşandığı birçok ülkede atılan 'Yıkılsın bu rejim' ve kendisinde rejimin tecessüm ettiği düşünüldüğü için 'Def ol ey Beşar' sloganları duyuluyor ve halkın öfkesinin Suriye'yi neredeyse 40 senedir yöneten Baas Partisi'ne ve 30 senedir başta olan Esed ailesine yönelik olduğu görülmüyordu (Phillips, 2015: 360). Ayaklanmanın Deraa gibi 1960'lardan 1990'lara kadar halkın çoğunluğunun emek yoğun işlerde çalışması hasebiyle Baas Partisi'nin çok sayıda destekçi bulduğu (Drysdale, 1981) ancak liberal ekonomi politikaları ile sırtını döndüğü bir şehirde başlamış olması sadece bir tesadüf değildi. Üstelik gösterilerin hızlı bir şekilde Hama, Humus ve Halep'e yayılırken sahil tarafındaki azınlıkların yoğun olduğu Lazkiye, Tartus gibi şehirlerle Şam gibi rejimin ekonomik imkanlarından istifade edenlerin çoğunluklu olarak yaşadığı şehirlerde insanların daha tedbirli ve sakin olması da Suriye'nin sosyo-ekonomik yapısı ve toplumsal bağları ile ilgiliydi. Her ne kadar bazı reform sözleri verilse ve bazı kanunlar hızlıca meclisten geçirilse de, ayaklanmanın rejim tarafından kanlı bir şekilde bastırılmak istenmesi sonucu ordunun içerisindeki Esed karşıtı birçok komutan isyan ederek Özgür Suriye Ordusu'nu (ÖSO) oluşturdular. Savaşın ÖSO'nun ilk iki yılında hızlı bir ilerleme kaydetmesi ve ülkenin kuzeyinde geniş toprakların kontrolünü ele geçirmesiyle rejimin asker ihtiyacı arttı. Suriye ordusunun büyük çoğunluğunun Sünnilerden oluşuyor olması ancak Hama, Humus, Halep, Deraa gibi büyük nüfuslu şehirlerden asker alınamaması sonucu rejim mezhep kartını ileri sürdü (Phillips, 2015: 369). Devlet televizyonlarında ve sosyal medya mecralarında yoğun bir propaganda başlatılarak muhalifler mezhepçi ilan edilmek suretiyle rejim yine bir kriz anında kırılğan mezhep dengesini araçsallaştırmak yoluna gitti. ÖSO yaptığı bir çok açıklamada kendi içlerinde Alevi komutanların da olduğunu, hedeflerinin herhangi dini ya da etnik bir kitle olmayıp sadece rejim olduğunu ifade ettiler. 2012 yılında ÖSO'nun kurucularından Riyad el-Esad ile Al-Jazeera tarafından yapılan bir röportajda, el-Esad etnik ve mezhebi ayırım gözetilmeksizin Suriyelilik kimliği şemsiyesinde bir Suriye kurmak istediklerini belirtiyordu. El-Esad'dan sonra ÖSO Genelkurmay Başkanı olarak göreve gelen Selim İdrisi ise Lazkiye'ye 2013 yılında düzenlediği bir seyahatte hedeflerinin Aleviler değil rejim olduğunu ifade ediyordu. Öte yandan rejim Alevilere ve azınlıklara kendisiyle birlikte hareket etmediği takdirde Irak'ta Saddam sonrası Sünnilerin tüm yaşanan olaylardan mesul tutuldukları gibi kendilerinin de mecburen muhaliflerin öfkesiyle muhatap olacakları propagandası yapıyor ve korku salınıyordu. Ülkeden gelen haberleri teyit etmek her zaman mümkün olmasa da iddialara göre Aralık 2012'de ÖSO'nun eline geçmek üzere olan Humus yakınlarındaki Akreb köyünde Suriye muhaberatı çocuklar da dahil olmak üzere tüm Alevileri, Sünnilerin eline geçmelerinden daha iyi olacağını söyleyerek katletmiş, fotoğrafları medyaya servis ederek failin Sünniler olduğunu iddia etmişti. Ancak katliamdan kurtulan az

sayıda Alevinin ÖSO'ya sığınması ve faillerin muhaberrattan olduğunu söylemesi rejimin uyguladığı taktiği gözler önüne sermişti (Qaddour, 2013: 71). Yapılan propagandalarda iki mezhep mensubu arasındaki tarihi husumetler hatırlatılıyor ve Sünnilerin kontrolü ele geçirmesi durumunda azınlıkların vaziyetlerinin Baas'tan önceki dönemlerden daha da kötü olacağı söyleniyordu. Bunun bir yansıması olarak daha önceleri Alevilerin Sünnilerin topraklarında ırgat olarak çalıştırıldıkları Beyda ve Banyas'ta Mayıs 2013'te kanlı bir katliam yapılmış ve yüzlerce Sünni sivil katledilmişti. Uygulanan taktiğin farkında olan ve durumu kabullenmeyen azınlık mensupları da rejimin hışmından payını alıyordu. Örneğin Beşar Esed ile aynı aşirete mensup olan gazeteci Samar Yazbek kitabında (2012) rejim karşıtı gösterileri haberleştirdiği ve rejimin istediği şekilde yazmadığı için gözaltına alınıp günlerce işkence gördüğünü ve sonunda hain ilan edilerek ülkeden zor kaçtığını anlatmaktadır. Kaldı ki rejim birçok Alevi muhalifi de mezhebenden ötürü kayırmamış ve kendisine tehlike gördüğü anda bir şekilde elimine etmiştir (Weeden, 1998: 503). Ancak rejim kendilerinin bir çıkmazda olduğunu göstererek, Aleviler başta olmak üzere azınlıkları mobilize etmeyi başarmış, kendisini mezhepçiliğin üstünde konumlandıran bir üslup ile muhalifleri mezhepçi gibi göstermiştir. Diehl'in (2012) tabiriyle rejim adeta Alevilere ve diğer azınlıklara 'öleceksek beraber öleceğiz,' demektedir. 2013'ten itibaren ortaya çıkmaya başlayan Selefi/Vehhabi İslam anlayışına sahip radikal örgütlerin 'Suriye vatandaşlığı' kimliği üzerine inşa edilmiş bir demokratik Suriye yerine doğrudan İslami bir Suriye için savaştıklarını deklare etmeleri de rejimin işlerini kolaylaştırırken ÖSO gibi muhalefetin çekirdeğini oluşturan grupları gölgede ve zorda bırakmıştır.

4.2. Radikal Örgütler ve Mezhepçiliğin Hakimiyeti

Suriye'de 1980'lerden bu yana Hama ve Humus başta olmak üzere Selefi akımın temsilcileri bulunuyordu, ancak çoğu rejim baskısından ötürü Suudi Arabistan başta olmak üzere yurtdışına kaçmışlardı. Tarihi olarak Suriye'deki Müslüman Kardeşler gibi İslamcı örgütlerle ve Sufiler ile sorun yaşayan ve bu grupları meşru görmeyen Selefi liderler (Weismann, 2005) Suriye'de patlak veren savaşı bir fırsat bilerek ülkeye döndüler ve El Kaide'ye bağlı olarak kurulan Nusra Cephesi isimli örgütte birleştiler. Aralarında yabancı savaşçılar olsa da üyelerinin çoğu Suriyeli olan Nusra Cephesi ilk olarak 2012'nin ortalarında El Kaide lideri Eymen El-Zevahiri'nin Suriye'de cihat çağrısının ardından sivillere yönelik olarak Şam ve Halep'te düzenlenen saldırılar ile ismini duyurdu. Ebu Muhammed el-Cevlani tarafından komuta edilen örgüt, Salih el-Arur isimli uzun yıllar Suudi Arabistan'da yaşamış olan bir Selefi liderin mezhepçi söylemleri ile gündeme geldi. Körfez'deki Arap monarşilerini destekleyen ve demokrasi gibi kavramları gayr-i İslami bulan örgüt ilk etapta ÖSO'ya Batı ve Türkiye desteği ile hareket etmek istediği için karşı çıkmış, Suriye'de İslami bir devlet kurmak için çaba göstereceklerini belirtmişlerdir (ICG, 2012). Örgüt Alevileri tamamıyla İslam dışında görerek kurulacak olan İslami devlette azınlıkların ancak cizye ödeyerek hayatlarını idame ettirebileceklerini belirtmiştir (Tashjian, 2012: 8). Ayaklanmanın en başından beri hem ÖSO'yu hem de sivil göstericileri El Kaide bağlantılı teröristler olarak gören rejim Nusra Cephesi'nin ortaya çıkışı ve mezhepçi söylemleri ile tabiri caizse rahat bir nefes almış oldu. Komutanlarından Mustafa El-Şeyh'in varlıklarından ve savaşa dahil olmuşluklarından 'gün geçtikçe daha da büyüyorlar ve kuvvetleniyorlar ki bu oldukça tehlikeli,' şeklinde yakınsa da (ICG, 2012) ve ÖSO bu Selefi gruplar tarafından kullanılan mezhepçi argümanı reddedip Alevi sivillere yönelik bazı saldırıları kınasa da grubun gölgesi altında kalmaya başlamıştı.

2006 yılında Irak El-Kaidesi olarak ortaya çıkan, Suriye'de bir süre Nusra Cephesi ile beraber savaşmış 2013 Haziran'ında bağımsız bir örgüt olduğunu ilan eden IŞİD ise mezhepçi argümana başvuran örgütlerin en başında gelmektedir. Sadece Sünni olmayanlara karşı değil, kendi dayattığı İslam anlayışına bir şekilde uymayan, başta Sufiler olmak üzere tüm grupları tekfir eden IŞİD hızla büyüyerek Suriye'de en fazla toprak kontrol eden örgüt haline geldi. Çoğunluğu Suriye toplumu ile alakasız ve Suriye ya da Suriyeliler için savaşmayan yabancı savaşçılardan oluşan örgüt, Suriye'de sosyal, sınıfsal ve ekonomik dengeleri gözetmeksizin ve şu an elinde bulunan Rakka ve Deyr ez-Zor'daki halkın arzusu tamamıyla İslami bir devlette yaşamakmış gibi hareket etmektedir. Ortaya çıkışından bu yana ÖSO tarafından meşruiyeti reddedilen örgüt, sadece rejim ile değil aynı zamanda ÖSO ile de savaşarak savaşa yeni bir boyut getirdi. IŞİD bir yandan Alevi ve Şiiileri doğrudan hedef alan söylemlerde bulunurken bir taraftan da Sünni gruplarla çatışması savaşta mezhepçilik söyleminin çıkarları örtmek için kullanılan bir araç olduğunu göstermektedir. Üstelik bu radikal örgütlerin sundukları İslam anlayışı halk tarafından her zaman sıcak karşılanmamış ve zaman zaman itirazlara yol açmıştır (Reese, 2014: 15). Ancak hem Nusra Cephesi'nin hem de IŞİD'in Batı desteğini, demokrasiyi ve demokratik değerleri reddederek, kendilerini

Ehl-i Sünnet inancının mümessili ve müdafisi olarak lanse etmeleri savaşın mezhepçi bir ton kazanmasında önemli bir rol oynamıştır.

4.3. Savaşın Bölgeselleşmesi ve Sünni-Şii Retoriği

İlk başladığından bu yana ABD, AB ve Rusya gibi uluslararası aktörler bir yana bırakılırsa savaşta Türkiye, Katar, Suudi Arabistan ve İran başat rol oynayan ülkelerdir. İran rejime hem silah hem askeri danışman hem de mali kaynak temin ederken (Reese, 2013: 14) diğer ülkeler muhalifler ile işbirliğine gitmişler ve Suriye’de rejim değişikliği talebinde bulunmaktadır. İran güdümündeki Lübnan merkezli Hizbullah örgütünün de fiilen savaşa müdahil olması ve bölgede Irak ve Yemen gibi mezhebi ayrımın kuvvetli olduğu ülkelerde de çatışmaların ve krizlerin var olması sadece Suriye’de değil fakat tüm bölgede bir Sünni-Şii savaşı/çatışması yaşanıyor gibi bir algıya yol açmıştır. Özellikle İran ve Suudi Arabistan’ın mezhepçi söylemlerden çekinmemesi ve özellikle Suudi Arabistanlı Şii din alimi Nimr el-Nimr’in 2016’nın başında idam edilmesinin ardından çıkan olaylarda Tahran’daki Suudi Arabistan büyükelçilik binasının ateşe verilmesi sonucu her iki ülkenin de doğrudan birbirini suçlar ifadelere başvurarak diplomatik ilişkilerini kesmesi Şii-Sünni çatışması söylemini kuvvetlendirmiştir. Türkiye daha tedbirli bir dil kullanarak hiçbir şekilde mezhep meselesini gündeme getirmeyip (Lawson, 2014:13), her fırsatta Suriye’de demokratik bir geçişi desteklediğini belirtse de Körfez ülkeleri ile olan çıkar birlikteliği Ankara’nın da Sünni tarafta yer alıyormuş imajının çizilmesine sebebiyet vermiştir. Öte yandan Hizbullah’ın doğrudan mezhep argümanını kullanarak ülkede savaşması ve kendisini Seleflerin kendilerini Sünnilerin koruyucusu gibi lanse etmesine paralel olarak Şiiilerin ve Alevilerin muhafızı ilan etmesi savaşın rengini değiştirmiştir. Ancak nüfusunun tamamı Sünni olan Suriye’deki Kürtlerin belli yerlerde muhalifler belli durumlarda ise rejim ile işbirliği içerisinde olması mezhep retoriğinin umuma teşmil edemeyeceğini göstermektedir. Üstelik Selefi örgütlerin birçok İslamcı grubu ve tarikatları tekfir etmesi, Suudi Arabistan’ın eskiden beri Müslüman Kardeşler örgütüne mesafeli durması ve hatta 2013 yılında Mısır’ın demokratik yollarla seçilmiş ilk cumhurbaşkanı olan ve aynı zamanda Müslüman Kardeşler üyesi olan Muhammed Mursi’yi deviren darbeye alenen destek vermiş olması mezhebin farklı çıkar grupları tarafından bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Bununla beraber medyada hakim olan diskur ve üslup birbirleriyle çıkar çatışması halindeki ülkelerin halklarının mezhebine göre yapılan ayrımlarla indirgemeci bir şekilde mevcut çatışmaları mezhepçi ilan etmektedir.³ Örneğin İran’ın Suriye rejimine verdiği desteğin mezhep birlikteliği olarak açıklanması tüm tarihsel vakıaları ve iki rejimin de siyasi ve mali çıkarlarını yok saymaktadır. Hafız Esed döneminden itibaren Suriye’nin Irak Baas Partisi ile liderlik rekabeti içerisinde olması ve İran-İrak savaşında Tahran’dan yana tavır koyması ve iki ülkenin arasında ticari serbestlik anlaşmalarının olması ve Suriye rejiminin İran ile Hizbullah arasında silah ve militan geçiş noktası olması gibi sebepler İran ile rejim arasındaki ilişkinin temelini oluşturmaktadır.⁴ Öte yandan Suriye rejiminin 10 yıldan fazla bir süreyle Lübnan’da asker bulundurması esnasında Hizbullah’tan yardım almış olması, İsrail’e karşı örgütü 2006’da desteklemiş olması, daha önce rejimin örgütü milis güç olarak kullanmış olması ve Hizbullah’ın Suriye rejim yıkıldığı takdirde varlığını devam ettirememeye korkusu vb. sebeplerden ötürü Hizbullah da rejim tarafında savaşa girmiştir. Hizbullah ile rejim arasındaki ilişkiyi sadece mezhep temelli görmek hatalı bir sonuca götürecektir.⁵ Bölgesel güçlerin savaşa müdahil olarak keskin bir dille birbirlerini suçlamaları ve mezhep argümanını kimi zaman alenen kimi zamansa ima yoluyla gündeme taşınmaları ve İslam anlayış ve uygulayış biçimlerinin birbirlerinininkinden gözle görülür biçimde farklı olması savaşın mezhepçi bir temele oturtulmasına yol açmış, Suriye halkının sosyo-ekonomik talepleri ile başlayan ayaklanma bölgesel güçler arasında bir rekabete dönüşmüş ve vekalet savaşları üzerinden yürüten, Kerr’in (2013) tabiriyle, yeni bir Arap Soğuk Savaşı ortaya çıkmıştır.

5. Sonuç: Mezhepçilik Söyleminin Çaldığı Devrim

Suriye çok farklı etnik ve mezhebi grupları tarih boyunca bünyesinde barındırmış, farklı devletler tarafından idare edilmiş ve birçok menfaatin birbiriyle çatıştığı ve çakiştığı bir toprak parçası olmuştur.

³ Örneğin Haziran 2013’te Al-Jazeera Televizyonu yapmış olduğu bir ankette ‘Suriye devriminin mezhep savaşına dönmesinden kim sorumlu diye bir soru sormuş ve Sünniler ya da Şiiiler olmak üzere iki seçenek sunmuştur. www.indexcensorship.org/2013/06/syria-aljazeera-poll/ Erişim Tarihi: 10.03.2016

⁴ İran-Suriye ilişkileri için bkz. Lawson, Fred H., (2007). “Syria’s Relations with Iran: Managing the Dilemmas of Alliance.” *The Middle East Journal* 61 (1): 29-47.

⁵ Suriye-Hizbullah ilişkileri için bkz. Samii, A. W. (2008). “A Stable Structure on on Shifting Sands: Assessing the Hizbullah-Iran-Syria Relationship.” *The Middle East Journal* 62 (1): 32-53.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla beraber ülkede kontrolü ele alan Fransa bir yandan bir Alevi Devleti kurulmasına müsaade etmek suretiyle mezhebi dengeleri değiştirmiş, bir yandan da kırsal bölgelerdeki kimselere eğitim imkanı sağlayarak ülkede yeni bir sınıfın oluşmasının önünü açmıştır. Fransızların çekilmesiyle beraber oldukça istikrarsız ve darbelerle geçen 17 senenin ardından ordu içerisinde kuvvetlenmiş, modernist, sosyalist, milliyetçi, seküler ve azınlıklar tarafından domine edilen Baas Partisi 1963'te iktidara gelmiş ve ülkedeki sosyo-ekonomik dengeleri kökten sarsıcı reformlar yapmıştır. Yönetimin seküler tonu ve azınlıklar tarafından şekillendiriliyor oluşu toplumun kahir ekseriyetini oluşturan Sünniler de bir rahatsızlık yaratmış ancak asıl anlaşmazlık yapılan toprak reformu ile Halep, Hama, Humus ve Şam gibi ticaretin ve tarımın olduğu şehirlerdeki Osmanlı döneminde ortaya çıkmış eliten elinden geniş topraklarının alınarak kırsaldan gelen ve genellikle azınlıklara mensup olan kişilere verilmesiyle ortaya çıkmıştır. İslamcı muhalefetin yukarıda isimleri geçen şehirlerde ortaya çıkması ve ilk talepleri arasında devletin ekonomiyi tamamen kuşatıcı politikaları bırakması gerektiği söylemi toprak reformunun ve sosyalist politikaların bir neticesi olarak görülebilir. Baas Partisi ve Hafız Esed her ne kadar Deyr ez-Zor ve Rakka gibi Sünnilerin yaşadığı ve okul, hastane, yol gibi hizmetlerin götürüldüğü kırsaldan destek almış olsa da (Drysdale, 1981) önemli pozisyonlara getirilen Alevilerin zaman içerisinde yolsuzluk, nepotizm ve baskıcı tavırları rahatsızlığı artırmıştır. Esed, pragmatik ve kendi iktidarını korumaya meyyal bir tek adam olarak bazı Alevileri de kendisine tehdit olarak görmüş ve modernist söylemlerine karşın patrimonyal ilişkileri kullanarak özellikle ordu ve istihbaratta yüksek düzeyli yöneticileri seçerken sadece kendi aşiretinden olmasına dikkat göstermiştir. Kardeşi Rıfat Esed'in darbe teşebbüsü ise Esed'in kendi ailesine de belli yerlerde mesafe koymasına ve kabinenin neredeyse tamamını Sünni bakanlardan oluşturmak gibi tedbirler almaya itmiştir.

1970'lerde gündeme gelen, 1980'lerde uygulamaya konulan açılım manasına gelen infitah ismiyle anılan liberal ekonomi politikaları ise istenen sonucu vermemiş ve zenginle fakir arasındaki fark gittikçe açılmıştır. Rejim belli Sünni sermayedarlarla işbirliğine giderek kitleleri de kontrol edebileceğini düşünmüş, belli bir noktaya kadar başarı sağlamıştır. Ancak tarım politikalarının iflasi ile şehre başlayan göç, yeni iş imkanlarının yaratılmaması, yatırımların emlak ve hizmet sektörü odaklı olup ülkenin geneline refahı dağıtıcı yapıya sahip olmaması ve sosyal devlet anlayışının terkedilerek alt gelir mensubu insanların sermaye sahibi kimselerin insafına bırakılması halktaki öfkeyi gün be gün artırmıştır. Bununla beraber bitmek bilmeyen ve hatta sürekli olarak artan siyasi baskılar ve insan hakları ihlalleri Suriyelilerin sinmelerine sebebiyet vermiştir. Fransızlar döneminde azınlıkların orduya girmesi ve siyasi sahada yer almaya başlamaları Suriye'de yeni bir denge ortaya çıkarırken Hafız Esed döneminde bu yönetici azınlıkların çocuklarının ve okullar açılmasıyla beraber kırsaldaki akrabalarının toplumsal hayata dahil olması belli noktalarda mezhepler arası ittifaka yol açmıştır. Bu durum Suriye'de kimlik tanımlarının ve uygulanan politikaların sadece mezhep temelinde ele alınmayıp, şehirli-kırsal ayrımının da hesaba katılması gerektiğini göstermektedir.

Beşar Esed'in babasının koltuğuna geçmesiyle beraber ülkede bir reform rüzgarı esmeye başlamış, buna engel olabilecek Hafız Esed döneminden kalma birçok Alevi tasfiye edilmiş ve Müslüman Kardeşler gibi bazı muhalif örgütlerin diasporadaki temsilcileri Suriye'ye geri dönmüştür. Ancak Beşar Esed döneminde de siyasi baskılar azalmamış, ekonomi politikaları müreffeh bir toplum yaratmaya matuf olmamış ve halkın sıkıntıları katlanarak artmıştır. Ekonominin gidişatının farkında olan Beşar Esed babasının aksine dini gruplara daha müsamahalı davranmış ve bu grupların birer sosyal yardımlaşma kuruluşu gibi görev görmelerine müsaade etmiştir. Böylelikle kırsaldaki köylülerin, çiftçilerin ve şehirdeki işçilerin üzerinde din adamlarını kullanmak yoluyla etkili olabileceğini ve toplumsal rahatsızlığı azaltabileceğini uman rejim siyasi olarak ise bir ilerleme kaydedememiştir. Hem Beşar Esed hem de Hafız Esed döneminde ekonominin liberalleşmesine ortak olan sermayedarların ise siyasi özgürlük bağlamında bir talebi olmamış, sonradan müsamaha gösterilen dini gruplar ise muhtelif sebeplerle ama en çok da 1979-1982 arasında çıkan olaylarda sindirilmiş oldukları için siyasi bir şey talepte pek bulunmamışlardır. Ancak 2010 senesinde bölgeyi kasıp kavurmaya başlayan Arap Baharı Suriyeliler için bir ümit olmuş, Deraa'da yaşanan bir işkence vakası da kıvılcımın ateşlenmesine sebep olmuştur. Mezhebi ya da etnik kökeni fark etmeksizin kendisine tehdit olarak algıladığı herkesi hizaya çekmek eğiliminde olan ve daha önce Hama'da kanlı katliamlara girişen rejim aynı şekilde silahsız göstericilere sert davranmış ve olayların büyümesinde ittirici bir rol oynamıştır. Ordudan birçok komutanın ayrılıp ÖSO'yu kurarak silahlı mücadeleye başlaması ile panikleyen rejim derhal mezhepçilik kartını masaya sürmüş ve kendisini Alevilerin ve diğer azınlıkların tek müdafisi olarak deklare etmiştir. ÖSO'nun aksi yöndeki açıklamaları ve uygulamalarına rağmen azınlıklara yıkılması halinde Sünnilerin kendilerini Suriye'de yaşatmayacağını

ifade eden rejim, hem içeriye hem de dışarıya savaşın mezhepsel temelli olduğu propagandasını yapmaya başlamıştır. Buna mukabil, özellikle Suudi Arabistan'da diasporada olan bazı Selefi liderlerin ülkeye dönmesi ve El Kaide'nin cihat ilan etmesi ile kurulan ÖSO'nun aksine demokratik bir Suriye idealini reddeden Nusra Cephesi mezhepçi argümanlara başvurarak savaşta mezhep tonunun koyuluşmasına sebep olmuştur. Nusra Cephesi'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan eden ve hem Irak'ta hem de Suriye'de birçok şehri ele geçiren IŞİD de aynı şekilde Şii ve Alevi karşıtı bir retorik bellemiştir. Öte yandan savaşa İran'ın ve desteklediği Hizbullah'ın dahil olması ve bu ikiliye Suudi Arabistan, Katar ve Türkiye'nin karşı çıkması ve Irak ve Yemen gibi hassas mezhebi dengelerin olduğu ülkelerde de çatışmaların çıkması Suriye savaşının bir Sünni-Şii savaşı şeklinde okunmasına sebep olmuştur.

Mezhep temelli bir okuma ülkeyi savaşa sürükleyen sosyo-ekonomik faktörleri ve zaman içerisinde ortaya çıkmış kırsal-şehirli çatışmasını görmezden gelerek indirgemeci bir tutum arz etmektedir. Savaş mezhep argümanı ile izah edildiği takdirde Suriye'de bir mezhebe mensup olmanın aynı zamanda bir toplumsal ve ekonomik sınıfa ve bir aşirete mensup olmak ile örtüşebileceği ve doğduğu ailenin mezhebine mensup olan ancak Baas yönetimi altında birçok kesimin, özellikle de Alevilerin sekülerleşerek mezheplerinin dini altyapısını bilmez hale gelmiş olmaları gerçeklerinin göz ardı edilmesi sebebiyle çabuk ve dolayısıyla hatalı yargılara ulaşılmaktadır (Lefevre, 2016). Ülkede yönetici elit ile dışarıda bırakılmışların modernizm, sekülerizm, milliyetçilik, ekonomi anlayışı gibi ana konulardaki anlaşmazlıkları, on yıllar boyunca devam eden siyasi baskı ve gittikçe büyüyen bir fakirliğe sebep olan bir ekonominin varlığı yok sayılarak, savaş esnasında kullanılan retorik ve propagandalar üzerinden derhal mezhep argümanına sarılmak birçok gerçeği yok saymak anlamına gelmektedir. Üstelik mezhep argümanı Şam gibi bazı şehirlerdeki Sünni elitin neden rejimle beraber olduğunu ya da mevcut Suriye hükümetinin ekserisinin neden Sünni olduğunu açıklamamaktadır. Suriye'nin önde gelen din adamlarından Üsâme Rıfai'nin 2012'de Şam'da rejim güçleri tarafından kuşatılan bir hastanede mahsur kalması üzerine Şam'daki şehirli ve rejimin sunduğu ekonomik imkanlardan yararlanan müritlerinin değil de şehrin kırsalında ve banliyölerinde yaşayan müritlerinin kendisine yardıma gelerek kurtarmaları da (Pierret, 2013: 232) mezhepçilik argümanının bazı noktaları es geçtiğini göstermektedir. Özü itibarıyla ekonomik ve sosyal sebeplerle başlayan ve bir halk ayaklanması olarak kabul edilebilecek Suriye'deki devrim arzusu rejimin ve radikal grupların tarihi ve toplumsal husumetleri körükleyerek kitleleri kendi şemsiyeleri altında toplamak için kullandıkları mezhep argümanı ile zehirlenmiş ve rakip bölgesel güçlerin de dahil ile savaş bir mezhep savaşı olarak deklare edilmeye başlanmıştır. Böylelikle birbiri ile çakışan birçok dinamik ve savaşın asıl sebepleri gölgede bırakılmıştır.

Kaynakça

- Allen, Phillip C. (1993). "Early Arab Nationalism and the Orthodox of Syria: A Comparative Approach to the Sectarian Environment." *The Arab Studies Journal* 1 (2): 43-45.
- Batatu, Hanna. (1981). "Some Observations on the Social Roots of Syria's Ruling, Military Group and the Causes for Its Dominance ." *Middle East Journal* 35 (3): 331-344.
- _____ (1982). "Syria's Muslim Brethren." *MERIP Reports* 110: 12-36.
- _____ (1999). *Syria's Peasantry, the Descendants of Its Lesser Rural Notables and Their Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Bayat, Asef. (2005). "Islamism and Social Movement Theory ." *Third World Quarterly*. 26 (6): 891-908.
- Becker, Carmen. (2006). "Strategies of Power Consolidation in Syria Under Bashar al-Asad: Modernizing Control Over Resources ." *The Arab Studies Journal*. 13/14 (2/1): pp. 65-91.
- Diehl, Jakson. (2012). "Lines in the Sand: Assad Plays the Sectarian Card." *Journal of World Affairs*. 175 (1): 7-15.
- Drysdale, Alasdair. (1979). "Ethnicity in the Syrian Officer Corps : A Conceptualization." *Civilisations*. 29 (3/4): 359-374.
- _____ (1981) "The Regional Equalization of Health Care and Education in Syria since the Ba'thi Revolution." *International Journal of Middle East Studies* 13 (1): 93-111.

- _____ (1982). "The Assad Regime and its Troubles." *MERIP Reports* 110: 3-36.
- de Elvira, Laura Ruiz ve T. Zintl (2014). "The End of the Ba'thist Social Contract in Bashar al-Asad's Syria: Reading Sociopolitical Transformation Through Charities and Broader Benevolent Activism." *International Journal of Middle East* 46: 329-349.
- Faksh, Mahmud A. (1984). "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force." *Middle Eastern Studies* 20 (2): 133-153.
- Friedman, Yaron ve Yaron Frieman (2001). "al-Husayn ibn Hamdan al-Khasibi: A Historical Biography of the Founder of the Nusayri-Alawite Sect." *Studia Islamica* 93: 91-112.
- Friedman, Yaron. (2010). *The Nusayri – 'Alawis*. Boston: Brill
- Ghadbian, Najib. (2001). "The New Asad: Dynamics of Continuity and Change in Syria ." *Middle East Journal* 55 (4): 624-641.
- Haddad, Bassam. (2005). "Syria's Curious Dilemma ." *MERIP Report* 236: 4-13.
- Heydemann, Steven. (1992), "The Political Logic of Economic Rationality: Selective Stabilization in Syria." In *The Politics of Economic Reform in the Middle East*, ed. Henri J. Barkey. New York: St. Martin's Press
- Hinnebusch, Raymond. A. (1990). "Authoritarian Power and State Formation in Ba'thist Syria: Army, Party and Peasant." Colorado: Westview Press
- _____ (1993). "State and Civil Society in Syria." *Middle East Journal* 47 (2): 243-257.
- _____ (1995). "The Political Economy of Economic Liberalization in Syria ." *International Journal of Middle East Studies* 27 (3): 305-320.
- _____ (2012). "Syria: From 'Authoritarian Upgrading' to Revolution?" *International Affairs* 88 (1): 95-113.
- Hourani, Albert. (1947). *Minorities in the Arab World*. New York: Oxford University Press
- _____ (1968), "Ottoman Reform and Politics of Notables." In *The Modern Middle East*, ed. Albert Hourani, Philip S. Khoury and Mary C. Wilsion. Los Angeles: University of California Press. Pp: 83-109.
- Ismail, Salwa. (2009). "Changing Social Structure, Shifting Alliances and Authoritarianism in Syria." In *Demystifying Syria*, ed. Fred Lawson. London: Saqi Press. Pp: 13-28.
- Keialny, Ziad. (1980). "Land Reform in Syria." *Middle Eastern Studies* 16 (3): 209-224.
- Kerr, Malcolm H. (1971). "The Arab Cold War: Gamal 'Abd al-Nasir and His Rivals, 1958-1970." London: Oxford University Press
- Khoury, Philip S. (1991). "Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries." *The American Historical Review* 96 (5): 1374-1395.
- King, Stephen J. (2007). "Sustaining Authoritarianism in the Middle East and North Africa." *Political Science Quarterly* 122 (3): 433-459.
- Kramer, Martin. (1987) "Shi'ism, Resistance and Revolution içinde Syria's Alawis and Shi'ism." In *Shi'ism, Resistance and Revolution*, ed. Martin Kramer. Colorado: Westview Press. Pp: 237-254.
- Lawson, Fred H. (1997). "Private Capital and the State in Contemporary Syria." *MERIP Report* 213: 8-30.
- _____ (2014). "Implications of the 2011-13 Syrian Uprising for the Middle Eastern Regional Security Complex". *Center for International and Regional Studies Georgetown University School of Foreign Service in Qatar* 14: 1-45.
- Lefevre, Raphael. (2016). Elektronik posta vasıtası ile yapılan 16.03.2016 tarihli görüşme
- Lund, Aron. (2015). "The Political Geography of Syria's War: An Interview with Fabrice Balanche." <http://carnegiendowment.org/syriaincrisis/?fa=58875> Erişim Tarihi: 16.03.2016

- _____ (2016). Elektronik posta vasıtası ile yapılan 16.03.2016 tarihli görüşme
- Ma'oz, Moshe. (1993). "Asad's Leadership of Syria." *Oriente Moderno* 12 (6): 97-105.
- Makdisi, Ussama S. (2008). "Moving Beyond Orientalist Fantasy, Sectarian Polemic, and Nationalist Denial." *International Journal of Middle East Studies* 40 (4): 559-560.
- Matar, Linda. (2012). "The Socioeconomic Roots of the Syrian Uprising." *Middle East Insights* No 58: 1-4.
- Moore, Pete W. ve Bassel F. Salloukh (2007). "Struggles under Authoritarianism: Regimes, States, and Professional Associations in the Arab World." *International Journal of Middle East Studies* 39 (1): 53-76.
- Moosa, Matti. (1987). *Extremist Shiites: The Ghulat Sects*. New York: Syracuse University Press
- Perthes, Volker. (1992). "The Syrian Economy in the 1980s ." *Middle East Journal* 46 (1): 37-58.
- Phillips, Christopher. (2015) "Sectarianism and Conflict in Syria." *Third World Quarterly* 36 (2): 357-376.
- Pierret, Thomas ve Kjetil Selvik. (2009). "Limits of Authoritarian Upgrading in Syria: Private Welfare, Islamic Charities and the Rise of the Zayd Movement." *International Journal of Middle East Studies* 41 (4): 595-614
- Pierret, Thomas. (2013). *Religion and State in Syria: The Sunni Ulema from Coup to Revolution*. London: Cambridge University Press
- Pipes, Daniel. (1989). "The Alawi Capture of Power in Syria ." *Middle Eastern Studies* 25 (4): 429-450.
- _____ (2011). "Syria After Asad: Sunnis vs. Alawis." <http://www.danielpipes.org/blog/2011/03/syria-after-asad>
Erişim Tarihi: 19.03.2016
- Qaddour, J. (2013). "Unlocking the Alawite Conundrum in Syria." *The Washington Quarterly* 36 (4): 67-78.
- Quilty, Jomana. (2000). "The Politics of Mourning." *Middle East International* Alıntılındığı yer: Stacher, Joshua. (2011). "Reinterpreting Authoritarian Power: Syria's Hereditary Succession ." *Middle East Journal* 65 (2): 197-212 .
- Reese, Aaron. (2014). "Sectarian and Regional Conflict in the Middle East." *Institute for the Study of War Middle East Security Report* (13)
- Yazbek, Samar. (2012). *A Woman in Crossfire: Diaries of the Syrian Revolution*. Çev. Max Weiss. London: Haus Publishing
- Samii, Abbas W. (2008). "A Stable Structure on on Shifting Sands: Assessing the Hizbullah-Iran-Syria Relationship." *The Middle East Journal* 62 (1): 32-53.
- Seale, Patrick. (1990). *Assad: The Struggle for the Middle East*. California: University of California Press
- Stacher, Joshua. (2011). "Reinterpreting Authoritarian Power: Syria's Hereditary Succession ." *Middle East Journal* 65 (2): 197-212 .
- Talhamy, Yvette. (2008). "The Nusayri Leader Isma'il Khayr Bey and the Ottomans (1854-58)." *Middle Eastern Studies* 44 (6): 895-908.
- Tashjian, Yeghia. (2012). "Salafism in Lebanon and Syria; Ideology, Roots and the Future." *Strategic Outlook*
- Teitelbaum, Jacob. (2011). "The Muslim Brotherhood in Syria, 1945—1958: Founding, Social Origins, Ideology ." *Middle East Journal* 65 (2): 213-233 .
- Totten, Michael J. (2012). "Assad Delenda Est: The Case for Aiding Syria's Rebels." *World Affairs Institute* 175 (2): 15-21.
- Van Dam, Nikolaos. (1978). "Sectarian and Regional Factionalism in the Syrian Political Elite." *Middle East Journal* 32 (2): 201-210.

_____ (2011). *The Struggle for Power in Syria: Politics and Society under Asad and the Ba'th Party*. London: I. B. Tauris

Van Dusen, Michael H. (1975). "Syria: The Downfall of a Traditional Elite." In *Political Elites and Political Development in the Middle East*, ed. Frank Tachau. Cambridge: Schenkman Publishing Company

Weeden, Lisa. (1998). "Acting "As If": Symbolic Politics and Social Control in Syria ." *Comparative Studies in Society and History* 40 (3): 503-523.

Weismann, Itzhak. (2005). "The Politics of Popular Religion: Sufi's, Salaf'i's, and the Muslim Brotherhood in 20th-Century Hamah." *International Journal of Middle East Studies* 37 (1): 39-58.

Ziadeh, Radwan. (2013). *Power and Policy in Syria Intelligence Services, Foreign Relations and Democracy in the Modern Middle East*. London: I.B. Tauris

Zisser, Eyal. (1999): "Hafiz al-Asad Discovers Islam." *Middle East Quarterly* 6 (1): 49-56.

_____ (2003). "Does Bashar al-Assad Rule Syria?" *Middle East Quarterly* 10 (1): 15-23.

<https://www.indexoncensorship.org/2013/06/syria-aljazeera-poll/> Erişim Tarihi: 12.03.2016

<http://www.aljazeera.com/indepth/features/2012/10/20121013115029583126.html> Erişim Tarihi: 10.03.2016

<http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2013/08/13/FSA-chief-We-are-fighting-the-regime-not-Alawites-in-Latakia.html> Erişim Tarihi: 10.03.2016

[http://www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iraq%20Syria%20Lebanon/Syria/131-tentative-jihad-syrias-fundamentalist-opposition.pdf](http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iraq%20Syria%20Lebanon/Syria/131-tentative-jihad-syrias-fundamentalist-opposition.pdf) Erişim Tarihi: 11.03.2016

<http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/08/syria-opposition-alawite-massacres-sectarianism.html> Erişim Tarihi: 11.03.2016

YENİ ORTADOĞU'DA TÜRKİYE VE ALMANYA İŞBİRLİĞİ: İMKÂNLAR, ENGELLER VE FIRSATLAR

Yrd. Doç. Dr. Yusuf Sayın

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, yusufsayin@kmu.edu.tr

ÖZET

Almanya'nın Ortadoğu bölgesine dönük dış politikasının şekillenmesinde bölgedeki Alman şirketlerinin ve yatırımlarının sahip olduğu önem, Almanya'nın ABD-İsrail paralelinde bölgesel meselelere dahli ve Alman-Amerikan dostluğunun bir güvencesi olarak Almanya'nın, İsrail ile sorunsuz ilişkiler sağlamak isteği gibi unsurlar, Almanya açısından Ortadoğu'yu hayati bir önemde bulundurmaktadır. Almanya'nın Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine desteği, Almanya'da yaşayan Türk nüfusu, Türkiye ile Almanya'nın aralarındaki çok güçlü ve model ticari ortaklıkları ve dış ticaret hacmi, DAES, PKK/PYD ve El-Kaide örgütler ve yol açtıkları terör sorunları gibi bölgenin kritik konularındaki güvenlik kaygıları; özellikle Arap Baharı ile gittikçe bunalımlı bir çerçeveye bürünen göç ve mülteciler gibi sorunlar ve konular dolayısıyla Türkiye ile Almanya ilişkilerinin stratejik olarak birbirine "demirlendiğini" ifade etmek mümkündür. Bu çalışmanın temel savı; Türkiye ve Almanya'nın Ortadoğu bölgesiyle olan derin ilişkileri ve kendileri açısından geleceğe yönelik beklentilerinin (ulusal çıkarlarının) Türkiye ile Almanya'yı ortak bir noktada buluşturabileceği ve bu minvalde aralarında doğacak barış ve refah hedefli işbirliği adım ve çabalarının bölgeye olumlu olacak yansıtacağıdır. Özellikle Türk-Alman işbirliğinin, Arap Baharı sonrası yeniden şekillenmekte olan Ortadoğu bölgesini daha huzurlu ve barış dolu kılacağı bu çalışmanın temel çıkış noktasıdır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Almanya, Ortadoğu, İşbirliği, Arap Baharı

1. Giriş

Türkiye ve Almanya; Yakın Doğu bölgesinden Kuzey Afrika'ya ve oradan Avrupa kıtasına kadarki bölgede sahip olduğu tarihsel, stratejik, ekonomik ve siyasi önemi itibarıyla iki önemli aktör olan bu iki ülkenin bir asırdan daha uzun bir zamana yayılan tarihsel ve siyasi ilişkileri ve bahse konu Ortadoğu bölgesine yönelik izlemiş oldukları veya yakın gelecekte izleyecekleri dış politika ve bu bağlamda atacakları işbirliğine yönelik adımların bölgenin barış ve refah standartlarının yükseltilmesinde etkili bir unsur olacağı söylenebilir.

Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilerin genel seyri itibarıyla, iki ülke ilişkilerine hâkim özelliklerin ve çevreleyen temel faktörler (Canbolat, 2003) olarak, Almanya Federal Cumhuriyeti'nde uzun süredir Türkiye ile arasında organik bir bağ teşkil eden göçmen Türk vatandaşlarının varlığı, ekonomik ve ticaret bağları, Almanya ve Türkiye'nin, üyesi olduğu Batı ittifak sistemi içindeki ortaklık ve birlikteliği, Batı'nın Türkiye'ye bakış açısında oldukça önem arz eden insan hakları ve demokrasi sorunu/konusu ve uluslararası ilişkiler sisteminde yaşanan gelişmelere paralel olarak iki ülkenin değişen dünya dengelerinden etkilenmesi olduğu ifade edilebilir.

Hayli uzun bir geçmişe sahip Türk-Alman ilişkilerinde geline nokta çok yönlü ve çok boyutlu çıkarlar ve ilişkiler söz konusudur. Genellikle geleneksel dostluk ve iyi ilişkiler süreci olarak ve çoğunlukla "en insan yoğun/menschenintensiv" ilişki olarak tanımlanabilecek Türk-Alman ilişkilerinde hâkim tema, çoğunlukla bir "kader ortaklığı" şeklindedir (Esen, 2012: 63). Her iki ülke de güvenlik ve dış politika konularında tarihsel olarak birlikte hareket ederlerken, birçok konuda işbirliği fırsatı yakalamışlardır. Bunlar arasında, Almanya'ya olan Türk işçi göçü, Türkiye'nin AB'ye katılım ve üyelik süreci, iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi ve ekonomik ve ticari işbirliği platformları, ulusötesi göçmenler, ortak akademik (Erasmus Programı), bilimsel ve teknolojik çalışmalar, kardeş şehir projeleri (Hessen-Bursa), turizm ve kalkınma plan ve projeleri sayılabilir.

2. Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı

Türkiye ile Almanya arasındaki tarihsel ilişkiler, 1871 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu ve Prusya; 1871 sonrasında ise Osmanlı İmparatorluğu ile Alman İmparatorluğu ilişkileri şeklinde devam etmiştir. Uluslararası ilişkilerde ebedi dostlukların veya ebedi düşmanlıkların olamayacağı ve ilişkilerin daha çok çıkar üzerine kurulacağı ilkesinden hareketle; Türk-Alman ilişkilerinde dostluğun başlangıçta askeri çıkarlar üzerine kurulu olarak geliştiği ifade edilebilir. Askeri çıkarlara ilave olarak "hayranlık unsuru" da taraflar arasındaki ilişkilerde başlıca etmenlerden birisi olmuştur. 18. yüzyılda Alman İmparatorluğu'nda bir Osmanlı hayranlığından bahsedilirken, 19. yüzyılda iki ülke ilişkilerinde doruk noktaya ulaşıldığı II. Wilhelm ve II. Abdülhamit döneminde ekonomik ve askeri ilişkilerin dostluk ilişkilerine paralel olarak gelişme gösterdiği

izlenmiştir. I. Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede Osmanlı'da bir Alman hayranlığı söz konusu olmasına rağmen, bazı dönemsel gelişmeler neticesinde ilişkilerde çıkar unsurunun ön plana çıktığı görülmüştür (Alkan, 2015: 45-46).

Almanya ile Türkiye ilişkilerinin başlangıç noktası olarak görülebilecek, Osmanlı İmparatorluğu ile Alman İmparatorluğu arasındaki tarihsel ilişkilerde ön plana çıkan bir unsur; Osmanlı Devleti'nin Alman politik stratejisine yaptığı katkının ne Alman İmparatorluğu'nun ne de Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını engelleyememiş olmasıdır. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu jeopolitik ve coğrafik üstünlük sayesinde Osmanlı'nın savaşta kendisinden beklenenden daha uzun süre direnç gösterebilmesinin Rus İmparatorluğu'nun çökmesine yol açtığı ifade edilebilir. Almanya'nın takip ettiği bu strateji, yirminci yüzyılın iki büyük gücünden birisi olmasının ve daha önemlisi, bu politikanın Ortadoğu'da İngiliz nüfuzunu sona erdirmesi ve aynı zamanda –daha sonra Almanya'nın başına dert olacaktır– Sovyetler Birliği'ni ortaya çıkarmasıdır (Çınar, 2014: 55).

Almanya'nın 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti ile çok yoğun ilişkiler kurmaya başladığını ve bu sürecin Birinci Dünya Savaşı'nda kurulan ittifak ilişkisinde en zirve noktasına çıktığı görülmektedir (Ermağan, 2012: 76). Türk-Alman ilişkilerinin 1924 yılından itibaren yapılan karşılıklı diplomatik anlaşmalarla (1924-Dostluk, 1929- Konsolosluk ve 1930-Ticaret anlaşmaları) ve 1933'ten itibaren, İkinci Dünya Savaşı ve Nazi zulmü dolayısıyla Almanya'dan kaçan birçok Alman bilim adamının Türkiye'ye gelerek üniversite, kültür ve sanat alanlarında önemli katkılar sağlamasıyla güçlendiğini ifade edilebilir. Bu süreç, 1954, 1957 ve 1958 yıllarındaki karşılıklı resmi ziyaretlerle daha da olgunlaşmıştır. Özellikle 1961 tarihinde Türk kökenli işçilerin Almanya'ya gönderilmesine ilişkin anlaşma, iki ülke ilişkilerini perçinleyen bir unsur olmuştur. Soğuk Savaş döneminde ve sonrasında Almanya-Türkiye ticari, ekonomik ve kültürel ilişkileri yoğun olarak devam etmiştir.

Özetle, Türkiye'nin en önemli müttefiklerinden biri olan Almanya ile köklü geçmişe sahip, siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal boyutları olan çok yönlü ilişkileri vardır. Bu ilişkilerin önemli unsurları arasında Almanya'da yaşayan ve sayıları üç milyonu aşan Türk vatandaşları ve Türk kökenli Alman vatandaşlarının bulunması, Almanya'nın Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı olması, her yıl Türkiye'yi ziyaret eden beş milyona yakın Alman turist ve Türkiye'de meskûn on beş bini aşkın Alman vatandaşının yer alması sayılabilir. Ayrıca, iki ülke arasında ilişkilere kurumsal bir perspektif ve "stratejik boyut" kazandırmaya yönelik olarak Stratejik Diyalog Mekanizması gibi yapılar tasarlanmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2016)

3. Türk-Alman İşbirliğinin Dinamikleri

Türkiye ile Almanya arasındaki mevcut ilişkilerin tarihsel kökenleri çok eskiye dayanmakla birlikte, özellikle iki ülke arasındaki işbirliği dinamikleri yönünden eğitim ve bilim alanlarındaki gelişmeler oldukça önem arz etmektedir. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen üniversite reformunun Alman modeline göre icra edildiği ifade edilmekle birlikte, Nazi Almanya'sında Hitler'in soykırım teşebbüslerinden kaçarak Türkiye'ye sığınan Alman bilim insanları, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde eğitim ve bilim hayatına olumlu katkılar sunmuştur (Namal, 2012: 15). Almanya'dan gelen söz konusu bilim insanları, İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar Türkiye'de kalmış; dilsel ve kültürel uyumlarında yaşanan bazı problemler yönünden zaman içinde (ABD gibi) üçüncü ülkelere göç etmişlerdir. Söz konusu Alman öğretim üyelerinden bazıları üniversitelerde yeni hocaların yetiştirilmesi (asistanlık) çabası içinde olurken, bir kısmı da zaman içinde Türk vatandaşlığına kabul edilmiştir.

Seksen iki milyonluk nüfusu ve % 1,30 değerindeki büyüme oranı ile 3.741 trilyon dolar GSYİH'ye sahip olan Almanya, yüksek alım gücüyle Türkiye'nin ithalat ve ihracatında en büyük ticaret ortağı olma özelliğini devam ettirmektedir. Dünyanın, ABD ve Japonya'dan sonra en gelişmiş sanayi ülkesi olan Almanya, 2014 rakamlarıyla 2 trilyon 735 milyar dolar değerinde dış ticaret gerçekleştirmiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2016). Günümüzde Almanya ile Türkiye arasında ticaret gittikçe canlanmaktadır. Alman Federal İstatistik Dairesi'nin verilerine göre Türkiye ile Almanya arasındaki ticaret son 10 yılın en iyi seviyesine ulaşmış durumdadır. Alman firmalar geçen yıl Türkiye'ye 20 milyar 100 milyon Euro değerinde mal ihraç ederek, ihracat rakamlarını dört katına çıkarırken, 2011'de Türkiye'den 11 milyar 700 milyon Euro değerinde mal ithal etmişlerdir. Bu rakamlar, Almanya'nın Türkiye'ye karşı dış ticaret bakiyesi yüzde 1 artışla, 8 milyar 400 milyon Euro'ya ulaşmış olduğunu göstermektedir. Bugün Türkiye, Almanya'nın en önemli ticari ortağı ülkeler arasında 15. sırada bulunmaktadır (Topçu, 2012).

Almanya ile Türkiye arasındaki dinamik işbirliğinin bir diğer boyutunu Türkiye'nin AB'ye üyelik ve katılım süreci oluşturmaktadır. Dönemsel olarak kimi Alman hükümetleri Türkiye'nin AB üyelik sürecine bazı nedenler dolayısıyla kuşkuyla yaklaşırsa da, geleneksel noktada Türkiye, AB üyeliği hedefinde Almanya'dan

bazı hususlar tecrübe etmiştir (Ermağan, 2012: 87). Bu çerçevede, Alman kamuoyunca Türkiye'nin üyeliği konusunda olumsuz bir kanaatin varlığı bilinmektedir. Almanya'da yaşayan Türk nüfusunun yaşadığı uyum problemleri, Almanya ve Almanların Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecine olumsuz yansımaktadır. Bazı Alman partilerinin (CDU/Alman Hıristiyan Demokratlar Birliği gibi) Türkiye karşıtı ve şüpheci görüşleri de bu olumsuz bakış açısının şekillenmesine etkide bulunmaktadır.

Son olarak, 20. yüzyılın yarısından itibaren (1961) Türkiye'den Almanya'ya başlayan iş göçü, Türkiye ile Almanya işbirliği seçeneklerini güçlendiren unsurlar arasında yer almaktadır. Şansölye Merkel'e göre, Almanya'da artık okula başlama çağındaki bulunan altı yaşındaki her üç çocuktan biri göçmen çocuğudur ve bu göçmen çocukların büyük kısmını Türk ailelerin çocukları oluşturmaktadır. Almanya'da belli sanayi bölgelerinde, özellikle Ruhr havzasında ve Baden Württemberg'de, yaşları yirmi altının altındaki halkın %40'ı göçmenlerden oluşurken, bu göçmen nüfus içindeki ilk sırayı Türkler oluşturmaktadır (Hekimler, 2009: 27). Bu ve benzeri nüfusa ilişkin göstergeler, Alman nüfusunun göçlere bağlı olarak gelişme kaydedeceğini ve göç hareketlerinden yoğun olarak etkileneceğini (bugün Suriyeli göçlerinde görüldüğü gibi) ve Almanya'nın iç barış ve uyumunun, söz konusu göçmen nüfusla *gereğince* yaşanacak entegrasyon sürecine bağlı olacağını ortaya koymaktadır.

4. Almanya'nın Ortadoğu Politikası

Almanya'nın Ortadoğu'ya dönük dış politikasına ana hatlarıyla bakıldığında; Ortadoğu'da Almanya menşeli firmaların ve çok uluslu şirketlerin ticari yatırımlarının korunması, Almanya ile ABD arasındaki ekonomik ve siyasi stratejik ortaklığın ve dostluğun sürdürülebilirliğinin sağlanması ve Almanya'nın bölgede Amerikan destek ve yardım akışını garantiye alması olarak ifade edilebilir (İnat, 2015: 68–69). Almanya, bu dış politikasının bir uzantısı olarak Alman/Amerikan dostluğu ve güvenini garanti altına almak için İsrail'le sorunsuz ilişkiler kurmaya çalışırken, yıllardır çok derin sancılarla sürmekte olan Filistin sorununa bu nazardan bakmaktadır. Ayrıca Alman tarihi için çok şansız bir dönem olarak nitelendirilebilecek Nazi soykırımı ve İsrail'in bölgede yaşadığı Arap-İsrail anlaşmazlığı, gerek İsrail'le ilişkilerde gerekse de Almanya'nın Filistin sorununa yaklaşımında belirleyici unsurlar olmaktadır. İlave olarak, bölgenin günümüzde içinde bulunduğu kaotik ortam (Irak ve Suriye krizleri), yer yer yaşanan darbe ve devrim olayları (Arap Devrimleri), iç savaşlar, terörizm (DAEŞ/YPG) ve uluslararası güçlerin müdahalede bulunduğu bölgesel çatışmalar (Rusya ve ABD'nin DAEŞ'le müdahale çerçevesinde Suriye'yi bombalaması), bu savaş ve çatışmalarla ortaya çıkan insani kriz ve bunalımlar –buna göç ve mülteciler sorunu örnek olarak verilebilir– Almanya'nın dış politikada alacağı tutumda etkili olmaktadır.

Almanya'nın Ortadoğu politikasının genellikle tarihsel miras üzerine şekillendiği söylenebilir. Avrupa'nın büyük güçlerinin bölgeye yönelik sömürgeci geçmişi ve yaşattıkları kötü tecrübeler bu tarihsel mirası göstermektedir. Bununla birlikte bölge ülkeleri nezdinde Almanya'nın diğer Batılı devletlere nazaran daha sempatik bir pozisyonda olduğu söylenebilir. Almanya'nın Ortadoğu politikasının şekillenmesinin köşe taşları olarak, 1995 yılında Barselona süreci olarak adlandırılan görüşmelerin sonucunda Almanya da dâhil olmak üzere 15 Avrupa Birliği ülkesi ile içlerinde Mısır, Suriye, İsrail gibi devletlerin bulunduğu 12 Akdeniz ülkesi arasında Avrupa – Akdeniz Ortaklığı Anlaşmasının imzalanması; 11 Eylül saldırısı sonrası ABD'nin buyurgan tutumuna yoğun itirazla karşılık vermesi ve Ortadoğu siyasetinde etkisini arttırması; bölgeye yaptığı silah ticareti ve Arap Baharı ile başlayan isyan dalgası karşısında ilk başlarda destek vermesi fakat Suriye krizinde de olduğu gibi 'Batılı' karakterini sağlamlaştırmasına işaret edilebilir (Kaya, 2013).

Almanya, Ortadoğu politikasını belirlerken, Avrupalı Yahudilerin Naziler tarafından katledilmesi dolayısıyla İsrail'e karşı moral bir sorumluluk hissetmekte; İsrail'in güvenliği ile Filistinlilerin kendi kaderini belirleme haklarının kabulü arasında bir denge kurmak istemektedir. Ortadoğu'ya yönelik dış politikasının uzun bir zamandır 'pasif' ve 'sessiz' olduğu söylenen Alman hükümetlerinin Filistin-İsrail çatışmasını tek taraflı bir bakış açısından ziyade bir Avrupa çerçevesinden gördüğü ve bu minvalde politikalar üretip uyguladığı ifade edilmektedir. Bir başka ifadeyle Avrupa entegrasyonunun sürecinin kendisi Ortadoğu'ya yönelik Alman dış politikasının belirlenmesinde önemli bir faktör olmuştur (Overhaus, 2002: 5–6).

Ortadoğu'ya yönelik özgün bir dış politika üretemeyen Almanya'nın, bu eksikliği, bölge politikasını AB'ye eklemlenmeye çalışarak giderdiği görülmektedir. Barselona süreci ile bu eksikliği kapatmaya çalışan Almanya, bölge nezdinde –demokrasi ve insan hakları sorunlarına rağmen– ekonomik ve ticari ilişkilerine daha çok önem vermeye çalışmıştır. Bölgedeki rejimleri siyasi olarak doğrudan etkilemekten kaçınan Almanya'nın, bölge ile temasını Erasmus benzeri eğitim ve kültür programları ile sürdürmeye çalıştığı izlenmektedir. Bu duruma Almanya'nın Fransa ya da İngiltere gibi sömürgeci bir geçmişi de eklenince, haliyle bölge ülkelerinin Almanya'ya bakış açıları daha çok müspet olmuştur. Mali krizin etkisi altındaki Almanya'nın Ortadoğu

politikası, askeri çekingenlikle örölü ekonomik girişkenlikle şekillenmiştir (Küçükkeleş, 2013: 20–21). Arap Baharı sürecinde de çok açık bir şekilde gözlemlenen; Almanya'nın Arap devrimleri ve halk hareketlerine başlangıçta tepki vermekten kaçınarak süreci daha çok Alman ekonomik ve ticari çıkarları doğrultusunda okuması ve Batı/ABD yanlısı; İsrail'i de ürkütmeksizin bir siyaset izlemesidir. Tunus, Libya ve Suriye krizlerinde bu tablo net görünmektedir. Sözgelimi Suriye krizi karşısında Almanya'nın tutumu, diğer Avrupalı devletler ve ABD ile oldukça uyumlu bir hal sergilemiştir.

Özetle, Almanya'nın uzun bir zaman bölgede tek başına bir aktör olarak çok aktif bir politika izlemediği; genellikle (Alman menşeli) çok uluslu şirketler, uluslararası örgütler ve diplomatik anlaşmalar çerçevesinde dış politikasını belirlediğinin altı çizilebilir. Avrupa Birliği'nin, Almanya'nın Ortadoğu'da dış politika uygulama aracı haline dönüştüğünü, özellikle Suriye krizi dolayısıyla anlamak kolay olacaktır. Bu durumun oluşmasında, omuzunda çok ağır bir yük olarak duran tarihsel Nazi geçmişinin etkili olduğu söylenebilir. Başka Avrupa ülkelerine göre Ortadoğu bakışı daha farklı şekilde gelişen Almanya'nın bölgede izlemiş olduğu dış politika için bu çerçevede tutarsızlık tanımı yapmak yanlış olmayacaktır.

5. Ortadoğu'da Türk-Alman İşbirliği Ne Anlam İfade Ediyor?

Arap Baharı süreciyle bugün yeniden şekillenmekte olan Ortadoğu bölgesinde, yeni Ortadoğu'da Türkiye ile Almanya işbirliğinin ifade ettiği anlam; Ortadoğu bölgesinde Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya Federal Cumhuriyeti açısından birçok fırsat ve tehditler olmasına rağmen günümüzde bölgede sürmekte olan kaos ve çatışma ikliminin son bulması ve bir çözüme ulaşılabilmesi yönünden de işbirliği imkânları sunduğudur. Zira hem Türkiye hem de Almanya için bölge, stratejik, jeopolitik ve ekonomik yönden pek çok avantaja sahip bulunmaktadır. Bölgenin muhtevi olduğu çatışma riski, iki ülke tarafından dengelenemezse, yakın gelecekte kendileri açısından büyük tehlikelere gebe olabileceği söylenebilir. Son tahlilde, işbirliği iradesinin gösterilemediği durumlarda çatışma riskinin her zaman yüksek olduğunu; barış ve refah eksenli birliktelik projelerinin ise bu riski minimize ettiği veya ortadan kaldırdığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bölgede gelişmesi ve daha ileri bir seviyeye taşınması muhtemel bir Türk-Alman işbirliği, bazı açılarda olumlu gelişmelere yol açabilir ve ikili ilişkilere yeni işbirliği alanları eklenebilir.

- Bölgede PKK, PYD-YPG ve DAESH gibi terör örgütlerinin neden olduğu terörizmle mücadele daha güçlü verilebilir ve bu örgütlerin yol açtığı sorunlar minimize edilebilir.
- İki ülke arasında kurulacak ikili ticari ve ekonomik işbirlikleri sayesinde her iki ülkenin gerek birbirleriyle gerekse de üçüncü ülkelerle olan dış ticaret hacmi genişletilebilir.
- Almanya'nın Nazi geçmişiyle daha yakından yüzleşmesi ve sorunu, ABD-İsrail dostluğu ekseninden uzaklaşarak görmesi durumunda, iki ülkenin işbirliği Filistin sorununun nihai bir çözüme kavuşmasında etkili olabilir.
- Türkiye ve Almanya'nın birbirleriyle olan tarihsel (Osmanlı'nın son döneminde başlayan yakın ilişkiler), popülasyon (Almanya'daki Türk nüfusu), sivil toplum (Türkiye'deki Alman vakıfları) ve ticari (iki ülkenin de birbirlerinin çok önemli ticari partnerleri olmaları) bağlarının bölgenin hâlihazırda içinden geçmekte olduğu çok sancılı süreçlerde bölgeye dönük ortak dış politika ve güvenlik yaklaşımlarının sergilenmesi şeklinde yansiyabilir.
- Almanya, Türkiye'nin AB üyeliğine vereceği destekle Türkiye gibi çok güçlü bir ülkenin dostluğunu ve güvenini garanti altına alabilirken, Türkiye ise Almanya ile kuracağı yakın ve dostane ilişkiler sayesinde AB üyeliğine daha çok ivme kazandırılabilir. Türkiye'nin üyesi olduğu bir AB, Almanya'nın öncülüğünde Ortadoğu bölgesiyle daha yakın ve sağlam işbirlikleri kurabilir ve bölgede daha aktif bir dış ve güvenlik politikası takip edebilir.
- İki ülke, kalkınma alanındaki tecrübelerini işbirliğine dönüştürerek mali ve teknik konularda birbirlerine destek ve yardım sağlayabilirler. Bu durumun özellikle Türkiye açısından istihdam ve kalkınmada olumlu katkıları olacaktır.
- Essen ile Bursa arasındaki kardeş şehir projesinde olduğu gibi, yeni yerel yönetim ortaklıklarının tesis edilmesi ile iki ülke arasında ortak kültürel işbirlikleri ihdas edilecektir.

- İstanbul’da kurulan Türk-Alman Üniversitesi veya Avrupa Birliği Erasmus+ Değişim Programı örneklerinde olduğu gibi eğitim alanlarında imzalayacakları yeni protokollerle aralarındaki işbirliksel bağlarını daha ileri bir noktaya taşıyabilirler.

Kaynakça

- Alkan, M. Nail (2015). “Hayranlık, Dostluk ve Çıkar Üçgeninde Türk-Alman İlişkileri”. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı: 34, s.35–48.
- Canbolat, İbrahim S. (2003). *Almanya Dış Politikası*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Çınar, Burak (2014). “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Jeopolitiğinin Rolü”. *Akademik Bakış*. Cilt: 8, Sayı: 15, s.39–56.
- Dışişleri Bakanlığı (2016). “Türkiye-Almanya Federal Cumhuriyeti Siyasi İlişkileri”. *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*. http://www.mfa.gov.tr/turkiye-almanya_-siyasi-iliskileri.tr.mfa. Erişim Tarihi: 03.03.2016.
- Ekonomi Bakanlığı (2016). “Almanya Ekonomik Görünüm”. *Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı*. <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Almanya>. Erişim Tarihi: 14.03.2016.
- Ermağan, İsmail (2012). “Avrupa Birliği Bağlamında Türkiye-Almanya İlişkileri”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt: 9, Sayı: 20, s.73–91.
- Esen, Erol (2012). “Türk-Alman İşbirliğinde Deneyimler ve Sonuçlar”. *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*. Cilt: 24, s. 62–67.
- Hekimler, Oktay (2009). “Günümüzde Almanya’daki Türk Varlığının Sosyal Yansımaları”. *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri*. No:6, s.7–30.
- İnat, Kemal (2015). “Almanya’nın Ortadoğu Politikası”. *ORSAM*. Cilt: 7, Sayı: 68, s.68–69.
- Kaya, Tuğba (2013). “Almanya’nın Arap Baharı Öncesi ve Sonrası Ortadoğu Politikaları”. *Akademik Perspektif*. <http://akademikperspektif.com/2013/12/22/almanyanın-arap-bahari-oncesi-ve-sonrasi-ortadoğu-politikalari>. Erişim Tarihi: 16.03.2016.
- Küçükkeleş, Müjge (2013). “AB’nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharı’na Bakışı”. *SETA Analiz*. Sayı: 63.
- Namal, Yücel (2012). “Türkiye’de 1933–1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamlarının Katkıları”. *Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi*. Cilt: 2, Sayı: 1, Nisan, s.14–19.
- Overhaus, Marco (2002). “A ‘New’ German Foreign Policy in the Middle East”. *A Quarterly E-Newsletter on German Foreign Policy*. (Editors: M. Overhaus, H.W.Maull, and S. Harnisch). Vol:3, No: 7, p.5–7.
- Topçu, Hülya (2012). “Türk-Alman Ticaretinde Patlama”. *Deutsche Welle Türkçe*. <http://www.dw.com/tr/t%C3%BCrk-almn-ticaretinde-patlama/a-15854118>. Erişim Tarihi: 16.03.2016.

TÜRKİYE’NİN İNSANİ DİPLOMASİSİ BAĞLAMINDA ORTADOĞU VE KUZEY AFRİKA ÜLKELERİ GIDA GÜVENLİĞİ MESELESİ

Sabri Aydın

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, sabriaydin@kmu.edu.tr

Özet

Son yıllarda Türkiye tarafından yapılmakta olan uluslararası insani yardım çalışmalarının giderek arttığı görülmektedir. Türkiye, 2003 yılında uluslararası insani yardım projelerine 85 milyon dolar bütçe ayırmakta iken 2013 yılında bu bütçe 3,5 milyar doları bulmuş, 2014 yılında ise 4,5 milyar doları bularak Dünya’daki en çok uluslararası yardımı yapan ülkeler arasında üçüncü sırayı almıştır. Türkiye, beş kıtada yüzden fazla ülkede insani yardım faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu yardımların büyük bir bölümü Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki projelerde harcanmaktadır. Bu bölge aynı zamanda Dünya’da ithal gıdaya bağımlılık düzeyi en yüksek olan bölgedir. Buğday ihtiyacının yarısını ithal etmek zorunda olan bölge ülkeleri aynı zamanda küresel gıda fiyatlarındaki dalgalanmalardan da sosyal ve ekonomik boyutlarda olumsuz etkilenmektedir. İlk kıvılcımı 17 Aralık 2010’da Muhammed Bouazizi adında Tunuslu bir seyyar satıcının ekonomik sıkıntıları sebebiyle kendisini yakmasıyla ateşlenen Arap Baharı’nın aynı zamanda gıda fiyatlarının zirve yaptığı bir döneme denk gelmiş olması bir rastlantı olamaz. Bu sebeplerle Türkiye’nin bölgede benimsemiş olduğu insani diplomasi yaklaşımı, kriz bölgelerinde etkili olmak ve bu bölgelere gıda da dâhil olmak üzere çeşitli insani yardımlarda bulunmanın ötesine geçerek, bahsedilen gıda güvenliğine yönelik tehditlere odaklanan ve bu tehditleri önlemeye yönelik girişimleri de kapsayan politikalar geliştirmeye yönelik olmalıdır. Bu bağlamda Türkiye’nin, bölge ülkelerinin ithal gıda bağımlılığını azaltmaya yönelik teknik yardımlarını arttırması ve bölge ülkelerinin küresel gıda fiyatlarındaki dalgalanmalardan en düşük seviyede etkilenmeleri için bölgedeki yerel gıda piyasalarını güçlendirici teknik yardımlarda bulunması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsani Diplomasi, Gıda Güvenliği, Kuzey Afrika, Ortadoğu, Arap Baharı

1. Giriş

Son yıllarda Türkiye tarafından yapılmakta olan uluslararası insani yardım çalışmalarının giderek arttığı görülmektedir. Türkiye, 2003 yılında uluslararası insani yardım projelerine 85 milyon dolar bütçe ayırmakta iken 2013 yılında bu bütçe 3,5 milyar doları, 2014’te ise 4,5 milyar doları bulmuştur. Dünya’da en çok uluslararası yardım yapan ülkeler arasında üçüncü sırayı alan Türkiye, beş kıtada yüzden fazla ülkede insani yardım faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu yardımların büyük bir bölümü Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki projelerde harcanmaktadır. Bu bölge aynı zamanda Dünya’da ithal gıdaya bağımlılık düzeyi en yüksek olan bölgedir. Buğday ihtiyacının yarısını ithal etmek zorunda olan bölge ülkeleri aynı zamanda küresel gıda fiyatlarındaki dalgalanmalardan da sosyal ve ekonomik boyutlarda olumsuz etkilenmektedir. İlk kıvılcımı 17 Aralık 2010 günü Muhammed Bouazizi adında Tunuslu bir seyyar satıcının ekonomik sıkıntıları sebebiyle kendini yakmasıyla ateşlenen Arap Baharı’nın aynı zamanda gıda fiyatlarının zirve yaptığı bir döneme denk gelmiş olması bir rastlantı olamaz. Bu sebeplerle Türkiye’nin bölgede benimsemiş olduğu insani diplomasi yaklaşımı, kriz bölgelerinde etkili olmak ve bu bölgelere gıda da dâhil olmak üzere çeşitli insani yardımlarda bulunmanın ötesine geçerek, bahsedilen gıda güvenliğine yönelik tehditlere odaklanan ve bu tehditleri önlemeye yönelik girişimleri de kapsayan politikalar geliştirmeye yönelik olmalıdır. Bu bağlamda Türkiye’nin, bölge ülkelerinin ithal gıda bağımlılığını azaltmaya yönelik teknik yardımlarını arttırması ve bölge ülkelerinin küresel gıda fiyatlarındaki dalgalanmalardan en düşük seviyede etkilenmeleri için bölgedeki yerel gıda piyasalarını güçlendirici teknik yardımlarda bulunması gerekmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde öncelikle genel anlamda insani diplomasinin tanımı yapılacak daha sonrasında ise Türkiye’nin kendine özgü insani diplomasi anlayışı ve yaklaşımı açıklanmaya çalışılacaktır. İkinci olarak, genel anlamda gıda güvenliğinin tanımı yapıldıktan sonra Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi ülkelerine ilişkin gıda güvenliği meselesi üzerinde durulacaktır. Son olarak ise Türkiye’nin insani diplomasisi bağlamında bölge ülkelerine yönelik girişimlerinin üzerinde durulacak ve bölgede yaşanan gıda güvensizliği durumu sebebiyle Türkiye’nin insani diplomasi politikasını bu yönde nasıl şekillendirebileceği tartışılmaya çalışılacaktır.

2. İnsani Diplomasi ve Türkiye’nin İnsani Diplomatik Yaklaşımı

İnsani Diplomasi kavramı son yıllarda özellikle Kızılay ve Kızıllaç gibi insani meselelerle ilgilenen uluslararası yardım kuruluşları çevresinde ön plana çıkmakta olan bir kavram olmasına rağmen sosyal bilimler

terminolojisinde tam olarak çerçevesi çizilmiş net bir tanıma sahip değildir. Bunda, uluslararası insani operasyonların birçoğunun tam olarak tanımı ve sınırları belli olmayan tartışmalı operasyonlar olmasının etkisi çok büyüktür. Uluslararası politikanın özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra yirminci yüzyılın sonunda ve yirmi birinci yüzyılın başında önemli bir değişime uğraması, beraberinde insani diplomasi kavramının daha yaygın bir şekilde kullanılmasına sebep olmuştur. Soğuk Savaş'ın kendi dinamikleri ve ortaya koyduğu dehşet dengesi sebebiyle bu dönemde arka planda kalmış olan sorunların uluslararası politikada görünür hale gelmesi ve küreselleşmenin artan bir hızla devam etmesi sebebiyle çevre, kültür, sağlık, etnisite, iletişim, ulaşım, bilgi, terörizm gibi yeni konular uluslararası ilişkiler ve diplomasinin gündemine gelmeye başlamıştır. Yeni konular beraberinde yeni sorunları ve bu sorunlarla baş edebilmek için yeni enstrümanlar, yeni politikalar ve artık konvansiyonel diplomatik girişimleri aşan yeni yaklaşımlar geliştirmeyi gerekli kılmıştır. İnsani diplomasi de bunlardan biridir. Regnier'e göre konvansiyonel diplomasi, devletlerarası ilişkileri aktörler arası pazarlıklar yolu ile yürüten bir enstrüman iken, insani diplomasi insanlara yönelik operasyon ve projelere destek vererek zaruri olan insani ihtiyaçların karşılanmasını sağlamaya çalışan bir yaklaşımdır (Regnier, 2011: 1211-12).

Genel anlamda bütün insanlığa, dar anlamda ise mağdur olmuş insanların zaruri ihtiyaçlarının karşılanması için yapılan bütün girişimlerin genel adı şeklinde tanımlayabileceğimiz insani diplomasi anlayışının köklerinin on dokuzuncu yüzyılda inşa edilmeye başlandığı bilinse de, bu konuda yazılı bir literatürün gelişmeye başlaması çok sonra olacaktır. İnsani diplomasiyi tanımlama çabasında olan ilk kitabın basılması 2007 yılına kadar beklemiştir (Minear ve Hazel, 2007). Bu tarihten sonra insani diplomasi yalnız Kızıllaç ya da Kızıllaç gibi ulusal ve uluslararası insani yardım örgütleri tarafından değil aynı zamanda insani girişimle ilgilenen her türlü hükümetler işbirliği örgütü, bakanlıklar ve ulusal ya da uluslararası sivil toplum örgütleri tarafından kullanılmaya başlanmıştır. İnsani diplomasi kavramının halen yeni bir kavram olması, kabul edilmiş kesin bir tanımının, içeriğinin ve kurallarının olmaması sebebiyle bu konu ile ilgilenen her örgüt ya da kurumun kendine özgü bir tanım ve uygulama şekli geliştirdiğini görmek mümkündür (Harroff-Tavel, 2006). Örneğin Uluslararası Kızıllaç Örgütü insani diplomasiyi ulusal ya da uluslararası aktörlerle insani anlaşmalar üzerinde görüşmeler yaparak, silahlı çatışma ya da toplumsal kargaşa durumlarında mağduriyete uğramış sivilin acılarını hafifletmek; çatışmanın aktörleri arasında tarafsız bir aracı olarak insani hukuka saygının sağlanması ve sürdürülmesine yardımcı olmak şeklinde tanımlamıştır (Harroff-Tavel, 2006: 5). Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ise kendine özgü insani diplomasi tanımını üç boyuta ayırmıştır. Türkiye'nin insani diplomasi anlayışının ilk boyutu Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarıyla ilgilidir ve amacı bu vatandaşların yurtdışındaki hayatlarını kolaylaştırmaktır. Bu hedef doğrultusunda Türkiye yurtdışındaki vatandaşlarına daha iyi hizmet verebilmek için yurtdışındaki temsilciliklerini nitelik ve nicelik olarak güçlendirmekte ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının daha çok ülkeye vizesiz seyahatlerde bulunabilmesi için ikili anlaşmalara hız vermektedir. Bu konudaki nihai amaç Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının Avrupa Birliği ülkelerine vizesiz seyahat edebilmeleridir. Türkiye'nin insani diplomasisinin ikinci boyutu ise Türkiye'nin kriz bölgelerine yönelik tutumu çerçevesinde şekillenmektedir. Ankara, kriz bölgelerinde açmış olduğu temsilcilikler ile Türkiye'nin bu bölgelerdeki yumuşak gücünü kalıcı kılmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Türkiye, Mogadişu'da açmış olduğu büyükelçilik ile Somali'de büyükelçilik açan ilk ülke ve Myanmar'da 2012 yılında açılan büyükelçilik vasıtasıyla Arakanlı Müslümanlarla ilgilenen en aktif temsilcilğe sahip ülke olmuştur. Suriyeli mültecilere Türkiye'nin koşulsuz yardım elini uzatması, kapılarını açarak bugün üç milyona yaklaşan mülteciyi topraklarında ağırlaması yine Türkiye'nin kriz bölgelerine yönelik insani diplomasi politikasına örnek teşkil etmektedir. Türkiye'nin insani diplomasisinin üçüncü boyutu ise insan odaklı faaliyetlerin BM sistemi içerisinde daha fazla yer alması yönünde Türkiye'nin iradesini beyan etmesi ve girişimlerde bulunmasıdır. Bunu Davutoğlu, "BM sistemi içinde insani sahiplenme" şeklinde ifade etmiştir. Ankara'ya göre, BM sistemi hem insani bir bakış açısından uzaktır hem de sistem içerisindeki adil ve demokratik olmayan oylama sistemi üyelerin iradelerinin eşit bir şekilde ortaya konulabilmesini engellemektedir. Bu sebeple Türkiye aynı zamanda BM Güvenlik Konseyi beş daimi üyesinin sahip olduğu veto yetkisini de eleştirmektedir (Davutoğlu, 2013: 866-8). Davutoğlu'na göre, bugünkü BM sistemi 2. Dünya Savaşı sonrası oluşan güç dengesinin bir yansımasıdır, günümüz uluslararası ilişkiler sisteminin gerekliliklerine ve Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni gündemlere ilişkin diplomatik bir yol sunması mümkün değildir. Bu sebeple günümüz dünyasında insancıl olmayan, insani bilince sahip olmayan bir diplomatik yaklaşımın hüküm sürmesi mümkün değildir.

Bu çalışma Türkiye'nin insani diplomasi boyutlarından ikincisi olan Türkiye'nin kriz bölgelerinde etkin bir tutum sergileme ve bu bölgelere insani yardımlar sağlama amacı üzerinde duracaktır. Özellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ele alındığında, Türkiye'nin bu bölgedeki ülkelere gıda ve besin maddeleri yardımı yaptığı görülmektedir. Türkiye'nin uzun vadeli amacının, bu gıda yardımlarını sürdürmenin yanında bölgede bulunan gıda güvensizliğini ortadan kaldırmaya bile bu güvensizliği zayıflatacak yapısal, ekonomik, zirai önlemlerin alınmasına ilişkin yatırımları bölgeye ulaştırmak olması gerektiğine inanılmaktadır.

3. Kuzey Afrika Ülkelerinin Gıda İthalatına Bağımlılığı

Osmanlı İmparatorluğu zamanından gelen tarihi ve kültürel bağlar sebebiyle Türkiye her zaman Kuzey Afrika ülkelerine yönelik yaklaşımı kıtanın diğer bölgelerine yönelik yaklaşımından farklı olmuştur. Özellikle Arap Baharı gelişmeleri ile beraber Türkiye bölgedeki yeni yönetimlerle bağlantıya geçmeyi ve iyi ilişkiler kurmayı amaçlamıştır (Murphy ve Sazak, 2012: 11).

Coğrafik olarak Kuzey Afrika batıdan doğuya Moritanya, Fas, Cezayir, Tunus, Libya ve Mısır'dan oluşmaktadır. Fas, Cezayir, Tunus ve Libya daha fazla ortak özellik barındırmaktadır. Bu dört ülkenin halkı Arap ve Berberi ağırlıktadır, Fransızca'yı iyi konuşurlar ve sömürge zamanlarından onlara miras kalan benzer yönetsel yapıları sürdürmektedirler. Kuzey Afrika ülkeleri yaşadıkları siyasi ve askeri karışıklıkların yanında iklim değişikliğine bağlı problemler, yükselen enerji ve gıda fiyatları gibi politik olmayan problemlerle de karşılaşmaktadır. Bu ülkelerin merkezi ekonomik yapıları sahip olduklarını, devletin ve merkezdeki elitlerin ekonomi ve kaynakların dağılımı üzerinde büyük söz sahibi olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanında en büyük işveren, sosyal yatırım ve servis sektörünün sağlayıcısı da devlettir. Özellikle Cezayir ve Mısır'da görevi statükonun devamını sağlamak olan ordunun önemi çok büyüktür. Fakat 1980'lerden sonra yapılan ekonomik reformlarla beraber devlet merkezli yapılanma yavaş yavaş zayıflamaya başlamıştır. Bu reformlar sayesinde enerji, altyapı, turizm ve telekomünikasyon gibi sektörler doğrudan yabancı yatırım sağlanmış ve bölge ekonomileri liberalleşmeye başlamıştır. Bu gelişmeler kamu finansmanını güçlendirmiş ve kamu borçlarının azalmasını sağlamış olsa da orta sınıfin ekonomik olarak büyümesine yardım edememiştir (Spencer, 2008). Bölgede nüfusun yarısı halen yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Örneğin 2005 yılında Mısır halkının %40'ı yoksulluk sınırının altında yaşarken, bu gurubun %20'sinin ise mutlak yoksulluk sınırının altında yaşadığı yani en temel ihtiyaçlarını bile karşılayamadığı görülmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç 2005 yılında Mısır nüfusunun sadece %40'ının yoksulluk sınırının üstünde yaşamakta olduğudur. Aslında bölgede Arap Baharı'na öncülük eden halk hareketlerinin 2008 yılında başlamakta olduğu görülmektedir. Bu tarih aynı zamanda uluslararası piyasalarda buğday fiyatlarının %30'luk bir artış gösterdiği tarihtir ve bölge ülkeleri buğday ihtiyaçlarının yarısını ithal etmek zorunda olmaları sebebiyle uluslararası fiyatların yerel piyasalardaki fiyatlar üzerinde doğrusal bir etkisi mevcuttur. Örneğin 2007 yılında bütün dünya buğday ithalatının %15'lik kısmı sadece Cezayir, Fas ve Mısır tarafından yapılmıştır. Bunların yanında bu ülkelerde tahıl, şeker, bitkisel yağ gibi temel besin maddelerini üretmenin yurtdışı piyasalardan satın almaya göre halen maliyetli olması sebebiyle bölge ülkeleri bu ürünleri de ithal edilmek zorundadırlar (Spencer, 2008: 3-4).

Genel olarak rakamlara bakarsak Cezayir, Mısır, Fas, Tunus'ta kişi başına düşen gıda tüketiminin çok da düşük olmamasına rağmen, gelir dağılımının adaletsiz olması ve devlet sübvansiyonlarının doğru ellere ulaştırılamaması kişi başına düşen gıda tüketiminin de asimetrik olmasına ve nüfusun büyük bir bölümünün yeterli gıda ile beslenememesine sebep olmaktadır. Bu ülkelerde devlet bütçeleri için önemli yük arz eden sübvansiyonların özellikle uluslararası gıda fiyatlarının bu kadar yüksek olduğu dönemlerde doğru sektörler yöneltilebilmesi çok önemlidir. Çünkü bölgede gelir dağılımı çok dengesizdir. En zengin %20, toplam gelirin %44'üne sahipken, en fakir %20 ise toplam gelirin sadece %7 sini kazanmaktadır. Bu sebeple yüksek gıda fiyatları, yeterli gelire sahip olmayan kesimlerin gıda güvenliğini daha da fazla tehlikeye sokmaktadır. Bölgede gıda güvenliğinin olumlu seyrettiği dönemler olsa da bunlar yerel düzenlemeler ya da yapısal önlemler sayesinde değil, uluslararası piyasalardaki olumlu seyir ya da dönemsel iklim şartlarının elverişli olması sebebiyle yaşanmaktadır. Örneğin 2009'da uluslararası tahıl fiyatlarındaki düşüş ve yerel üretimdeki yükseliş bölge gıda güvenliği göstergelerinde olumlu gelişmeler gözlenmesine sebep olmuştur. 2009'da uluslararası piyasalarda tahıl fiyatları %23 oranında düşerken; Cezayir, Fas ve Tunus toplam tahıl üretimlerini 2008'e göre ikiye katlamıştır (Shapouri vd., 2010: 15-16).

MENA countries	Total export/food imports	Food production per capita	Calorie per capita per day	GNI per capita
Food security challenge countries				
Mineral resource rich				
Algeria	8.7	111	3,070	2,720
Iraq	n.a.	n.a.	n.a.	*800
Libya	11.1	133	3,380	5,860
Sudan	5.5	148	2,270	640
Syria	8.9	237	3,070	1,430
Yemen	4.9	44	2,010	650
Mineral resource poor				
Djibouti	2.1	54	2,270	1,000
Egypt	6.9	199	3,330	1,270
Jordan	4.7	120	2,730	2,490
Lebanon	2.4	258	3,190	5,520
Morocco	8.1	163	3,110	1,990
Tunisia	11.2	220	3,280	2,880
West Bank and Gaza	1.1	135	2,240	1,230
Food secure countries				
Iran	15.9	246	3,120	2,580
Bahrain	n.a.	n.a.	n.a.	*24,733
Kuwait	25.4	55	3,110	30,630
Saudi Arabia	19.2	104	2,800	12,540
United Arab Emirates	17.2	114	3,250	22,583
Qatar	n.a.	n.a.	n.a.	*76,000
Oman	n.a.	n.a.	n.a.	*24,674
World average	11.3	233	2,736	

Tablo 1: Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri Gıda Güvenliği

Kaynak: Breisinger, Clemens., Rheenn, van Teunis., Ringler, Claudia., Pratt, Nin Alejandro., Minot, Nicolas., Aragon, Catherine., Yu, Bingxin., Ecker, Olivier. and Zhu, Tingju. (2010). *Food Security and Economic Development in the Middle East and North Africa*. International Food Policy Research Institute.

4. Kuzey Afrika ve Ortadoğu Ülkelerinde Gıda Güvenliği

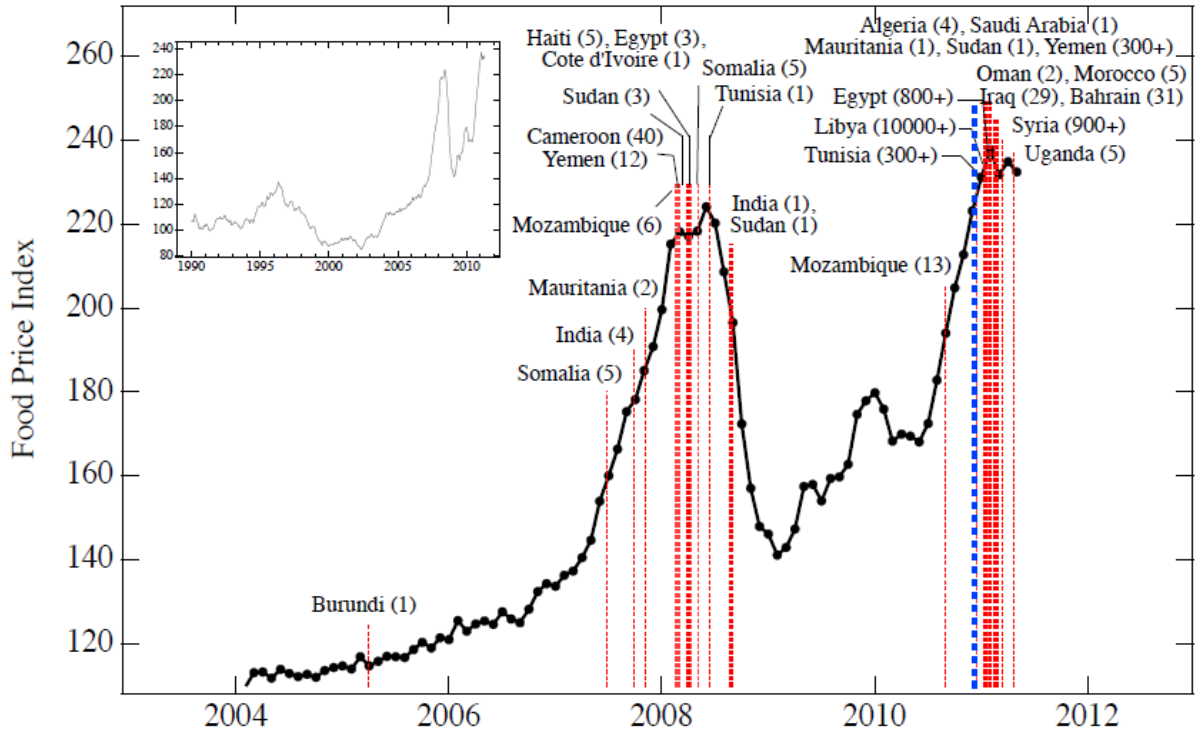
Gıda güvenliği meselesi doğal olarak bütün Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri için aynı seviyede değildir. Bölgedeki ülkeler arasında toplam gıda ticareti, tarımsal üretim, kişi başına tüketilen kalori gibi gıda güvenliği meselesini ilgilendiren konularda farklılık görülmektedir. IFPR (International Food Policy Research Institute) tarafından hazırlanmış olan yukarıdaki tabloda Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri gıda güvenliği olan ve olmayan ülkeler olarak iki gruba ayrılmıştır. Bu tabloya göre bölgedeki gıda güvenliği bulunan ülkeler Bahreyn, İran, Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri iken gıda güvenliği bulunmayan ülkeler Cezayir, Cibuti, Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan, Libya, Fas, Sudan, Suriye, Tunus, Filistin ve Yemen'dir. IFPR bu sınıflandırmasını dört kritere dayanarak yapmıştır. Bu kriterler, toplam ihracatın gıda ithalatına bölünmesi ile hesaplanan (total export/food imports) gıda ticareti kriteri, kişi başına düşen gıda üretimi kriteri, kişi başına harcanan kalori kriteri ve kişi başına düşen gelir kriteridir. Bir ülkenin gıda güvenliği bulunan bir ülke olarak kabul edilebilmesi için ilk üç kriterin hepsinde dünya ortalamasının üstünde olması ya da kişi başına düşen gelir kriterine bakıldığında zengin bir ülke olması gerekmektedir. Tabloda da görüldüğü gibi İran, yüksek gelir grubunda bulunan bir ülke olmasına da, bu ülkeler arasında ilk üç kriteri sağlayan tek ülkedir. Gıda güvenliği bulunan Bahreyn, Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelere baktığımızda ise kişi

başına düşen gıda üretimi miktarında dünya ülkeleri ortalamasının altında olsalar da, gıda ticareti kriteri ve kişi başına harcanan kalori miktarında dünya ortalamasının üstünde ve kişi başına gelir kriterine göre ise yeterince zengin oldukları görülmektedir. Bu araştırmaya göre, Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da Sudan, Yemen Cibuti ve Filistin dışındaki diğer gıda güvenliği bulunmayan ülkelerin kişi başına harcanan kalori miktarında dünya ortalamasının üstünde olduğu görülse de bu ülkeler diğer kriterlere göre dünya ortalamasının altında bulunmaları ve kişi başına düşen gelir kriterine göre yeterince zengin olmamaları sebebiyle gıda güvensizliği bulunan ülkeler kategorisinde bulunmaktadır. Bunların yanında, yapılan araştırmaya göre Mısır, Fas ve Ürdün’de kişi başına düşen gelirin günlük yarım dolar azalması bu ülkelerdeki yoksul insan sayısının ikiye katlanması anlamına gelmektedir. Bu durum bu ülkelerdeki insanların uluslararası gıda fiyatlarındaki ufaklık bir artıştan bile ne kadar fazla etkilenme olasılığına sahip olduğunu göstermektedir.

5. Uluslararası Gıda Fiyatları ve Toplumsal Kargaşa

Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde yaşanan 2008 olayları ve Arap Baharı’nı başlatan 2011 olayları ile uluslararası gıda fiyatlarının tavan yapmasının aynı tarihe denk gelmesini bir rastlantı olarak düşünmek zordur. 2000’lerin başından beri dünyada iki kere gıda fiyatlarında çarpıcı artışlar yaşanmıştır. Bunların ilki 2008’de yaşanmıştır. Uluslararası gıda fiyatları Ocak 2007 ile Mart 2008 arasında %51’lik bir artış göstermiştir. İkincisi ise 2011’de yaşanmış ve Ocak 2010 ile Şubat 2011 arasında uluslararası gıda fiyatları %40’lık bir artış göstermiştir. Örneğin 2008 Nisan ayında uluslararası piyasalarda pirincin fiyatı 2007 Nisan ayının fiyatlarının üç katını aşan rakamlara ulaşmıştır (Dupont ve Thirlwell, 2009: 71). Gıda fiyatlarındaki bu artışların o yıllarda Afrika, Asya, Avrupa, Amerika gibi dünyanın farklı bölgelerinde yaşanmış bazı siyasi kargaşalarla yakından ilgili olduğunu iddia eden çeşitli çalışmalar vardır (Schneider, 2008; Bush, 2010; Bellemare, 2014). Özellikle 2011 yılında gıda fiyatlarında yaşanan yükselmenin Arap Baharı’nın tetiklenmesiyle yakından ilişkili olduğu iddia edilmektedir. Unutulmamalıdır ki, Arap Baharı Tunuslu bir seyyar satıcının yaşamış olduğu ekonomik problemlere tepki amaçlı kendini yakmasıyla başlamış; Tunus’ta Bin Ali’nin, Mısır’da Hüsnü Mübarek’in ve Libya’da Kaddafi’nin devrilmesine sebep olmuştur.

Grafik 1: Gıda Fiyatlarının Kuzey Afrika ve Ortadoğu Ülkelerinde Siyasal İstikrarsızlığa Etkisi

Kaynak: Lagi, Marco., Bertrand, Z. Karla. and Bar-Yam, Yaneer. (2011). “The Food Crises and Political Instability in North Africa and the Middle East” http://necsi.edu/research/social/food_crises.pdf. Erişim Tarihi: 06.03.2015.

Yukarıdaki tablo BM Gıda ve Tarım Örgütü'nün Gıda Fiyatları endeksi ile 2004-2011 yılları arasında Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde yaşanan sosyal ayaklanmalar arasındaki korelasyonu göstermektedir. Parantez içindeki rakamlar ilgili ülkelerdeki ölen insan sayılarını belirtmektedir. Uluslararası gıda fiyatları yükseldikçe, Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde yaşanan sosyal olaylarda ölen insanların sayılarında dramatik artışlar yaşandığı gözlenmektedir.

6. Sonuç

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde gıda güvenliği meselesi sosyal rahatsızlıkların oluşmasına neden olan önemli unsurlardan biridir. Bunun yanında gıda ithalatına bağımlı olan ülkelerde gıda güvensizliğinin en önemli sebebi uluslararası piyasalarda yaşanan gıda fiyatlarındaki dalgalanmadır. İlgili ülkelerdeki karar vericilerin gıda güvenliği meseleleri ile ilgilenirken bu hususları ön planda tutmaları gerekmektedir. Öncelikle gıda fiyatları üzerine odaklanılmalı ve fiyatların mümkün olduğunca düşük tutulması sağlanmalıdır. Günümüz dünyasında gıda fiyatlarının uluslararası piyasalarda belirlendiği bir gerçek olsa da politika yapıcıların uluslararası fiyatlardan en düşük seviyede etkilenecek yerel piyasaların oluşturulması için gereken önlemleri almaları gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi için özellikle Kuzey Afrika ve Ortadoğu gibi ithal gıdaya bağımlı olan ülkelerin insanları için gerekli gıdanın mümkünse tümünü yerli üretimden sağlayarak uluslararası piyasalara bağımlılığı en düşük seviyede tutmaları gerekmektedir. Bu konuda izlenecek politikalar, uluslararası ilişkiler dışında ekonomistler ve ziraatçılar gibi farklı dallardan bilim insanlarının bir araya gelmesi ile oluşturulabileceği bir gerçektir. Tarımsal araştırmaya ve tarımsal teknolojiye yatırım yapmak, tarımsal kesimi sübvans etmek gibi yaklaşımlar akla gelen en temel politikalarıdır.

Bölgede yaşanan bu gerçekler Türkiye'nin insani diplomasisini yürüten politika yapıcılar tarafından da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Türkiye'nin bölge ülkelere, içinde gıda yardımlarının da bulunduğu finansal ve ekonomik düzeyde birçok insani yardım faaliyetlerini geçmişte yürüttüğü ve yürütmekte olduğu bir gerçektir. Türkiye'nin insani diplomasisinin bu yardımları sürdürmenin yanı sıra ciddi anlamda gıda güvenliği tehdidi altında bulunan Cibuti, Mısır, Ürdün, Lübnan, Fas, Tunus ve Filistin gibi bölge ülkelerinin karşı karşıya olduğu bu gıda güvenliği tehdidini yapısal anlamda aşmasına yardımcı olması gerekmektedir. Bölge ülkelerinin bu tehdidi ortadan kaldırabilmek için yerel tarımsal üretim miktarlarını arttırmaları, gıda ithalatına bağımlılığı azaltmaları gerekmektedir. Bu dolayısıyla bölge ülkelerinin uluslararası gıda fiyatlarındaki dalgalanmadan en alt seviyede etkilenmelerini sağlayacaktır. Bu gibi yapısal dönüşümlerin Türkiye tarafından sağlanacak teknik yardımlar yolu ile gerçekleşmesi Türkiye'nin insani diplomasi yolu ile yumuşak gücünü bölge ülkelerinde hissettirebilmesinin en önemli yoludur. Bölgede yaşanan sosyal rahatsızlıklar dolayısıyla meydana gelen silahlı çatışmalar; sivil halkın geri döndürülemeyecek sosyal yıkımlarla karşılaşmasına, insanların ölmesine, ülkelerde yönetimsel yapıların dağılmasına ve on yıllarca sürecektir istikrarsızlık ve çatışma durumunun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Az ya da çok bu sosyal rahatsızlıkların ortaya çıkmasına neden olan tehditlerden biri bölge ülkelerindeki gıda güvenliği meselesidir. Bölge ülkelerinin gıda güvenliği meselesini büyük oranda çözmüş olması bölgesel istikrar için de önemli bir adımdır. Bu olumlu gelişmelerin Türkiye'nin önderliğinde yaşanmasının bölgedeki Türkiye algısı üzerinde yaşatacağı etki Türkiye'nin insani diplomasi çerçevesinde yürüttüğü dış politikanın en önemli kazanımlarından biri olmaya adaydır.

Kaynakça

Bellemare, F. Marc. (2014). "Rising Food Prices, Food Price Volatility, and Social Unrest" *American Journal of Agricultural Economics* 97 (1): 1-21.

Breisinger, Clemens., Rheenn, van Teunis., Ringler, Claudia., Pratt, Nin Alejandro., Minot, Nicolas., Aragon, Catherine., Yu, Bingxin., Ecker, Olivier. and Zhu, Tingju. (2010). *Food Security and Economic Development in the Middle East and North Africa*. International Food Policy Research Institute.

Bush, Ray. (2010). "Food Riots: Poverty, Power and Protest" *Journal of Agrarian Change* 10 (1): 119-129.

Davutoğlu, Ahmet. (2013). "Turkey's Humanitarian Diplomacy: Objectives, Challenges and Prospects." *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity* 41 (6): 865-870.

Dupont, Alan. and Thirlwell, Mark. (2009). "A New Era of Food Insecurity?" *Survival: Global Politics and Strategy* 51 (3), 71-98.

Harroff-Tavel, Marion. (2006). The Humanitarian Diplomacy of the International Committee of the Red Cross, <http://www.icrc.org/eng/assets/files/other/humanitarian-diplomacy-icrc.pdf>. Erişim Tarihi: 09.03.2015.

- Lagi, Marco., Bertrand, Z. Karla. and Bar-Yam, Yaneer. (2011). “The Food Crises and Political Instability in North Africa and the Middle East” http://necsi.edu/research/social/food_crises.pdf. Erişim Tarihi: 06.03.2015.
- Minear, Larry. ve Smith, Hazel. (2007). *Humanitarian Diplomacy: Practitioners and Their Craft*, Tokyo: United Nations Press.
- Murphy, Teri. ve Sazak, Onur. (2012). Turkey’s Civilian Capacity in Post-Conflict Reconstruction, Istanbul Policy Center, Sabancı University.
- Regnier, Philippe. (2011). “The Emerging Concept of Humanitarian Diplomacy: Identification of a Community of Practice and Prospects for International Recognition.”, *International Review of the Red Cross* 93 (884): 1211-1237.
- Schneider, Mindi. (2008). ““We are Hungry!”: A Summary Report of Food Riots, Government Responses, and States of Democracy in 2008” http://www.businessethicsnetwork.com/downloads/Hungry_rpt2008.pdf. Erişim Tarihi: 09.03.2015.
- Shapouri, Shahla., Rosen, Stacey., Peters, May., Baquedano, Felix. and Allen, Summer. (2010). Food Security Assessment 2010-20. United States Department of Agriculture. Economic Research Service.
- Spencer, Claire. (2008). “North Africa: New Challenges, Old Regimes, and Regional Security.”, International Peace Institute, Africa Program Working Paper Series.
- http://www.businessethicsnetwork.com/downloads/Hungry_rpt2008.pdf. Erişim Tarihi: 09.03.2015.
- http://www.ers.usda.gov/media/256810/gfa21_1_.pdf. Erişim Tarihi: 12.05.2014.
- https://www.essex.ac.uk/armedcon/themes/human_rights/foodsecmiddleeastandnorthafrica.pdf. Erişim Tarihi: 09.03.2015.
- <http://www.icrc.org/eng/assets/files/other/humanitarian-diplomacy-icrc.pdf>. Erişim Tarihi: 09.03.2015.
- <http://www.ifpri.org/sites/default/files/publications/menastrategy.pdf>. Erişim Tarihi: 28. 03. 2012.
- <http://www.mfa.gov.tr/foreign-minister-davutoglu-history-flowed-fast-in-2012.en.mfa>. Erişim Tarihi: 01.10.2015.
- http://necsi.edu/research/social/food_crises.pdf. Erişim Tarihi: 06.03.2015.

OYUN ALEGORİLERİ, RASYONALİTE VE ORTADOĞU

Doç. Dr. Bezen Balamir Coşkun

Gediz Üniversitesi, bezenbalamir@gmail.com

ÖZET

ABD ve Avrupa menşeli bir disiplin olan uluslararası ilişkiler doğal olarak batının rasyonel ve pozitivist bilimsel yaklaşımlarından etkilenerek gelişmiştir. Kavramsal çerçevelerin ve teorik yaklaşımların Ortadoğu gibi farklı sosyal ve siyasi koşullara ve dinamiklere sahip bölgeleri açıklamakta yetersiz kaldığı ya da Ortadoğu'nun uluslararası ilişkiler yaklaşımları ile açıklanamayan bir istisna olduğu öne sürülmektedir. Soğuk Savaş'ın bitmesi ile süper güçlerin etki alanlarının zayıflaması ve 11 Eylül sonrasında bölgede devlet dışı aktörlerin baskın olarak uluslararası siyaset sahnesinde yer almasıyla bölgenin siyasi tablosu değişmiş, güvenlik gündemi farklılaşmıştır. Bölge dışı aktörlerin, özellikle Batılı aktörlerin bölgeye müdahaleleri bölgenin kompleks dinamiklerinin Batılı analiz çerçeveleriyle analiz edilerek yapıldığı için bölgedeki kaosu artmasına yol açmıştır. Bu eleştiri yazısında Ortadoğu ile ilgili ortaya atılan oyun alegorileri ve bölgeye yönelik yapılan rasyonelite bazlı analizler tartışılacaktır. Ortadoğu'nun dış politika analizinin daha isabetli yapılabilmesi için nasıl bir bakış açısı geliştirilmesi lazım? Hangi oyun alegorileri Ortadoğu'yu ifade etmemize yardımcı olur? Hali hazırdaki oyun teorileri ne dereceye kadar Ortadoğu dış politikasını anlamlandırmamıza yardımcı oluyor? Tüm bu soruların cevaplarının tartışılacağı bu çalışmanın aynı zamanda batı merkezli uluslararası ilişkiler çalışmalarına karşıt olarak yapılan batılı olmayan uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının geliştirilebilmesi ile ilgili tartışmalara da katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Oyun alegorileri, büyük oyun, domino teorisi, rasyonel seçim, Janra, Ortadoğu

1. Giriş

Batı menşeli bir disiplin olan uluslararası ilişkiler doğal olarak batının rasyonel ve pozitivist bilimsel yaklaşımlarından etkilenerek gelişmiştir. Kavramsal çerçevelerin ve teorik yaklaşımların Ortadoğu gibi farklı sosyal ve siyasi koşullara ve dinamiklere sahip bölgeleri açıklamakta yetersiz kaldığı ya da Ortadoğu'nun uluslararası ilişkiler yaklaşımları ile açıklanamayan bir istisna olduğu öne sürülmektedir. Soğuk Savaş'ın bitmesi ile süper güçlerin etki alanlarının zayıflaması ve 11 Eylül sonrasında bölgede devlet dışı aktörlerin baskın olarak uluslararası siyaset sahnesinde yer almasıyla bölgenin siyasi tablosu değişmiş, güvenlik gündemi farklılaşmıştır. Bölge dışı aktörlerin, özellikle Batılı aktörlerin bölgeye müdahaleleri bölgenin kompleks dinamiklerinin Batılı analiz çerçeveleriyle analiz edilerek yapıldığı için bölgedeki kaosu artmasına yol açmıştır. Bu eleştiri yazısında Ortadoğu ile ilgili ortaya atılan oyun alegorileri ve bölgeye yönelik yapılan rasyonelite bazlı analizler tartışılacaktır. Hali hazırdaki oyun alegorileri ne dereceye kadar Ortadoğu dış politikasını anlamlandırmamıza yardımcı oluyor? Ortadoğu'nun dış politika analizinin daha isabetli yapılabilmesi için rasyonel yaklaşıma alternatif nasıl bir bakış açısı geliştirilmesi lazım? Son dönemde popüler olan Taht Oyunları benzetmesinin sık sık yapıldığı Ortadoğu'nun kompleks ve kendine özgü dinamiklerini açıklayabilmek için alternatif oyun alegorileri mümkün müdür? Bu soruların cevaplarının tartışılacağı bu çalışmanın aynı zamanda batı merkezli uluslararası ilişkiler çalışmalarına karşıt olarak yapılan batılı olmayan uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının geliştirilebilmesi ile ilgili tartışmalara da katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

2. On dokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Oyun Alegorileri ve Ortadoğu

Metaforlar çevremizde plan bitenleri anlamamıza yardımcı olur. Özellikle kompleks ve bilinmeyen durumları açıklarken metaforlardan ve alegorilerden faydalanırız (Chilton 1996:48). Alegori, bir fikrin, davranışın eylemin, duygunun, bir kavramın ya da bir nesnenin simgelerle, sembollerle ifade edilmesidir. Özellikle güzel sanatlarda ve edebiyatta kullanılan alegori uluslararası ilişkilerde de sıkça rastlanır. Uluslararası ilişkiler disiplininin düşünsel temelleri anlatılırken Thomas Hobbes'un Leviathan ismini verdiği bir canavara referans verilmesi, devlet davranışlarının insan doğası ile açıklanması veya devletlerin bilardo toplarına benzetilmesi devlet gibi soyut entiteler arasındaki ilişkileri açıklayan uluslararası ilişkiler gibi sistemik seviyede analizlerin yapıldığı bir alanı daha anlaşılır kılma amaçlıdır. Uluslararası ilişkilerde en çok başvurulan metafor ve alegoriler ise oyunlarla ilgilidir. Özellikle uluslararası sistemdeki aktörlerin rasyonel oldukları varsayımına dayalı rasyonel seçim yaklaşımların oyun teorilerini sıkça kullandığı görülür. Mahkumların ikilemi uluslararası

aktörlerin karar verme sürecini betimleyen oyun teorisi yaklaşımlarının başında gelir. Aynı şekilde Tavuk (ya da Güvercin-Şahin) oyunu iki rasyonel aktörün çatışma ve işbirliği kararlarını açıklamaya yardımcı olan oyun alegorileri olarak ele alınabilir.

Tarih boyunca uluslararası sisteme egemen güçlerin siyasi ve stratejik amaçlarını gerçekleştirmek için rekabet ettikleri bir coğrafya olan Ortadoğu söz konusu olduğunda karşımıza çıkan oyun alegorileri genelde Ortadoğu'daki aktörlerin değil bölgeye müdahil olan uluslararası güçlerin rekabetini ve stratejilerini açıklamaya yönelik metaforlardır. Günümüzde Büyük Ortadoğu olarak tanımlanan Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya Pakistan, Afganistan ve Orta Asya cumhuriyetlerinin de dahil olduğu coğrafya üzerinde her dönemin büyük güçleri arasında yaşanan mücadele farklı oyun alegorileri ile açıklanmıştır. Çalışmanın bu bölümünde büyük güçler arasındaki rekabeti açıklayan oyun alegorileri kısaca açıklanacaktır.

2.1. Büyük Oyun/Gölgelerin Turnuvası ve Domino Taşları

'Ne zaman herkes ölür, Büyük Oyun işte o zaman biter, Daha önce değil.'
Rudyard Kipling, Kim (1901)

19. yüzyıl boyunca Ortadoğu, Rusya'nın Afganistan, İran ve diğer komşu bölgelere doğru yaptığı hamleler ve bu hamleleri engellemeye çalışan Britanya'nın stratejik, ekonomik ve siyasi çekişmeleri ile geçmiştir. Rusya ile Britanya arasındaki bu rekabete bir İngiliz istihbarat yetkilisi *Büyük Oyun* (Great Game) adını takmıştır. Ruslar ise aynı dönemi *Gölgelerin Turnuvası* (Tournament of Shadows/*Turniry Teney*) olarak tanımlamaktadır. Dönemin ünlü İngiliz yazarlarından Rudyard Kipling ise Kim isimli eserinde Büyük Oyun tabirini kullanarak yaygınlaşmasına yol açmıştır. Kipling Britanya İmparatorluğunun en ihtişamlı döneminde Hindistan'da melez bir yetim olan Kim'in bugünkü Afganistan ve Pakistan toprakları üzerindeki Rusya-Britanya arasında oynanan Büyük Oyun'un içine nasıl çekildiğini anlatır. Kurgu bir eser olmasına rağmen Kipling'in Kim'de betimlediği savaş ve siyasi rekabet dönemin gerçeklerini yansıtmaktadır. Kipling bu rekabeti siyasi üstünlük için verilen gölgelerin mücadelesi olarak tanımlar (Kipling 1901).

20. yüzyılın ilk yarısında Bolşevik Devrimi ile Rusya'da Çarlık düzeninin yıkılması ve aynı dönemde Britanya'nın sömürgelerinin tek tek bağımsızlıkları kazanması ile Rusya ve Britanya arasındaki rekabeti tanımlayan Büyük Oyun sona ermiştir. Soğuk Savaş döneminde ise bölge iki süper gücün mücadelesine sahne olmuştur. Soğuk Savaş boyunca Amerika'nın Sovyetler Birliği'ne karşı başta Uzakdoğu olmak üzere Asya'nın değişik bölgelerinde verdiği mücadelenin çıkış noktası domino oyunu olmuştur. ABD'nin Soğuk Savaş dönemindeki agresif anti-komünist yaklaşımını açıklamaya yarayan domino alegorisi özellikle ABD'nin Uzakdoğu ve Ortadoğu'ya yönelik stratejilerini açıklamak için kullanılmıştır.¹

Soğuk Savaş sonrası dönem Büyük Ortadoğu coğrafyasındaki stratejik rekabet Yeni Büyük Oyun olarak betimlenmiştir. 2 Ocak 1996 yılında The New York Times'da yayınlanan editör makalesinde bölgenin yeniden kasvetli bir büyük oyuna sahne olduğunu iddia etmiştir. Özellikle Hazar Denizi ve Körfez'deki petrol ve doğalgaz zengini bölgeler bu yeni büyük oyunun yoğunlaştığı coğrafyalar olmuştur.² Zbigniew Brzezinski'nin *Dev Satranç Tahtası* (1997) ve Lutz Kleveman'ın *Yeni Büyük Oyun: Orta Asya'da Kan ve Petrol* (2004) kitaplarında olduğu gibi yeni dönem oyun alegorileri ile açıklanmış ve bu yeni büyük oyun bölgedeki doğal zenginlikler ile ilintilendirilmiştir. Bu dönemde ABD ve müttefiklerinin stratejileri 19. yüzyılda Rusya ve Britanya arasındaki Büyük Oyun stratejilerine benzetilmektedir. Bölgedeki askeri üsler ve enerji kaynaklarının kontrolü bu yeni büyük oyunun araçları olarak tanımlanmıştır.

2010 yılı sonlarında bölgeyi etkisi altına alan sosyal hareketler ise bazı Amerikan dış politika analistleri tarafından domino alegorisinin yeniden gündeme alınmasına yol açmıştır. Bölgedeki hareketliliğin İslami teokrasinin ya da liberal demokrasinin yaygınlaşmasını tetikleyebilecek bir domino etkisi yaratacağı tartışılmıştır.

Bu bölümde kısaca özetlendiği üzere Ortadoğu ile ilgili oyun alegorileri daha ziyade Ortadoğu'ya müdahil olan büyük güçlerin stratejilerini açıklamak ya da müdahil olma yollarını meşrulaştırmak için kullanılan oyun alegorileridir. Bölgedeki aktörlerin uluslararası siyasetteki davranışlarını açıklayan/betimleyen oyun alegorilerine ise pek rastlanmamaktadır.

¹ ABD Başkanı Eisenhower'ın ünlü domino teorisi konuşması için: <http://www.history.com/this-day-in-history/eisenhower-gives-famous-domino-theory-speech>

² <http://www.nytimes.com/1996/01/02/opinion/the-new-great-game-in-asia.html>

3. Rasyonalite ve Ortadoğu

Bölgedeki aktörlerin uluslararası ilişkiler politikalarını genellikle irrasyonel ve kaotik olarak betimler. Carl Brown (1984) *Uluslararası Siyaset ve Ortadoğu: Eski Kurallar Tehlikeli Oyun* kitabında Ortadoğu siyasetini ve kendine has siyasi kültürünü Doğu Oyununun tarihsel devamlılığının bir sonucu olarak ele alır. Brown Ortadoğu'nun tarih boyunca sürekli olarak Batı güç sisteminin etkisi altında olmasından dolayı istisnai bir durumu olduğunu iddia etmekte ve bu durumu eski bir siyasi oyun olan Doğu Sorunu Oyunu olarak tanımlamaktadır. Brown'a göre zaman içinde çok taraflı güç siyasetinden iki kutuplu süper güç rekabetine geçiş gibi oyunun temel parametrelerinde değişiklikler olsa bile oyunun baki kaldığını ifade eder. Brown'ın perspektifinden bakıldığında Ortadoğu'nun uluslararası siyasetine hakim irrasyonelitenin sebebi sistemdeki büyük güçlerin Ortadoğu'ya rasyonel stratejilerle müdahaleleridir. Rasyonel aktörlerin bölgeye müdahaleleri bölgeden rasyonel olmayan tepkileri tetiklemektedir.

Arap Siyasetinde Diyaloglar isimli kitabında Michael Barnett (1998) Ortadoğu'da hakim olan irrasyoneliteyi sosyal inşacı bir yaklaşımla ele alır ve Arap siyasetini neden konvansiyonel oyun teorileri ile açıklayamadığımızı açıklar. Barnett'e göre konvansiyonel oyun teorileri devletlerin sistemin anarşik koşulları altında göreceli kazanımlarını maksimize etmek istedikleri varsayımına karşın bölgedeki yaklaşımın Arabizmin normlarını belirlemenin siyasi gücün ve sosyal kontrolün temel taşı olduğu gerçeğine dayalı olduğunu öne sürer. Burada normatif yapılar sosyal olarak belirlenmektedir ve neyin kabul edilebilir neyin kabul edilemez olduğu yani oyunun kuralları da aynı şekilde belirlenmektedir: Arap siyasetinde rekabet göreceli kazanımlar için değil Arabizmin normlarını ve meşru hareketin parametrelerini belirlemek için yapıldığından bir devletin askeri varlığı değil o devletin normları belirleyerek diğer rejimlerin çıkarlarına zarar verme kapasitesini artırmak için yapılmaktadır. Barnett'e göre ortak Arap kimliği ve bu kimlik ile ilgili normlara saygı çoğu dış politika konusunda Arap devletlerin egemenlik alanlarının önüne geçmiştir. Arap liderler için diğer Arap liderlerce sosyal kabul görmek çok daha önemli olmuştur. Barnett'e göre materyal kısıtlar kadar normatif kısıtlar da bölgedeki aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını belirlemiştir. Barnett'in tartışmasından yola çıkarsak Arap ve Müslüman kimliklerinin etrafında inşa edilen normatif yapılara uygun kararlar almanın rasyonelitenin önüne geçtiğini söyleyebiliriz. Arap aktörler arasındaki Arap dünyasının liderliği için yaşanan rekabet ise Arabizmin sembolleri yoluyla olmaktadır. Askeri rekabetin yanı sıra sembolik siyaset de bölgede güç, sosyal kontrol ve bölgenin egemenliği için kullanılmaktadır.

4. Sonuç Yerine: Ortadoğu için Alternatif bir Oyun Alegorisi Önerisi

Burada Uluslararası ilişkilerin temel varsayımı olan uluslararası aktörlerin rasyonel davrandığı varsayımı ve bu varsayım üzerine inşa edilen oyun teorileri ve oyun alegorilerinin Ortadoğu'daki uluslararası siyasette karar mekanizmalarını yansıtmadığı ve bunun nedenleri kısaca tartışılmıştır. Ortadoğu'nun karmaşık siyasi ve toplumsal yapısı, toplum devlet ilişkileri ve Ortadoğu'ya hakim olan Arap/Müslüman kimlikleri bu yetersizliğin bölge kaynaklı açıklamalarıdır. Bunun yanı sıra uluslararası sistemdeki egemen güçlerin bölgeye müdahalesi bölge dinamiklerini daha da karmaşıklaştırmıştır. Büyük güçlerin bölgedeki müdahaleleri ve bölge üzerindeki mücadeleleri rasyonalite varsayımına dayalı çeşitli oyun alegorileri ile açıklanmıştır. Bölge dışı güçlerin mücadelesi ve müdahalesi ile ilgili alegori zenginliği bölgedeki aktörlerin uluslararası siyaset analizlerinde görülmez.

Bu çalışmanın amaçlarından biri de bölgesel aktörlerin dış politika kararlarının analizi için alternatif bir oyun alegorisi önermektir. Bu bağlamda bölgenin kaotik ve irrasyonel karakterine uygun olarak bölge aktörlerinin davranışlarını en iyi açıklayabileceğimiz oyunlardan biri Jenga'dır. Jenga fiziksel ve mental uzmanlık gerektiren bir oyundur. Oyun 54 tahta bloktan oluşur. Her katta 3 blok olmak üzere 18 katlık bir kule oluşturulur. Oyuncular sırayla bu on sekiz katlık kuleden bir bloğu çeker ve kulenin üstüne yine başlangıçtaki gibi dizmeye başlarlar. Böylece gittikçe yükselen ama dengesi bozulan bir kule ortaya çıkar. Yalnız oyuncular dokundukları bloğu çekmeli bunu yaparken de tek ellerini kullanmak zorundadırlar. Kule devrilmeden önce son bloğu kim çekmişse oyunu kaybeder.

Bölge ve bölge dışından devlet ve devlet dışı pek çok aktörün girift bir biçimde etkileşim halinde olduğu Ortadoğu'da yapılan her hamle Jenga oyunundaki hamleler gibi o hamleyi yaptığınız anda birden fazla reaksiyonu tetikleyecektir. The Economist, The Slate gibi dergilerde değişik sembollerle ifade edilen Ortadoğu'nun grafik ilişkiler ağı şemalarından³ da görüldüğü üzere herhangi bir dış politika kararının ya da güvenlik bağlamı hamlenin ucu sadece bir noktaya dokunmuyor, vücudumuzdaki sinir sistemi misali hiç

³ http://www.slate.com/blogs/the_world_/2014/07/17/the_middle_east_friendship_chart.html
<http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2014/09/daily-chart-11>

ummadığımız bir sinir ucunu tetikleyebiliyor. Hele hele bölge içi ve dışı aktörlerce Ortadoğu Jenga Kulesinden çekilen her parça çekildiği anda kulenin dengesini sarsmasa bile üst üste konduğunda kuleyi iyice kırılğan hale getiriyor. Bölgedeki devletlerin önemli bir kısmının başarısız ya da zayıf devletler klasmanında oldukları düşünülürse Ortadoğu Jenga kulesine yapılan her müdahalenin kuleyi biraz daha kırılğan hale getirmesi doğaldır. Jenga oyununda olduğu gibi ancak ve ancak çok dikkatli bir planlama ve bu planın maharetli bir biçimde uygulanması ile kulenin çökmesi engellenebilir. Ne yazık ki Jenga çoğu zaman birden fazla oyuncunun oynadığı bir oyundur ve oyuncuların sayısı arttıkça oyuncular ve yaptıkları hamleler arasındaki koordinasyon gitgide zayıflar. Ortadoğu'da da bölge siyasetine dahil olan aktör ve müdahale sayısı arttıkça Jenga kulesinin dengesi bozulur.

Bölge dışı aktörlerin mücadele ve müdahalelerini açıklayan oyun alegorileri ya da uluslararası sistemdeki aktörlerin rasyonel olduğu varsayımına dayalı oyun teorileri ile kıyaslandığında Jenga oyunu hem bölge içi hem de bölge dışı aktörlerin dış politika kararlarının ne kadar karmaşık ve girift bir siyasi zeminde alındığını sembolize eden bir oyundur. Oyunun belli bir sayıda oyuncu ile oynanmaması ve oyuna katılan her oyuncunun oyunu biraz daha zorlaştırması, oyun sırasında yaptığınız hamleyi ne kadar iyi hesaplıyorsanız hesaplayın diğer oyuncuların hamleleri ile yakından ilintili olması vb. gibi konular Jenga'yı Ortadoğu siyasetini en iyi sembolize eden oyunlardan biri haline getirir.

Son olarak, burada kısaca Batının bakış açısıyla Ortadoğu siyaseti açıklarken bırakın kavramsal ve teorik çerçeveleri kullanılan oyun alegorilerinin bile yetersiz kaldığını tartıştık. Burada sıralanan şimdiye kadar bölge ile ilgili olarak üretilmiş ve bölgeyi açıklamakta yetersiz kalan oyun alegorileri yerine Ortadoğu'nun girift sosyal ve siyasi ilişkiler ağı dahilinde dış politika kararlarını ne kadar karmaşık parametreleri dikkate alarak vermek zorunda olma durumlarını açıklayan alternatif Jenga kulesi metaforu kullanıldı. Ortadoğu'yu daha iyi kavrayıp açıklamamıza yardımcı olan alternatif oyun alegorileri veya metaforlar bulunabildiğine göre bölgeyi daha iyi kavrayıp analiz etmemize yardımcı olacak kavramsal ve analitik çerçeveler de geliştirilebilir.

Kaynakça

- Barnett, Michael (1998). *Dialogues in Arab Politics Negotiations in Regional Order*, New York: Columbia University Press
- Brown, Carl (1984) *International Politics and the Middle East: Old Rules, Dangerous Game*, Princeton: Princeton University Press
- Brzezinski, Zbigniew (1997) *The Grand Chessboard: American Primacy And Its Geostrategic Imperatives*, New York: Basic Books
- Chilton, Paul A (1996) *Security Metaphors, Cold War Discourse from Containment to Common House*, New York, Bern, Frankfurt/M.: Peter Lang
- Keating, Joshua ve Kirk, Chris (2014) 'The Middle East Friendship Chart', *Slate*, 17 Temmuz, http://www.slate.com/blogs/the_world_/2014/07/17/the_middle_east_friendship_chart.html , Erişim Tarihi: 1 Nisan 2016
- Kipling, Rudyard (1981) *Kim*, Penguin Classics
- Kleveman, Lutz (2004) *Yeni Büyük Oyun-Orta Asya'da Kan ve Petrol*, İstanbul: Everest Yayınları
- The Economist. *Jihadist friends and foes*, 15 Eylül 2014 <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2014/09/daily-chart-11> , Erişim Tarihi: 1 Nisan 2016

TOPLUMSAL CİNSİYET, MİLİTARİZASYON VE ULUS: İSRAİL ORDUSUNDA KADINLAR

Ayşe Küçük

Yıldız Teknik Üniversitesi, aysekucuk88@gmail.com

ÖZET

Filistin’de yeni modern bir ulus-devlet oluşturmaya yönelik Yahudiler, kadın ve erkek bütün unsurları ulus yaratma sürecine dahil etmiştir. Ulus devletlerin inşasına kadınların katılım biçimleri, erkeklerinkinden farklıdır. İsrail, özel olarak Ortadoğu’da ve bütün ataerkil toplumlar arasında kadınların zorunlu askerlik hizmeti gerçekleştirmek suretiyle özgün bir örnektir. Kadınların özel birlikler, koruma muhafızları olarak konumlandırılmasından ötesinde, bütünüyle askerlik görevinin içerisinde yer almaları bu özgünlüğü göstermektedir. Bu bildiriye, toplumsal cinsiyet ve milliyetçilik bağlamında ulus devlet ve uluslaşma sürecinde kadınlara yüklenen rollere değinilmiştir. Ülkede kadınların askerlik görevini yerine getirmelerinin ataerkil toplumsal düzeni değiştirmedeği vurgulanmıştır. İsrail’de militarizasyonun ülkede yaşayan herkes için üst düzeyde olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, son derece militarize bir toplum olan İsrail’de kadınların askerlik görevini icra etmelerinin ülkede var olan toplumsal cinsiyet rollerini değiştirmedeği sonucuna varılmıştır. Sonuç olarak İsrail’de kadınlar için var olan zorunlu askerlik uygulaması ve orduda profesyonel asker olmak, toplumsal cinsiyet rolünü değiştirmemi; ama toplumun militarizasyonunu pekiştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Militarizm, Kadın, İsrail Ordusu

1. Giriş

II. Dünya Savaşı’nın ardından Filistin’de yeni bir devlet oluşturmaya yönelik Yahudi’ler, aslında modern bir ulus-devlet yaratma çabası içerisine girmiştir. Bu süreç toplumu oluşturan kadın ve erkek bütün unsurların bir biçimde uluslaşma sürecine dahil olmasını gerektirmiştir. Ulus devletlerin inşasına kadınların katılım biçimleri üzerine pek çok çalışma mevcuttur. Pek çok ülkede erkekler için zorunlu askerlik uygulaması mevcuttur. Ancak İsrail, özel olarak Ortadoğu’da ve bütün ataerkil toplumlar arasında kadınların zorunlu askerlik hizmeti gerçekleştiriyor olması yönüyle ayrılmaktadır. Kadınlar yalnızca İsrail’de değil; çeşitli Afrika ülkelerinde de askerlik yapmışlardır.⁴ Ancak Ortadoğu açısından İsrail’i özgün kılan şey kadınların özel birlikler, koruma muhafızları olarak konumlandırılmasından ziyade, bütünüyle askerlik görevinin içerisinde yer almalarıdır. Ülkenin yaşamakta olduğu sürekli savaş hali, ülke güvenliğinin ne nesnel değerler altında ne de güvenlik güçlerinin ideolojik kalıpları dahilinde bir anlam ifade etmez. Böyle bir toplumda güvenlik; kendini sürekli tehlike üzerinden yeniden üreten, hayatını devam ettirmeyi önceleyen, “koru”yu siyasetin kurucu duygusu olarak ele alan güvenlik siyasetinin varlığına (Çalkıvık, 2011, 24.) işaret eder.⁵ Zira ancak böyle bir “güvensizlik” hali, ataerkil bir toplumda kadınların askerlik hizmeti vermesinin önünü açabilir.

Burada asıl sorun toplumsal alanda böyle bir işbirliğinin varlığı ülkede kadın ve erkek arasında toplumsal cinsiyet rollerini farklılaşır farklılaşmadığı üzerinden yeniden düşünülmelidir. Bu doğrultuda bu bildirice şu tür soruların yanıtları aranacaktır: Ulus devletin inşa edilmesinde ve yeniden üretilmesinde çok önemli bir kurum olan ordu da kadınların zorunlu askerlik görevine dahil edilmesinin toplumsal cinsiyet rolleri üzerinde farklılaştırıcı bir etkisi söz konusu mudur? Askerlik yapan kadınlar, diğerlerinden farklı bir kadın olmaya mı evrilir ya da ataerkil düzen ülkede diğer yerlerde olduğu gibi İsrail’de de süregiden bir olgu mudur? İsraili kadınların askere alınma yoluyla kamusal alana katılmaları onları diğer kadınlardan ayırır mı? Kadınlar ve erkeklerin ordudaki birliktelikleri ulusal projeyi aynı biçimde sahiplenmelerini getirir mi?

⁴ Bu durumun örneklerini Eritre, Nikaragua ve Libya ordularında da görmek mümkündür. Örneğin Libya Ordusunda Kaddafi’nin özel korumalığını yapan ve 200 kadından oluşan “Amazon Muhafızları” isimli bir tim bulunmaktadır. Ancak bu tim askerliği profesyonel bir meslek olarak icra eden kadınları içerisine alır.

⁵ Foucault, bu güvenlik siyasetini “biyopolitika” olarak isimlendirmektedir.

2. Toplumsal Cinsiyet ve Milliyetçilik

İlk olarak cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları arasındaki farkın ne olduğuna değineceğim. Cinsiyet, biyolojik türün kültürel işareti olarak anlam kazanır. Yani insanların kadın ya da erkek olarak doğmaları anlamına gelir. Bu yönüyle cinsiyet ve ulus modern dünyanın birbirinden ayrılmaz iki parçasıdır. Devletlerin kuruluş süreçleri bir inşa süreci olarak tasvir edildiğinde, bu ulusu oluşturan toplumun kadınlık ve erkeklik üzerinde bir kurgusunun olduğunu söylemek mümkündür. Her toplumun, kadınlık ve erkeklik üzerinde bir kurgusunun da olacağını söylemek mümkündür.⁶ Ulus adına yeniden üretilen cinsiyet rolleri, ulusun bizzat kendisini inşa etmiştir. Bu nedenle “cinsiyetleştirilen” rol modelleri, ulusal sınırları gösteren -kadın ya da erkek fark etmeksizin- uygun davranışları ifade eder. (Grimmeisen, 2015: 29.) Toplumsal cinsiyet, insan ırkının iki farklı cinse ayrılması değil; bu ayrımın kültürel kodlarla birleşerek, her iki tarafa hangi davranışı gerçekleştirmesi ve hangi davranıştan uzak durmasını söyleyen bir kurguya işaret eder. Bu kurgu, toplumda hem kadınların hem de erkeklerin “makbul” davranış kalıplarını ortaya koyar.

Ataerkil toplum, bir baba otoritesi altında üretim ilişkilerinin şekillendiği, erkeklere ait daima bir üstünlük söyleminin var olduğu, onların “esas yaratıcılar”, “ortaya çıkaranlar” ve “yıkıncılar” olarak her şeye kadir olduğu bir sistemi ifade eder. Dolayısıyla erkekler, toplumda daima üstündür. Erkekler bu “üstünlük”lerini, içerisinde yaşadıkları topluma veya gruba her an “kanıtlamak zorundadırlar” (Demren, 2001). Butler’ın “peformatiflik” kavramı (Butler, 2014: 225.) ile ifade ettiği gibi cinsiyet farkı, aslında sosyal ve kültürel olarak hayali bir ayrımın doğal kabul edilmesine yol açan inşa edilmiş bir fenomendir. Toplumsal cinsiyet denen mefhumun kendisi bir uydurma, bedenler üzerinde kurulan ve işlenen bir fantezi ise, cinsiyet ne sahte ne de gerçek olabilir. Daha çok bu durum kimliğe dair bir söylemi destekler biçimde yeniden üretilmiştir. Çalışmamızda İsrail toplumundaki toplumsal cinsiyeti kadınların zorunlu askerliği bağlamında ele almayı hedeflemektedir.

Bir ulus oluşturma hedefi, ortak geçmiş ve şimdiki zaman tahayyülüne paralel olarak bir gelenek ve simgesel olarak bir cemaat inşasını gerektirir. Bu nedenle ulus devletler aslında milliyetçiliğin bir sonucudur. (Nagel, 2000: 67.) Milliyetçi projelerin ve uluslaşma hareketlerinin temelinde erkekliğin çok önemli bir yeri vardır. Zaten ulus-devlet asıl olarak erkeğin egemenliğine ve üstünlüğüne ek olarak kadınların “itaatine” dayanır. (Nagel, 2000: 72.) Bu nedenle uluslaşma sürecinde ya da ulusal bağımsızlık adına kadınların katılımını isteyen, bekleyen ve destekleyen milliyetçi hareketler, beklenen hedeflere bir kez eriştikten sonra ataerkil sistemi yeniden inşa etmeye yönelir. (Nagel, 2000: 75.) Militarizasyon süreci kadınların ve erkeklerin katılımını desteklese ve arzu etse dahi, erkeklere imtiyaz tanıyan bir toplumsal yapıyı yeniden inşa etmeye uygundur. (Enloe, 2000: 208.)

İsrail’in uluslaşma sürecinde kahraman “erkek” yaşamsal bir çıkar olarak görülmüştür. Bu kurgu kadınların da İsrail’de her ne kadar kadın ve erkek tarımsal yerleşimlerde ya da orduda eşit partnerler olarak görülse de yeni ve bir anlamda ideal olan masküleniteye bağlı olması sonucunu doğurmuştur. Kadın öncüler bir yeniliğin, devrime dayalı eşitliğin, hayata geçtiğini gösteren kanıtlar olarak sunuluyordu. Ancak kadınlar aynı zamanda çocuklarına ve kocalarına rahat yuvalar sağlayacak şekilde tasvir edilmiştir. Bu portrelerde kadınların feminenliği erkeklerin maskülenitesinin bir suretiydi. Margarit Shilo, bu durumu yeni İbrani kadını yeni ve eski geleneksel roller arasında kalan çift yönlü/çelişkili olarak tarif eder. Ancak yine de kadının rolü ikincildir. (Grimmeisen, 2015: 27-28.)

2.1. Kadınların Militarizasyonu

Toplumun bütün katmanlarını bir üst kimlik çatısı altında birleştirmeyi hedefleyen bir kurguya sahip olan ulus devletler, bütün toplumsal ve etnik grupları aynı orijinde bir araya getirmeyi hedefleyen toplumsal bir ruh ve kültürel olguların inşasına dayanır. Ulusu bir arada tutabilme çabası, sıklıkla yabancı bir unsur karşısı olarak üretilen öfke beraberinde bir otoriteye bağlı olmayı zorunlu kılar. Modern devletin çerçevelediği bu otorite, bir bakıma devlet karşısında bireyin disipline edilme deneyimidir. (Aksoy ve Aslantaş, 2010.) Ulusların modern dönemin ürünü olduğunun vurgulanması tamamen yoktan var oldukları anlamına gelmez. Bu durum, modern öncesi tasavvurun millileşme sürecinde yeniden işlenişine dayanır. (Altınay, 2000: 13-14.) İmparatorluklardan ulus devletlere doğru bir geçiş yaşanırken paralı askerlerden oluşan imparatorluk ordularının yerini vatandaş orduları almıştır. Bu süreçte askerlik bireyleri kapsayan zorunlu bir görev ve yükümlülük haline

⁶ Bu durum, her iki taraf açısından da sosyal ve kültürel anlamda “biz” ile “onlar” arasındaki hayali çizgiyi tanımlayacak şekilde oluşturulmuştur.

gelmiştir. Ulus devlet, uluslaşma ve toplumun militarizasyonunun eş zamanlı olgulardır. (Altınay ve Bora, 2002: 141-142.)

Ulus devlet inşa süreçleri, bireyler üzerinden kurgulanır ve sürekli olarak yeniden üretilir. Bu inşa sürecinde kadınlara ve erkeklere bazen ayrı ayrı; bazen de ikisini de kapsayacak görev alanları belirlenir. Orduda görev alma yükümlülüğünü genellikle erkekler gerçekleştirilmekle birlikte ordunun kültürel devamlılığını sağlayan kadınlardır. Kadınlar evlatlarına aktardıkları değerlerle ordunun sürekliliğine hizmet ederler.

Ordular, kadınların sırtlarında yükselir ancak bütün kadınların militarizasyon deneyimleri birbirlerinin aynı değildir. Ulusal ideoloji ve pratiklerde kadınlar kadınlara etnik topluluğun yeniden üreticisi olarak “annelik rolü”, toplumun ideolojik olarak yeniden üretiminde “kültür aktarıcılığı”, etnik ve farkın göstereni olarak ulus inşasında söylemlerin merkezinde yer alan semboller, etnik ve ulusal grupların sınırlarının yeniden üreticiliği ya da nadiren ulusal ekonomik ve askeri mücadelelerin bizzat katılımcıları (Davis’den akt. Çağlayan, 2007: 23.) olarak yer verilir.

Kadınların militarizasyon sürecine dahil olmaları yalnızca toplumsal alana ait bir olgu olmak zorunda değildir. Enloe’nin belirttiği gibi, (Enloe, 2006: 17.) ordular kadınlara bedensel olarak da ihtiyaç duyar. Bu durum kimi kadınlar için erkek askerlere seks hizmeti sağlamak olduğu gibi; diğerleri açısından asker ailesi olmak ve kendilerini evlilik sadakatine adanmak da olabilir. Savunma kurumları içerisinde güvence için çalışan ve bundan gurur sağlayan kadınların varlığına ihtiyaç duyulduğu gibi; bazen devletler, bazı kadınlara orduda askerlik yapma hakkını savunan feministler olarak ihtiyaç hisseder. Ancak kadının bu noktada canlı bir varlık olarak algılanması da gerekmemektedir. Milli kadın, yurtsever kadın, annelik, ırksal saflık, içselleştirilmiş saygınlık, evlilik sadakati gibi kavramların hepsi, kadın çeşitlenmesini içeren bir tasavvur da ordular açısından önemli bir ihtiyaçtır. (Enloe, 2006: 19.) Kadınların militarizasyonu, hükümetlerin ve uluslararası ilişkilerin askerleşmesi açısından daima çok önemli olmuştur. Erkeklerin militarizasyonu için dahi kadınların militarizasyonuna ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla birlikte kadınların militarizasyonu gündelik hayatı yavaş yavaş içerisine alır. zayıf kadın geleneksel olarak kaderlerini erkeklere ve onların askerleşmiş zihinlerine teslim eder. (Nusseibeh, 2011: 48) Toplumun militarizasyonu artıp şiddet ile ikiye katlanıldığında ise kadınlar kamusal alandan dışlanır. (Nusseibeh, 2011: 50.)

Militarizasyon, bir kişinin ya da bir şeyin gitgide daha fazla ordu denetimine girdiği ve ya kendi refahı ya da mutluluğu, iyiliği için militarist fikirlere bağımlı hale geldiği, adım adım ilerleyen bir süreçtir. Bir toplumun militarizasyonunu gösteren temel şey orduya ne kadar çok ihtiyaç duyulduğunun toplumsal olarak normalleştirilmesidir. Bu durum, kurumsal, ekonomik ve ideolojik bir dönüşüm olduğu kadar kültürel bir dönüşümdür. (Enloe, 2006: 30.) Militarist toplumlarda, askeri hizmet vatandaşlık kriterini ve bireyin vatansızlığını inşa eder, ve böylece vatandaşlığın farklılaştırılmış yapısını paylaşır. Savaşan asker, devletin çıkarı uğruna savaşan, devletin kaynaklarını dış çatışmalara yönlendirmesini sağlayan etnisiteden, cinsiyetten, sınıftan arındırılmış kolektif kimlik inşa eder. Militarist bir toplum, sosyal inançlar ve değerler açısından güç kullanımının meşru kabul edildiği ve bu nedenle büyük orduların var olduğu ve onların ihtiyaçlarını karşılamak için yüksek vergilerin bulunduğu bir dönüşümü içeren söylemsel bir süreç tarafından domine edilir.

İsrail, süregelen Arap-İsrail çatışmasından ötürü sosyal hayatın her yanına yansımış ölçüde bunun bir örneğidir. (Sasson-Levy, vd. 2011: 742.) Gündelik hayatın tamamının militarize olduğu İsrail örneğinde toplumun yarısını oluşturan kadınların dışlanması söz konusu olmamıştır. Kadınlar sadece kültürel üreticiler değil aktif katılımcılar olarak ulusal projeye dahil edilmişlerdir. İsrail’in kuruluşunda ve devam eden inşa sürecindeki özgünlükler, sürekli bir savaş ve güvensizlik hali kadınların katılımı noktasında da zorunlu askerlik gibi bir uygulamayı beraberinde getirmiştir. Kadınların orduda yer almaları onları yasal olarak eşit yurttaşlar statüsünde algılamamıza neden olabilir. Ancak kadınların hem gündelik yaşamlarında kadın olarak yaşadıkları sorunların hem de kurumsal düzenlemelerin toplumsal cinsiyet bağlamında gözden geçirilmesi gerekir.

İsrail ise devletin 1948’deki ilanından itibaren bu noktada özel bir örnek olmuştur. 1948’den itibaren başlayan savaş -Arap-İsrail savaşlarının (1948, 1967, 1973) yarattığı gerilimlerin yanı sıra 1956 Süveyş Krizi, Lübnan İç Savaşı, Birinci, İkinci ve hatta bugünlerde Üçüncü İntifada olarak isimlendirilen toplumsal isyan hareketleri- İsrail’de sürekli güvenlik endişesini, yaşamın bir parçası haline getirmiştir. İsrail’in kuruluşundan önce başlayan çatışmanın devamı ve kronik terör korkusu orduyu herkes için yaşam döngüsünün bir parçası yapmıştır. (Golan, 1997: 581.) Tam da bu nedenle ülkede gündelik hayatın bütüne hakim olan bir

militarizasyondan söz edilebilir. Bir yabancı için oldukça tuhaf karşılanabilecek bu durum, her yerde ve daima askerlerin görünür olması kamusal alanda açık biçimde silah taşıyan askerlerin varlığı ülkede “normal” ve “sıradan” bir durumdur. (Piccolo, 2014.) Kısacası 1948’den itibaren devam eden savaş, sivil ve askeri hayat arasında olması gereken çizgiyi bulanıklaştırmıştır. (Golan, 1997: 581.)

İsrail’in kuruluşundan itibaren kadın ve erkekler için zorunlu askerlik uygulaması mevcuttur. Arap-İsrail çatışması nedeniyle İsrail’de sivil hayatta sürekli gelişen bir militarizm mevcuttur. Kişinin militarizm sürecindeki katkısı kadar, toplumsal alanda ön plana çıkmasını sağlayan bir anlayışı doğurmaktadır. Ancak İsrail ordusunun kadınlar açısından çelişkili bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. (Sasson-Levy, 2003: 446.) Yani aslında zorunlu askerlik ve eşit katılımın toplumsal alana tam olarak yansımını söylemek çok da mümkün değildir. Kadınların orduya davet edilmesi daha eşitlikçi bir cinsiyet düzeni arayışından çok, araçsal bir yaklaşımı kadınları ulus devlet projesine dahil etme amacı güdüldüğüne işaret eder. Ancak yine de, kadınları eril kontrol ve ikincil görevlerle bile olsa orduda var olmalarının onlara yeni direniş alanları açmış olması muhtemeldir.

2.2. Militarizm ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadınların Zorunlu Askerliği

Naaman, kadınların tarihsel süreç içerisinde sürekli kenara itilmiş olduğunu belirtir. Kadınların askeri operasyonlarda bir katkılarının olmaması ve aslında savaşan bir pozisyonda yer almamaları, onların ülkenin en temel ihtiyacını karşılayamamalarına neden olmaktadır. İsraili kadınlar, militarizmin olduğu kadar işgalin de kurbanlarıdır. İsrail’de askere gitmeye elverişli olan kadınların yalnızca %50’si silahlı kuvvetlere katılır.⁷ Aslında askerlik sırasında kadınlar daha çok yardımcı roller/görevler üstlenirler. İsrail Savunma Kuvvetleri içerisinde kadınlar; sekreter, katip, öğretmen, sürücü, wireless operatörü, paraşüt katlamacı vb. roller gerçekleştirmektedirler. Bu durum kadınların askerlik yapsalar dahi ülke içerisinde daha az güç sahibi olduklarını gösteren iddiayı doğrular niteliktedir. (Naaman’dan akt. Harris, 2003: 87.) Erkeklerin aksine kadınlar evlilik, hamilelik ya da dini nedenlerden dolayı askeri yükümlülüklerden muaf olabiliyor. Ülkenin hukuk sistemi, kadınların aileye ait rollerini, zorunlu askerliğin üzerinde tutmaktadır. Ülkede kadınların yalnızca %32’si düzenli orduya katılıyor ve görev süreleri erkeklerin görev sürelerinden daha kısadır. Kadınlar iki yıl askerlik hizmeti yaparken; bu görev erkekler 3 yıldır. Genelde savaş alanının dışında roller üstleniyor olmaları onların toplumsal cinsiyet açısından yine “kadın işi” denebilecek şeyleri yapmalarına neden olmuştur. Orduya katılan kadınlar %30 sekreterlik ya da idari görevler gerçekleştirmektedir. Bu alanda kadınlara açık olan diğer roller ise hemşirelik, öğretmenlik alanlardır. Ordu içerisinde yalnızca erkekler, ağır askeri roller üstlenebilmektedir. Kadınların İsrail ordusunda yalnızca ikincil roller üstlenmesinin iki önemli işlevi bulunmaktadır: Bunlardan birincisi, kadınların İsrail’in en önemli-yaşamsal problemi olan güvenlik sorununun içerisinde yer almayarak kamusal alandan dışlanıyor olmaları iken; İkincisi ordunun şoven, hiyerarşik, dikatomik sert cinsiyet ayırımına dayanan yapısının kadınlık ve erkeklik (ataerkil toplumsal cinsiyet) üzerinden sürdürülmesinin önü açılmaktadır. (Sasson-Levy, 2003: 446.) İsrail’de kadınların savaş pozisyonlarından uzaklaştırılmasının en önemli nedeni esir düşebilecekleri ve hatta tecavüze uğrayabileceklerini ifade eden geleneksel, erkek egemen ve ataerkil toplumsal cinsiyet rollerinin devam ettiğini gösteren açıklamadır. (Golan, 1997: 582.) İsraili erkekler sistem içerisinde sisteme karşı savaşırken; kadınlar bunu dışarıdan yapmaktadırlar. (Harris, 2013: 87.) Bu nedenle toplumsal cinsiyet rolleri açısından ataerkil düzenin içerisinde, erkeklerin kendilerine izin verdikleri kadar yer alabilmektedirler. Kadın ve erkekleri içerisine alan zorunlu askerlik uygulamasının bulunması, bir yandan cinsiyet eşitliğine dayalı bir vatandaşlığın olduğunu vurgularken; diğer yandan ordunun halen maskülen ve erkek egemen bir alan olma özelliği göstermektedir.

Ordu, kadınların marjinal kabul edildiği alanlardan biridir. Ordunun erkek egemen bir alan olarak görülmesi ve böyle tanımlanması, kurumun maskülenizm üzerinden cinsiyetleştirilmesine ve bu nedenle fiziksel güç üzerinden tabakalaşmasına yol açmıştır. Bu nedenle kurumsal olarak orduda cinsiyet rolleri abartılmıştır. (Harris, 2011: 87.) “İsrail’de kadınların askere alınma amacı da daha çok erkeğin savaş pozisyonunda yer alabilmesini sağlamak” (Levin, 2011: 5.) tır. Güvenlik endişeleri nedeniyle daha fazla eril güce ihtiyaç duyan ordu, kadınların yan rollerde yer almasını sağlayarak daha fazla erkeği savaş alanına sürebilmektedir. Kadının orduda yer alma biçimi güvenlik ya da korku nedeniyle meşrulaştırılmaktadır. Bu süreçte kadınları farklılaştıran ise devam eden çatışma halidir. Orduda görev yapmalarına rağmen statüleri eşit olmayan kadınlar militarizasyon

⁷ İsrail’de askerlik yapan kadınların oranları hakkında farklı veriler bulunmaktadır. Kimilerine göre bu oran %36 iken kimilerine göre %50’dir. Ancak araştırmam sırasında karşılaştığım veriler genel olarak askere katılımın %30’lar düzeyinde olduğu çıkarımını yapmama neden oldu.

sürecine daha çok kamusal alanda dahil olmaktadır. (Levin, 2011: 5.) Dolayısıyla kadınların günlük hayatlarının ordu içerisindeki görevlerinden daha çok militarize olduğunu ifade etmek mümkündür.

İsrail’de kadınların ordu içerisinde öncelikli rollerde yer almamalarının etkinliklerini kısıtladığını söylemek yanlış olacaktır. Zira, kadınlar süreç içerisinde kendilerine yeni alanlar açma yönünde de hareket etmişlerdir. Örneğin; kadınların ordudaki pozisyonuna ilişkin önemli bir gelişme 1995’te yaşanmıştır. Yüksek Mahkeme, bir kadının pilotluk eğitim kursuna başvurusunun reddedilmesi üzerine açtığı davada, kadını haklı bulmuştur. Böylece pilotların eğitildiği ve en önemli alanlardan biri olarak kabul edilen bu kurs, kadınların katılımına açılmıştır. Daha sonra ise İsrail’de Güvenlik Hizmetleri Kanunu orduda kadınlara eşit şans tanıyacak biçimde 2000 yılında yeniden düzenlenmiştir. İsrail ordusunda kadınların yer alma biçimi süreç içerisinde süreç içerisinde kendilerine yeni pozisyonların açılmasını sağlayacak şekilde genişlemiştir. 1980’lerde %56’sı kadınlara açık olan pozisyonlar 2010’da %90’a kadar çıkmıştır. Benzer biçimde 2001 yılında sadece kadınların %1’i savaşan pozisyonlarda yer alırken; 2010’da bu sayı %3’e yükselmiştir. Cinsiyet eşitliğini engelleyen bariyerler ülkede esnetilmiş olsa da, halen %10’luk bir pozisyon kadınlara açık değildir. (Leyv, 2013: 395.)

Zorunlu askerliğin ulus devletlerde milliyetçiliğin yeniden üretilmesinde nasıl bir misyonu bulunmaktadır? Zorunlu askerlik uygulamasında kadınların da aktif rol almaları devletin kurucu mitinin ve ulus inşasının, bütün zihinlere kazınmasını sağlar. Devletin kurucu mitinin yeniden üretimine olanak sağlayan bu ortam, kadınları aktif olarak sürece dahil etme, İsrail’in özgün yönüdür.

Peki İsrail Ordusunda yer alan kadınlar açısından kadınlık ve erkeklik nasıl bir kurgudur? Bu sorunun en temel cevabı ordunun kendisini Halk Ordusu olarak isimlendirmesine karşın, kurumsal ilişki biçiminin de cinsiyetleştirilmiş (Davis, 2014: 188.) olduğudur. İsrail Ordusu, hem kadınları hem de erkekleri basmakalıp davranışlar geliştirmeye teşvik etmektedir. Bu noktada kadınların kibar, nazik, şefkatli ve anaç olması beklerken, erkeklerden güçlü ve sert olmaları istenir. (Levin, 2011: 21.) Ataerkil toplumsal cinsiyet rollerinin orduda da var olduğunu gösteren bu uygulamalar karşısında bazı kadınlar erkeklerden daha erkeksi davranışlar göstermeye, hatta onların uyguladıklarından çok daha fazla şiddet uygulamaya yönelirken (Sasson-Levy, vd. 2011: 750.) diğerleri ise, kadınlıklarını kullanmayı ve kadınsı taraflarını hissettirmeyi tercih etmektedirler. Ayrıca, orduda görev yapan kadınlara karşı hem komutanları hem de birlikte görev yaptıkları askerlerin gerçekleştirdiği bir özel muamele mevcuttur.

Kadınların narin, kırılğan ve hassas oldukları düşüncesi ile onlara narin davranılmakta, evlerini özlediklerinde ziyaret etmelerine izin verilmekte, diğerlerine göre daha rahat koşullar sağlanmaktadır. Örneğin; kadınlar açık alanlar yerine, kapalı binalarda nöbet tutmaktadırlar. Bu durum, mikromanipülasyona oldukça açıktır. Orduda yer alan kadınların yapması gereken görevler kimi zaman erkek askerler tarafından onların yerine gerçekleştirilebilir. Kadınlar ağlama gibi -burada asıl anlatılmak istenen ağlamanın bir zayıflık olması değil, diğer kişileri manipüle etmek amacıyla kullanılmasıdır- abartılmış kadınsı davranışlar ile “kırılğanlığın ve zayıflığın” nimetlerinden bireysel olarak faydalanabilirler. (Hauser, 2011: 636-639.)

İsrail Ordusu açısından çok daha önemli olan, kadınların “diğer birimlerin moralini düzeltme ve onlara göz kulak olma” biçimindeki ataerkil misyonunun devamıdır. (Yuval-Davis, 2014:189.) Bunun yanı sıra orduya katılan kadınların bir kısmı ise geleneksel toplumsal rollerine uygun olarak kurum içerisinde birisiyle tanışmayı ve anne olmayı tercih ettiğini ifade eden çalışmalar da yapılmıştır. Böyle bir durumda askerlik yapan kadın, ordu içerisindeki itibarını bir askerinin eşi ya da sevgilisi olarak arttırabilmektedir. (Levin, 2011: 23.) Kadınlar açısından orduda görev yaparak üst rütbelere terfi etmek de oldukça güçtür. Örneğin; kadınların albay rütbesi edinmeleri için aynı konumdaki erkeklere nazaran ortalama 13 ay fazla süreye ihtiyaç vardır. (Klein, 2002: 678.)

Bütün bunların yanında, kadınların askere alınmasının başka bir yönü de vardır. İsrail’de askerlik yapan kadınlar açısından askerlik hizmeti kamusal alanda önlerini açan, bir bakıma önlerindeki bariyerleri yıkan biçimde de kullanılmaya açıktır. Militarizmin bu derece yüksek olduğu bir toplum açısından eski çocukların birliğini kıran ve ekonomik politik bir yaşam alanı sunmaya hizmet edebileceği ve bazen de ettiği görülmüştür. (Leyv, 2013: 401.) Ancak kadınların orduya katılmasının arkasında yatan temel motivasyon kendilerini hem fiziksel hem de ruhsal açıdan güçlendirme isteğidir. (Yuval-Davis, 2014: 190.) Maskülen rollerin hegemonik olduğu orduda kadınlar tanınma ve saygınlık kazanma ihtiyacı, ekonomik avantajlar elde etme düşüncesi, savaşa hissini kendisinin getirdiği keyfe bazı ek avantajlar üzerinden de bakabilmektedirler. (Sasson Levy vd. 2003: 458.) Ordu açısından “içerideki yabancılar” Sasson Levy vd. 2011: 758) ve aslında oraya ait olmayan ve

belki de hiç ait olamayacak olan bireyler olarak görüldükleri düşünüldüğünde, kadınların ekonomik avantajlar elde etmek için sürece dahil olmaları oldukça olasıdır. Zira kadınlar İsrail Ordusu'ndaki erkeklerin aksine savaşı pozisyonlardan uzak tutulmaktadır. Bu nedenle erkeklere göre öldürülme ve sakat kalma riskleri oldukça düşüktür. (Yuval-Davis, 2014: 191.)

3. Sonuç

İsrail örneğinde kadınların zorunlu askerlik uygulaması ile militarizasyon sürecinde sürecin bizzat uygulayıcısı olarak yer almaları toplumdaki inşa edilmiş kadınlık ve erkekliği değiştirmedeği gibi, ülkenin toplumsal cinsiyet kurgusunu da değiştirmemiştir. Zorunlu askerlik uygulamasına rağmen kadınlar, ataerkil yapının etkileri altında yaşamlarını sürdürmektedirler. Kadınlar, yine de “kadın” olarak kurgulanmaktadır.

Ordu içerisinde yer alma biçiminin kadınlar açısından oluşturmayı beklediği şey farklı bir türde kadın olmak değil, tam aksine bu süreci kullanarak kadınlara ait bir manevra alanı yaratmaktır. Ordunun bütün sistemin bel kemiğini oluşturduğu militarist bir toplumda kadınlar ancak sisteme eklenerek kendilerine alan açabilmektedir. Ancak açılan bu alanın da bazı kadınları kadınlıklarını kullanmaya; diğerlerini ise tam aksine erkeksi davranış kalıpları geliştirmeye yönelttiği de ortadadır. Askere alınma yoluyla vatandaşlığa katılan ve yükümlülüklerini yerine getiren kadın, aslında tam olarak diğerlerinden ayrı bir kadın figürü olarak karşımıza çıkmamaktadır. Ortaya çıkan şey, hemşirelik, öğretmenlik, paraşüt toplayıcılığı, sekreterlik gibi idari görevlerde istihdam edilen kadınların ordunun içerisindeki yabancılar olmaya devam ettiğidir. Ayrıca İsrail'in zorunlu askerlik konusunda kadınlara oldukça esnek davrandığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Toplumsal cinsiyet normlarına uygun biçimde erkeklerin üç yıl olan askerlik süresi ve daha sonrasında yaklaşık yirmi yıl boyunca rezerv olarak kabul edilmelerinin aksine kadınlar kolayca askerlik hizmetinden muaf olabilmektedir. Pek tabii bu muaf olmanın yolu da evlilik, annelik ya da dini gerekçeler olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle evlilik ve anneliğin bu kadar önemli ve üstün kabul edilmesinin de toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü ve kadın prototipine uygun olduğunu belirtmek faydalı olacaktır. Dolayısıyla ataerkil sistemin birincil yükümlülüğü olarak ifade edilen ve belki de en erkeksi kamusal alanlardan birine tekabül eden ordu, belirli oranda kadınların değişimine/dönüşümüne neden olurken, sistem kendini yenileyerek devam ettirmektedir. İsrail'de kadınlar için zorunlu askerlik uygulaması ve orduda profesyonel asker olma, toplumsal cinsiyet rolünü değiştirmemiş ancak toplumun militarizasyonunu pekiştirmiştir.

Kaynakça

Altınay, Ayşe Gül ve Tanıl Bora. (2002). “Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik”, Milliyetçilik: Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 4, (der.)Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları. pp. 140-154.

Butler, Judith. (2014). Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi. Çev. Başak Ertür. 4. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.

Çağlayan, Handan. (2007). Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çalkıvık, Aslı. (2011). “Ölümüne Yaşamak: Güvenlik Sorunu Olarak Yaşam”. Toplum ve Bilim. 122: 19-37.

Demren, Çağdaş. “Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri”, http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/erkeklik_ataerklik.pdf , Erişim Tarihi 30.12.2015.

Enloe, Cynthia. (2006). Manevralar: Kadın Yaşamının Militarize Edilmesine Yönelik Uluslararası Politikalar. Çev. Serpil Çağlayan. İstanbul : İletişim Yayınları.

Enloe, Cynthia. (2000). “Feminizm, Milliyetçilik ve Militarizm”, Vatan, Millet, Kadınlar içinde Der. Ayşegül Altınay, Çev. Ayşegül Altınay ve Tansel Güney. İstanbul: İletişim Yayınları. pp. 189-212.

Golan, Gaila. (1997). “Militarization and Gender: The Israeli Experience”. Women's Studies International Forum. Pergamon 20 (5) :581-586.

Grimmeisen, Julie. (2015). “Halutzah or Beauty Queen? National Images of Women in Early Israeli Society”, Israel Studies, 20 (2): 27-52.

- Harris, Rachel S. (2013). "Parallel Lives: Palestinian, Druze, and Jewish Women in Recent Israeli Cinema on the Conflict: Free Zone, Syrian Bride, and Lemon Tree", *Shofar* 32 (1) 79-102.
- Klein, Uta. (2002). "The Gender Perspective of Civil-Military Relations in Israeli Society", *Current Sociology*, 50, (5): 669-686.
- Levin, Dana S. (2011). "You're Always First a Girl: Emerging Adult Women, Gender, and Sexuality in the Israeli Army". *Journal of Adolescent Research*. 26 (1): 3-29.
- Levy, Yagil. (2013). "The Military as a Split Labor Market: The Case of Women and Religious Soldiers in the Israel Defense Forces". *International Journal of Politics, Culture, and Society*. 26 (4): 393-414.
- Nagel, Joane. (2000). "Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik", *Vatan, Millet, Kadınlar içinde*. Der. Ayşegül Altınay, Çev. Aksu Bora. İstanbul: İletişim Yayınları. pp. 58-94.
- Nusseibeh, Lusy. (2011). "Women and Power in the Israeli-Palestinian Conflict". *Palestine-Israel Journal*. 17 (3 & 4): 46-54.
- Piccolo, Raffaele. "The Militarization of Israeli Society: A Threat to Lasting Peace", <http://muftah.org/militarization-israeli-society-threat-lasting-peace/#.Vu6Y5hKLRo4>. Erişim Tarihi 19.02.2016.
- Rossmann-Stolman, Elisheva.(2009). "Women of Valor: The Garin Program and the Israel Defense Forces", *Israel Studies*, 14(2): 158-177.
- Sasson-Levy, Orna, Yigal Levy and Edna Lomsky-Feder (2011). "Women Breaking the Silence: Military Service, Gender, and Antiwar Protest, *Gender and Society*, 25(6): 740-763.
- Sasson-Levy, Orna. (2003). "Feminism and Military Gender Practices: Israeli Women Soldiers in "Masculine" Roles", *Sociological Inquiry*, 73, (3): 440-465.
- Walby, Sylvia. (2000). "Kadın ve Ulus", *Vatan, Millet, Kadınlar İçinde*. Der. Ayşegül Altınay. Çev. Meltem Ağduk-Gevrek. İstanbul: İletişim Yayınları. pp. 29-57.
- "Kaddafi'nin Amazon Muhafızları". http://kazete.com.tr/haber/kaddafinin-amazon-muhafizlari_6967. Erişim Tarihi: 6. 01. 2016.
- Aksoy, Numan Durak ve Halis Adnan Arslantaş
http://www.tubar.com.tr/TUBAR%20DOSYA/pdf/2010GUZ/aksoy_numan%20durak-arslanta_halis%20adnan_31-39.pdf.
Erişim Tarihi: 17.03.2016.

SİYASAL İSLAMDA PARTİLEŞME: ARAP AYAKLANMALARI SONRASI İSLAMCI PARTİLER

Yrd. Doç. Dr. Hasret Dikici Bilgin

Okan Üniversitesi, dikicibilgin@gmail.com

ÖZET

İslamcı hareketlerin seçimlere ve partileşmeye olan yaklaşımları tarihsel olarak ikircikli bir süreç işlemiştir. Bir yanda seçimlerin ve oy vermenin İslam'a uygunluğu tartışılırken, öte yandan İslamcı hareketlerin bir kısmı partileşmeye çalışmıştır. Arap ayaklanmaları sonrasında ise partileşme sürecinin tabanı genişlemiş ve daha önce siyasal katılımı teolojik düzlemde reddeden gruplar tarafından yeni partiler kurulmuştur. Bu çalışmada ayaklanmalardan önceki partileşme hareketleri ile ayaklanmalardan sonraki İslamcı partiler karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Partileşen oluşumların benzerlikleri ve ayrımları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslamcı partiler, seçimler, Selefiler, İhvan, Arap Ayaklanmaları

1. Giriş

Seçim ve oy konusu Müslüman halklar arasında her zaman oldukça tartışmalı bir konu olmuştur. Bu tartışmanın temelinde seçimlerin İslam'a uygunluğuyla ilgili görüş ayrılıkları yatmaktadır. Bu görüşleri üç ana başlık altında toplamak mümkündür. İlk gruba göre dini temelli seçimler ve temsilci kurumların varlığı çağdaş toplumlarda seçim yapılabilmesini ve Müslümanların oy vermesini mümkün kılmaktadır. Buna göre örneğin parlamento halifenin belirlenmesi veya görevine son verilmesini sağlayan temsilciler kurulunun (ahl al-Hall wa'l Aqd) çağdaş bir benzeridir, İslam hukukunda önde gelenlerden veya yaşlılardan oluşan ve bağlayıcı karar alan benzer başka kurumlar da yer almaktadır (Cotran ve Şerif, 1999: 463). İstişare, icma, içtihat ve şura gibi kurumlar yine benzer şekilde seçimlerin İslam'a uygunluğuna örnek gösterilmektedir. Bunlara ek olarak İslam'da belli bir siyasi sistemin kesin olarak belirtilmemiş olması şartlara göre bir hükümet kurulabileceği şeklinde yorumlanmaktadır (Piscatori, 2000: 14). Hatta Muhammed Esed gibi bazı düşünürler İslam hukukunun gereklerinin yerine getirilebilmesi için serbest ve genel seçimlerin zorunlu olduğunu öne sürmektedir. Benzer görüşler Mısır'daki otoriter sistemde varlığını sürdürmeye çalışan Müslüman Kardeşler içinde de zaman zaman dile getirilmiştir. Buna göre zalimin iktidara gelmesini engellemek bakımından bir Müslümanın oy vermesi gerekli ve hatta zorunludur (Piscatori, 2000: 16).

Bu görüşün karşısına sadece seçim değil her türlü halk egemenliği fikrini reddeden bir başka yaklaşım çıkmaktadır. Fazlullah Nuri ve Seyyid Kutub'un da arasında bulunduğu bu gruba göre çoğunluğun yönetimi yanıltıcıdır ve İslam'da seçim olduğuna dair kanıt olarak gösterilen Şura gibi kurumların işlevleri sömürge yönetimlerinin etkisi altında kalan kişiler tarafından çarpıtılmaktadır. Benzer şekilde inananlarla inanmayanların eşit olmadığını vurgulayan ayetlere dayanarak hem halk egemenliği hem de anayasal eşitlik kavramları reddedilmektedir. Bu iki karşıt görüşün bir sentezi olarak ortaya çıkan üçüncü bir yaklaşıma göre ise seçimler İslam'a uygun hale getirilmesi koşuluyla mümkündür. Mevdu'di'ye göre hükümetin varlığı Müslümanların genel iradesine bağlıdır ve seçimler pratik bir zorunluluktur. Ancak seçimlerde sadece Müslümanlar oy vermelidir; seçim kampanyası ve aday gösterme gibi faaliyetler ise dine uygun değildir. Bir tür üçüncü yol diyebileceğimiz bu yaklaşım daha çok önceleri seçimlere karşı olanlar ancak günümüzde gelinen noktada seçimleri dışlamanın mümkün olmadığını düşünen kişiler tarafından ortaya koyulmaktadır. Bu üç yaklaşım İslam ve seçimler konusunda birbirinden ayrılırken, seçme ve seçilme hakkının yüksek eğitimli ve sınırlı sayıdaki din alimleriyle sınırlı olması gerektiği konusunda birleşmektedir. Bu yaklaşım seçimlere olumlu yaklaşan ilk grup arasında bile yaygındır. Örneğin Muhammed Reşit Rıza seçimlerin uygulamada ve dini bakımdan uygun olduğunu dile getirirken bir yandan da Müslüman toplumların Batı toplumlarından farklı olduğunu vurgulayarak Müslümanların temsilcilerinin alimler ve yüksek ahlaka sahip kişilerden oluşması gerektiğinin altını çizmiş ve bu temsilcilerin din adamları olması gerektiğini belirtmiştir (Piscatori, 2000: 13). Öyleyse, yani Müslümanların seçilmişler tarafından idare edilmesini zorunluluk olarak görenler bile evrensel seçme ve seçilme hakkının sınırlandırılmasını öngörürken, bugün sayısı yüzleri bulan İslamcı partilerin varlığını ve evrensel seçme ve

seçilme kuralının uygulandığı seküler seçimlerde İslamcı olmayan partilerle yarışmalarını, hatta ittifak kurmalarını nasıl açıklayabiliriz? Bu durumu Arap ayaklanmalarının getirdiği bir süreç olarak mı değerlendirmek gerekir, yoksa bu ayaklanmalar zaten İslamcı hareket içindeki dönüşümün bir sonucu olarak mı değerlendirilmelidir? Bu sorulardan hareketle bu çalışmada Müslüman toplumlarda seçimlerin tarihi, zaman içindeki dönüşümleri ve Arap ayaklanmalarının bu dönüşümle ilişkisi incelenmeye çalışılacaktır. Çalışma seçimlerin ortaya çıkışı ve İslamcı hareketlerin seçim rekabetinde yer almasını tarihsel olarak inceleyecek, daha sonra Arap ayaklanmaları öncesi ve sonrasında siyasal İslam'da partileşme süreçlerini ele alacaktır. 2011 öncesi ve sonrası örüntüler değerlendirilerek devamlılıklar ve farklılıklar ortaya koyulacaktır.

2. Müslüman Topplumlarda Seçimler

Müslümanlar toplumlarda seçimler incelenirken Hz. Muhammed ve dört halife dönemindeki yönetim pratikleri kapsam dışı bırakılmaktadır. Bu dönemlerdeki seçimlerde evrensel oy verme ve seçilme hakkı tartışılmamış, dini konularda yetkinliği kabul edilen nüfuzlu kişiler arasından bir konsey veya danışma kurulu oluşturularak kararlar alınmış, dünyevi konularla ilgili sorunlar atan bürokratlar ve yerel yöneticiler tarafından ele alınmıştır. Seçim ve oy verme bu anlamda sıradan insanların (sayı ve nitelik bakımından sınırlansa da) karar alma süreçlerine dahil edilmesi ve karar alıcıların belirlenmesine atıfta bulunmaktadır. Bu bağlamda 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde yerel konseylerin oluşturulması, Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla kanun önünde eşitlik getirilmesi ve millet sistemi temelinde de olsa Müslümanların ve gayrimüslimlerin temsilcilerini seçmesi ve temsilci hale getirilmesi ilk girişimler arasında sayılabilir. Yine Osmanlı'da 1876'da Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve yürütmenin yetkilerinin bir miktar sınırlandırılmış olması halk egemenliği fikrinin kabul edilmeye başlanması bakımından önemli gelişmelerdir. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı bu fikirlerin pekişmesini sağlamış ve haklar ve özgürlükler kavramının dini bağlamının dışında yönetim biçiminin bir parçası haline gelmesine yardımcı olmuştur. İkinci Meşrutiyet'in ilanına giden süreçte İran'da da benzer bir anayasal hareket ortaya çıkmıştır. Üstelik İran'daki anayasal harekette ulema da yer almış, hak ve özgürlüklerle yönetim biçimi konusunda diğer gruplarla görüşleri farklı olsa da din adamları da anayasal hareket sonuçta yasama organının kurulmasını gerektirdiği için yönetimin sınırlandırılmasını, diğer bir deyişle halk egemenliğini koşullu olarak kabul etmiştir. 19. yüzyıldaki anayasal hareketlerin ortak özelliği Arap dünyasının dışında ve söylemsel bir dönüşümden ziyade pratik zorunluluklardan dolayı gelişmiş olmasıdır. Arap ülkelerindeki hareketler ise daha sonra, 20. yüzyılda önce sömürge yönetimlere daha sonra baskıcı yerel yönetimlere karşı ortaya çıkmıştır.

Sömürgeler ve sonrasında gelen otoriter rejimler bölgedeki parti sistemlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Sömürgeci Batılı devletlerin kendi ülkelerinde temsiliyet ve temel hak ve özgürlükler esasına dayalı yönetim sistemleri kurmuş olması, ancak Müslümanları kendi ülkelerinde yönetimin dışında tutması, sömürge yönetimine karşı siyasal katılımın bir antitez olarak hem seküler-milliyetçi hem de İslamcı grupların söylemine girmesini sağlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasına denk gelen bu süreçte sömürge karşıtı hareket içinde İslamcılarla seküler milliyetçiler arasındaki rekabet devam etse de ortak yabancı düşmanın varlığı farklılıkların en azından arka plana atılmasını sağlamıştır. Bu durum kağıt üzerinde bağımsızlığın verildiği iki dünya savaşı arasındaki dönemde de sürmüştür.

Sömürgelerin resmi olarak çekildiği ancak kukla yönetimlerin olduğu dönemde, 1950-2011 arasındaki dönemle karşılaştırıldığında, gerçek anlamda bir siyasi çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Milliyetçi partilerin yanı sıra monarşistler, liberaller ve sosyalistler parti kurmuşlardır. Ancak 1950'li yıllarda özellikle asker destekli tek parti cumhuriyetleri kurulmuş ve muhalefet partileri bir süre sonra kapatılmıştır. 1980'lere kadar otoriter rejimlere karşı partileşme ve siyasal rekabet çabası seküler muhalefetle sınırlı kalmıştır. İslamcı hareket içinde ise farklı yaklaşımlar gelişmiştir. Siyaseti kategorik olarak İslam dışı kabul eden, zor kullanma olsun olmasın her türlü siyasal katılımı dinden sapma olarak değerlendiren ve tartışmaları İslami metinler ve teolojik meselelerle sınırlandırmayı öngören, İskenderiye Selefililiğinin örnek verilebileceği hareket 2011'e kadar siyasal rekabetin dışında kalmıştır. Bunun dışında kalan gruplar ise farklı yollarla otoriter rejimlerle mücadele etmeye çalışmıştır. Bir kısmı bu rejimleri silahlı mücadele ile ortadan kaldırmaya çalışmıştır. 1950-1980 arasındaki dönemdeki siyasal suikastlar ve çatışmalar bu kapsamda değerlendirilebilir. Üçüncü bir grup ise siyasal rekabetle din davasının ilerletilebileceğini ve İslamcı hareketin tabanının genişletilebileceğini düşünerek sosyal alandaki faaliyetlerini giderek daha çok siyasal alana taşımış ve 1980'lerden itibaren partileşme yolunda çalışmalarını sürdürmüştür. Bir başka deyişle yönetim pratikleri İslamcı hareketin siyasal pratiklerini şekillendirmiştir. Kurulan tek parti rejimleri dini kurumları devlet denetimine alarak dinin kamusal alandaki görünürlüğünü artırmak isteyen gruplara önce

sadece sosyal yardım alanını bırakmış, daha sonra bu sosyal yardım faaliyetlerinin genişlettiği alan İslamcı hareketlerin partileşmesini olanaklı hale getirmiştir. Bu üçüncü grubun içinde daha önce silahlı mücadeleyi seçmiş, ancak bir tür öğrenme ve çatışma süreci içinde yasal siyasi zemine geçen Mısır'daki Müslüman Kardeşler de yer almaktadır.

Müslüman Kardeşler'in yasal siyasete dahil olma girişimi bölge ülkelerinde hem muhalefet içindeki dinamikleri değiştirmiş, hem de iktidar-muhalefet ilişkilerinde bir dönüşüm getirmiştir. Müslüman Kardeşler'in farklı ülkelerdeki kolları arasında bölünmeler olmuş, partileşmeyi reddedenler radikalleşmiş veya çalışmalarını teolojik tartışmalara yönlendirmiştir. Siyasal İslam'daki partileşme seküler muhalefetin de rejimle ilişkilerini gözden geçirmesine neden olmuştur. Bazı seküler partiler serbest seçimlerle ilgili taleplerine İslamcı partilerin seçimlerin dışında tutulması koşulunu getirmiştir. İktidar partileri ise serbest çok partili seçimlerin uygulamaya koyulmasına benzer şekilde İslamcıların iktidara gelme ihtimalini gerekçe göstermeye başlamışlardır (Schwedler, 1998: 26). Bu partilerin bir kısmı daha sonra iktidara eklenmiştir.

3. Arap Ayaklanması Öncesinde İslamcı Partiler

Müslüman Kardeşler'in Mısır'da 1984 seçimlerine katılma kararı Mısır'da ve diğer ülkelerde hem İhvan'la bağlantılı, hem de farklı akımlardan gelen grupların partileşme girişimlerine ivme kazandırmıştır. Parlamentolararası Birlik (Inter-Parliamentary Union) verileri 1950'lerden ayaklanmaların başladığı 2010 yılına kadar olan dönemde arasında Endonezya, Malezya ve Pakistan'ın da bulunduğu 21 ülkede yapılan seçimlerinden en az sekseninde bir veya daha fazla İslamcı partinin yer aldığı öne sürmektedir. Bununla birlikte hangi muhafazakar partilerin İslamcı parti olarak tanımlanabileceği tartışmalıdır. Geniş tanımıyla söyleminde yer alan sosyal, ahlaki, siyasi ve ekonomik konularla ilgili reform önerilerini veya kamu politikalarını İslami inanca göre yorumlayan partiler İslamcı partiler olarak anılmaktadır (Schwedler, 2011: 349). Bu geniş tanım İslamcı partilerin tektürel olmadığına da işaret etmektedir. Dinin kamusal alandaki görünürlüğünün artması konusunda görüş birliğine sahip olsalar da bu partilerin İslam'ı yorumlayışı, özel ve kamu alanda dinin ne derece hakim olacağı, siyasi ve ekonomik sistemi ne derece dönüştürmek istediği ve hedeflerine ulaşma yöntemleri farklılaşmaktadır. Bundan dolayı sosyal ve siyasi olarak muhafazakar, ekonomik olarak liberal partilerin hangilerinin İslamcı parti olarak adlandırılacağına karar vermek zordur.

Seçim bildirgelerinde İslami atıflarda bulunan partileri İslamcı olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak bazı partilerin seçim bildirgeleri bulunmamaktadır; bazı partiler ise bildirgelerinde açık dini referanslar kullanmaktan kaçınmaktadır. Parlamento tartışmaları veya seçim kampanyaları sırasında açık dini referans veren partilerin önemli bir kısmı bildirgelerinde Şeriatla ilgili görüş belirtmemektedir. Şeriat kurulmasını isteyen arasında da dini yönetimin nasıl uygulanacağı konusunda farklı öneriler bulunmaktadır. Örneğin Cezayir'deki Müslüman Kardeşlerin partisi olarak değerlendirilen Barış Toplumu Hareketi 2007 seçimleri öncesinde bir yandan bir baş müftünün belirlenmesini ve yetkilendirilmesini öngörürken bir yandan da İslami değerlere, demokratik seçime ve cumhuriyete dayalı bir modern toplum kurmak istediğini açıklamıştır (Kurzman ve Naqvi, 2010: 51). Benzer şekilde Mısır'daki Müslüman Kardeşler 'İslami referanslı sivil ve demokratik bir devlet' öngörmekte, din ve devlet işleri olmasa da en azından cami ile devletin birbirinden ayrılabilmesini kabul etmiştir (Hamid, 2011: 41). Öte yandan Refah Partisi devletin şekli ile ilgili görüş bildirmekten kaçınmış, ama ekonomik yapının ve dış politikanın İslami değerlere uygun hale getirilmesini daha somut bir şekilde bildirgelerinde ortaya koymuştur. Özetle, Ayaklanmalar öncesi dönemde ortaya çıkan partilerin büyük kısmı ideolojik kökeni ve parti stratejileri 1928'de Mısır'da kurulan Müslüman Kardeşler (İhvan) hareketine dayanan, İslamcı hareketin yaygınlaşması ve şerri hukukun kurulmasını hedefleyen tek bir parti platformuyla öne çıkan 'niş parti'ler olarak kurulmuş (Brockner ve Künkler, 2013), ancak 1990'lı yıllarda siyasi ve ekonomik reformları da içine alan muhafazakar İslamcı partiler haline gelmiştir.

Bu partilerin politika tercihleri, rekabet stratejileri ve örgütlenme biçimleri de içinde buldukları rejimlerin muhalefetle etkileşimi ve çoğulculuk düzeyi tarafından şekillenmiştir. Bu bağlamda en önemli etken rejimin parti siyasetine ne derece izin verdiğidir. Her türlü partinin yasaklandığı ülkelerde, örneğin Katar ve Bahreyn gibi Körfez monarşilerinde partileşme çok daha örtülü ve dolaylı ilerlemiş, İslamcılar diğer gruplar gibi bağımsız adaylar göstermişler ancak tüzel kişilik haline gelme mücadelesine girişmemişlerdir. Bölgede hakim yönetim biçimi olan otoriter tek parti cumhuriyetlerinde ise seçimler 1950'li yıllardan bu yana düzenlenmektedir. Otoriter seçimlerin ortak özellikleri hiçbirinde serbest siyasi katılım olmaması ve seçim hilelerin yaygınlığıdır. Ancak kısıtlamalar ve hilenin düzeyi ülkeden ülkeye ve aynı ülkede seçimden seçime

farklılık göstermektedir. İslamcı oluşumlar da bu farklılıklara göre siyasal katılım stratejilerini belirlemektedir. Afganistan ve Mısır gibi ülkelerde çok partili seçimler hileli de olsa gerçekleşmiştir, ancak İslamcı partilere yasal statü verilmemiştir. Buralarda İslamcılar ya bağımsız adaylarla seçimlere girmişler, rejimin izin verdiği durumlarda ise merkezîyetçi muhafazakar partilerin listelerinden (Mısır'daki İhvan-Vafd ittifakı örneğin) veya seçim öncesi ittifaklarla seçimde varlık göstermeye çalışmışlardır. Yemen, Ürdün ve Lübnan'da da hem diğer İslamcı gruplarla, hem de seküler sayılabilecek muhafazakar partilerle yapılan ittifaklara rastlamak mümkündür (Schwedler, 1998: 27). Daha istisnai durumlarda sol parti ve gruplarla ittifak arayışları da olmuştur. 2007 seçimleri öncesinde Ürdün'de Adalet ve Kalkınma Partisi Sosyalist Halk Gücü Birliği'yle ittifak kurma girişimiyle monarşi üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır (Wegner ve Pellicer, 2011: 304-305). Bu noktada rejimlerin seçim düzenlemeye devam etmesini anlamak mümkündür. Özellikle Soğuk Savaş döneminde uluslararası ilişkileri iyi düzeyde tutmanın yanı sıra, seçimler yönetimlerin meşruiyetini güçlendirmek, muhalefeti pasifize etmek ve sistem içinde tutmak, önde gelen ailelere ve toplumsal gruplara siyasî-bürokratik konumları vererek rejime desteklerini sürdürmelerini güvenceye almak gibi işlevler üstlenmiştir (Lust, 2009; Gandhi ve Lust-Okar, 2009). Seçimlere katılımın sınırlı, seçim sürecinin hileli olduğu, özellikle de İslamcı partilere yasal statünün istisnai durumlar dışında verilmediği ülkelerde İslamcı partilerin seçimlerde yer almaktaki ısrarını açıklamak ise daha zordur. Bütün sorunlara karşın İslamcılar birkaç örnek dışında seçimlerde yer almaya çalışmıştır. Hamas Filistin'de 1996 seçimlerine, Müslüman Kardeşler Mısır'da 1990 seçimlerine katılmamıştır. Bununla birlikte her iki parti de aynı ülkelerde yapılan diğer seçimlerde aday göstermiştir. Bu durum rejimlerin siyasal şiddeti tercih etmeyen hareketlere sosyal yardım alanı ve seçim rekabeti dışında başka bir alan bırakmamasıyla açıklanabilir. Varlığını sürdürmeye çalışan gruplar güncelliklerini korumak, parlamentoya girmeleri durumunda devlet partisinin daha da fazla baskı yapabilmesini engellemek ve en azından bazı konularda tartışma olmasını sağlamak için her seçim döneminde çaba göstermişlerdir. Bazı durumlarda iktidar partilerinden istekleri doğrultusunda bu yolla taviz almaları mümkün olmuştur. Bu ısrarlı çabalar sonucunda hareket güç kazanmayı sürdürürken belirli dönemlerde seçimler daha esnek ve dürüst yapılmıştır. Örneğin 2005 seçimlerinde Mısır'da yargıçlar seçim sürecini denetlemesi daha çok İhvan üyesinin meclise girmesine olanak vermiştir. Tunus'taki siyasî mücadele muhalifler için kota koyulmasını sağlamıştır. İslamcıların siyasî rekabetteki yerini koruma ısrarının ayrıca iktidar partileri ile seküler muhafazakar partilerin toplumsal desteğini güçlendirmek için İslami değerleri ve talepleri dile getirmelerini sağlayarak geniş anlamda İslamcı davaya katkıda bulunmuş olduğu düşünülebilir.

Peki seçmen neden İslamcı partileri iktidar partilerine ve seküler muhalefete tercih etmiştir? Bu bağlamda da devlet pratiğinin etkisi belirgindir. Bir bakıma bölgedeki İslamcı partilerin yükselişinin arkasında devletlerin baskıcılığı yatmaktadır (Garcia-Rivero ve Kotze, 2007: 612). Yeni kuruldukları dönemde bu rejimler İslamcı hareketin bir kısmını baskıyla yönetimden uzaklaştırmış, bir kısmını ise devşirmiştir, ancak gerçek anlamda karar alma mekanizmalarına dahil etmemiştir. Şiddet eylemleriyle sonuç alamayan İslamcı gruplar faaliyetlerini sosyal yardım alanına kaydırmıştır. Muhalefete karşı yaygın biçimde şiddete başvuran devletlerin halkın eğitim, sağlık ve benzeri temel ihtiyaçları sağlamada başarısız olması, sosyal yardımları sağlayan İslamcı hareketlerin meşruiyetinin artmasına ve bu hareketleri baskı altına almaya çalışan rejimlerin zayıflamasına neden olmuştur. Bu yardımların siyasî niteliğinin ön plana çıkmaması rejim karşısında seküler gruplarla karşılaştırıldığında İslamcılara bir tür korunma sağlamıştır. Bu bağlamda camiler ve diğer ibadet merkezleri İslamcılar için göreceli bir özgür alan sağlamış ve korunaklı örgütlenme olanağı vermiştir. Bu noktada sosyal hizmet ağının İslamcı partiler bakımından sadece alt sınıfların harekete dahil edilmesi bakımından değerlendirilmesi eksik olacaktır. Böyle bir sonuç silahlı hareketler için daha önemli olsa da partileşen hareketleri asıl güçlendiren bu hizmetler yoluyla orta sınıf, özellikle de eğitilmiş orta sınıf ağının kurulması ve yaygınlaştırılmasıdır. İslamcı yardım kuruluşları yapıları itibarıyla orta sınıf profesyoneller tarafından kurulmuş, her ne kadar yardımlar yoksullara yönelik olsa da eğitilmiş orta sınıfın iş bulmasını ve bu kuruluşların hizmetlerinden yararlanmasını sağlamıştır. Mısır, Ürdün ve Yemen'deki İslami yardım kuruluşları üzerinde yapılan araştırmalar bu yardım kuruluşlarının orta sınıf profesyonellerinin İslamcı harekete kazandırılması bakımından daha önemli olduğunu doğrulamaktadır (Clark, 2004: 965). Böylece İslamcıların patronaj ağlarına erişebilmesi ve daha baskıcı dönemlerde diğer muhalif gruplara göre örgütsel bütünlüğünü daha çok koruyabilmesiyle seçmen tabanını genişletmesi mümkün olmuştur. Bunlara ek olarak sosyal hizmet deneyimi ve ağı eğitilmiş İslamcıların bürokraside görevlendirilmesinde yardımcı olmuş, muhalefet üstündeki baskının arttığı dönemde, baskının hedefindeki sol grupların İslamcılara göre daha fazla zarar görmesine yol açmıştır (Longohr, 2011: 606).

Öte yandan seküler muhalefet İslamcılarının sahip olduğu örgütsel alandan ve sosyal ağlardan mahrumdur. Tunus örneğinde görüldüğü üzere seküler muhalefetin sendikalarda (Tunus Genel İşçi Sendikası) örgütlenmesinin mümkün olduğu durumlarda halkla seküler hareket arasındaki bağın korunduğu ve İslamcı partilerle rekabet edebildikleri görülmektedir. Ancak Tunus örneği Orta Doğu geneli düşünüldüğünde istisnaidir. Diğer ülkelerde bahsi geçen etkenlerin yanı sıra seküler partilerin stratejik hataları da halk desteğini kaybetmelerine neden olmuştur. İhvan'ın partileşme kararı daha önce bahsedildiği üzere seküler partilerin endişelerini artırmış ve iktidara yaklaşmalarını sağlamıştır. Güçlenen İslamcı harekete karşı rejimler de seküler partileri sistemde entegre etme veya devşirme yoluna gitmiştir. Çoğu ülkede siyasi katılımın sınırlı sayıdaki sadık seküler muhalefete açılması bu partilerin tıpkı rejimler gibi yolsuzlukla anılmasına neden olmuştur. İslamcı siyasetçilerin temiz ve dürüst siyasetle özdeşleşmiş (Esposito, 1999), seküler partiler seçmen gözünde otoriter iktidarla işbirliği hatta suç ortaklığı yapar hale gelirken, İslamcı partiler iktidarın gerçek anti-tezi, halkın organik liderleri olarak konumlanmıştır. Örneğin Fas'taki Adalet ve Kalkınma Partisi'nin tabanının genişlemesinde diğer İslamcı hareketlere göre merkeze yaklaşmasının yanı sıra seküler İstiklal ve Sosyalist Halk Güçleri Birliği'nin rejime yaklaşmasının da payı bulunmaktadır (Pellicer ve Wegner, 2015: 13).

İslamcı partiler ideolojik ve programatik bakımdan da seküler partilere göre daha avantajlı bir durumdadır. Öncelikle bölgede dindarlık oranı genel itibarıyla yüksektir. Dolayısıyla merkeze yönelen bir İslamcı partinin ortanın sağındaki seçmenden potansiyel olarak oy alması mümkündür, buna karşın seküler partilerin konjonktürel olarak zaman içinde iyice daralan sol siyaset alanını merkeze doğru genişletmesi daha zordur. Bu durumda parti sistemine yapılan dış müdahaleler ve seçimlerin sağlıklı oluşunun seçimlere katılım oranının düşürürken bir yandan da oy vermeye devam eden seçmenin parti sistemiyle ilgili yaşadığı hayal kırıklığı sonucunda bir seçimden ötekine oy tercihini değiştirmeye daha eğilimli hale gelmiş olmasının da payı vardır. Kaygan oyları almak isteyen İslamcı partilerin muhafazakar çizgiye daha yakın siyasi ve ekonomik programlar benimseninin temel nedenleri arasında bu kaygan seçmeni yakalama arayışının yattığı iddia edilebilir. Hele de Müslüman toplumlardaki ortanca seçmenin ekonomik olarak liberal, siyasi ve sosyal olarak muhafazakar olduğu düşünüldüğünde oy kayganlığının görece düşük olduğu yerlerde bile İslamcı söylemin merkeze kayması beklenen bir eğilimdir (Kurzman ve Naqvi, 2010: 59). Dindarlığın yanı sıra sömürge geçmişi ve Soğuk Savaş politikaları nedeniyle Batı karşıtlığı yaygındır ve Batı kurumlarını olumlayan seküler partiler hem rejimle özdeşleşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış hem de anti-empyalist söylemle Batı kökenli siyasi programlarını birleştirmeleri net mesaj vermelerini zorlaştırmıştır. Oysa İslamcı partilerin hem Batılı devletler hem de İsrail'le ilgili görüşleri çok daha net ve kendi içinde tutarlıdır (Tibi, 2002), seçmene daha çok hitap etmektedir. Bu platform üstünlüğü otoriter seçim sistemlerinde muhalefetin seçimlerde aday gösterebildiği durumlarda İslamcılarının sekülerlere kıyasla üretilmiş çoğunluk sağlayabilmesini mümkün kılmaktadır. Çoğu ülkede seçim sistemi orantılılık ve temsiliyet yerine, istikrar ve iktidar partisinin alacağı oy oranından daha yüksek parlamenter güce sahip olmasını güvence altına alacak şekilde tasarlanmıştır. Çoğunluk esasına dayalı seçim sistemlerinin, özellikle Blok Oy sisteminin tercih edilmesi bu şekilde açıklanabilir. Ancak rejimlerin kendi iktidar partilerini güçlü tutmak için koyduğu seçim kanunları muhalefetin siyasi katılımının mümkün olduğu durumlarda daha net ve güçlü bir söyleme sahip İslamcı partileri diğer muhalif partilere göre seçmen desteğinin ötesinde bir güce kavuşmasını sağlamaktadır.

Sözü geçen etkenler ve her ülke özelinde geçerli olan başka özgül dinamikler sonucunda, 1950-2010 arasındaki dönemde özellikle Müslüman Kardeşler'in içinden çıkan Müslüman Muhafazakar ve Müslüman Demokrat olarak adlandırılan bu parti ailesinin güçlü seçmen tabanına sahip olduğu yerlerin üç ortak özelliği bulunmaktadır. Birincisi bu ülkelerde asker uzun süre doğrudan veya dolaylı olarak siyaset üzerinde tahakküm kurmuş ancak bir şekilde seçimler devam ettiği için militarizm karşıtlığında İslamcı ve muhafazakar hareketler arasında ittifaklar kurulmuş ve bu ittifaklar yoluyla merkezin sağındaki partiler alternatif haline gelmiştir. İkincisi bu ülkelerde aynı zamanda ekonomide özel sektöre alan ayrılmış, bu da İslamcı-muhafazakar ittifakın devletin hakim olduğu sektörlerde kendine yer bulamayan muhafazakar orta sınıf tarafından desteklenmesini, öte yandan aynı durum bu partilerin piyasadaki ekonomiyi tercih etmesini sağlamıştır (Nasr, 2005: 18). Üçüncüsü bu ülkelerde merkeziyetçi ve baskıcı eğilimlere karşın çok partili seçimler bütün sorunlarına karşı uzun süredir yapılmaktadır ve bu da İslamcılar arasında hem partileşme eğilimini artırmış, hem de zaman içinde giderek muhafazakar yönü ağır basan partiler haline gelmelerine neden olmuştur. İslamcı partiler temsiliyet kazanabilmek için çekirdek İslamcı seçmenin dışında ortanın sağındaki bütün seçmenlere hitap edebilmek için politika yelpazesini genişletmiş, İslamcı olmayan partiler ise aynı rekabetin bir parçası olarak dini değerlerle ilgili konuları programlarına ve seçim kampanyalarına dahil etmiştir. Bu öğrenme süreci ve merkez sağ söylemi eklemlenme sürecinde İslamcı partiler niş (niche) partiden zaman içinde her-şeyi-kapsayan partilere dönüşmüştür.

Darbe öncesi Mısır'daki Müslüman Kardeşler, Cezayir'deki İslami Selamet Cephesi, Tunus'taki Ennahda partisi, Fas'taki Adalet ve Kalkınma Partisi bu yönde dönüşen ve seçimlerde başarı gösteren partiler arasındadır (Nasr, 2005: 19-20).

4. 2011 Sonrasında İslamcı Partiler

İslamcı partiler Arap Ayaklanmalarına başlangıçta mesafeli yaklaşmış, ancak isyanların ilerleyen aşamalarında çoğunlukla dahil olmuş, bazı ülkelerde de tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir. Örneğin Mısır, Ürdün, Tunus, Libya ve Yemen'de İslamcı partiler ayaklanmalarda yerini alırken, Fas'ta iktidar mimarisinin parçası olması nedeniyle Adalet ve Kalkınma Partisi eylemsizlik kararı almıştır. 2011 sonrasındaki seçimlerde İslamcı partilerin başlıca aktörler olarak ortaya çıkması önceki dönemde bahsedilen etkenlerden dolayı seçmen tabanları genişletmiş olmasından, örgüt bütünlüğü ve disiplinini seküler oluşumlara göre daha iyi koruyabilmiş olmasından ve seçmene daha net ideolojik mesaj verebilmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan rejim değişikliklerinin İslamcı partilerin yükselişine neden olduğu değil, İslamcı partilerin 1990'lardan bu yana yükselişinin ayaklanmalar sonrasında ortaya çıkan siyasi harita üzerinde belirleyici olduğu değerlendirilebilir.

Arap Ayaklanmalarından sonra siyasi İslam'da partileşme en çok iktidarların kısa sürede devrildiği ve serbest seçim kararı aldığı Tunus ve Mısır'da görünür hale gelmiştir. Bu ülkelerde 2011'de ve daha sonra 2014-2015'te iki genel seçim yapılmış; kurulan yüzlerce partiden önemli bir kısmı İslami referanslarla seçmene hitap etmiştir. Bu dönemin önceki dönemle karşılaştırıldığında en ayırt edici özelliklerinden biri partileşme eğiliminin ayaklanmalar öncesi daha çok İhvan'la ilişkili gruplarda gözlemlenmesine karşın, 2011 sonrası her iki ülkede de çok sayıda Selefi partinin kurulmuş olmasıdır. Mısır'daki Nur Partisi ile Tunus'taki İslah Cephesi partisi bu yeni dönemde ortaya çıkan etkin iki Selefi partidir. 2011 öncesinde Selefler arasında da siyasi katılımı öngören gruplar olmasına karşın (Wiktorowicz, 2006); bu eğilim partileşme boyutuna ulaşmamış, Müslüman ülkelerin dış politikalarının eleştirisiyle sınırlı kalmıştı. Bu açıdan çalışmanın başında bahsettiğim siyasi katılıma yaklaşımları bakımından üç kategoriye ayrılan İslamcı hareketlerin bir dönüşümden geçtiği ve bu grupların sınırlarının yeniden çizildiği belirtilebilir. İlk grupta yer alan Cihatçıların bir kısmı Selefi ve İhvan partilerine katılmış, ortaya çıkan İslamcı partilerin sayısındaki artışla bu grubun küçüldüğü düşünülürken gelişmeler bu eğilimi tersine çevirmiştir. Mısır'da Müslüman Kardeşler'in kurduğu Özgürlük ve Adalet Partisi'nin darbeye devrilmesi sırasında Selefi Nur Partisi'nin askerlere destek olması ve sonrasında Sisi'yi desteklemesi hayal kırıklığına yol açmış ve bir çoğu yasal siyasetin tekrar dışına çıkmıştır. Siyasette aradığını bulamayan Seleflerin bir kısmı yeniden siyasi alan dışına çıkmış ve çalışmalarını teorik tartışmalarla sınırlamaya devam etmiştir. İki seçim arasında seçime katılım oranının düşmesi bu iddiayı desteklemektedir. Seçimlere katılım oranı Mısır'da 2011 seçimlerinde yüzde 60'ın üstündeyken 2015 seçimlerinde yüzde 28 civarına gerilemiştir.

Tunus'ta daha farklı bir durum göze çarpmaktadır. Seçimlere katılım oranı 2011'de yaklaşık yüzde 60 civarındayken, 2014 seçimlerinde yüzde 69'a yaklaşmıştır. Ancak Ennahda'nın oy oranı yüzde 37'den yüzde 28'e düşmüştür. Yapılan araştırmalarda 2011'de Ennahda'ya oy veren kişiler daha geniş bir siyasi ve ekonomik tabandan gelirken, 2014'te kamusal alanda dine daha çok yer isteyen, yaş ortalaması daha yüksek ve sosyo-ekonomik bakımdan daha alt sınıftan gelen kişiler olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle serbest seçimlerle birlikte İslamcı seçmenin oy verebileceği partilerin sayısındaki artış ideolojik blok içi oy kazanılığını yükseltmiş, öte yandan iktidar deneyimi ve partinin iktidarda gösterdiği zayıflıklar seçmenin bir kısmının seküler partilere kaymasına neden olmuştur (Benstead, 2016: 25).

Arap Ayaklanmalarının İslamcı partiler ve seçimlerle ilgili getirdiği en önemli etki ilk kez serbest ve çok partili seçimlerin yapıyor olması ve ilk kez İslamcı partilerin iktidara ortak olmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu seçimlerin daha çok iki ülkede ve birbirini izleyen ikişer seçimle sınırlı olması genelleme yapılmasını mümkün kılmamaktadır. Ancak partileşmenin başından bu yana olan gelişmeler göstermektedir ki, genellenemeyecek gelişmeler de İslamcı partiler ve seçmenleri üzerinde etki bırakabilmektedir. Dolayısıyla sadece Mısır ve Tunus'ta değil, halk hareketlerinin görüldüğü Yemen, Bahreyn, Fas ve Libya gibi ülkelerde de İslamcı partilerin de gelişmelerden etkilendiği ve kendilerini yeniden konumlandırma ihtiyacı duyduğu varsayılabilir. İktidar değişimi ve siyasi açılımlar 2010-2011 öncesinde özellikle reformcu, devletin siyasi ve ekonomik rolünün sınırlandırılmasını öngören partilerin platformlarını gözden geçirmesine neden olmuştur. Genel çerçevelerin dışında uygulanabilir projeler oluşturulması ve uygulanabilir projelerin İslami açıdan kabul edilebilir sınırlarda tasarlanması zorunluluğu bu partiler için başlıca zorluklardan biridir. Bu durumda İslamcı partiler ya daha pragmatik ve daha az ideolojik olmayı ya da daha köktenci politikalar benimsemeyi tercih etmek

durumundadır. 2011 Mısır seçimlerinde İhvan Ennahda'nın ve Ürdün'deki İslami Hareket Cephesi'nin pragmatizme yöneldiği düşünülebilir. Ancak partinin radikalleşmesi durumunda seçim siyasetinden kopması söz konusunu olabilmekte, yasal siyasetin içinde kaldığında mezhep çatışmasına girme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Yemen'deki İslah Partisi'nin dönüşümü bu açıdan değerlendirilebilir.

Arap Ayaklanmalarının İslamcı partiler üzerindeki bir başka etkisi hizipleşme ve nihayetinde bölünmedir. 1980'li yıllarda Müslüman Kardeşler'in yasal siyasete girme kararı harekettten kopuşlara neden olsa da günümüzde seçim başarısı yüksek olan partilerin çoğu İslamcı hareket içinde bir cephe işlevi gören farklı eğilimleri bir arada tutan oluşumlardır. Pakistan'daki Cemaat-i İslami ve Cezayir'deki İslami Selamet Cephesi'nin yanı sıra Mısır, Tunus, Ürdün ve Fas'taki partiler bu grubun içinde yer almaktadır. Seçim rekabetiyle birlikteyse hizipler arası ayrılıkların pekiştiği ve bölünmelerin arttığı görülmektedir. Ancak bu bölünmelerin İslamcı harekete özgü olmadığı belirtilmelidir. Yeni kurulan veya yeniden kurulan parti sistemlerinde parçalanma (fragmentasyon) genel bir eğilimdir ve İslamcı partiler kadar, hatta belki de daha fazla seküler partiler içinde de ayrışmalar yaşanmaktadır. Burada asıl yeni sayılabilecek bir gelişme fragmentasyon değil de İslamcı harekette fragmentasyonun belirgin hale gelmesidir. Geçmişte İslamcı partilerin kamu politikaları daha muğlak, ideolojik mesajı daha güçlü ve net iken, seçimlere katılmalarıyla birlikte kamu politikaları netleştikçe uygulanabilirliği sağlama ihtiyacı ideolojik mesajı muğlaklaştırmıştır. Bir anlamda İslamcılar arasında artan rekabet örgütsel bütünlüğü ve disiplini de bozmaktadır (Anani, 2012: 469). Bu durumun demokrasi açısından olumlu olup olmadığı ise tartışmalıdır. Bir yandan bu dönüşüm ılımlılaştırma işareti olarak okunup İslamcı ve seküler partilerin bir arada var olmayı kabul edeceği bir dönem olarak yorumlanabileceği gibi, aradığı net ideolojik mesajı radikal İslamcı örgütlerde arayacak insanların sayısının artabileceği şeklinde de değerlendirilebilir. IŞİD'in kazandığı destek bu ikinci ihtimalin de gerçekçi sayılabileceğini ortaya koymaktadır.

2011 sonrasında yukarıda bahsedildiği üzere Selefilere parti kurması, İhvan içindeki bölünmeler ve artan gerçek siyasi rekabet partiler arası ittifakları eskisinden çok daha zaruri hale getirmiştir. 2011 öncesi dönemde otoriter rejimlere karşı yapılan ittifaklar bu yeni dönemde parti sistemindeki parçalanmanın yüksekliğinden kaynaklı yapılmaktadır. Etkin parti sayısının toplumsal ayrışma çizgisi sayısından çok daha yüksek olması nedeniyle partiler seçimlere bloklar olarak girmektedir ve yine oyların bölünmüş olması nedeniyle seçim öncesi koalisyonların yanı sıra koalisyon hükümetlerinde de birlikte yer almaktadırlar. Ennahda'nın bir yandan muhafazakar uygulamaları sekülerler tarafından Selefî oyları çekmeye çalıştığı şeklinde eleştirilirken, Selefî Hizb ut-Tahrir'in hala yasaklı olması İslamcılar tarafından eleştirilmektedir.

Bu yeni dönemde partileşen İslamcılarının yardım kuruluşları ağını eskisi gibi sürdürüp sürdüremeyecekleri henüz kesinleşmemiştir. Ancak Anani tarafından (2012: 467) 'enformel Müslümanlar' olarak adlandırılan ve herhangi bir siyasi partiyle ilişkisi olmayan yeni İslamcılarının bir yandan İslamcı partileri de en az seküler partiler kadar eleştirecekleri ve alternatif bir İslamcı söylem geliştireceklerini tahmin etmek mümkündür.

2011 sonrasındaki siyasi alanda yukarıda bahsedilen gelişmeler ılımlı-radikal kavramlarının gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Ayaklanma öncesinde dönemde İslamcı hareketlerin sınıflandırılmasında ılımlılık çoğulculuk, demokratik ilkeler ve zor kullanmanın reddi, bir diğer deyişle seçimlere katılma ve seçim sonuçlarını kabul etmekle ilişkilendirilmekteydi (Schwedler, 1998). Önceki dönemin radikalleri olarak görülen Selefilere partileşmesi, hatta Mısır örneğinde olduğu gibi askeri rejimi destekler hale gelmesi 'ılımlı İslam' tabirinin geçersiz hale gelmesine neden olmuştur. Bu durum serbest seçimlerin radikal İslamcılarını ılımlılaştıracağını ve siyasal sisteme entegre edeceğini öngören savları da daha tartışmalı hale getirmiştir. Öngören yaklaşımları (buraya kaynak koymalısın) tekrar tartışmayı gerektirmektedir. Schwedler'in ayaklanmalar öncesinde de öngördüğü gibi (2011: 350) ılımlı kavramı görgül bakımdan oldukça zayıf bir kavramdır, partiler ekonomi gibi bazı konularda ılımlı olurken, temel hak ve özgürlükler veya toplumsal cinsiyet gibi başka konularda daha radikal olabilirler. Dolayısıyla seçim deneyiminin ılımlılaştırma eğilimini güçlendireceği savına ihtiyatlı yaklaşılması gerekmektedir. Öncelikle seçimlerde serbest rekabet yeni olsa da seçim deneyimi pek çok İslamcı grup için yeni değildir ve İslamcı olmayan gruplarla daha önce de ittifaklar yapılmıştır. Yemen, Ürdün ve Mısır'da 1990'larda yapılan seçim ittifaklarında İslamcı parti içinde üzerinden görüş birliği sağlanmış ve/veya üstünde açıkça İslami yorum olan konularda bu partiler müttefiklerine karşı geri adım atmadıkları görülmektedir (Schwedler, 2011: 359-361). Ennahda'nın hükümeti sürdürememesi, Özgürlük ve Adalet Partisi'nin otoriter ve İslamcı olmayan siyasi grupları göz ardı etmeye çalışan düzenlemeleri bu açıdan bir devamlılığa ve İslamcı

harekette ılımlılaşma olasılığının sınırlı kalabileceğine işaret etmektedir. Öte yandan 2011 sonrasındaki süreçte hem İslamcı partilerin seçim platformları, hem de iktidar ortağı oldukları sınırlı sayıda örnek seçimlere katılmanın bu partilerin ideolojik anlamda demokratikleşeceğine dair henüz somut veri sunmamaktadır.

5. Sonuç

İslamcı partilerin yükselişi Arap Ayaklanmalarından çok daha öncesine, 1990'lı yıllara dayanmaktadır. Bu dönemde bir yandan rejimlerin sınırlı da olsa muhalefet, özellikle de İslamcı hareketler üzerindeki baskıyı gevşetmesi ve seçim yasalarında reforma gitmesi, öte yandan rejimlerin sadık seküler partileri devşirerek itibarsızlaştırması 1940'lı yıllardan bu yana sosyal hizmet ağıyla halk arasındaki itibarını ve meşruiyetini kuran İslamcı partilerin 1990 ve 2000'lerde seçimlerde görünür hale gelmesini sağlamıştır. Cezayir'de 1991'de İslami Selamet Cephesi, Fas'ta 2002 seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi, Mısır'da 2005 seçimlerinde bütün baskılara karşın Müslüman Kardeşler ve Filistin'de Hamas'ın 2006 seçimlerinde ön plana çıkmıştır. Bu anlamda Arap Ayaklanması sonrasındaki seçim sürecinin İslamcı partiler bakımından bir devam niteliğinde olduğu değerlendirilmektedir.

Öte yandan, ayaklanmalar sonrasında bölgenin başlıca rejimlerinin çökmesi, ilk kez adil ve serbest seçimler yapılması, önceki dönemde seçmen tabanını genişleten ve pekiştiren İslamcı partilerin ilk kez gerçek anlamda iktidar alternatifi olmasını mümkün kılmıştır. Bu dönemde İhvan'la ilişkili grupların dışında Selefiler de parti kurmuş, parti bölünmeleri hız kazanmış ve önceki dönemde seküler partiler arasında görülen fragmentasyon İslamcı partiler arasında da yaygınlaşmıştır. Bu yeni dönemde İslamcı partilerin artık rakipleri sadece yolsuzluk ve baskıyla özdeşleşmiş iktidar partileri ve örgütsel bakımdan zayıf, ideolojik bakımdan muğlak seküler partiler değil, farklı akımlardan gelen diğer İslamcı partilerdir. İktidarın somut bir olanak ve olasılık haline gelmeleri de İslamcı partileri zorlayacak gibi görünmektedir. Sert ve ideolojik bir rejim eleştirisi temelinde söylem geliştiren İslamcı partiler artık somut sosyal ve ekonomik sorunlar ile yönetim pratikleri konusunda uygulanabilir politikalar geliştirmek zorundadır. Özgürlük ve Adalet Partisi ile Ennahda'nın kısa süren iktidar deneyimlerinde gündelik yönetim sorunlarının ne kadar zorlayıcı olabildiği görülmüştür. Gelecek seçimlerde İslamcılar için belirleyici olan muhtemelen İslami özle tutarlı somut kamu politikaları geliştirip geliştiremeyecekleri olacaktır.

Kaynakça

- Al-Anani, K. (2012). Islamist Parties Post-Arab Spring. *Mediterranean Politics*, 17(3), 466–472.
- Benstead, Lindsay. (2016). 'Understanding Islamic Politics.', içinde *Evolving Methodologies in the Study of Islamism*.
- Brocker, M., & Künkler, M. (2013). Religious parties Revisiting the inclusion-moderation hypothesis1-Introduction. *Party Politics*, 19(2), 171–186.
- Cotran, E., & Sherif, A. O. (1999). *Democracy: The Rule of Law and Islam*. BRILL.
- Esposito, J. L. (1999). *The Islamic threat: Myth or reality?* Oxford University Press.
- Gandhi, J., & Lust-Okar, E. (2009). Elections under authoritarianism. *Annual Review of Political Science*, 12, 403–422.
- Garcia-Rivero, C., & Kotzé, H. (2007). Electoral support for Islamic parties in the Middle East and North Africa. *Party Politics*, 13(5), 611–636.
- Hamid, S. (2011). The rise of the Islamists. *Foreign Affairs*, 90(3), 40–47.
- Kurzman, C., & Naqvi, I. (2010). 'Do Muslims Vote Islamic?' *Journal of Democracy*, 21(2), 50–63.
- Langohr, V. (2001). Of Islamists and ballot boxes: Rethinking the relationship between Islamisms and electoral politics. *International Journal of Middle East Studies*, 33(04), 591–610.
- Lust, E. (2009). Competitive clientelism in the Middle East. *Journal of Democracy*, 20(3), 122–135.
- Nasr, S. V. R. (2005). The Rise of "Muslim Democracy." *Journal of Democracy*, 16(2), 13–27.

Parlamentolararası Birlik, PARLINE veritabanı, <http://www.ipu.org/parline-e/parlinesearch.asp>. Erişim tarihi: 10.03.2016.

Pellicer, M., & Wegner, E. (2015). The justice and development party in Moroccan local politics. *The Middle East Journal*, 69(1), 32–50.

Piscatori, J. (2000). 'Islam, Islamists, and the Electoral Principle in the Middle East.' *ISIM Paper*. <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/10070>. Erişim tarihi: 12.03.2016.

POMEPS Studies No. 17. <http://pomeps.org/2016/03/05/evolving-methodologies-in-the-study-of-islamism/>. Erişim tarihi: 01.03.2016. Ss. 24-26.

Schwedler, J. (1998). 'A Paradox of Democracy? Islamist Participation in Elections.' *Middle East Report* (209): 25–41.

Schwedler, J. (2011). 'Can Islamists Become Moderates?: Rethinking the Inclusion-Moderation Hypothesis.' *World Politics*, 63(2), 347–376.

Tibi, B. (2002). *The challenge of fundamentalism: Political Islam and the new world disorder* (Vol. 9). Univ of California Press.

Wegner, E., & Pellicer, M. (2011). Left–Islamist Opposition Cooperation in Morocco. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 38(3), 303–322.

Wiktorowicz, Q. (2006). 'Anatomy of the Salafi Movement.' *Studies in Conflict & Terrorism*, 29(3), 207–239.

ARAP BAHARI'NIN KADINLARA ETKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Senem Ertan

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, senem.ertan@asbu.edu.tr

Rojda Dikme

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, h.rojdadikme@hotmail.com

ÖZET

2011 yılında Tunus'ta başlayan ve Mısır, Libya ve Suriye başta olmak üzere tüm Arap Dünyasında bir ayaklanmaya yol açan Arap Baharı, başlangıçta bir demokrasi hareketi olarak başlamış olmasına rağmen birçok ülkede hala süregelen sivil savaşlara, iç huzursuzluklara ve silahlı çatışmalara yol açmıştır. Demokrasi arayışı olarak nitelendirilen bu hareketlerin mahiyeti ve amacına ulaşip ulaşamadığı literatürde bolca tartışılan bir konu olmasına rağmen kadının bu hareketteki yeri ve bu hareketlerden nasıl etkilendiği akademik literatürde hala yeterince incelenmemiştir. Bölgede sosyo-kültürel ve ekonomik dinamiklerde hızlı değişikliklere sebep olan bu eylemler süresince kadınlar meydanlarda aktif bir şekilde yer aldılar ve sürecin çıktılarını etkilemek için de özellikle Tunus ve Mısır gibi ülkelerde büyük çaba sarf ettiler. Bu demokratikleşme hareketi kadınlar için de büyük bir fırsat haline geldi ve kadınlar da erkeklerle birlikte meydanlarda protestolara katıldılar. Fakat medya yansımaları kadınların bu hareketten talep ettiklerini pek bulamadıklarına işaret etmektedir. Bu araştırma bu konuyu sistematik bir şekilde inceleyecektir. Bu araştırma bu harekette temel olarak anayasal hak talepleri, siyasi temsil hakkı, hayat standartlarının iyileşmesi gibi taleplerle yola çıkan kadınların taleplerine ulaşip ulaşamadığını sorgulayacaktır. Özetle bu çalışmada Arap Baharı'nın etkilendiği ülkelerdeki kadınların protestolardaki rolü, ana talepleri ve bunların nasıl sonuçlandığı konuları incelenecektir. Bu bağlamda bu araştırmanın ana hedefi, Arap Baharı sürecinde kadınların talep ettiği haklar ile yeni hükümetler tarafından arz edilen haklar arasındaki dengesizlikleri ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın hakları, feminist hareketler

1. Giriş

Arap Baharı neoliberal ekonomik politikaların uygulanması sonucunda küresel ekonomik krizin yaşandığı bir ortamda ortaya çıkmıştır. Böyle bir ortamda özgürlük, demokrasi, eşitlik gibi söylemler ile işsizlik ve yolsuzluğa karşı başlayan bu toplumsal hareket coğrafi yayılma teorisinin savını doğrulayacak şekilde ülkeden ülkeye atlayarak yayılmış ve birçok Arap ülkesini etkilemiştir. Bu toplumsal hareketler her ülkede farklı şiddette ve büyüklükte olmuştur ve ülke yönetimlerinin reaksiyonları da farklı şiddette olmuştur. Arap Baharı olarak adlandırılan 2011 yılından başlayarak etkisi günümüzde de devam eden protestoların yaşandığı Arap ülkelerindeki insan hakları, ekonomik haklar, sosyal haklar gibi birçok farklı perspektiften incelendiğinde bu sürecin bir ilkbahar mı yoksa sonbahar mı olduğu konusu literatür tarafından hala sorgulanmaktadır. Süregelen diktatörlüklerden bunalan halkların; demokratik haklarıyla yola çıktığı işçi, öğrenci, kadın, erkek her gruptan insanın katkı sağladığı bu süreç, gerek Ortadoğu siyasetini gerekse dünya siyasetini sarsıcı şekilde etkilemiştir.

Arap Baharından sonra siyasal İslam'ın artmaya başlaması kadın haklarının akıbetini ve bölgedeki feminist hareketlerin etkinliğinin hangi noktalara geleceği konusunda kaygılara sebep olmaktadır. Bunun yanında tarihte gözlemlenen İran devrimini de içeren birçok devrim ve Doğu Avrupa'yı da içeren birçok demokratikleşme örneğinde, kadınlar olumsuz bir şekilde etkilenmiş ve edinilmiş haklarını da kaybetmişlerdir. Kadınlar Arap Baharı'nda da toplumsal hareketlerde aktif bir şekilde yer almıştır ve erkeklerle birlikte daha şeffaf ve demokratik bir rejim için mücadele ettiler. Fakat Arap Baharı sonrasında Mısır, Yemen ve Libya gibi ülkelerde gerçekleştirilen kurumsal düzenlemeler sırasında kadınlar müzakerelerin dışarısında bırakılmıştır. Tunus'ta ise Mağrip bölgesinin en tanınmış feminist akademisyeni olan Lilia Labidi kabineye dâhil edilmiş ve kadınlar için ilerici politikaların benimsenmesi için bir temel oluşturulmuştur (Esfandiari, 2012). Bu araştırma Arap Baharı sürecinden bölgedeki ülkelerdeki kadın haklarının nasıl etkilendiğini ve kadınların taleplerinin Arap Baharı öncesi ve sonrasında ne gibi değişikliklere yol açtığını inceleyecektir. Bunun yanında Arap Baharı sürecinde de kadınların protestolara katılma şekilleri ve etki düzeyleri incelenerek ülkeler arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya koyulacaktır.

Bu makale bir demokratikleşme hareketi olarak ortaya çıkan bu geniş çaplı toplumsal hareketin bölgedeki kadınları nasıl etkilediğini sorgulayacaktır. Bu bağlamda Arap Baharı'ndan etkilenen 13 Arap ülkesindeki demokratikleşme ve kadın haklarındaki gelişmeler karma yöntem tasarımı kullanılarak incelenecektir. Bu araştırma Arap Baharının etkilerine göre ülkeleri 4 gruba ayırmıştır. Bu gruplar; 1) Devrim ülkeleri 2) Kurumsal reform ülkeleri 3) Protesto ülkeleri ve 4) İç savaş ülkeleridir. Araştırmanın analizleri ilk aşamada nicel grup analizleri, ikinci aşamada ise her gruptan bir ülkenin seçildiği örnek olay incelemesi olarak nitel bir şekilde yapılacaktır. Karma yöntem bu araştırmayı literatürdeki Arap Baharı'nı inceleyen diğer çalışmalardan farklılaştırmakta ve daha fazla ülkenin sistematik bir şekilde incelenmesine olanak sağlamaktadır.

2. Araştırmanın Teorik Temelleri

Arap Baharı'nın yaşanması literatürde özellikle 3 konunun çalışılmasını yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Öncelikle nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olduğu ülkelerde demokrasi ve din arasındaki ilişki, ikinci olarak otoriter ve demokratik elementlerin birleştiği hibrid rejimlerin karakteri ve üçüncü olarak da sultanlık sisteminin doğası ve bunun demokrasiye geçişteki etkisidir (Stepan ve Linz, 2013). Bunun yanında Arap Baharı'na feminist bakış açısı getiren literatür henüz kısıtlı sayıda olsa da çoğunlukla kadının toplumsal hareketlerdeki yeri ve siyasi temsil konusunu irdelemiştir.

Arap Baharı bir demokratikleşme hareketi olarak doğduğu için bu araştırma temel olarak demokratik dönüşümler ve kadın hareketlerinin bu dönüşümdeki yeri konusunda yazılmış literatürden faydalanmıştır. Viterna ve Fallon (2008) demokratikleşme hareketlerinin kadın haklarını geliştireceğini savunan sağlam teorik sebepler olduğunu söylemiştir. İlk olarak demokrasiye geçiş erkeklerle olduğu kadar kadınlara da yeni siyasi katılım hakları sağlamaktadır. İkinci olarak aktivistler yeni devlet kurumlarının ve politikalarının oluşturulduğu bu sürece katılma ve katkı sağlama imkânına sahip olabileceklerdir. Üçüncü olarak ise feminist hareketler çoğunlukla kadın hareketlerinden doğmaktadır ve demokrasi hareketleri de çoğunlukla kadın aktivistlerin katılımıyla olmaktadır. Bu bakımdan özellikle geçiş dönemlerinde feminist aktivizminin yüksek seviyede olması beklenmektedir (Viterna ve Fallon, 2008). Arjantin, Şili, Güney Afrika, Filipinler ve Kuzey İrlanda örnekleri kadınların demokratikleşme hareketlerinde etkin bir şekilde yer aldığı ve demokrasi kültürünün oluşturulmasında başarılı sonuçlara ulaştırmışlardır (Moghadam, 2013).

Fakat bu tezlerle çelişir şekilde, bir çok vaka analizi ve ampirik çalışmalar kadınların aktif olarak demokratikleşme hareketlerinde yer almasının, kadınların siyasetin işleyişine ve politikaların yapılmasına olan etkisinin çok sınırlı kaldığını göstermiştir. Örneğin, Doğu Avrupa'daki demokratikleşme hareketi kadınların siyasetteki temsilini büyük oranlarda düşürmüştü, kadın kotaları kaldırılmış, annelik, çocuk bakımı ve kürtaj gibi üremeye ilgili haklarında da gerilemelere yol açmıştır (Viterna ve Fallon, 2008; Moghadam, 2013; Roman, 2001; Haney, 1994). Demokratikleşme hareketlerinin kadın haklarının ve özgürlüklerinin kısıtlanmasıyla sonuçlanmasına literatürde erkek demokrasisi teriminin girmesinde ilham kaynağı olmuştur (Anna Temkina and Elena Zdravomyslova, 2003; Moghadam, 2013; Heinen 1992; Watson, 1993). Arap Baharı sürecinde kadınların toplumsal hareketlerdeki yerini inceleyen literatür de kadının birçok ülkedeki toplumsal harekette aktif olarak yer almasına rağmen protestolar bittikten sonraki süreçte muhalifler ve rejim arasındaki müzakerelere dahil edilmediğini ve siyasi haklarının sınırlandırıldığı tezini savunmaktadır (Esfandiari, 2012; Al Ali, 2012; Karakir ve Aknur, 2015).

3. Araştırmanın Analitik Çerçevesi

Bu araştırmada Arap Baharı'na katılan ülkeler 4 grupta incelenecektir. Bu bağlamda Arap Baharının ülkelerde 4 farklı sonucu doğurduğunu görmekteyiz. İlk grup ülkelerde halk hareketleri köklü değişikliklere yol açtığı için *devrim ülkeleri* olarak nitelendirilmiştir. Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'i içeren bu ülkelerde mevcut liderler devrilmiş ve yerine farklı yönetimler gelmiştir. İkinci grup ülkelerde tam olarak bir devrimin yaşandığı söylenememekle birlikte toplumsal hareket anayasal değişikliklere yol açmıştır. Bu sebeple bu Fas, Ürdün ve Cezayir'i içeren bu kategoriye *kurumsal reform ülkeleri* ismi verilmiştir. Üçüncü olarak halk hareketlerinin sadece protesto seviyesinde kaldığı ve mevcut rejimler tarafından hareketlerin büyümesine izin verilmediğini görmekteyiz. Irak, Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt ve Umman kapsayan bu kategorideki ülkelere bu yüzden protesto ülkeleri denilmiştir. Son olarak da sadece Suriye'nin Arap Baharı'ndan sonraki mevcut durumu incelendiğinde toplumsal hareketin bir iç savaşla sonuçlanmış olduğu görülmektedir. Bu nedenle tipolojinin son kategorisine iç savaş ülkeleri denilmiştir.

Tablo 1: Karşılaştırma Tipolojisi ve Ülkelerin Dağılımı

Arap Baharının Sonuçları Tipolojisi	Ülkeler
1. Devrim ülkeleri	Tunus, Mısır, Libya, Yemen
2. Kurumsal reform ülkeleri	Fas, Cezayir, Ürdün
3. Protesto ülkeleri	Irak, Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Umman
4. İç savaş ülkeleri	Suriye

Bu tipoloji bu araştırmada daha fazla ülkenin analizinin yapılmasına olanak sağlaması bakımından önem arz etmektedir. Arap Baharı sürecinde demokrasi çıktılarının ve toplumsal hareketlerin sonuçlarının benzer olduğu ülkelerde kadın hareketinin Arap Baharından önce, Arap Baharı süresince ve Arap Baharı'ndan sonra nasıl etkilerinin bulunduğu ve genel konjonktürden nasıl etkilendiği konusunun incelenmesinde kolaylık sağlayacaktır. Bu bağlamda kadın haklarının ve kadının sosyal, ekonomik ve siyasi statüsünün Arap Baharından nasıl etkilendiği konusunu da mevcut literatürde odaklanılandan fazla ülke için değerlendirme fırsatı sağlayacaktır.

Araştırmanın analizleri Viterna ve Fallon'un karşılaştırma çerçevesinden esinlenerek kurgulanmış 3 temel nokta üzerinden yapılacaktır. Her bir ülke grubunda Arap Baharı öncesi, süresi ve sonrasında kadın hakları ve kadın hareketinin durumu, rejimin ve siyasi partilerin genel durumu ve kadına bakışı ve uluslararası etkenlerin olumlu ya da olumsuz etkileri incelenecektir.

4. Bölgeye Genel Bir Bakış: Demokratikleşme Hareketi ve Kadın Hareketi

Kronolojik olarak baktığımızda 18 Aralık 2010 yılında Tunus'ta Muhammed Buazizi'nin kendini yakmasıyla başlayan ve sırasıyla Lübnan, Mısır, Yemen, Bahreyn, Libya, Ürdün, Irak ve Suriye'ye yayılan bu gösterilerin temelinde uzun süreli yönetimler vardı. Protestolara katılan her bir vatandaşın kendince talepleri vardı. Örneğin kadın/erkek işçiler alanlara iktisadi sebeplerden geliyorlardı. Dünya Bankası 2010 yılı gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) tablosuna baktığımızda tarım sektörünün, gelişmiş ülkelere oranla daha çok yer kapladığını görmekteyiz. Tarım sektöründe verimliliğin diğer sektörlerle göre daha düşük oluşu, bu sektörde çalışanların gelirlerinin de daha düşük olmasına neden olmaktadır. Geniş halk kitlelerinin bu sektörde yaşadıkları dikkate alındığında, bu durum karşımıza yaygın yoksulluk ve toplumsal gelir dağılımında büyük dengesizlik olarak çıkmaktadır. (Öztürkler, 2014:6)

Başlı başına ekonomik sebeplerden değil; halk, güvenlik nedenlerinden ötürü kendilerini rahat hissetmedikleri baskıcı bir rejimle yaşamayı reddediyordu. Uzun süredir varlığını koruyan ve diktatörlere dönüşen yöneticilerin iktidarı, gerekli iktisadi kaynakların mevcut olmasına rağmen düşük ücretle zor şartlarda yaşamak zorunda kalan halk ve bu düzende kendi vatandaşlığını, kendi özgürlüğünü kanıtlamaya çalışan kadınlar aslında halkın bu protestoları başlatması için bazı sebeplerdi. Küreselleşen dünya düzeninde bilginin akışının kolaylaşması, bölge halklarının demokrasi sorunlarını ve ekonomik sorunlarının farkındalığını arttırdı. Bu farkındalık sosyal, ekonomik ve politik haklarını elde edebilmek için mücadeleye girilmesi ihtiyacını doğurdu. Bu sebeplerle başlayan Arap Baharının ifade ettiği bu büyük değişimler sadece devlet açısından değil; kadın, çocuk, erkek herkes için çok fazla şey ifade ediyordu.

Alanlarda protestoya çıkan her bir vatandaşın aslında temsil ettiği birden fazla kimlik vardı. Meselâ, kadınlar alanlarda hem işçi kimlikleri hem kadın kimlikleriyle vardı. İşçi olarak erkeklerden daha düşük ücretlere çalıştırılan kadınların emeği burada zaten sömürülürken buna ilâve olarak erkek egemen sistemin içinde evinde, toplumda, sokakta yürürken ayrımcı davranışlara maruz kalıyordu. Kahire Amerikan Üniversitesi'nde ders veren aynı zaman Demokrasi İçin Kadınlar grubunun bir üyesi olan Rabab El-Mahdi, bir röportajında Mısır'daki kadın hareketi için şu yorumda bulunmuştur: "Bence devrim, kadınların mücadelelerinde hangi noktaları öne çıkarmaları gerektiğini daha net bir şekilde tanımlamalarına yardımcı oldu. Ayrıca, hem kadın hem Mısırlı olarak birlikte mücadele edebilmelerinin yolunu açtı. Hem işçi hem kadın, hem anne hem aktivist gibi ikili kimliklerin oluşabilmesinin önünü açtı. Bence bu feminizmin ve kadın hareketlerinin ne olduğunu yeniden

tanımladı. Kadın hareketlerinin diyorum, çünkü bence bu devrimden sonra birçok farklı kadın hareketi ortaya çıkacak. Bence tüm bu hareketler yeniden tarif ediliyor” (Altuğ, 2012).

Ortadoğulu kadınların ülkelerinde ortaya koyduğu savaş batılı feminizmden çok farklı olarak mücadele etmektedir. Ortadoğu’da yaşananlar, ideolojik olarak ele alınan feminizmden çok daha farklıydı. Çünkü öncelikli ihtiyaçları, topluma ve kadın haklarına bakış açıları bu ideolojiden çok ayrıydı. Arap Dünyasındaki kadın hareketi batı tarafından sınıflandırılabilir klasik bir feminizmden ziyade İslamiyet’in topluma yansımaları ile değişen sosyo-kültürel dinamiklerin etkisiyle Arap Dünyasını, Batılı toplumlardan keskin çizgilerle ayırıyordu. Ataerkil bir düzenin içinde yaşam mücadelesi veren kadınlar, protestolarda aktif bir şekilde yer almasına rağmen yeni gelen iktidarların aslı ihtiyaçlarının, kadın haklarından ziyade daha mühim konular olduğunu iddia etmeleri aslında kadınların mücadelede talep ettiklerini tam olarak karşılanmadığının bir kanıtı olabilir.

20. yüzyıl sonrasında kurulan modern ulus devletler, toplumun yarısını oluşturan kadınlar için çözüm yolu olarak devlet feminizmini buldular. Aslında bu çözüm yolu bir nebze de olsa kadınların yaşam alanlarını girişini kontrollü bir hale getirmek içindi. Liderlerin eşleri ile birlikte kendi belirledikleri çerçevelerde kadın haklarını tanıdılar. Soğuk Savaş sonrası dönemden sonra Ortadoğu’da devlet feminizmden çıkarak STK’laşmış kadın hareketine doğru bir geçiş yaşandı. Devlet feminizminde, yasama ve yürütme mekanizmaları ile kadın hakları ve cinsiyet eşitliği arasındaki dengeyi kendi ayarlar. Bu bağlamda, devlete karşı feminist bir hareket ve ya feminist bir eylem yapmanın gerek olmadığını çünkü devletin önceliklerinden birinin bu konu olduğu düşünülmektedir (Mhadhbi, 2012: 2).

Bireysel bir protestonun, kitleleri harekete geçirecek kadar büyük, kolektif gösterilere dönüşmesindeki etken ülkelerin birbirlerine birçok farklı yönüyle benzerlik göstermesiydi. Bu gösterilerle birlikte toplumun her kesiminden insan hakları, demokrasi, eşitlik naraları duyulmaya başlandı. Fakat Tablo 2’de görüleceği gibi rejimlerin bu taleplere cevap verme düzeyleri ve şekilleri büyük farklılıklar göstermekteydi. Kadın hakları söz konusu olduğunda ise halkın bakış açısı ve ülkelerin kat ettiği ilerlemeler birbirlerinden çok farklı olmakla beraber uluslararası baskılarla da birleşince çoğunlukla olumlu yönde ilerlemiştir. Ortadoğu ülkelerindeki kadın haklarını teorik olarak incelediğimizde; birçok ülkenin anayasasında eşitlik hakkında maddeler var. Buna ek olarak; uluslararası düzende öneme sahip bir sözleşme olan Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi’ni (CEDAW – Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women) imzalamışlardır. Lâkin Şeriat Hukukunun anayasadan daha üstün olması ve CEDAW’ın bazı maddelerine çekince koymaları kadın haklarının teorik ve pratikliğinin farklı sonuçlar doğurmasına sebep olmuştur.

Tablo 2: Arap Baharı Öncesi ve Sonrası Demokrasi ve Kadın Hakları Göstergeleri

Arap Baharı Tipolojisi	Ülkeler	Freedom House		Dünya Ekonomik Forumu	
		Dünya Özgürlük Endeksi		Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Endeksi	
		1:en özgür 21*: en az özgür		0,00: eşitsizlik 1,00: eşitlik	
		2010	2016	2010	2015
Devrim Ülkeleri	Mısır	16,5	16,5	0,590	0,599
	Tunus	18	6	0,627	0,634
	Yemen	16,5	19,5	0,460	0,484
	Libya	21	18	-	-
Kurumsal Reform Ülkeleri	Fas	13,5	13,5	0,577	0,593
	Cezayir	16,5	16,5	0,605	0,632
	Ürdün	16,5	16,5	0,605	0,593
Protesto ülkeleri	Umman	16,5	16,5	0,595	0,604
	Suudi Arabistan	19,5	21	0,571	0,605
	Bahreyn	16,5	19,5	0,622	0,644
	Kuveyt	12	15	0,632	0,646
	Irak	16,5	16,5	-	-
İç Savaş	Suriye	19,5	21	0,593	0,568

*:21 skoru Freedomhouse Özgürlük Endeksinin 3 ölçütünün toplanması ile bulunmuştur. Bu 3 gösterge 7li ölçütten oluşan 1) politik haklar 2) sivil haklar ve 3)özgürlük oranı skorlarıdır.

Arap Baharı öncesinde ve sonrasında demokrasi göstergelerine bakıldığı zaman, Tunus'un 5 yıl içerisinde çok büyük bir aşama kat ederek otoriter bir rejimden demokratik bir rejime geçiş yaptığını söyleyebiliyoruz. Libya da demokrasi skoru 3 puan artarak 21'den 18'e çıkmıştır. Bu gelişme küçük olsa da Libya'daki demokratikleşme hareketinin bazı göstergelerde iyileşmeye yol açtığını göstermektedir. Fakat buna rağmen Libya hala özgür olmayan ülke kategorisinde yer almaktadır. Tablo 2'de görüldüğü gibi, Fas, Mısır, Cezayir, Umman, Ürdün ve Irak'ın demokrasi skorlarında 2010 ve 2016 yılları arasında herhangi bir fark yoktur. Bu ülkeler Arap Baharı demokratikleşme hareketinin başarıya ulaşmadığını ve hiçbir aşama kaydedilemediğini göstermektedir. Bunun yanında Yemen, Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt ve Suriye'de demokrasinin daha kötüye gittiği ve halkın özgürlük düzeyinin fark edilir şekilde azaldığı görülmektedir. Çoğunluğu Körfez ülkeleri olan bu ülkelerde ortaya çıkan protestoların, demokratikleşmeden ziyade zaten otoriter olan rejimlerin baskıları arttırdığı sonucuna varılmaktadır. Tablo 2'nin sağında yer alan Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Endeksinde bakıldığında demokratikleşme hareketlerinin başarısıyla bağımsız olarak birçok ülkenin kadın haklarında gelişme gösterdiğini görmekteyiz. Özellikle Yemen, Fas, Cezayir, Bahreyn 0,020 puandan fazla artış göstermiştir. Ürdün ve Suriye'de ise toplumsal cinsiyet uçurumunun arttığını görmekteyiz.

Bu göstergeler de göz önünde tutularak araştırmanın bir sonraki aşaması için her bölgeden bir ülke seçilmiştir. Devrim ülkeleri kategorisinden Tunus hem demokratikleşme hareketinin başarıya ulaşan tek ülkesi olması bakımından hem de kadın hakları skoruna bakıldığı zaman ilk üç ülke arasında yer alması bakımından incelemeye değer bulunmuştur. Bölgedeki diğer ülkelerde devrim hareketi demokratikleşme hedefini başaramamıştır. Kurumsal reform ülkeleri grubundan ise Ürdün ve Cezayir'e göre Fas'ın demokrasi skorunun daha yüksek olduğunu ve kadın hakları alanında da belirli bir gelişme gerçekleştiğini görüyoruz. Bunun yanında Fas üç ülke arasında anayasal düzenleme bakımından en kapsamlı değişikliklerin yapıldığı ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple örnek olay incelemesi için Fas alınmıştır. Son olarak da Suudi Arabistan demokrasi durumunun kötüleşmesinin yanında kadınların bazı kazanımlara ulaştığı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Suudi Arabistan dünyadaki kadın haklarının en kötü olduğu ülkelerden birisi olarak kadınların bazı kazanımlara ulaşması ve bunun demokrasinin kötüleştiği bir ortamda yapılması bu ülkenin konumunu ilginç kılmaktadır. Son

grupta ise sadece bir ülke olarak Suriye karşımıza çıkmaktadır. Suriye demokrasi hareketlerinin iç savaş ile sonuçlandığı tek Arap ülkesidir. Savaşın olumsuz etkilerinden hem demokrasi göstergeleri hem de kadın hakları göstergeleri olumsuz olarak etkilenmiştir. Bu sebeple Suriye'nin derinlemesine incelenmesi önem arz etmektedir. Bir sonraki bölümde bu ülkelerle ilgili daha derinlemesine örnek olay incelemelerine yer verilecektir.

5. Örnek Olay İncelemeleri:

5.1. Devrim Ülkeleri:

Arap Baharın değişik şekillerde etkilenen ülkelerden Mısır, Tunus, Libya, Yemen radikal değişiklikler elde ettikleri için bu ülkelere devrim ülkeleri kategorisinde değerlendiriyoruz. Arap Baharı sonrasında devrim ülkesi olarak nitelendirdiğimiz ülkelerden Mısırlı kadınlar; özgürlük, sosyal adalet ve demokrasi talepleri için erkeklerle alanlarda yer aldılar. Tahrir Meydan'ında, Mısırlı kadınlar ve erkekler birlikte çok büyük bir kalabalık içindeydiler. Birçok Mısırlı kadın, kendilerini hiç o kadar güvende ve o kadar saygılı bir biçimde hissetmediklerini söylemiştir (Nadje, 2012: 27). Protestolar bitip seçim yapıldıktan sonra Müslüman Kardeşlerin desteklediği parti iktidara gelince kadın hakları konusu gündeme geldi. Siyasal İslam'ın güçlenmesi, kadın haklarını gerek hukuki gerek siyasal anlamda daha kötü duruma sevk etmiştir. Fakat diğer devrim ülkelerinden Tunus'a baktığımızda kadın hakları konusunda bir ilerleme elde ettiğini Tablo.2'de olan verilerden görebiliriz.

Tunus Örneği:

Arap Baharı Öncesi:

Tunus'ta kadın hareketinin tarihsel gelişimine bakacak olursak; devlet feminizminin etkisini göstermesiyle kadınlar, ilk kadın örgütlenmelerini 1930'ların ortalarına doğru çıkarmıştır. Bu dönemden 1957, Tunus bağımsızlığını kazanana kadar kadın hareketinde çok büyük sıçramalar yaşanmamıştır. Tunus bağımsızlığını kazandıktan sonra 1957 yılında kadınlara seçme hakkı, 1959 yılında hem seçme hem seçilme hakkı verilmiştir (Paxton ve Hughes, 2010: 48). 1983 yılında ilk kadın bakan görev yapmıştır ve o günden beri Kadın İşleri Bakanlığına kadınlar atanmaya başlamıştır. Tunuslu kadınlar zamanla diğer Arap ülkelerindeki kadınlardan daha avantajlı bir konuma gelmişlerdir (Johannsson-Nogués, 2016: 397). Tunus, Arap dünyasındaki en büyük orta sınıfa, en iyi eğitim sistemine ve en güçlü işçi hareketine sahipti (Anderson, 2011: 3). 2008 küresel ekonomik krizden etkilenen ülkede halkın özellikle yüksek eğitim düzeyine sahip kesiminin 2-3 yıl içerisinde işsiz kalması Arap Baharı protestolarının en önemli sebeplerinden biriydi. Arap İslam ülkesi olan Tunus bağımsızlığını ilan ettikten sonra 1956 yılında Şeriat hukukunu kaldırmıştır. Lâkin miras gibi birkaç konuda hala şeriat hukukunu uyguladığını görmekteyiz. Şeriatta gördüğümüz miras ve boşanma hakları, kadınlar hakları açısından onların özgürlüğünü zor duruma sokuyordu. Tunus, Arap ülkeleri ve Müslüman camiasında, en ilerici haklarına sahipti ve tarihsel olarak en bakıldığında en seküler Arap ülkelerinden biriydi (Karolak, 2010)

Arap Baharında:

Kitleleri harekete geçiren bireysel protestonun başladığı yer olan Tunus, 1989 yılından beri devlet başkanı olan Zeynel Abidin Bin Ali'ye ve onun otoriter devlet tutumuna karşı başlamıştı. Tunus'un iç ve dış politikaları, istikrarlı ulusal, bölgesel ve küresel talepleri karşılayacak şekilde formüle edilmekteydi. Bu sayede, Tunus ekonomik kaynaklardan en üst seviyede faydalanmaya gayret göstermekteydi. Devlet Başkanı olan Zeynel Abidin Bin Ali için, iç istikrar ve bölgesel güvenlik, kendi rejiminin güvenliği için elzem bir konuydu (Efegil, 2013: 107). Bin Ali, devlet istikrarını sağlamak için baskıcı tutumlarda bulunabiliyordu. Örneğin; hükümete karşı muhalif olan medya, internet siteleri, Facebook gibi sosyal ağ, Youtube gibi video paylaşım sitelerine erişim yasaklıydı. Gazeteciler engelleniyor, blog sahibi olan kişiler tutuklanıyor ve blogları kapatılıyordu. Zeynel Abidin Bin Ali'nin 2009 yılındaki genel seçimden sonra sırasıyla; gazeteciler, blog sahipleri, insan hakları aktivistleri ve hükümetin siyasi rakipleri tutuklanmıştır (Freedom House, 2010 Tunus Raporu). Tunuslu kadınlar, Arap Baharı'yla birlikte alanlarda aktif bir şekilde bulunmuşlardır. Eskisine nazaran daha politize olmuş bir şekilde hak taleplerini dile getirmişlerdir. Kadınlar özellikle sosyal medyayı aktif olarak kullanarak insanların meydanlara toplanmasında aktif rol oynamışlardır. Devrim sırasında kadınlar ve erkekler aynı safta yer almış ve demokrasi için birlikte mücadele etmiştir. Kadın aktivistlerden Emel Bin Atiye, "Devrim sırasında cinsiyet meselesi yoktu. Hepimiz aynı teknedeydik ve kadın erkek hep birlikte diktatörlüğe karşı mücadele ediyorduk" demiştir (Aktaş, 2012: 39). Ocak 2010 yılında protestolar karşısında daha fazla mücadele edemeyen Zeynel Abidin Bin Ali, ülkeyi terk etmiştir. Tunuslu güvenlik güçleri, protesto sırasında kadınlara cinsel şiddet uygulamıştır (Johannsson-Nogués, 2013: 400). Bin Ali'nin ülkeyi terk etmesinden sonraki siyasi geçiş sürecinde

kadınlar alanlarda tam katılım gösterdiler. 29 Ocak 2011’de kadın göstericiler, erkek gruplar tarafından saldırıya uğradılar ve erkeklerin “Kendi mutfaklarınıza geri dönün!” sloganları ile karşılaştılar(FIDH, 2012).

Arap Baharı Sonrası:

Arap Bahar’ının çıkış noktası olan Tunus aynı zamanda özgür seçimlere giden ilk ülke olmuştur. Devrim sonrası 2011’in Ekim ayında gerçekleşen seçimlerde Nahda partisi %41’lik oranla iktidara gelmiştir. Seçimlerden sonra göze çarpan ilk göstergelere göre kadınlar parlamentoda 217 sandalyeden 61’ine hak kazanmıştı. Bu 2010 yılı verilerine bakılınca (214 sandalyeden 59 kadın milletvekili) kadınların siyasette temsilinde çok büyük bir gelişme olmadığını göstermektedir (FIDH Raporu, 2012: 11-12). Bakanlar Kurulu düzeyine bakıldığında ise 41 bakandan sadece 3 tanesi kadın olduğu görülmektedir (Johansson-Nogués, 2013: 402). 3 sene sonra gerçekleşen parlamento seçimlerini seküler tabanlı Nida Tunus Partisi kazanırken, Nahda ikinci parti oldu. Ülkede demokratik geçişe rağmen işsizlik ve eşitsizliğe karşı protestolar devam ediyor(Zorlu, 2016). Protestolardan sonra seçimle zaferi ilk kazanan Nahda partisi, İslamcı bir parti olarak bilinmekteydi. Parti lideri olan Raşit El-Gannuşi İslami hareketin içinde kadın haklarına önem veren ve bu konuda araştırmalar yapan bir insandı (El-Gannuşi, 2013). 2014’de kesinleştirilen son anayasa ile kadın ve erkek hiçbir ayrımcılık gözetmeksizin eşit olduğunu söylemiştir (madde 21).

5.2. Kurumsal Reform Ülkeleri

Devrim ülkelerinde rastladığımız milyonlarca insanın sokağa döküldüğü, siyasi liderlerin değiştiği bir süreçten ziyade kurumsal reform ülkelerinde rejimin sonu veya liderlerin gitmesini değil; siyasi, sosyal, kültürel ve cinsiyet eşitsizliklerini vurgulayarak yasal değişiklikleri talep etmişlerdir. Sonuç olarak da bu ülkelerin tamamında çeşitli anayasal değişiklikler yapılmıştır. Arap ülkelerinde protestolara katılan genç kadınlar için şimdiye kadar kadının önemi yerleşik hayatla sınırlı, muhafazakâr ve geleneksel bir yaşamı (Radsch, 2011).

Fas Örneği

Arap Baharı Öncesi:

1956 yılında bağımsızlığını ilan etmiş bir ülke olan Fas’ın, ekonomik sektörünün büyük bir kısmını turizm ve tarım oluşturan, dış borç sorunları yaşayan küçük bir ülkedir (Efegil, 2013: 105). İki resmi dili olan, Arapça ve Berberi dili, ve bu yönüyle iki başlıca kültürü olan bir yapıya sahiptir. Arap Bahar’ı öncesinde ülkenin yönetim sistemi monarşiydi. Fas’ın siyasi kültürünün temel özellikleri; güvensizlik, resmi siyasi kurumlardan değil, gayri resmi kişisel ilişkilerden beslenmesi ve siyasi kilitlenmedir (Efegil, 2013: 106). Arap Baharı protestoları olduğu zaman ülkenin başında Kral VI Muhammed vardı. Kral Muhammed, babası Kral Hasan’dan sonra tahta geldiğinde Kraliyet konuşmasında yeni bir otorite anlayışı, yolsuzlukla mücadele, yerinden yönetim, yoksulluğun azalması ve sosyal meselelerden bahsederek babasından farklı bir yol izleyeceğinin işaretlerini vermiştir (Temelat, 2013: 83)

Fas’ta, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda gelişmiş ülkelere göre daha kötü durumdaydı. Kadınlar toplumsal düzeyde bir ayrımcılıkla karşılaşmaktaydı. Fakat Faslı yetkililer, birçok Arap ülkesi liderine göre bu konuya daha çok dikkat eden bir liderleri vardı. Meselâ; Kral Muhammed, tahta geldikten sonra 2004 yılında Moudawana Kanunu’nu ilga etmiştir. Bu kanun, Fas’ın Kişisel Statü Kanunu olarak geçmektedir ve bu kanunda kadınların evlenme, boşanma, yasal vasi gibi konularda erkeklerin üstünlüğünün olduğu bir kanundu (HERA, 2004). Yeni kanunla evlilik ve çocukların velayeti konularında kadınlara olumlu yönde haklar verilmiş ve diğer çeşitli yasalarla kadınların çıkarlarını korumayı hedeflemişlerdi (Freedom Report in the World, 2010). Parlamento için seçilen beş yıllık temsilcilerin 325’i doğrudan seçilmektedir. 270 sandalye üst düzey üyeler için ayrılmıştır. Alt düzey için ayrılan sandalyelerinde 30’u kadınlar için ayrılmıştır. Ek olarak, 2009’da yürürlüğe giren bir kural altında, kadınların yerel seçimlerde sandalyelerin yüzde 12’sini alacağı garantisini verilmiştir (Freedom Report in the World, 2010).

Arap Baharında:

Fas’ta olan halk ayaklanmasında, en dikkat çekici özelliklerinden biri yüz binlerce farklı yaş, sosyo-ekonomik görüntü, din ve siyasi yönelimleri temsil eden Arap kadınlar tarafından oynanan görünür ve önemli rolü oldu. Fas’ta kamusal alanda kadınların varlıklarını, topluma katılımının görece uzun bir geçmişi vardı. Protestolar sırasından kadınların ve erkeklerin aynı anda alanlarda bulunması farklı sonuçlar doğurdu. Örneğin, protestolar sırasında iki tane Faslı genç kadın kısa etek giydikleri için polisler tarafından tutuklanmıştır (Guardian, 2015). Tutuklanma gerekçeleri ise kadınların dar ve kısa etek giymeleri sebebiyle toplumda

ahlaksızlığa sebep olmalarıydı. Bu olay tüm dünya genelinde büyük yankılar uyandırdı. Bölge genelinde olan halk ayaklanması dalga şeklinde yayılarak diğer bölgelere de sıçradı. Protesto gruplarının ortak talepleri, demokratik reformdu.

Arap Baharı Sonrası:

Yirmi gün süren protestolardan sonra baskı karşısında, Kral Muhammed iki temel siyasi taviz vermiştir: yeni anayasa ve erken parlamento seçimleri (Temelat, 2013). Bu demokrasi zemininden faydalanan Fas sivil toplum örgütleri, kadın haklarının korunması için bazı taleplerde bulundu. Bu taleplerden bazıları; CEDAW çekincelerinin geri çekilmesi, anayasada kadın-erkek eşit ilkesinin koyulması, karar organlarındaki kadın sayısının artırılmasıdır (Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu, 2012). 20 Şubat hareketinin hedeflerini düşündüğümüzde kadın hakları taleplerinin ön plana çıktığını görmekteyiz. Aktivistler kadınların sosyoekonomik adalet için verdikleri mücadelede, erkeklerle eşit vatandaşlık hakları talebinde bulunmaktadır. Bu kadın hareketleri; erkeklerin ve kadınların birlikte geleneksel mekânların dışına çıkarak hep birlikte sosyal ve ekonomik adalet için mücadele etmelerini savunmaktadır (Salime, 2012: 105).

5.3. Protesto ülkeleri:

Irak, Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt ve Oman'daki Arap Baharı protestoları genellikle sert bir şekilde bastırılmıştır. Bu ülkelerde protestoculara polis güçleri çok sert şekilde müdahale etmiş ve yakalanan birçok protestocu tutuklanmış ve bölgedeki diktatörleri itham etmek suçundan hapis cezalarına çarptırılmıştır.

Suudi Arabistan Örneği:

Arap Baharı Öncesi:

Suudi Arabistan 1932 yılında bir mutlak monarşi olarak kurulmuştur. O yıllarda çok fakir bir ülke olsa da petrol rezervlerinin keşfedilmesinden sonra özellikle krallık ailesi zenginleşmiş ve dünyanın en büyük petrol üreticilerinden birisi olmuştur. Kuran ve Sünnetler, ülkenin anayasası olarak kabul ediliyor olsa da 1992 yılında ülkenin Temel Kanunu (Basic Law) kabul edilmiştir. Hala yürürlükte olan bu kanun şeriat kanunlarının Salafi yorumunu benimsemekle beraber kadın hakları ve insan haklarının korunması ile ilgili herhangi bir madde içermemektedir.

Suudi kadınları kişisel özgürlük ve kamusal alanlara katılım alanında gardiyanlık sistemi olarak da nitelendirilen bir kontrol sistemi ile sınırlandırılmaktadır. Bu sistemde aile bağları olan bir erkeğin izni olmadan kadınlar evlenemez, seyahat edemez veya yüksek eğitime gidemez. Bunun yanında Aile hukuku da tamamen seri hukuk kuralları çerçevesinde yürütülmekle beraber; kadınların hem özel alanda hem de kamu alanlarında katılımı çok sınırlı seviyelilerdir.

Bu bağlamda Suudi kadını, Arap Baharı'ndan önce 2 tane büyük kampanya başlattı. Bunlardan ilki boşanma ve çocukların vesayeti konusundaki yasaların iyileştirilmesi gerektiğini savunuyordu. İkincisi ise kadınlara seçme hakkının verilmesi üzerinedir. Bunların yanında Prenses Adelah'ın öncülüğünde kadınlara karşı aile içi şiddet ve çocuk istismarı konusunda büyük bir ulusal kampanya yürütüldü. Bu kampanya çerçevesinde polisleri, hâkimleri, doktorları içeren eğitimler verildi. Şiddete maruz kalan kadın ve çocuklara yardımcı olmak amacı ile de yardım hattı ve korunma evleri kuruldu (Murphy, 2012).

Arap Baharında:

Tunus'ta ortaya çıkan Arap Baharı protestolarından etkilenen Suudi Arabistan halkı Cidde ve Riyad'ı da içeren birçok şehirde ufak çaplı protestolar yapmışlardır. Bu protestolarda anayasal bir monarşi kurulması talep edilmiş ve özellikle Sünni kral ailesinin ülkedeki Şiilere karşı ayrımcılık yaptığı savunulmuştur (BBC,2013). Bunun sonucunda ülkede ilk defa bir siyasi parti kurulmuştur fakat bu parti kısa bir süre içerisinde kaldırılmıştır (The National, 2011). Suudi yönetimi protesto yapılmasını yasaklamıştır ve protestolara katılanlar yakalanarak hapse atılmıştır. Protestolar hapse atılanların serbest bırakılması için devam etmiştir.

Arap Baharı sürecinde diğer ülkelerle farklılaşır şekilde kadınlar sokak protestolarında fazla yer almamışlardır. Fakat kadınlar sosyal ağ üzerinden oy kullanma hakkı kampanyasını devam ettirdiler. Bunun yanında 2011 yılının 17 Haziran'ında 60'tan fazla kadın sosyal medya üzerinden organize olarak ülkenin farklı şehirlerinde araba ile trafiğe çıktılar (Murphy, 2012). Kadınlar araba kullanırken görüntülerini kaydederek sosyal

medya hesaplarında yayınladılar. Birçok polis, trafikte bu kadınları görmezlikten geldiler. Bazı kadınlar tutuklandılar ve bir kadın 10 kırbaça cezasına çarptırıldı fakat bu ceza iptal edilerek hiç uygulanmadı (Murphy, 2012). Bu uygulamalar Suudi yönetiminin bu konuda hoşgörüsünün artmaya başladığını ve kadınların bazı temel haklarını elde edebileceklerini işaret etmektedir.

2012 yılında kadınlar sonradan erkeklerin de katıldığı kampüs protestoları yaptılar. Bu protestoların amacı üniversitelerdeki imkân ve olanakların yetersiz olması ve kendilerine iyi davranılmamasıydı (Murphy, 2012). Bu protestolar kısa süreli olsa da genç kadınların genel olarak sosyal hayattaki hoşnutsuzluklarına dair farkındalıklarının ve haklarını aramak için cesaretlerinin arttığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Arap Baharı Sonrası:

Suudi Arabistan'da Arap Baharı insan hakları ve özelde kadın haklarının sistematik olarak ihlal edilmesinin sonunu getirmemekle birlikte, kadın haklarının bazı konularda iyileştirilmesini hızlandırmıştır. Özellikle Suudi kralı Abdullah bin Abdulaziz'in kişisel inisiyatifi kadın haklarında, Arap Baharı sonrasında kadınların bazı kazanımlar sağlamasına yol açmıştır. Suudi ruhban sınıfının en yaşlı ve muhafazakar üyelerinden Grand Mufti Abdulaziz Al al-Sheikh kadınların siyasete katılmasını "kapıların şeytana açılması" şeklindeki yorumlarına karşı Kral Abdullah 2011 yılında Suudi ruhban sınıfının kıdemli üyelerini kovarak kadınlara 2015 yılı yerel seçimlerde geçerli olmak üzere seçme ve seçilme hakkı vermiştir (McDowall, 2013; Murphy, 2012). Bunun yanında daha önce sadece erkeklerden oluşan danışma meclisi görevi gören Şura Meclisine de 30 kadın üye atandı ve 2013ten itibaren %20 kadın kotası aktif olarak uygulanmaya başlandı.

Bunun yanında Kral Abdullah kadın istihdamını arttırmak için iç çamaşırı ve kozmetik dükkanlarındaki bütün erkek satıcıların kadın satıcılar ile değiştirilmesi emrini verdi ve 2012 yılı Ocak ayı sonuna kadar iç çamaşırı ve 2012 yılı Haziran ayı sonuna kadar da kozmetik dükkanlarının tamamında sadece kadın satış elemanları çalışmaya başladı (Murphy, 2012; McDowall, 2013; Anabtawi, 2012).

2015 Ocağında Kral Abdullah'ın ölmesiyle daha tutucu olarak tanınan Kral Salman bin Abdulaziz Al Saud tahta çıkmıştır. Kral Salman dönemi kadın hakları açısından bazı gelişmelere şahit olsa da insan hakları açısından karanlık bir yıl olarak değerlendirilmektedir (Amnesty International, 2016). Suudi İçişleri Bakanlığı dul ve boşanmış kadınlara aile kimlik kartı çıkarılması için çalışmasını devam ettiriyor (Curry, 2015). Bu kimliğe sahip olmak acil tıbbi durumlar ve çocukların okula yazdırılması gibi konularda erkeğin izni olmadan kadınların kendi kararlarını verebileceği bir yasal temel oluşturacak. Bu hakkın tanınması sınırlı seviyede de olsa kadınlar için önemli bir gelişme niteliğinde olacaktır.

Fakat bu kazanımlar yanında ülkede kadınlar hala erkekler ile eşit olmaktan uzak bir durumdadır. Kadınlar hala erkek velilerinin izni olmadan pasaport edinmiyor, evlenemiyor, seyahat edemiyor veya yüksek eğitime başlayamıyorlar. Ülke hem demokrasi endekslerine hem de kadın hakları endekslerine göre dünyada en geri sıralarda kalmış ülkelerdendir. 2016 yılı Freedom House Dünya Özgürlük Raporuna göre ülke siyasi haklar, sivil haklar ve özgürlük endekslerinin tamamından en düşük puanı almış ve dünyanın en kötü ülkesi olmuştur. Bunun yanında Küresel Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Raporuna göre se 145 ülkeden 134üncü olmuştur. Thomson Reuters Arap ülkelerini değerlendirdiği araştırmasında ise 22 ülkeden, Suriye ve Irak'ın arkasından 20. Sırada yer almaktadır (Thomson Reuters, 2013).

5.4. İç Savaş Ülkeleri:

Arap Baharı protestolarının şiddetini giderek arttırarak bir iç savaşa dönüştüğü tek ülke Suriye'dir. Suriye bu bakımdan ilginç bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Demokrasi arayışlarını hedefleyen protestolar çeşitli terörist ve etnik grupları, muhalifleri ve Esat rejimini de içeren silahlı çatışmalara yol açmıştır. Bu çatışmaların boyutu her geçen gün artarak devam eden büyük çapta bir iç savaşa dönüşmüş ve ülke bir harabeye dönmüştür. Literatürde bilindiği gibi savaşların en büyük zarar gören kesimi arasında kadın ve çocuklar bulunmaktadır. Araştırmanın bu bölümünde Suriye örneğinde Arap Baharı öncesi, Arap Baharı sürecinde ve sonrasında kadının konumu incelenecektir.

Suriye Örneği:

Arap Baharı Öncesi:

Suriye 1946 yılında Fransa'dan özgürlüğünü kazanarak kurulmuştur ve 1963'te Baas partisinin askeri komitesi iktidara gelene kadar birçok darbe hareketine sahne olmuştur. Hafız Esad 1970 yılında bir darbe yaparak iktidara gelmiş ve 30 yıl boyunca ülkenin başkanı olarak kalmıştır. Hafız Esad'ın oğlu Beşar Esad ise iktidara 2000 yılında geçmiştir. Beşar Esad ilk yıllarında siyasi tutukluların bir kısmının salınmasını sağlamış ve ülkenin ilk bağımsız gazetesi Damaskus İlkbaharı'nın yayınlanmasına izin vermiştir. Fakat kısa bir süre içerisinde gazete kapatılmış ve babasının baskıcı yöntemleri ile ülkeyi yönetmeye devam etmiştir. (Middleeast Monitor)

Suriyeli kadınların siyasete katılımı 1919 yılında Fransız işgaline ve hatta ondan önce Türklere karşı verdikleri kimlik savaşı dönemlerinden başlamaktadır (Fauss, 2003). 1935 yılında Suriyeli kadın temsilciler Kahire'de düzenlenen Arap Kadın Konferansı'na da katıldılar ve bölgeye gelen Yahudilere karşı fikir beyan ettiler (Fauss, 2003). Suriye'de kadınlar seçme hakkına 1949 yılında sahip olmuşlardır, seçilme hakkına ise 1953 yılında elde etmişlerdir. Bu haklar kazanıldıktan sonra kadınlar zamanla daha iyi eğitim görmeye başlamış ve daha iyi işlerde istihdam edilmişlerdir. Lakin kadınların kamusal ve siyasi alan temsiline bakıldığında, gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmaktaydı. İç savaş öncesinde de günümüzde de kadının parlamentodaki temsili %12'dir (World Bank). Devlet feminizmini yeterli bulmayan Suriyeli kadınlar haklarını savunabilecekleri, onları destekleyecek kurumlar aramışlardır. Bu alanda kadın haklarını savunan sadece yasal STK'lar vardır, bunların dışında kalanlar ise devletten fon almaları yasaktı. Bu yasaklara rağmen, birçok kadın insan hakları ve demokrasi konusunda önemli roller oynamış ve mücadelede en önlere yer almıştır.

Arap Baharında:

Arap Baharı protestoları Suriye'de 2011 yılı Mart ayında başladı. Hükümetin sert bir şekilde protestocuların üzerine ateş açmasıyla protestolar tüm Suriye'ye yayıldı. Protestocular devlet başkanı Beşar Esad'ın istifa etmesini talep ederek daha fazla özgürlük ve yolsuzluğun son bulmasını istiyorlardı. Protestocular öncelikle kendilerini savunmak için silahlandılar sonra ise terörist ve silahlı çetelerin de dahil olmaya başladığı ciddi bir silahlı çatışma başladı.

Demokrasi protestoları başladığından günümüze kadar, kadınlar grevlerde, gösterilerde, dayanışma çağrılarının organizasyonunda, aile üyelerinin serbest bırakılması eylemlerinde kısacası en başından beri ve her zaman alanlardaydılar. Kadın protestocular, erkekler gibi, güvenlik güçleri tarafından gözaltına alındı, tutuklandı ve devlet şiddetine maruz kaldı (FIDH, 2013). 2011 yılında protestolar ilk başladığında, hükümet güçleri binlerce insanı tutukladı ve işkence ettiler. 2014 yılında bir polis kamerasının arşivinden sızan 55,000 fotoğrafı derleyen İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün elde ettiği sonuçlar şöyleydi; insanların elektrik veya pil asidi ile işkence edildiği, çok şiddetli dayaklara maruz kaldığı ve tecavüz dâhil yirmiden fazla türde işkenceye uğramışlardır. Tecavüzün bir şiddet aracı olarak kullanıldığı savaşta, kadın, erkek ve çocuklar tecavüze uğramıştır. Suriye'de belgelenen cinsel saldırıların büyük bir çoğunluğu hükümet güçleri ve müttefikleri tarafından yapılmıştır (Freedom House, 2014).

Arap Baharı Sonrası:

Suriye'de devam eden iç savaşta; sivil nüfus, özellikle kadınlar üzerinde, cinsel şiddet ve ayrımcılık yüksek düzeyde artmıştır (CEDAW, 2013). 2012 yılında yeni anayasa bir halk referandumu ile onaylandı. Bu anayasadan önce Suriyeli kadınların hem politik olarak hem de hükümet nezdinde katılımları çok yetersizdi ve buna asıl sebep olan şey ciddi yasal ayrımcılığa maruz kalmalarıydı. Fakat 2012 yılında yaptıkları değişikliklerle cinsiyete bağlı herhangi bir ayrımcılığın olmayacağını belirtmiştir (madde8/4) ve cinsiyet ayırmaksızın herkesin eşit haklara sahip olduğunu söyleyen (madde 33/3) anayasa kabul edilmiştir. Aynı yıl, hükümet kız ver erkek çocukların eğitime eşit şekilde ulaşmasını sağladı fakat ayrımcı yasalar, miras, kadının yurtdışına çıkarken kocasından izin alması, yürürlükte kalmaya devam etti. Suriye Dünya Ekonomik Forumu'nun, 2014 Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu'nda 142 ülke arasında 139. Sırada yer aldı. Suriye'de yıllardır devam eden iç savaş yüzünden yerli halk başka ülkelere sığınmaya başlamıştır. Birleşmiş Milletler'in Eylül 2015 raporuna göre; iç savaş öncesinde Suriye'de bulunan halkın yarısından fazlası evlerinin terk etmek zorunda kalmış ve mülteci olarak komşu ülkelere göçmüşlerdir.

6. Sonuç

Bu araştırma Arap Baharı sürecinde kadınların rolü ve Arap Baharı'nın kadınlara olan etkisini incelemiştir. Analizlerin ilk aşamasında Arap Baharı protestolarının yayıldığı 13 ülkenin demokrasi ve kadın hakları göstergeleri incelenmiştir. Bu analizlere göre demokratikleşme hareketini başarılı şekilde tamamlayan tek ülkenin Tunus olduğu görülmektedir. Bunun haricinde birçok ülkenin ya hiç demokratikleşemediği ya da Suudi Arabistan Kuveyt gibi Körfez ülkelerinde özgürlüklerin gittikçe kısıtlandığı görülmektedir. Bunun kadın haklarına yansımaları ise beklendiği kadar olumsuz olmamış, Suriye ve Ürdün haricindeki ülkelerin genel olarak kadın ve erkek arasındaki uçurumu az da olsa gidermeye çalıştığı gözlenmiştir. Vaka analizlerinden çıkan sonuçlar ise çok yanlıdır. Öncelikle Tunus hem demokratikleşme hareketinin başarıya ulaşan tek ülkesidir ve Arap Baharı sonrasındaki süreçte de kadınları müzakerelere dâhil etmiştir. Buradan kurulacak neden sonuç ilişkisi çift yanlıdır. Bir yandan tam demokratikleşme çabasında olan ülkelerin kadınları bu sürecin her aşamasına dâhil etmesinin bu hareketin başarısını arttıracaktır. Çünkü toplumun yarısını oluşturan kadın kitlesinin dâhil edilmediği bir protesto veya müzakere süreci o toplumun yarısının baskı altında tutulması manasına gelecektir. Diğer bir yandan ise Tunus örneğinde, tarihsel olarak politik kültür açısından kadın haklarını geliştirmeye meyilli bir ülke olduğunu ve bu politik kültürün aynı zamanda demokratikleşme çabalarında da daha etkin sonuçlar alınmasını sağlayacak toplumdaki eşitlik anlayışını geliştirerek bir altyapı sağlamasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda tek başarılı demokratikleşme hareketi Tunus'ta gerçekleşmiştir. Tunus örneğinin gösterdiği gibi demokratikleşme hareketlerinin başarısı aynı zamanda kadınların protestolar sürecinde ve sonrasındaki müzakere süreçlerine dahil olması ile doğru orantılıdır. Bu da bir toplumsal hareketin başarıyla sonuçlanabilmesi için ve özellikle toplumların yeniden yapılandırılması aşamalarında kadının ve toplumsal cinsiyetin rolü önemine işaret etmektedir (Al Ali, 2012).

Fas'ta otoriter yönetim toplumsal hareket baskısıyla anayasal reform yapmıştır. Bu bir bakıma toplumsal hareketin başarılı olduğu sonucuna ulaşmamıza sebep olsa da küresel demokrasi göstergelerine bakıldığında aslında bu değişikliklerin demokrasinin temeli olarak adlandırılan alanlarda büyük değişikliklere gidilmediğine işaret etmektedir. Parlamentoda ikinci gelen parti lideri ve partinin kendisinin kadın hakları konusunda gelişmeye açık bir anlayışa sahip olduğu da bilinmektedir. Parlamenter monarşiye geçişinden sonra kadınlara anayasal hakların tanınması ve CEDAW çekincelerinin kaldırılması gibi önemli gelişmeler kadın haklarının geleceği açısından umut vaat ediyor diyebiliriz.

Suudi Arabistan örneğinde protestolara katılanların sert bir şekilde bastırılmasına, demokrasi hareketinin başarısız olmasına rağmen özellikle kadın haklarını savunan bir kralın varlığının kadın haklarında ülke için önemli sayılabilecek gelişmelere sahne olduğunu görüyoruz. Özellikle otoriter devletlerde politika yapımcıların feminist eğilimleri, kişisel inisiyatifleri ve ülke çıkarlarını gerektirdiği durumlarda kadın haklarının gelişmesinde çok büyük bir olumlu rol oynadığı görülmektedir. Fakat yine burada kadın hakları konularının genellikle aile içi şiddet, kürtaj gibi özel hayatı ilgilendiren konular değil de kadınların istihdama yada siyasete katılımı gibi kamusal alanlarla ilgili konuları kapsadığını görüyoruz.

Suriye örneği ise hem demokratikleşme hem de kadın haklarının geliştirilmesi çabalarının tam tersine sonuçlandığı bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatürde savunulduğu gibi savaşın en büyük mağdurları olarak kadınların birçok istismara uğraması ve erkeklik duygularının savaş içi şiddet psikolojisi ve kökten dincilik unsurlarıyla birleşmesi sonucu kadın bedeninin bir savaş aracı olarak kullanılması durumuyla karşılaşmaktadır. Suriye örneğinde özellikle etnik ve dini unsurların çıkması kadınlara karşı şiddeti arttırmış ve sistematik olarak kadın haklarının çiğnenmesi sonucunu doğurmuştur.

Kadınların protestolara katılma şekilleri ülkelere göre farklılık göstermektedir. Küreselleşme ve internetin yayılması kadın hakları ihlallerine karşı olan farkındalığı arttırarak, kadınların bu araçları kullanarak örgütlenmesine sebep olmuştur. Özellikle Suudi Arabistan gibi protestocuların çok sert bir şekilde bastırıldığı ülkelerde kadınlar meydanlara çıkmamış fakat etkili örgütlenme örnekleri ile başarılı kadın hakları kampanyaları yürütebilmişlerdir. Bunun yanında Tunus, Suriye ve Fas'ta kadınlar daha aktif bir şekilde meydanlarda yer almışlardır.

Özetle, Arap Baharı olarak nitelendirilen demokratikleşme süreci protestolara başlayan her ülkede aynı şekilde sonuçlanmamıştır. 5 yılın sonunda bu sürecin sonu bir bahar olarak sonuçlanan tek ülke Tunus gibi görülmektedir. Onun haricindeki bütün ülkelerde demokrasi bakımından bahardan çok bir son bahar yaşanmıştır. Kadın hakları konusunda ise bölgede daha olumlu bir hava esmekte gerek uluslararası baskılar gerekse kadın hareketlerinin etkisiyle bazı gelişmeler söz konusu olmuştur. Fakat bu gelişmeler kadın erkek eşitliğini sağlamaktan hala çok uzaktır.

Kaynakça

- Aktaş, Murat. (2012), "Arap Baharı ve Ortadoğu'da Demokrasi Sorunu." In *Arap Baharı Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli*, ed. Aktaş, Murat. Ankara: Nobel Yayıncılık. Pp: 7-77.
- Aktaş, Murat. (2012). "Arap Baharı ve Kadın Hakları." *EKEV Akademi Dergisi*, 52: 29-43.
- Al Ali, Nadjie. (2012). Gendering the Arab Spring *Middle East Journal of Culture and Communication* 5: 26–31.
- Altuğ, Seda. (2012, 4 Nisan). "Mısır'da Feminizmin Yolu." <http://www.amargidergi.com/yeni/?p=661> Erişim Tarihi: 20.03.2016.
- Anabtawi, Sara. (2012, 7 May). "Only Saudi women allowed work in cosmetic shops from June 30." <http://www.arabianbusiness.com/only-saudi-women-allowed-work-in-cosmetic-shops-from-june-30-456898.html> Erişim Tarihi: 20.03.2016.
- Anderson, Lisa. (2011). "Demystifying the Arab Spring: Parsing the Differences Between Tunisia, Egypt and Libya." *Foreign Affairs*, 90 (3): 2-7.
- Armaoğlu, Fahri. (1999), "20. Yüzyıl Siyasi Tarihi." İstanbul: Timaş Yayınları Pp:249.
- Badron, Margot. (1985). "Islam, Patriarchy, and Feminism in the Middle East." *Trends in History*, 4 (1): 49-71.
- BBC, 2013. "Arab uprising: Country by country - Saudi Arabia." <http://www.bbc.com/news/world-12482678> Erişim Tarihi: 20.03.2016.
- Curry, Colleen. (2015, 3 December.) "Saudi Arabia walks a line in giving more rights to women." <https://news.vice.com/article/saudi-arabia-walks-a-fine-line-in-giving-more-rights-to-women> Erişim Tarihi: 20.03.2016.
- Efegil, Ertan. (2013). "Fas ve Tunus'un Dış Politikalarının Belirleyicileri." *Ortadoğu Analiz*, 5(52): 104-110.
- Esfandiari, Haleh. (2012). "Is the Arab Awakening Marginalizing Women?" *Middle East Program Occasional Paper Series, Wilson Center*: 1-4.
- Fauss, Lindsey, Democracy Ideologies: Arab States, In: *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures: Family, Law and Politics* ed. Suad Joseph ve Afsana Nağmabadi: 87-88.
- FIDH, (2012, 8 March). "Women and the Arab Spring: Taking their place?" <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201206/20120608ATT46510/20120608ATT46510EN.pdf> Erişim Tarihi: 20.03.2016.
- Freedom House. (2014). "Syria: Country Report." https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2014/syria#.UvU_wEJdVyE Erişim Tarihi: 20.03.2016.
- Gannuşı, Raşid El. (2013, 13 Kasım). <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/siyasal-islam-basarisiz-mi-oldu> Erişim Tarihi: 18.03.2016.
- Haney, Lynne. (1994). "From Proud Worker to Good Mother: Women, the State, and Regime Change in Hungary." *Frontiers Editorial Collective* (14): 113–50.
- Heinen, Jacqueline. (1992). "Polish democracy is a masculine democracy." *Women's Studies International Forum* 15 (1): 129–138.
- http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/TreatyBodyExternal/Countries.aspx Erişim Tarihi: 20.03.2016.
- Johansson-Nogués, Elisabeth.(2013). "Gendering the Arab Spring? Rights and (in) security of Tunisian, Egyptian and Libyan women." *Security Dialogue* 44 (5-6): 393-409.
- Karakır, İrem Aşkar ve Aknur, Müge. (2015). "Devrimler Sonrasında Arap Kadını'nın Siyasi Temsili: Bir Arap Baharı Yanılgısı mı?" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70 (1): 131-162.

- Karolak, Magdalena. (2012). "Bahraini Women in the 21st Century: Disputed Legacy of the Unfinished Revolution." *Journal of International Women's Studies*, 13 (05): 5-16.
- Kassam, Asifa. (2015, 13 July). "Moroccan Women Cleared of Gross Indecency for Wearing 'Too Tight' Skirts." <http://www.theguardian.com/world/2015/jul/13/morocco-women-cleared-trial-gross-indecency-skirts> Erişim Tarihi: 19.03.2016.
- McDowall, Angus. (2013, 12 November). "Saudi Arabia makes advances on women's rights, but still far behind-poll." <http://news.trust.org/item/20131108174913-8v32f/?source=spotlight-writaw> Erişim Tarihi: 20.03.2016.
- Mhadhbi, Amira. (2012, 7 November). "State feminism in Tunisia: reading between the lines." <https://www.opendemocracy.net/5050/amira-mhadhbi/state-feminism-in-tunisia-reading-between-lines> Erişim Tarihi: 20.03.2016.
- Middleeast Monitor. "The Arab Spring: Five Years On." <https://www.middleeastmonitor.com/specials/arabspring/> Erişim Tarihi: 19.03.2016.
- Moghadam, Valentine. (2013). "What is democracy? Promises and perils of the Arab Spring." *Current Sociology*, 61(4): 393-408.
- Murphy, Caryle. (2012). "Arab Awakening Brings Hope, Change to Saudi Women, Middle East Program Occasional Paper Series." *Wilson Center*: 20-22.
- Öztürkler, Harun. (2014). "Arap Baharı'nın Ekonomik Analizi." *Akademik Ortadoğu*, 8 (2): 6.
- Paxton, Pamel ve Hughes, Melanie M..(2007) "Women, Politics, And Power A Global Perspective." USA: Pine Forge Press. Pp: 48.
- Roman, Denise. (2001). "Gendering Eastern Europe: Pre-Feminism, Prejudice, and East-West Dialogues in Post-Communist Romania." *Women's Studies International Forum* 24: 53-66.
- Salime, Zakiya. (2012). "A New Feminism? Gender Dynamics in Morocco's February 20th Movement." *Journal of International Women's Studies*, 13(5): 102-114.
- State Report of Syria to the United Nations Committee on the Elimination of Discrimination against Women, (2014). <https://www.hrw.org/news/2014/06/24/submission-second-periodic-report-syria-united-nations-committee-elimination> Erişim Tarihi: 18.03.2016.
- Stepan, Alfred. ve Linz, Juan.J. (2013). "Democratization Theory and the "Arab Spring"." *Journal of Democracy*, 24 (2): 15-30.
- Syrian Arab Republic's Constitution of 2012. (2016, 18 February). https://www.constituteproject.org/constitution/Syria_2012.pdf?lang=en Erişim Tarihi: 20.03.2016
- Temelat, Neslihan. (2013). "Fas: Arap Baharının İstisnası mı?" *Yasama Dergisi*, 23: 82-100.
- Temkina, Anna ve Zdravomyslova, Elena. (2003). "Gender Studies in Post-Soviet Society: Western Frames and Cultural Differences, Gender and Culture Theory in Russia Today." *Studies in East European Thought*, 55 (1): 51-61.
- The Global Human Rights Education and Training Centre. (2004, 5 February). "The Moroccan Family Code (Moudawana)." <http://www.hrea.org/programs/gender-equality-and-womens-empowerment/moudawana/> Erişim Tarihi: 18.03.2016.
- The National World. (2011, 17 June). "The Arab Spring country by country." <http://www.thenational.ae/world/middle-east/the-arab-spring-country-by-country#page3> Erişim Tarihi: 18.03.2016.
- Tunisia's Constitution of 2014. (2016, 18 February). https://www.constituteproject.org/constitution/Tunisia_2014.pdf Erişim Tarihi: 18.03.2016
- Viterna, Jocelyn and Fallon Kathleen. (2008). "Democratization, women's movement, and gender-equitable states: A framework for comparison." *American Sociological Review* 73 (4): 668-689.

Watson, Peggy. (1993). "The Rise of Masculinism in Eastern Europe." *New Left Review* 198: 71–82.

Winter, Brown. (2013, 21 October). "Feminism and Post-'Arab Spring'." <http://www.e-ir.info/2013/10/21/feminism-and-the-post-arab-spring/> Erişim Tarihi: 18.03.2016.

World Bank, World Development Indicators, <http://data.worldbank.org/indicator/SG.GEN.PARL.ZS> Erişim Tarihi: 18.03.2016.

Zorlu, Begüm. (2016, 25 Ocak). "Yedi Ülkede Arap Ayaklanmalarının Dünü Bugünü." <http://bianet.org/bianet/siyaset/171448-yedi-ulkede-arap-ayaklanmalari-nin-dunu-bugunu> Erişim Tarihi: 18.03.2016.

www.isikun.edu.tr

F M V I Ş I K Ü N İ V E R S İ T E S İ Y A Y I N L A R I